

Горни ю-р. Завески.

НАРОДНО ВОЕННО УЧИЛИЩЕ „ВАСИЛ ЛЕВСКИ“

Генерал А. ХРИСТОВ

Бедъ

КРАТКА ИСТОРИЯ
НА
ОСВОБОДИТЕЛНАТА ВОЙНА

1912-1913 година

II ИЗДАНИЕ

СОФИЯ

Печатница на Народното военно училище „В. Левски“

1 9 4 6

НАРОДНО ВОЕННО УЧИЛИЩЕ „ВАСИЛ ЛЕВСКИ“

Генерал А. ХРИСТОВ

КРАТКА ИСТОРИЯ
НА
ОСВОБОДИТЕЛНАТА ВОЙНА

1912-1913 година

II ИЗДАНИЕ

СОФИЯ

Печатница на Народното военно училище „В. Левски“

1 9 4 6

Предговор

Военната история като наука

Необходимост от изучаването ѝ като основа на военната наука (законите, които управляват войната) и на военното изкуство (прилагането на тия закони)

Военната история е толкова стара, колкото са стари народите, които са я създали. До скоро и общата история беше в същност история на войните на народите и се занимаваше с поредното им описание. Наред с всички несвършени науки и старата история, военна и обща, представляваше сбор от поредно описани събития, наблюдавани от самия историк или дошли до него чрез преданието.

По-после, когато народите се умориха и войните станаха по-редки, общественият им живот стана по-сложен и общата им история започна бързо да се развива, както се развиваха и другите обществени науки. От просто, поредно излагане на фактите и събитията, общата история премина към критичното им изследване, като започна да се стреми да извлече общи закони, върху които почиват отделните общества или народи.

Още по-после, колкото социалният живот на обществата ставаше по-сложен, толкова и специализацията в разните негови отдели ставаше необходима. Военната история тогава се отдели от общата, както се отделиха църковната, стопанската, историята на литературата, изкуствата и пр.

Отделянето на военната история от общата не е станало само поради сложността на обществения живот. Военната наука излезе от своето пеленачество само тогава, когато чрез критичното изучаване на военната история се дойде до убеждението, че всички военни явления не са случайни, както се е мислило до тогава, а в тях съществува същата закономерност, каквато съществува и в другите явления на природата. Положителните науки отдавна признаваха, че няма действие без причина и че една и съща сила всякога произвежда една и съща работа. Ала до скоро се е смятало, че тоя закон не се отнася и до сложната човешка дейност, до историята

изобщо и до военната история. Но постоянството на много военни явления доказва най-нагледно противното. Да вземем за пример постоянното военно надмощие на някои народи, което изпълва историята от най-старите векове, та дори до днес. Ние виждаме действително, че известни народи по цели векове държат победата в своите ръце. Старата военна история не е друго освен цяла редица от военни хегемонии: известен дълъг период побеждават само египтяните, после само вавилонците, после само персите и т. н. Трябва да е имало една обща причина за това явление във военната история. Вероятно по същата причина Чингис-хан е можал да покори повече от 70 народа, без да претърпи нито едно поражение. Трябва да е имало обща причина, та германците побеждаваха в 1814, 1866, 1871 години и напоследък бяха се засилили да побеждават целия свят! Тази обща причина е „военното надмощие или военното превъзходство на даден народ“.

Има много доказателства за закономерността на военните явления. Много от тези явления се подчиняват и на най-сложните математически закони, какъвто е законът за вероятностите. Да вземем за пример загубите във време на война. При Кенигрец у прусите отношението на убитите към ранените е $1930:6948 = 1:3.5$; в 71 год. отношението е $1:3.3$; при Чаталджа нашите 3. и 9. дивизии имат 1 убит на 4 ранени. Дори в отделните полкове това отношение е запазено. Този неоспорим факт не показва ли, че в това отношение военното явление е подчинено на един точно определен закон? Ако в една част на 1 убит се падат 6 ранени, то пак не трябва да смятаме, че военните явления са случайни, а трябва да потърсим причините на това отклонение от общия закон и ще ги намерим или в туй, че санитарната служба е била много добра, та не е допуснала да измират по-тежко ранените, или в това, че ранените са се оттегляли по закрити подстъпи, та не са убивани, или че неприятелската артилерия е стреляла с високи шрапнелни пръскания (4, 10 и 1 дивизии при Карагач и Люлебургас). А при извънредно превишение числото на ранените спрямо убитите може да се предполога и самонараняване.

Пак благодарение на военната история, военната наука се пречиства от разните заблуждения, които спъваха нейния напредък. Науката за „случайностите“, от които зависи победата, падна, защото военната история доказа, че и случайностите си имат свои причини. Ако в боевете на линията Одрин — Лозенград валише дъжд, то не дъждът (случайностите) е причината на турското поражение, както твърдяха тур-

ците и голяма част от европейския печат, а лошата военна система, защото турците не бяха се обучавали да се справят с трудностите на лошото време. А дъждът беше едно неудобство и за победителите, но те бяха се обучавали да го преодоляват. Ако на едно място е достатъчно да попадне една искра, за да стане пожар, то причината не е в искрата, а в струпването {на много {леснозапалим материал. Ако ординарецът, който носи важна заповед, бъде убит и от недоставената заповед произлезе поражение, то причината на поражението не е в случайността, в куршума, а в лошата военна система, лошата организация (липса на двойна връзка, двама ординарци с важната заповед, самодетелност, инициатива при получаване заповед и пр.)

И тъй, военната история е богата съкровищница от сурови материали, които подложени на изучаване по общоприетите научни методи ни дават законите, които управляват военните явления. За да се затвърдят обаче у нас тия закони, необходимо е да се знаят множество еднородни факти, защото в едно сложно явление, каквито са военните, мъчно се определя кое следствие от коя причина произлиза. В боя пък участва човекът и то повече с духовната, отколкото с материалната си природа. А във време на боя върху духовните свойства на бойците (отделния човек и човека в множество или психологическата тълпа) влияят толкова много причини, щото изследването им е възможно само, когато то се извършва с множество факти на ръце. Инак могат да произлязат и заблуждения или неверни заключения. Като пример в това отношение може да ни послужи бърканицата във военните понятия, която произлезе от безразборното изследване на Англо-бурската война, когато всички повярваха твърдението на англичаните, че при днешното силно огнестрелно оръжие фронталната атака на една позиция е невъзможна. Сражението на Карагачдере в 1912 г., както и първата Европейска война доказаха, че добре организираната атака в центъра почти всякога сполучва. Сега след толкова войни, в които нашият народ взе живо участие, няма опасност от подобни криви заключения, ако тези войни се изучават в тяхната цялост.

Допреди Общоевропейската война почти всички европейски армии бяха организирани по един и същ образец, което пак иде да ни докаже, че всички организации почиват на едни и същи закони, почерпени из военната история, възприети от всички „въоръжени народи“. Обаче всеки народ има свои психологически особености и според тях трябва да се направят известни поправки на неговата „военна си-

стема". А това може да стане, когато се изучава не чуждата, а националната военна история. Допреди Балканската война ние имаме малка военна история, защото от древната ни история не са останали никакви следи. Но сега нашата военна история е тъй обширна, че дава материал за изследване на всички отдели от военната ни система (обучение, възпитание, въоръжение, снабдяване и пр.) По-рано всички наши правилници се заимствуваха от европейските и не ни прилагаша добре. Сега имаме възможност да извлечем поуки от нашия собствен боен опит.

От казаното до тук става ясно голямото значение на военно-историческите изводи (законали) при създаването на военната мощ, военната система на един народ. По-нататък тази мощ трябва да се насочи към победата и тогава придобива по-голямо значение не военният закон, а начинът за прилагането му. Тук се излиза вече от рамките на военната наука и се озоваваме в обширното поле на изкуството да се побеждава. Тук приложната част на законите на войната се мени при различните обстановки и великите полководци са побеждавали главно затова, защото са прилагали военните закони според обстановката. Това изкуство се изучава само с изучаване на множество исторически примери. Днес военната история е станала помощница при усвояване военното изкуство и на най-малките началници. И според нашия правилник за полската служба всеки офицер трябва да се стреми да обработи своя окомер чрез изучаване на множество примери от военната история. И тъй:

1) Военната история е неизчерпаема съкровищница от материали, които изучавани правилно и добросъвестно ни откриват и затвърдяват у нас законите на войната.

2) Законите на войната действуват със същото постоянство, както действуват и всички природни закони. Изпълнението на тия закони всякога е съкратявало пътя към победата, а пренебрегването им е причинявало катастрофи.

3) Прилагането на военните закони зависи от обстановката. Чрез изучаване на военната история и многото обстановки се овладява изкуството за прилагане военните закони — изкуството да побеждаваме.

4) Изучаването на една само война, дори с най-големи подробности, не може да създаде необходимия правилен военен окомер за офицера. Необходимо е да се изучат повече войни.

5) Ако искаме да извлечем поуки, за да обработим нашата военна система, трябва да изучаваме най-подробно своята военна история.

* * *

Настоящата кратка история на Освободителната война е нагодена за изучаване във Военното училище и за прочит от офицерите, които са участвували в нея. Всички участници в последните войни имат богат военен опит. Но те познават най-добре само боевете, в които са участвували, а често и в тях познават само действията на своята част. За да се избавим от погрешни заключения, към каквито води частичното познаване на военни явления, и да се използва по-добре бойният опит, необходимо е всеки от нас да знае добре общите военни действия. Всеки участник е поднесъл своя камък при изграждане великата победа на нашата армия. Но за да се вдъхновим всички от изграденото величествено здание, трябва да разгледаме не само своя камък, ами цялото здание.

Октомври 1921 година
Шумен.

Първа част

Подготовка на войната

ГЛАВА I

Политическа подготовка на войната

1. Политическа борба

Когато младотурците започнаха своята политика за отоманизиране на империята, изчезнаха всякакви надежди да се получат политически правдини за християните в Турция. Българи и македонци видяха ясно, че само с война ще се придобият тези правдини. Животът стана непоносим. Економическият живот в Македония спря, а в България нищо трайно не можеше да се предприеме при ежегодните конфликти и мобилизации.

Общото политическо положение от ден на ден ставаше по-тревожно. Младотурците като че сполучиха да изолират България и да си обезпечат един по-дълъг период за преустройство на своята държава и за военното ѝ засилване, насочено най-много срещу България.

През 1911 год. чрез печата стана известно, че Русия се споразумяла с Австрия по източния въпрос и чрез цариградския си пълномощен министър се стреми да се споразумее и с Турция.

През 1910 год. упорито се носеше слух, че Румъния след румъно-българския конфликт е сключила военна конвенция с Австрия. В тази конвенция, сключена специално за война на Балканите, се предвиждало Румъния „справедливо да получи крепостта Силистра, а ако е възможно да получи и останалата част от знаменития четиригълник крепости заедно с Варна, Русе и Шумен“.

В същото време упорито се говореше, че съществува нападателен съюз между Румъния и Турция, насочен изключително против България. Инак не можеше да се обясни самонадеяността на привидно засилените младотурци, които започнаха да стават арогантни към България и навсякъде, про-

повядваха, че за да може да съществува и да се обнови отоманската държава, трябва преди всичко да се смаже най-опасният враг — засилващата се България.

В българските ръководящи кръгове ставаше от ден на ден по-ясно, че приближава денят, в който ще стане нужно да се употреби и последното средство — войната: за запазване на страната — отбранителна война, или за постигане на народните идеали — настъпателна война.

2. Балканският съюз

Едновременно с установяването на конституционния режим и отоманизирането на всички народи в обширната турска държава, младотурците обърнаха най-сериозно внимание на военните сили. Те дадоха широки пълномощия на германската военна мисия, която изработи обширен план за реорганизиране на турските военни сили и за повдигане на тяхната стойност. Особено място в този план държеха следните въпроси: организацията на частите, създаването на нов команден контингент, незаразен от политическите борби, привлечане към военна служба християните — най-здравият елемент от населението на турската империя.

Този план стана известен чрез военните аташета на всички балкански правителства. Те видяха, че ако той се осъществи, Турция не само се обезпечаваше против техните нападения, но ставаше способна сама да предприеме една настъпателна война, да накаже тези немирни съседни, които биха се осмелили да смущават нейния държавен живот.

И по-рано правителствата на балканските държави смятаха, че източният въпрос може да докара въоръжен конфликт с Турция и че поотделно те не могат да се надяват на успех. Но постоянните ежби и националните борби за надмощие в Македония им бъркаха да осъществят един съюз помежду си за обща акция. От друга страна и самата Турция поддържаше изкуствено тези дребни съперничества, за да владее по-добре инородните елементи в своята империя. Сега обаче, когато Турция изглеждаше да става опасна за самите балкански държавици, а не само за техните еднородци в Македония, в София, Атина, Белград започнаха по-често да говорят за съюз на балканските държавици, като отговорните среди имаха пред вид повече отбранителната стойност на такъв съюз против засилваща се Турция.

Изобщо, инициативата за сключване на балканския съюз принадлежи на България. И по-рано от българското правителство бяха водени частични преговори с цел да се намери

една база за споразумение със съседите, за да престанат взаимните борби, които напразно изтощаваха силите на всички балканци, и то винаги в полза на Турция. Особено към Сърбия е било насочено всичкото внимание на българските ръководни фактори, защото там се е виждало началото на балканския съюз. В 1904 год., когато Австрия откри економическа война със Сърбия, България сключи митнически съюз с последната и договорът бе приет с аklamации от нашето народно събрание. Но устрашената австрийска дипломация направи всичко, за да осуети този съюз и сполучи да го разтури: договорът дори не се внесе в сръбската скупщина.

Преговори със Сърбия. Преговорите за съюз със Сърбия са започнати още в 1897 г., но скоро са били прекъснати, защото Сърбия постави за база разделянето на Македония, когато България бе за автономията на тази област. През 1911 г. преговорите бяха подновени, но сръбите пак изтъкнаха своята база за разделяне на Македония. Преговорите не отиваха и затова стана нужда да се намеси в тях една велика сила. Русия бе поканена да даде върховното си покровителство на един славянски съюз, който можа да се осъществи едвам през пролетта на 1912 година.

Обаче всички разговори се въртят все около създаването на отбранителен съюз против Турция и руската дипломация се намесва само, за да използва тоя съюз за свои собствени цели. В договора се предвижда, че този отбранителен съюз разширява базата на своето действие и в случай на нападение на Сърбия от страна на Австрия. В такъв случай България се задължава да даде значителна военна помощ. С това съюзът се измества и добива други цели — тези на руската политика, която иска да го използва против тройния съюз на централните европейски сили.

Условията на съюза със Сърбия са уговорени в три вида документи: а) Договор за приятелство и братство между Царство България и Кралство Сърбия и тайното приложение към него от 29. II. 1912 г. б) Военна конвенция между Царство България и Кралство Сърбия от 29. IV. 1912 г. в) Четири споразумения и една декларация от 18 юни, 23 август и 15 септември.

В договорите се предвижда:

1. Приятелство и братство между двата народа;
2. Раздяла на Македония между България и Сърбия.

Една нивца е „спорна“ и разпределението ѝ ще стане след свършването на войната; ако двете договарящи страни не могат да се споразумеят, то за арбитър ще бъде поканен руският цар.

3. Най-после специалните въпроси по военните работи ще се изработят от генералните щабове и за това споразумение ще се сключи специална конвенция.

Преговори с Гърция. През октомври 1911 год. едновременно с подновяване преговорите със Сърбия, българското правителство започна преговори и с Гърция. И гръцките ръководни фактори изтъкнаха на първи план базата „разделяне на Македония“, като искаха в договора да се определи точно бъдещата граница. Българското правителство и тук постави своята база „неделимост на Македония и автономия на тази област“. Преговорите няколко пъти бяха прекъсвани, докато думата автономия биде изхвърлена и се замени с една твърде неопределена фраза „двете договарящи страни се задължават да пазят правата на християните в Турция, произтичащи от договорите“, под която фраза нашето правителство е подразбирало и Берлинския договор.

Българското правителство не искаше да се разграничат бъдещите придобивки, защото искаше непременно Солун да остане в български ръце. Но такова искане се считаше прекомерно не само от гърците, но и от великите сили, които впоследствие винаги съветваха да се отстъпи по този въпрос в полза на Гърция. През май 1912 год. договорът с Гърция бе сключен, но този договор не съдържащо нищо относно разпределението на отнетите от Турция земи.

Веднага след мобилизацията гръцкото правителство усно и писмено повторно повдигна въпроса за бъдещата граница между двете държави. То предложи границата да минава западно от Кавала по Боздаг, Беласица планина, Демир капия, Крушево, Охридското езеро и после до Адриатическия бряг южно от Авлона. Българското правителство противопостави жертвите, които е дало и ще трябва да дава, военното усилие, което има да се прояви от България, но пак избягна да съобщи едно конкретно желание.

Тази грешка на нашето правителство, което пропусна удобния случай да си обезпечи поддръжката на Гърция с една незначителна отстъпка, по-после не можа да се поправи. През февруари 1913 г. в разгара на войната, когато изникнаха недоразуменията със Сърбия и Румъния, то няколко пъти предлага на гръцкото правителство да се подновят преговорите. Обаче гърците виждаха трудното положение на България, бяха си вече обезпечили съдействието на сръбите и отказаха да подновят преговорите.

Тази неопределеност на съглашението и договора стана причина да се възлага на армията да идва на помощ на слабата дипломация: заповядваше се нашите войски да влязат

първи в Солун, като правителството е смятало, разбира се неправилно, че това е достатъчно, за да остане този град в наши ръце; по-после пак армията трябваше да поддържа нашите претенции над Солун, като преди обявата на между-съюзническата война ѝ се възложи да изтласка гърците от околностите на Солун, т. е. да върши онова, което трябваше да бъде извършено от дипломатията.

Преговори с Черна гора. Без да се посветява черногорското правителство в тайните на водените преговори, българското правителство сполучи да свърже и с него споразумение за общи действия в случай на война с Турция. Тайната на Балканския съюз се криеше от черногорското правителство, защото имаше опасност чрез него да бъде открита от турците или европейците, а в такъв случай Турция нямаше да бъде изненадана.

Румъния не се смяташе за балканска държава, но нейните държавници често са обсъждали въпроса за турското наследство. Румъните мислеха често какви компенсации ще получат, ако някоя от съседните балкански държави достигне идеала си и си присъедини териториите от турската империя, за които претендира. Румънското правителство е смятало най-напред да иска компенсации въз основа на балканското равновесие. Отпосле се видяло обаче, че този предлог не ще бъде достатъчно силен за пред европейския свят. За това то решава да използва куцовлашкото население в Македония. Разпръснато на голямо пространство, това население никъде не представлява етническо цяло. Но румъните изхарчиха грамадни суми и сполучиха чрез усилената пропаганда да създадат куцовлашкия въпрос. Явно е, че те щяха да претендират за освободението на своите братя арумъни и щяха да поискат компенсация от България, с която имаха обща граница.

Обече българското правителство пренебрегна Румъния в преговорите. То не се помъчи дори да си обезпечи нейния неутралитет. То се осланяше на конвенцията с Русия от 1902 год., която е сключена между некомпетентни органи (щабове на армиите) и не можеше да има никаква цена в дадения случай. Във време на самите военни действия Русия заяви, че не признава тази конвенция, в която се казва, че в случай на война с тройния съюз нашата армия ще действва заедно с руската, а Русия ни обезпечва неприкосновеността на нашата територия.

Великите сили. Две групировки на великите сили в това време се бореха за надмощие в Турция и в Европа: тройният съюз (заедно с Румъния) и съглашението. От нашата

дипломатия не се направи нищо, за да се обезпечи в случай на нужда съдействието на двете тези групировки или поне на едната от тях. Освен поменатото участие на Русия в Балканския съюз, участие, което бе вредно за него, защото се стремеше да го използва за собствени цели, — друго не можеше да се постигне. А съюзът, както видяхме, беше насочен и против Австрия направо и косвено против номиналния турски съюзник — Германия.

Най-после нищо не бе направено и за използване на един нов фактор в живота на народите — *международния печат*. Длъжност бе на нашата дипломатия да си обезпечи поддръжката поне на част от този печат и да привлече в своя полза поне няколко от по-важните европейски вестници, чрез които да може да изкаже своите желания и нужди пред европейското обществено мнение.

* * *

И тъй, след дълги преговори Балканският съюз можеше да стане действителност само благодарение на настойчивата дейност на българското правителство, на българския народ. Ръководителите на този народ показаха добър държавнически усет. Грешките и неуспехите се дължеха не на липса на усет, а на липсата на достатъчна практика в такава интензивна дипломатическа работа.

В основата на тоя съюз ръководителите на българската политика вложиха идеята за една близка война с Турция, война отбранителна наистина, но тя можеше лесно да се обърне и в настъпателна, щом съюзниците решеха да вземат инициативата в свои ръце.

Благодарение на българската инициатива тайно се сглоби страшният за Турция Балкански съюз, страшната сила и военната мощ на който ще видим в една от следните глави.

3. Турция

Докато между балканските държави се водеха сложните дипломатически преговори, турското правителство, заето с войната в Триполи срещу Италия, като че беше изоставило съвсем своите съседи, смятайки, че те не ще предприемат нищо, щом не използваха това затруднено положение на Турция.

Турската дипломатия се намираще в ръцете на извехтели хора, които не можеха да видят какво става около тях. Те се занимаваха с издирване на хитри и лукави средства, за да изпълнят налаганите от европейските сили реформи и

да подхранват националните ежби между балканските държави.

Турското правителство се самоизлъгваше, когато мислеше, че е успяло да скара още по-силно помежду им всички балкански държави и че обща акция от тях против Турция е невъзможна.

Това правителство и неговата дипломация не можаха да открият създаващия се съюз и не взеха никакви мерки за осуетяването му.

Турците бяха достатъчно ангажирани във войната с Италия и, когато се убедиха, че Балканският съюз съществува, трябваше да изхаят грамадна енергия, за да го ликвидират по какъвто и да е начин, пред вид на по-голямата опасност, която изпъкваше пред тях.

Но те не направиха нищо нито да разстроят съюза, нито за да организират срещу него друг съюз, нито да се възползват от съществуващите съюзни договори.

Те имаха нещо като съюз с Германия, но този съюз обвързваше само Турция да служи на германските економически и политически интереси, а срещу това Германия не се обвързваше с нищо, ако не смятаме привидното покровителство на мохамеданите от германския кайзер, което той обяви при посещението си на Турция, и обещанието на Турция да купува повече военни материали все от Германия.

* * *

Изобщо турците започнаха войната изненадани от Балканския съюз, без да са спечелили нито един съюзник, без да имат на своя страна общественото мнение на Европа, ако не се смята единственият хвалител на турцизма — френският посредствен писател Пиер Лоти.

ГЛАВА II

Военна мощ на двете воюващи страни

1. Турция

Немската военна мисия, натоварена от младотурците да реорганизира тяхната армия, бе изработила един обширен организационен план, който целеше създаването на една грамадна армия, стъкмена за настъпателна война. Изпълнението на този план щеше да започне от Европейска Турция и Армения, като лежащи на най-важните операционни театри.

Според този план, който щеше да се изпълни за 2-3 години, формират се 4 армейски инспекции (орду), както следва:

I. Цариградска орда с 4 корпуса:

- I корпус — Цариград;
- II „ — Родосто;
- III „ — Лозенград;
- IV „ — Одрин;

Цариградска редифска (на запасни войски) инспекция с 6 редифски дивизии първа категория и 6 — втора категория.

II. Солунска орда с 4 корпуса:

- V корпус — Солун;
- VI „ — Битоля;
- VII „ — Скопие;
- VIII „ — Дамаск (в случай на война в Европа то-

зи корпус се пренася по море от Смирна в Солун); Солунска редифска инспекция с 13 редифски дивизии; Дамаска редифска инспекция с 7 ред. дивизии; Смирненска ред. инспекция с 8 ред. дивизии; Три самостоятелни низамски (от редовна действаща войска) дивизии 22 (Кожане), 23 (Янина) и 24 (Шкодра).

III. Арменска орда с 3 корпуса:

- IX корпус — Ерзерум;
- X „ — Ерзинджан;
- XI „ — Ван;

Ванска редифска инспекция с 8 ред. дивизии.

IV. Орда (Месопотамия и Халдея) с 2 корпуса:

- XII корпус — Багдад;
- XIII „ — Мосул;

Багдатска редифска инспекция с 4 ред. дивизии;

XIV, самостоятелен, не влизащ в състава на инспекциите корпус в Санаа;

Триполитанска самостоятелна дивизия;

Хеднаска независима (самостоятелна) дивизия.

За всяка редифска дивизия имаше слаби кадри от офицери и подофицери както за самите дивизии, тъй и за полковете, които влизаха в техния състав. Предвиждаше се в случай на война някои от редифските дивизии да се придадат към низамските корпуси, а други да се сведат в редифски корпуси (каквито бяха XIV, XVII и XVIII корпуси, формирани при мобилизацията).

Низамският корпус трябваше да има:

- 3 пехотни дивизии низамски;
- 1 или 2 редифски дивизии;
- 1 нишанджийски полк от 3 табора (стрелци);
- 1 конна бригада от 2—3 полка;
- 1 корпусен артил. полк (2 план. и 1 гаубич. отдел.);
- 1 пионерна друж. (пионери, телеграф. и мостови);
- 1 обозна дружина;
- 1 болнична рота (болници).

Дивизията трябваше да има следния състав:

- 3 пехотни полка по 3 дружини;
- 1 нишанджийски табор (стрелци);
- 1 арт. полк с 2 отдел. по 3 батар. (6 оръд.);
- 1 ескадрон;
- 1 обозна рота;
- 1 санитарна рота (дивиз. лазарет).

Мобилизацията на турската армия започна, когато още не беше приложен напълно организационният план, но европейските корпуси бяха вече организирани по новия образец. Тя трябваше да се извърши по изработения от немската мисия мобилизационен план, в който всичко трябваше да бъде предвидено още в мирно време. Турция разполагаше с повече от един милион обучени войници, напълно достатъчни, за да попълнят всички мобилизирани части. Но добре изработеният план се прилагаше от неподготвени началници и от една свършено изхабена административна машина, с неподготвен и неспособен персонал. Най-после нека споменем, че новият организационен дух още не беше засегнал военната администрация и че за запасните войници още не се водеше никаква сметка.

Оръжието беше достатъчно и съвременно. Само тежка артилерия за полската си армия турците нямаша.

Турците имаха големи запаси от облекло и снаряжение, грижливо доставено от Германия. Финансово Турция беше свършено разстроена от постоянните войни, но тя можеше да си послужи с кредити от Европа и с вътрешен заем (книжни пари), така щото парични затруднения при една война не можеше да има, особено ако войната не продължи много.

Поради уволнението на всички старотурци армията имаше голяма нужда от офицери. Тези, които имаше, още се занимаваха с политика, наместо да обучават своите части. Обучението се водеше по новия план на немската мисия, но той се изпълняваше от неспособни офицери. Само последните набори бяха обучени на полето и по стрелбата. Маневрите около Одрин (първи в Турция) показаха липса на ма-

неврена способност, липса на подготвени старши началници. Манар да бяха в постоянна война за потушаване въстанията, турските части имаха извънредно слаба бойна подготовка.

Манар и да бе заобиколен от народи със силно повдигнато национално съзнание, турският народ не можеше да създаде в себе си нещо друго, което да замести изчезващия некултурен фанатизъм, с който по-рано побеждаваше. Прегрешение към съседите — бившата рая, липса на патриотизъм, нищавна обич към разстроеното отечество, което от дълги години воюваше, економическа потиснатост вследствие продължителните, чести и всякога злополучни войни, голям процент християни, които бяха заклетни врагове на държавата — ето моралния лик на турската войска, която щеше да воюва при това не за никакви възвишени цели, а за да поддържа робството.

* * *

Турският флот добиваше извънредно важно значение при една война в Европа, защото той трябваше да поддържа и охранява съобщенията на Македонския операционен театър с базата Мала Азия. Този флот имаше 2 нови броненосци, 3 по-стар тип броненосци, 1 броненосец за брегова отбрана, 2 бронирани крайцера, 7 напълно годни за бой големи торпедьори и 4 канонирки.

Още от войната срещу италианците стана известно, че турският военен кораб е неподвижна вещ. Добрият боен материал не можеше да се използва тогава не само защото италианския флот беше по-могъщ, но и защото турската армия не беше среда, в която да се развият онези ценни качества, които са необходими за морския офицер изобщо. И при по-слабия гръцки флот, турските кораби останаха неподвижни и действуюа само в закритото Мраморно море.

2. България

Системата за уредба на българската армия, организацията, обучението и възпитанието, както и погълването ѝ с офицери и подофицери ставаше по методите, усвоени във всички европейски армии. В нашите правилници често с увлечение се възприемаха съващания, усвоени от армиите на великите сили, макар тези съващания да не подхождаха всякога към нашите условия.

В мирно време нашата армия имаше 9 дивизии, които

бяха разпределени по 3 в три инспекционни области, които в случай на мобилизация образуваха щабовете на отделни армии.

Дивизиите имаха следния състав:

2 бригади по 2 полка, всеки с 2 дружини и картечна полурота;

1 артилерийски полк от 3 отделения по 3 батареи, от които едната незапрегната.

В състава на дивизията не влизаха следните части, които във военно време се развиваха:

- 2 конни полка;
- 3 крепостни баталиона, при които се държаха и тежките батареи на полската армия;
- 3 гаубични отделения (12 см);
- 3 планински артилерийски полка;
- 3 пионерни дружини;
- 1 железопътна дружина;
- 1 телеграфна дружина;
- 1 пионерна дружина.

За военно време всяка дивизия формираше: 3 бригади по 2 полка, всеки от 4 дружини и една картечна рота; 1 с.с. артилерийски полк с 3 отделения по 3 батареи четириоръдейни; 1 не с.с. артилерийски полк с 2 отделения по 3 батареи шестооръдейни; 1 пионерна дружина с 2 пионерни и 1 техническа (телеграфо-понтонна) роти и един инженерен парк; дивизионен продоволствен транспорт; дивизионен огнестрелен парк, дивизионен лазарет, полски и полуподвижни болници, интендантска рота. Виждаме колко непълна беше нашата мирновременна организация: почти всичките спомагателни служби се формираха при мобилизацията и за тях нямаше подготвен персонал (офицери и войници). От друга страна, строевите части до толкова се развиваха, че при мобилизацията нищожните им кадри просто се поглъщаха от запасните. Нашата школа за запасни подпоручици беше създавала достатъчно добре подготвени запасни офицери.

От щаба на армията бе изработен правилник за мобилизация. Според този правилник във всяка част се разработваше с най-голяма педантичност подробен план, в който се предвиждаше всичко, що има да се върши през целия период на мобилизацията. Правеха се опити за мобилизация както при упражненията, така и при маневрите и повикване на запасните, при което мобилизационните планове бяха добре проверени и нашата мобилизация се извърши много редовно.

Оръжието беше съвременно, скорострелно, но не в достатъчно количество (за македоноодринското опълчение и за опълченските части във време на войната се доставиха руски трилинейни пушки). В артилерийските полкове се държаха готова и старата нескорострелна материална част. Патрони и други бойни запаси се доставяха отвън, но имаше достатъчно запаси за водене на една война.

Запасите от облекло, снаряжение и медицински материали бяха недостатъчни, което най-много затрудняваше както мобилизацията, така и операциите.

Нашето селско стопанство беше богато с всичко, що е необходимо за водене на войната, и имаше добра организация за събирането на материалите (закон за реквизицията).

Нашите части се обучаваха по една много правилна система в казармите, в полето и на маневри, дето се обучаваха висшите началници.

Целият ни народ, всички войници, всички запасни, минали през казармата, имаха вяра в себе си, знаеха своята мощ, вярваха в своите началници и бяха готови навсякъде да ги следват. Училище, казарма работиха непосилно, за да възпитат у всеки здрав мъж обич към отечеството. Тази обич беше повече от съзнателна, защото всички виждаха с очите си благата, които носеше хубава уредба на нашата родина. Най-после и войната за освобождението на поробената част от това отечество беше толкова популярна, че при мобилизацията тези, които отстрана наблюдаваха всенародния подем, казваха, че едва ли е имало някога морално по-добре подготвена война.

3. Съюзниците

а) Черна гора. Черногорската армия бе милиционна. Способните от 18 до 62 години стават войници, щом това е необходимо. В мирно време се поддържаха само слаби учебни части, които приемаха запасните на кратко обучение. Бойни единици се образуваха само във военно време, при което се получаваше 30-хилядна милиционна армия, неспособна за водене подвижна маневрена война. Оръжието на тази армия беше най-разнообразно — все подарък от Русия, Австрия, Италия. Имаха и няколко тежки оръдия — също подарък.

Черногорският народ живееше със спомените за епическите борби с Турция (Черна гора никога не е попадала под турска власт). Поколенията се възпитаваша в постоянна омраза към всичко турско. Чрез войната притиснатото в безплодните планини население смяташе да се спусне в малките околни

долини (Шкодра), за да живее по-охолно. Затова у черногорците войната бе морално добре подготвена.

б) *Гърция*. Гръцката армия беше в периода на реорганизацията според новия закон, влязъл в сила от февруари 1912 год. Една френска мисия под началството на френски генерал прилагаше тоя закон, като обърна особено внимание да пресъздаде командния персонал, който след несполучливата гръцко-турска война се занимаваше повече с политика, отколкото с военно дело.

Гърците имаха 4 дивизии със следния състав:

- 3 пехотни полка по 3 дружини.
- 1 дружина евзони (стрелци).
- 1 картечна група (непридадена към полковете).
- 1 конен полк.
- 1 артилерийски полк с 8 батареи.
- 1 пионерна дружина.
- 1 обозен ескадрон.
- 1 санитарна рота.

Оръжие съвременно (манлихерова пушка 6.5 мм и френски модел с. с. оръдие).

Гръцката армия беше добре снабдена и във време на мобилизацията не се развърщаше пресилено, а само се попълваха частите със запасни.

Моралната подготовка на тази армия беше много добра. След несполучливата война с Турция честолубието на народа бе зачекнато и пораждаше жажда за мъст, озлобление за причинения срам, стремеж към реванш. Умиращата за европейското обществено мнение Гърция възлагаше големи надежди и сляпо вярваше в способностите на великия критянин Венизелос, който бе и военен министър. Най-последният гръцки народ, по природа спекулант и търговец, след като бе възпитан върху борбите на андартите в Македония, сега виждаше, че се откриват широки хоризонти за реванш и големи придобивки (Велика Елада), без да се дават големи жертви, защото тежестта на войната ще падне върху „некултурните“ съседи — българи и сърби, които са по-близки до големите турски маси.

* * *

Важно място в Балканския съюз държеше гръцкият флот, защото на него падаше задачата да владее морето и да прекъсне съобщенията на Македонския операционен театър. Този флот се състоеше от следните бойни единици, всички в добро състояние:

- 1 брониран крайцер,
- 3 брегови броненосци,
- 15 торпильора,
- 1 подводник.

Освен това във флота се числяха и още няколко кораба по-стар тип, които можеха с успех да носят прибрежната служба. Грамадният търговски флот на Гърция възпитаваше премного добри командири и матроси, които да обслужват и военния флот.

в) *Сърбия*. Военната служба на сръбските граждани бе организирана по същия начин, както и у нас. Сърбите имаха в мирно време пет дивизии в следния състав:

- 2 бригади по 2 полка по 4 дружини,
- 1 конен полк с 3—4 ескадрона,
- 1 артилерийски полк (3 отделения по 3 батареи),
- 1 пионерна рота,
- обоз,
- болница.

Във от дивизиите имаха един гаубичен полк (тежка артилерия на полската армия).

Във военно време при всяка мирновременна дивизия се формира още една резервна (втори позив) в същия състав, като действащата (първи позив). Само конният полк се разделяше на два дивизиона и всяка дивизия получаваше по един такъв дивизион.

Оръжието на сръбската армия бе съвременно и имаха достатъчно бойни запаси, една част доставена отвън, а друга приготвена в техния арсенал.

Тази армия беше по-добре снабдена от нашата с облекло, снаряжение и санитарни средства.

И по отношение на кадрите тя беше по-добре от армиите на другите съюзници, защото във военно време тя формираше два пъти повече единици, отколкото имаше в мирно време. Само за висшите щабове сърбите не държаха в мирно време никакви кадри. Техните армии се формираха в периода на мобилизацията.

След 1885 год. сръбският народ се възпитаваше в омраза към всичко несръбско, омраза към турците (и към България повече). Сръбският шовинизъм никога не е виждал границите, зад които се свършват претенциите на сръбството. На този шовинизъм се дължеше онази упоритост, с която се води пропагандата в Македония против българизма. Целият народ познаваше добре македонския въпрос и дадените за него жертви. Той бе готов да забрави времен-

но за реванша против българите и да се жертвува за разрешението на този въпрос в полза на сръбството.

38.

ГЛАВА III

Продължение на дипломатическата борба. Повод за войната

Както видяхме по-рано, след сключването на Балканския съюз, макар той да беше отбранителен, войната с Турция ставаше все по-неизбежна, но съюзниците още смятаха, че е възможно по дипломатически път да се достигнат целите на войната.

След сключване на съюза балканците се почувстваха силни, но знаеше се решението на великите сили да не допуснат войната, защото се страхуваха да не се разширич вюръжният конфликт до общоевропейска война, която също беше назряла, обаче някои сили не бяха още напълно готови за нея.

Балканците трябваше да побързат със своята акция, за да използват затрудненията на Турция от войната в Триполи. Това бе необходимо още и затова, че щом съюзът стане известен на света, Турция и другите заинтересувани държави ще се мъчат да го разстроят. Но трябваше да се чака повод за войната, който да я оправдава пред европейския свят.

В Черна гора духовете бяха страшно възбудени от кървавото потушаване въстанието на малесорите. В България ежедневно се устройваха митинги против жестокостите спрямо българите в Кочане и другаде. Сърбите и гърците също протестираха против непоносимия режим в Македония. В същото време, за да сплашат своите съседи, турците не разпуснаха последния набор и обявиха, че ще произведат маневри около Одрин, вследствие на което се обяви мобилизацията на всички съюзници на 17 септември.

Всички се надяваха, че мобилизацията ще даде резултат и Турция ще отстъпи пред общия натиск.

На 26 септември обаче великите сили, загрижени за общия мир, дадоха една посредническа нота до балканските държави: 1) съобщават, че осъждат всяка постъпка, която би нарушила мира; 2) нагърбват се да заставят Турция да изпълни чл. 23 от Берлинския договор; 3) и при сполука за съюза няма да позволят изменение на статуквото.

На 29 септември на Турция бе дадена действително окончателна нота в такъв смисъл. Турция заяви, че е съ-

гласна да изпълни чл. 23 от Берлинския договор, но като самостоятелна държава, без да дава гаранции за времето. Тя заяви още, че не желае вече да търпи чужда намеса. А България, Гърция и Сърбия обявиха, че Черна гора е вече във война с Турция, но те приемат посредничеството при тези условия:

- 1) автономно управление на европейските вилаети;
- 2) чужденци губернатори;
- 3) областни народни събрания;
- 4) местна жандармерия;
- 5) народна милиция;
- 6) свободно учение на децата;
- 7) незабавно разоръжаване на Турция.

На 1 октомври Турция отхвърли тези прекомерни искания и на 3 същия месец повика посланиците си от София, Белград и Атина. На 4 цариградското правителство връчи паспортите на българския, гръцкия и сръбския посланици, с което дипломатическите сношения бяха скъсани и тези страни се считаха вече във война с Турция. Формално войната бе обявена от съюзниците на 5 октомври.

ГЛАВА IV

Обща мобилизация

1. Турция

Турското правителство смътно предвиждаше дипломатическите усложнения през есента и затова не освободи набора, който беше вече навършил срока на действителната служба. То обясняваше това задържане с необходимостта да се бори с въстаналите албанци. По този начин всички части в Европейска Турция имаха войници повече от обикновеното. Преди мобилизацията турското правителство смяташе да повика и запасни под предлог на маневри. Но на това енергично се противопоставиха всички балкански държави. Освен това Турция имаше мобилизирани части в Триполи, дето войната с италианците не беше още завършена.

Общата мобилизация на турските военни сили бе обявена на 19 септември. На другия ден още се започна страшна суетня из цялата държава, която показваше пълната неготовност за извършване на това тъй сложно дело. Новото военно-териториално деление на страната не беше завършено навсякъде, а старите сметки за запасните бяха неверни. По-голямата част от войските не се мобилизираха в своите гарнизони, а бяха изпратени немобилизирани в района на съ-

средоточаването, дето бяха образувани депа за мобилизация. Запасните от Мала Азия не се насочваха направо в своите части, а се събираха предварително в Цариград и Сан Стефано, отдето се разпределяха между полковете. Запасните от един окръг в Македония се изпращаха в разните окръзи. Служили и неслужили войници, млади и стари се явяваха едновременно. Затова низамските части се попълниха с голям процент стари запасни и необучени войници и изгубиха своята бойна и маневрена стойност.

По море не можеха да се превозват нито запасните, нито мобилизирани части, защото турският флот не беше господар на открито море. Това претрупа единствения железен път Цариград—Одрин и внесе безредие в движението. Изобщо по казането на неутрални очевидци, в цялата турска империя е владяло пълно безредие през целия период на мобилизацията и запасните са се лутали до отчаяние, преди да попаднат в своите части. Християните, па и самите мохамедани твърде неохотно се явяваха във войската. Около 40% от повиканите под знамената са останали по домовете си и са били събирани отпосле по административен ред. Местните въстанически чети в Македония вършеха отлично своята агитационна работа, като съветваха българите да се пръснат из планините, а турците заплашваха, че който отиде войник, къщата и домашните му ще бъдат унищожени. Тази агитация даде своя резултат: в Македония половината от повиканите под знамената не се явиха.

Турската администрация не беше в състояние да извърши една редовна реквизиция. Частите трябваше сами да се снабдят с необходимите им коне и кола. В Цариград и в другите по-големи градове военни команди пресрещаха на улиците стопаните и насила им отнемаха колата и конете. Тази безразборна реквизиция накара населението да изпокрие всичко и снабдяването на армията ставаше още по-трудно. В Македония българските чети агитираха нищо да не се дава за турската войска, защото скоро тя ще бъде унищожена.

Преодолявайки всички тези трудности, турската главна квартира все пак успя след 20 дена да мобилизира следните части:

- а) 24 низамски дивизии (I, II, III, IV, V, VI, VII армейски корпуси и трите самостоятелни дивизии 22, 23 и 24);
- б) по един стрелков полк за всеки корпус;
- в) 28 редифски дивизии (Измир, Брус, Афион Карахисар, Коня, Ерекли, Ангора, Кастамуни, Айдын, Ушак, Смирна, Самсун, Бабаески, Одрин, Гюмюрджина, Кърджали, Чанакка-

ле, Едремит, Драма, Серес, Щип, Скопие, Прищина, Битоля, Гиляни, Елбасан, Шкодра, Неселичка, Янина);

г) 2 конни дивизии и 1 конна бригада;

д) всичката крепостна артилерия.

Освен това, след започване на военните действия, турската мобилизация в Анадола продължаваше. Постепенно бяха мобилизирани по една низамска дивизия от VIII и IX корпуси, както и редифските дивизии Юзгад, Кайсерие, Анталик, Адана, Алеп, Трапезунд и Бейбурт, които трябваше да съставляват стратегически резерв.

По-голямата част от редифските дивизии в Македония и Източна Тракия бяха второразредни, защото от Мала Азия не можеха да пристигнат по море определените за низамските дивизии запасни, и те попълнаха всичкия запас на първоразредните редифски дивизии.

Пак поради липса на достатъчно запасни, мобилизираните части не бяха попълнени според щатовете за военно време и таборите, които трябваше да имат по 700—900 войника, имаха едва до 600.

По същата причина и редифските дивизии нямаха еднакъв състав. Според мобилизационния план всяка редифска дивизия трябваше да има 3 пехотни полка (9 табора), 1 ескадрон и 6 батареи, а имаше такива от два или 1 пехотен полк, имаше и пехотни полкове с по 1—2 табора, а някои дивизии съвсем нямаха конница и артилерия.

Турският флот беше мобилизиран поради войната с италианците.

Според организационния план на немската военна мисия, като не смятаме III орда (Армения), която по стратегически съображения трябваше да остане на мястото си, и най-отдалечения XIV корпус, Турция трябваше да мобилизира:

784 дружини (табори);

200 ескадрона;

2280 само полски и планински оръдия;

1,000,000 войници.

В същност бяха мобилизирани около:

391 дружини;

82 ескадрона;

930 оръдия заедно с крепостните;

400 хиляди войници.

Виждаме, че добрият немски план не подхождаше за невъзпитаните в немска дисциплина турски граждани и Турция можа да даде само половината от онова военно усилие, което бяха пресметнали немските инструктори. А безредната мобилизация се отрази гибелно върху духа на народа, запасни-

те и войската, като едновременно подкопваше вярата в победата и в ръководителите.

Във време на мобилизацията бяха формирани две армии: Източна за действие в Тракия и Вардарска за действие в Македония. Освен това, за действие във второстепенните операционни посоки бяха формирани Кърджалийският, Струмският, Солунският отряди; а за крепостите Одрин, Янина и Шкодра бяха определени значителни гарнизони.

48. 2. Мобилизацията на Балканския съюз

а) България

Всяка дивизия при мобилизацията се развърна в 3 бригади по 2 полка по 4 дружини и една картечна рота, 1 скорострелен артилерийски полк от 3 отделения, по 3 батареи черириоръдейни, 1 нескорострелен артилерийски полк от 2 отделения по 3 батареи шесторъдейни, 1 пионерна дружина с 2 пионерни и една техническа рота (телеграфна и мостова полуроти), дивизионен огнестрелен парк, дивизионен продоволствен транспорт, дивизионен лазарет, 6 полски, 2 полуподвижни болници, интендантската рота, един конен и един пеши жандармски полускадрони.

По една бригада от 1. и 6. дивизии бяха отделени и формираха нова 10 дивизия със съответното количество артилерия и други служби.

От така мобилизираните дивизии се формираха 3 армии: I от 1, 3 и 10 дивизии, II от 3 и 8 дивизии, III от 4, 5 и 6 дивизии, а 7. дивизия влезе в състава на сръбската II армия и 2. дивизия остана във от армиите, за да действа в второстепенните операционни посоки в Родопите (Родопски и Хасковски отряди).

Като общ резерв на армията се формираше в Пловдив от опълченски и допълнящи части 11 пехотна дивизия, а в София—македоноодринското опълчение, което трябваше да прибере всички способни да воюват македонци, които живеят в България и които не бяха служили във войската.

От 11-те конни полка, които не се развиваха повече, се формира една кавалерийска дивизия и една отделна бригада.

Мобилизираните гаубични отделения бяха придадени към армиите, а крепостните полкове образуваха тежката и обсадна артилерия, като влязоха в състава на II армия.

Мобилизацията се посрещна от населението с ентузиазъм и се извърши най-редовно, точно според мобилизационните планове.

Наместо за 7, частите бяха мобилизирани за 4—6 дни,

а конницата — за 2 дни. Това показва популярността на войната и добре разработения мобилизационен план. В частите не се явиха почти само тези, които бяха във от отечеството (Румъния, Русия, Америка), особено от 4 и 5 дивизионни области, от които имаше най-много запасни навън.

Трябва да отбележим само, че в общия мобилизационен план бяха оставени необработени някои много важни въпроси, което наруши добрия ред и можеше да разстрои стопанството на страната. Например не бяха оставени на места си най-необходимите за стопанствата и за администрацията лица (специалисти, техници, мелничари, секретар-бирници и пр.)

Поради материална готовност, не всички запасни бяха добре облечени и снабдени с необходимото за поход.

Слабите кадри се просто погълнаха от грамадното количество запасни.

Всички снабдителни, санитарни и интендантски органи се създадоха във време на мобилизацията и тази импровизираност неминуемо се отрази зле върху бойната стойност на частите.

Също малки кадри имаше за интендантските и технически войски и те се мобилизираха най-късно, като догонваха частите отпосле.

Неподготвените кадри не познаваха специалната си служба и трябваше да я изучават във време на самите действия.

Липсваше мобилизация на базата (стопанство, пътища, администрация, училища, реквизиция, индустрия и пр.)

България мобилизира в началото около 231 дружини, 38 ескадрона, 728 оръдия, 350,000 войници, точно според мобилизационния план.

б. Сърбия

Мобилизацията на сръбската армия се извърши със същата бързина и ентузиазъм, както и в България. Тази армия имаше от мирно време по-добра организация, повече кадри, повече запаси, вследствие на което не се прибегваше до импровизация. Въобще при мобилизацията сръбската армия имаше да формира почти двойно повече части, когато у нас частите се развързваха тройно.

Мобилизирани бяха 5 дивизии първи позив, 5 дивизии втори позив, една конна дивизия, една прекобройна бригада и един доброволчески отряд за действие съвместно с черногорците.

От мобилизираните части бяха формирани три отделни армии и два отряда.

1 армия, под командата на Престононаследника, в състава на която влизаха: Моравската дивизия първи позив, Дунавската първи позив, Дринската първи позив, две дивизии втори позив и конната дивизия или всичко 76 дружини, 28 картечни роти, 29 ескадрона и 140 оръдия.

2 армии, под командата на генерал Степанович, в състава на която влизаха: българската 7 пех. дивизия, Тимошката дивизия първи позив, или всичко сръбски части 16 дружини, 4 картечни роти, 2 ескадрона и 30 оръдия.

3 армия, под командата на генерал Янкович, в състава на която влизаха: Шумадийската дивизия първи позив, Дринската втори позив и Моравската втори позив или всичко 44 дружини, 14 картечни роти, 9 ескадрона и 90 оръдия.

Ибърски отряд в състав 16 дружини, 4 картечни роти, 3 ескадрона и 30 оръдия.

Яворски отряд в състав 8 дружини, 2 картечни роти, 1 ескадрон и 10 оръдия.

А всичко мобилизирани 160 дружини, 52 картечни роти, 44 ескадрона, 300 оръдия, 175,000 войници.

в) Гърция

Мобилизацията на гръцката армия се извърши редовно. Тази армия формираше най-малко нови части и служби в периода на мобилизацията. Мобилизирани бяха 5 пех. дивизии, 1 конна бригада, 3 резервни пех. бригади и целият флот.

Мобилизираните части бяха разделени на 3 групи:

Източна армия, под командата на Престононаследника, в състава на която влязоха: 5 пехотни дивизии, 1 конна бригада, всичко 50 дружини, 14 ескадрона, 160 оръдия, 60,000 войници.

Западна армия, под командата на генерал Сапунджакис, в състав: 1 резервен пехотен полк, 1 евзонски полк, 1 ескадрон, 4 батареи и 6 дружини критски доброволци, всичко 12 дружини, 1 ескадрон, 36 оръдия, около 15 хиляди войници.

Резерв, съставен от трите новоформирани резервни бригади, всичко 18 дружини, 3 ескадрона, 48 оръдия, около 20,000 войници.

А всичко мобилизирани 84 дружини, 18 ескадрона, 244 оръдия, 90,000 войници.

След мобилизацията флотата бе разделена на 2 ескадри:

а) в Егейско море: 1 кръстосвач, 3 брегови броненосца, 15 торпильора, 1 подводница — всички по-нов образец.

б) в Йоническо море: 6 торпильора по-стар тип и три стари канонирки или всичко 31 кораба, 170 оръдия, 5,000 моряци.

г) Черна гора

Мобилизацията в Черна гора започна още във време на въстанията на пограничните албански племена. Десет дни преди обявата на войната от съюзниците, Черна гора вече воюваше срещу Турция, като постепенно се намесваше в боевете на страната на въстаниците. Към 25 септември бяха окончателно мобилизирани 4 пехотни дивизии, или всичко 50 дружини, 140 оръдия, 30,000 войници.

Сравнителна таблица за мобилизираните сили

ДЪРЖАВИ	Приблизително количество на мобилизираните сили			
	Друж.	Ескадр.	Оръдия	Хора
Черна гора	50	—	140	30,000
Гърция	84	18	244	90,000
Сърбия	160	44	300	175,000
Всичко съюзници	294	62	684	295,000
България	231	38	728	350,000
Всичко Балкански съюз	525	100	1412	645,000
Турция	391	82	930	400,000
Разлика	134	18	482	245,000

ГЛАВА V

Театър на войната

1. Общият театър

Театър на войната през 1912 и 1913 год. бяха следните области: Македония, Тракия, островите в Бяло и Йоническо морета, най-близкият бряг на Мала Азия, Черно, Бяло и Йоническо морета.

Особеното очертание на политическите граници преди освободителната война, естествените прегради и географическото положение разделят театъра на войната на два операционни театри — Македонски и Тракийски. Тези два театра са свързани с един тесен коридор между реките Струма и Марица, изпълнен с южните разклонения на Пирин планина и Родопите. Този коридор можеше да се разширочи, ако турците настъпеха към Пазарджик, Пловдив и Хасково. Ако ли от България се настъпеше към Беломорския бряг, то връзката между двата операционни театри се прекъсваше и Македонският оставаше свършено отделен от базата си, при условие, че и Бяло море се владее от гръцкия флот.

2. Македонски операционен театър

Множество планини от разна височина изпълнят целия Македонски операционен театър. Тези планини са мъчно проходими, а и турците малко внимание обръщаха на съобщенията. Затова мъчно можеше да се намери система от пътища, по които да се насочат големи войскови маси. Изобщо този операционен театър беше достъпен по следните важни посоки:

1. От Гърция:

- а) От Тесалия (Лариса) по брега на Солунския залив за Солун;
- б) От Тесалия (Лариса) през Еласона и Гравена за Кожане, а оттам за Кайларе—Битоля и за Верия—Солун;
- в) От залива Арта през Янина за Битоля;
- г) По море към пристанищата: Орфано, Кавала, Дедеагач.

2. От Черна гора:

- а) От Подгорица и по брега на морето към Шкодра;
- б) От североизточната граница на Новопазарския санджак към долините на реките Люма, Ибар и Дрин в Санджакна. В тези посоки обаче не може да се действа освен с малки части, добре подготвени за планинска война.

3. От Сърбия:

- а) От Помега през планината Явор за долината на Люма в Новопазарския санджак;
- б) От Кралево през Рашка, по долината на Ибар за Андриовица и оттам за Дяково и Адриатическия бряг или за Скопие. За действие към Адриатическия бряг обаче трябва да се преодоляват едва достъпните Албански планини;
- в) От Крушумлие през Прищина за Скопие и оттам за Битоля или за Солун;
- г) От Ниш, Враня, Куманово за Скопие и оттам за Битоля или по долината на Вардара за Солун.

4. От България:

- а) От София—Кюстендил през Куманово за Скопие и оттам за Битоля и Солун;
- б) От София — по долината на Струма за Солун.

Непристъпните планини, между които преминават тези посоки, правят невъзможна връзката между отделните войски, които са насочени по тях. А и пътищата през повечето от тях са мъчно проходими обикновени пътеки. Всички посоки се събират в няколко възли на пътищата и по този начин от цялата система удобни за действия на войските посоки се образуват три важни операционни посоки:

1. Ниш—Куманово—Скопие—Солун.
2. София—Дупница — по долината на Струма—Солун.
3. Тесалия—Кожане—Солун.

При един поглед върху картата на пътищата в Македония, веднага изпъква грамадното значение на пунктовете Куманово, Скопие, Солун и Кожане, в които се събират почти всички пътища на Македонския операционен театър и владението на които беше еднакво важно и за двете воюващи страни. Ако турците имаха в тези центрове на съобщенията поне стари крепости като Янина и Шкодра, те щяха повече време да се съпротивляват на едно настъпление в Македония. Но турският генерален щаб, както видяхме по-горе, не е предполагал, че е възможно воюване с всички Балкански държави едновременно. А при една война с България той е смятал тук да се развият само настъпателни операции. Затова не само тези важни възли на съобщенията не бяха укрепени, но в целия Македонски операционен театър не беше направено нищо за фортификационното му усиление. Освен старите крепости Янина и Шкодра, които лежат на Адриатическия бряг и нямат никакво стратегическо значение, турците нямаха в Македония нито една крепост, нито една укрепена позиция.

Голямо значение имаха и пристанищата Превеза, Левтерохори, Солун, Орфано. В тях гръцката армия можеше да си устрои бази за снабдяването си с всичко необходимо, като по този начин се отстраняваха трудностите, произлизащи от безпътницата в Южна Македония.

3. Тракийски операционен театър

В освободителната война този театър добиваше по-голямо стратегическо значение от Македонския, защото тук е столицата — най-жизнения център на турската империя. Освен това Дарданелските теснини затваряха пътя на гръцкия флот и в никой случай не можеше да се наруши връзката на този театър с обширната азиатска база, неизчерпаем източник на турската сила.

Сръбският генерален щаб отричаше значението на Тракийския театър и настояваше да се води отбранителна война срещу него, а да се съсредоточат повече сили за настъпление в Македония. Но след продължителни преговори сръбите възприеха гледището на нашия генерален щаб, че е необходимо бързо да се настъпи и към Цариград. Още в началото на военните действия стана ясно, че това гледище е по-правилно: ако турците, след двойното им разбиране при Лозенград и Люлебургас, сполучиха да формират една силна армия за защита на Цариград, какво би станало, ако ние оставехме в техни ръце обширния плацдарм на изток от Одрин и Лозенград? Те щяха да дочакат пълната мобилизация на своите сили, щяха да съсредоточат в този плацдарм грамадна армия и след това да настъпят с големи изгледи на сполука.

Тракийският операционен театър обема пространството на изток от р. Марица и между Черно и Мраморно морета. Това пространство на север е изпълнено с разклоненията на Сакар балкан, Дервентските възвишения и Странджа планина, а на юг, покрай бреговете на Мраморното море, са невисоките планини Текирдаг. Тези планини са невисоки, но трудно проходими, защото по тях няма проправени пътища. Всички пътища от България през Сакар балкан, Дервентските височини и Странджа се събират в Лозенград и Одрин.

Най-важната операционна посока, която води към сърцето на Турция — Цариград, е долината на р. Марица — класическият път, по който са ставали всички нахлувания в старите и по-нови времена от Азия към Европа (преселение на народите) и обратно (кръстоносни походи, българските и руски настъпления против Византия и Турция).

Тази операционна посока се прегражда от крепостта Одрин, значението на която ние почувствувахме, когато нашите армии достигнаха до Чаталджа и бяхме принудени да търсим примирието повече, отколкото разбитите турци, защото тази крепост преграждаше единствения железен път. Турците бяха оценили добре стратегическото значение на крепостта и бяха захванали подновяването ѝ.

Според плана на турския генерален щаб, предвиждало се е и Лозенград, в който се събират всичките пътища от България през планините за Тракийското поле, да бъде укрепен като Одрин. Но работите по укрепяването на този пункт бяха в началото си. Едвам при мобилизацията командирът на 3 турски корпус заповяда да се почне подготовката на една кръгова позиция за упорита отбрана. Когато се започнаха военните действия, около града бяха построени множество окопи полски профил.

При обработване плана на войната срещу България, турския генерален щаб бе правил изучавания на една позиция за непосредствена отбрана на столицата. Той беше се спрял на удобната позиция по левия бряг на р. Еркене и тя беше подробно изучена. Под ръководството на немските инструктори решавани бяха и тактически задачи по отбраната на тази позиция. Но за укрепяването ѝ нищо не беше направено.

Така щото, след като преодолее укрепената линия Одрин—Лозенград на пътя си за Цариград, нашата армия щеше да срещне само Чаталджанската укрепена позиция. Тази позиция прегражда най-тъсното място между двете морета, има двата си фланга добре обезпечени и е мъчно достъпна откъм фронта. Но турците смятаха да водят настъпателна война и затова бяха я съвършено запунали. По-голямата част от укрепленията ѝ бяха полуразрушени, а артилерията ѝ беше снета, за да се въоръжат дарданелските укрепления против италианците; една част от тях бяха употребени и за усиляване артилерийското въоръжение на Одринската крепост. Когато видяха, че военните действия се пренасят наблизо до Цариград, турците работиха усилено и сполучиха от запущаната позиция да създадат една действителна преграда за нашите войски.

Галиполският полуостров беше преграден пак с една стара укрепена позиция, която има назначение да пази дарданелските брегови укрепления от една атака откъм сушата. Тази позиция в освободителната война нямаше никакво стра-

тегическо значение, защото борби за завладяване на Дарданелите нямаше.

От запад към Цариград водят три пътя, които са малко удобни за движение на артилерия и обозите: а) Лозенград—Бунархисар—Странджа—Чаталджа; б) Одрин—Цариград; в) Кешан—Родосто—Чорлу и оттам по брега на Мраморно море за Цариград.

Тракийският операционен театър е рядко населен и слабо обработен. Върху населението му турското правителство напоследък бе работило доста. Множество нови селища бяха построени и заселени с мухаджири (изселници) из България и Македония. Въпреки това населението си оставаше неразмесено: турци по пътя Одрин—Цариград, гърци из градовете и паланките, по бреговете на моретата и българи из Лозенградско, Одринско и по склоновете на Странджа. Голяма част от турското население още в началото на войната напусна своите жилища и се събра в големите градове Одрин, Цариград и зад Чаталджанската укрепена позиция. Българското население радостно посрещна нашата армия, а гръцкото бе равнодушно, с нищо не ни помагаше, но и с нищо не ни пречеше на военните операции.

Населението се занимаваше главно със земледелие; земята е много плодородна, но се обработва по най-примитивен начин, поради което в района нямаше много храни и фураж и нашите армии можаха да се поддържат с местни средства само за кратък период, а после трябваше всичко да се подвозва из вътрешността на страната, което бе едва възможно при липса на добри пътища.

В мирно време нашето Военно министерство не бе организирано добре изучаването на този операционен театър, макар той да беше един от най-близките и най-вероятните за действие в него. Изпращаните за целта специални агенти не бяха добре избиращи и не бяха добре изпълнили длъжностите си. Пък и ония сведения, с които случайно разполагаше нашият щаб на войската, не бяха разпространени във войската. Затова ние тръгнахме на война без да познаваме района, в който щяхме да действаме. Не познавахме Одринската крепост и преувеличихме нейната сила, което зле се отрази върху плана на войната. Не познавахме нищожните средства, с които ще разполагаме в този крайно беден и съвършено запустял край и неправилно го използвахме. Не познавахме ужасната безпътица на района и труднопроходимостта му есенно и зимно време. Не знаехме дори климата му, твърде близък до нашия, а го смятахме за по-мек и тръгнахме неготови за суровата зима. Най-после ние тръг-

нахме на война със старата триверстова карта (1 : 126000), печатана в Руско-турската война, когато районът бе претърпял множество изменения (унищожени села, нови мухаджирски села, запустяни пътища и пр.)

4. Театър между Марица и Струма

Тясната ивица между двата главни операционни театъра между нашата южна граница и Беломорския бряг е изпълнена с разклоненията на Пирин планина и Родопите. Тя е слабо населена от турци и потурчени българи и труднопроходима, освен за малки войскове части, добре приспособени за водене на планинската война.

Най-важните посоки за настъпление в този район са:

1. от Батак за Неврокоп и оттам за Драма;
2. от Пловдив през Дьовлен за Неврокоп и Драма;
3. от Пловдив през Чепеларе и Пашмакли за Ксанти;
4. от Хасково през Кърджали за Гюмюрджина и Дедеагач.

Всички тези посоки водят към Беломорския бряг и към единствения железен път от Солун за Цариград. Особено значение придобиваше за нас последната посока, защото с заемането на Дедеагач ние си обезпечихме един удобен път за снабдяване нашите армии, находящи се при Чаталджа — морския път и после железния път Дедеагач — Цариград.

ГЛАВА VI

План на войната и съсредоточение

1. Турция

В мирно време турският генерален щаб не беше работил върху плана на една война срещу всички балкански държави. Той бе възприел мнението на турската дипломатия, че съгласието между тия държави е невъзможно. Това мнение още повече ставаше правдоподобно, защото през последните години Турция преживя множество кризи и балканските народи не можаха да ги използват, поне като се споразумеят за дружна дипломатическа акция.

При тези условия най-близък и най-сериозен противник на Турция се явяваше България и турците бяха работили сериозно върху плана на една война с този свой съсед. В сравнение с България турските военни сили бяха много големи. Поставени за действие на двата операционни теа-

три — Македонския и Тракийския, турските грамадни сили разделяха българската армия, а това даваше възможност да се замислят множество комбинации за настъпателна война. Такава война по немски образец се проповядваше непрекъснато от чужденците инструктори и настъпателната война бе завладяла умовете на целия генерален щаб.

Без да вземе пред вид значително изменилата се обстановка, турската главна квартира разреши въпроса много теоретически: да се води отбранителна война на Македонския оперативен театър, а на Тракийския да се настъпи със цел да се унищожи най-силният и най-опасният съюзник — България, след което ще бъде възможно да се настъпи и срещу другите съюзници.

По този план се започна съсредоточаването на турската армия така:

а) *Източната армия* се съсредоточи на линията Лозенград — Йенидже, на един фронт повече от 30 км и обърнат не към операционната посока Одрин — Пловдив, по която би трябвало да се настъпи.

б) В *Източна Тракия* се съсредоточиха в началото слаби отряди. Предполагаше се да се усилят те с войски от Мала Азия и да се предприеме с тях настъпление по второстепените посоки през Родопите за Хасково.

в) В *Северна Македония* Вардарската армия се съсредоточи в три групи: *център* в Овче поле на линията Скопие — Велес, *дясно крило* между Радовиш и Щип и *ляво крило* около Прищина.

г) В *Южна Македония* срещу гърците две групи около Кожани и Янина.

д) *Общ резерв* в Битоля.

е) На *Черногорската граница* остава да действуват войските, които потушаваха въстанието.

След съсредоточението на армията турската главна квартира няма никакви сведения за намеренията на съюзниците и още се лута без установен план за действията. Ще видим по-нататък, че Вардарската армия напуска отбраната и преминава в настъпление към Куманово, а на Тракийския операционен театър се преминава на няколко пъти към отбрана: най-напред главната квартира съобщи на командващия източната армия, че ще се премине в настъпление от Кърджали и Одрин към Хасково и Пловдив, щом се съберат достатъчно сили за това; след това няколко пъти се заповяда източната армия да настъпи, без да ѝ се определя посоката на настъплението. Командващият източната армия на основание на тези противоречиви и колебливи разпореждания веднъж заповядва

корпусите да се отбраняват, а после — да се готвят за настъпление.

Най-после и корпусните командири се съвещават помежду си и решават да се настъпи, но не в операционната посока, посочена от главната квартира, а против левия фланг на нашата армия.

Ценно време се губи с тези съвещания и размяна на мисли между всички командни инстанции, докато най-после се решава настъплението против левия фланг на нашата 1 армия, без да се подозира, че зад този фланг стои цялата 3 армия, готова да нанесе решителен удар.

2. Балканският съюз

Черна гора започна войната с турците инцидентно преди съюзниците. Нейната войска не можеше да извърши една военна операция далеч от държавните граници и затова тази войска не трябва да се взема във внимание, когато дойде въпрос за плана на войната у съюзниците.

Гръцкото правителство се присъедини към Балканския съюз, но без военна конвенция, която да обвързва гръцката войска за общи действия по един предварително изработен план. Гръцкият флот трябваше още в началото на войната да владее всичките морски пътища към Македония и да откъсне Македонския операционен театър от базата Мала Азия. По този начин той беше полезен само за войските, действащи в Македония (черногорци, сърби, гърци). На гръцката войска бе предоставена свободата да действа според обстановката, когато тя се очертае добре след настъплението на сърбите и българите. Гръцката главна квартира се възползува хитро от предоставената ѝ свобода: без да има пред себе си значителни неприятелски сили, армията настъпваше бавно към Солун, като си даваше вид, че проявява големи усилия, а в същност целта на гръцката главна квартира бе да избегне всякакво решително сражение и да остави съюзниците сами в това сражение.

Преговори, за да се установи един общ план за действие, са водени само между българския и сръбския генерален щаб. В тези преговори всяка страна се силеше да докаже, че нейният операционен театър е по-важен и че в него трябва да действуват повече войски. В същност тук не беше въпрос за изработване общ план за действие, а само за разпределение на войските между двата операционни театри. При разглеждането на този въпрос за база служеше следната основна идея: ще се води настъпателна война и на Тракийския и на

Македонския операционен театър, като българската войска се стреми и да прекъсне връзката между тях с настъпление през Родопите към Дедеагач и Драма.

За относителната важност на двата операционни театри се води спор, който бе решен, като се възприе становището на българския генерален щаб, че Тракийският е най-важен. Обаче при разпределение на силите не само цялата сръбска войска бе оставена да действа на по-маловажния театър, но и цяла една българска дивизия бе дадена за усиление на втората сръбска армия, която щеше да действа откъм Кюстендил. Тази неоправдателна отстъпчивост на нашия генерален щаб стана причина да се иска отпосле сръбско съдействие при Одрин, срещу което сърбите поискаха компенсации.

И тъй, без общ план за бъдещите действия, без общо командване, генералните щабове на съюзниците съсредоточи-

ха своите армии срещу онези операционни посоки, в които щяха те да действуват самостоятелно.

Черногорската войска бе съсредоточена в три групи: а) на североизточната граница за действие в Новопазарския санджак съвместно със Сърбите; б) около Подгорица за дей-

ствие против крепостта Шкодра, източно от Шкодренското езеро; в) при Антивари и Дулчино за действие против крепостта Шкодра по тясната ивица между морето и езерото.

Гръцката войска се съсредоточи в две групи: а) Източната армия — в района около Лариса—Трикала за действие по операционните посоки към Битоля и Солун; б) Западната армия — около залива Арта за действие към Янина.

Сръбската войска се съсредоточи по следния начин: а) 2 армия — в района Кюстендил — Дупница за действие в операционните посоки Кюстендил—Куманово, Кюстендил — долината на Брегалница и по долината на Струма; б) 1 армия — около Враня, за действие в най-важната операционна посока Куманово—Скопие—Битоля; в) 3 армия — около Куршумлие за действие в операционната посока Прищина — Скопие; г) Яворският и Ибърският отряди на границата на Новопазарския санджак — за действие съвместно със черногорската войска.

76

3. Българският план за война на Тракийския операционен театър

Българският генерален щаб беше изработил подробно плана на една война с Турция без участието на съюзниците, при което се предвиждаха действия и на Македонския и на Тракийския оперативни театри. След сключването на Балканския съюз и на военната конвенция със сърбите, в този план трябваше да се внесат сериозни поправки, защото действията на Македонския театър се поемаха от сръбската армия. Нашият щаб не се оказа достатъчно силен да докаже необходимостта от значителни сръбски сили на Тракийския военен театър още в началото на войната. В сключената втора конвенция това се предвиждаше да стане, след като се завършат операциите в Македония.

При тези условия нашата главна квартира бе възприела следната основна идея за плана на войната: да се изолира одринският гарнизон и да се настъпи с цялата войска към Цариград, дето непременно ще се срещне турската главна войска, да се разбие и унищожи тя и по този начин да се добие износен мир.

Този план обещаваха успех само, ако турците решат да изнесат своята армия далеч от Цариград, за да запазят своята територия. Но ако те решат да водят отбранителна война близу до своята столица и до своята база (Мала Азия), нашата главна маса се натъкваше на трудни операции, без да има удобни пътища, по които да подвозва всичко необ-

ходимо за съществуването на армията, тежка артилерия за атака на укрепените позиции и бойни припаси. В същото положение изпадна нашата армия и когато разби, но не можа да унищожи турската армия.

Решението да не се атакува Одринската крепост бе взето, защото нашият генерален щаб не познаваше тази крепост и преувеличаваше силата ѝ. Ако се знаеше в началото какво представлява Одринската крепост, вероятно нашата главна квартира би предприела най-уместното — атаката с открита сила. Защото не беше одринският гарнизон, който стана опасен за нашата войска, когато тя стигна на Чаталджа, а самата крепост, която затваряше единствения железен път, по който нашата войска можеше да си подвози необходимото ѝ за преживяване.

Според плана на войната, за второстепенните цели се оставят: цялата втора армия, 2 и 7 дивизии и почти всичката планинска артилерия, т. е. повече от 1/3 от всичките ни сили. Това е против осветеният от военната история принцип за икономия на силите.

4. Съсредоточение на нашата войска

За съсредоточението на нашата войска беше изработен подробен план, чието изпълнение се започна веднага след завършване на мобилизацията. Една част от дивизиите се превозваха по железницата, а по-голямата пътуваха по обикновени пътища. В периода на съсредоточението валяха дъждове, пътищата през Балкана се разкаляха и северно-българските дивизии пристигнаха в района на съсредоточаването изморени и със закъснение. Закъсняха с пристигането си също и службите на дивизиите, които се формираха на ново в периода на мобилизацията и не можаха да тръгнат на време веднага след своите части.

На 4 октомври цялата наша войска, съсредоточена и починала, беше готова да започне войната, като имаше положение много годно за първата операция.

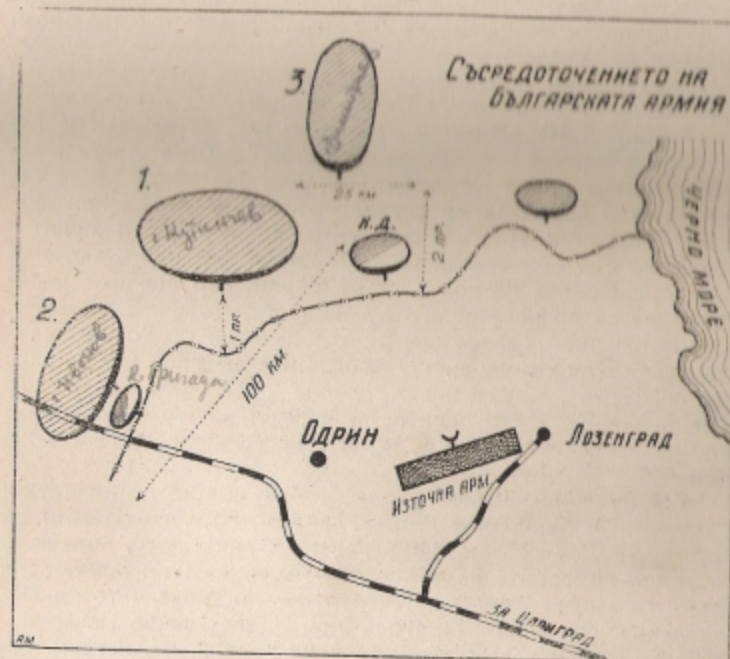
II армия, генерал Иванов с щаба си в Харманли, заемаше района Симеоновград — Харманли. Самостоятелната конна бригада в Любимец прикриваше разположението на армията.

I армия, генерал Кутинчев с щаба си в Ямбол, заемаше района по двата бряга на Тунджа около Елхово.

III армия, генерал Димитриев с щаба си в с. Стралджа, се разположи в района източно от Ямбол, в отстъп на един преход зад I армия.

Конната дивизия, изнесена пред фронта на 1 и 3 армия, прикриваше тяхното съсредоточение.

Втората армия бе изнесена напред и поставена на най-удобните пътища, водещи към Цариград, за да привлече вниманието на турците в тази посока. Първата армия беше на един преход от границата. Общият фронт на тези две

армии — повече от 100 км. При съсредоточението се взеха всички мерки, щото движението на частите от трета армия да остане в тайна. Конната дивизия добре прикриваше района на съсредоточението на тази армия. Понеже турците не бяха организирали добре разузнавателната служба, то съсредоточението на 3 армия остана за тях неизвестно и те вероятно са смятали, че и тази армия ще бъде съсредоточена срещу Одрин.

Планът за войната с Турция бе изработен много отдавна и е претърпявал малки изменения при всеки нов началник щаба на войската. Но при изработването на този план никога не се е отивало по-далеч от разсъжденията върху неговата идейна страна. Практически не беше направено много да се

обезпечи най-благоприятната обстановка за нашата войска както в първото, тъй и във всички последващи сражения.

Действително, нашето централно военно управление работи много върху създаването на една силна войска, но тази войска не беше снабдена с всичко необходимо. Войската обаче всякога се е готвила за настъпателна война, както се предвижда в плана на войната с Турция.

Всички части, които според плана трябваше да действуват в планински участъци, не бяха снабдени с товарни обози и планинска артилерия.

Върху самия театър на войната не беше направено почти нищо, за да се подготви той според плана.

Турците бяха работили повече от нас, за да си обезпечат мобилизацията и съсредоточението. Те бяха подготвили една укрепена линия Лозенград—Одрин, зад която да се съсредоточат и която да им служи за изходна линия при бъдещите операции. Ние нямахме нито един укрепен пункт в района на съсредоточаването, нито една укрепена позиция във вътрешността, на която да се опрем, ако станеше необходимо да се пренесе войната в наша територия. След мобилизацията нашата главна квартира се замисли по този въпрос. Заповяда се да се укрепят Ямбол, Симеоновград и Дупница. Това набързо укрепяване в района на съсредоточаването всяваше униние в струпаните там войски, които недоумяваха защо се правят укрепления, когато ще се води настъпателна война.

Единственият железен път, който щеше да ни служи за подвоз, не беше направен по-превозоспособен. Щабът на войската се опасяваше за неговата безопасност, понеже е успореден на фронта на войската и изложен на неприятелски удари, и сполучи само да издействува построяването на Борушенския път през Балкана, който свързваше Северна и Южна България в една по-безопасна посока. Но и този път не беше готов при съсредоточението на нашата армия.

Не беше приготвен никакъв материал за тесноколейни железни пътища, които биха облекчили подвоза към армиите.

Нямаше и удобни пътища от Северна и Южна България, които да водят към района на съсредоточението на войската, а и тези, които имаше, не бяха поддържани добре и се развалиха още във време на съсредоточението.

Не беше организиран тилът на съсредоточените в едно тясно пространство три армии. Най-после, не беше направено нищо, за да се организира подвозът, когато нашата войска достигне към Цариград.

86.

Втора част

Операциите до първото примирие

А. Главните операции на Тракийския операционен театър

ГЛАВА I

Лозенградска операция

1. План на операцията

Преди да се открият военните действия, турската източна армия завършваше своето съсредоточване зад линията Лозенград — Одрин, като отделните корпуси бяха разположени така:

- I корпус около Бабаески.
 - II „ „ Люлебургас.
 - III „ „ Лозенград.
 - IV „ „ Узункюпрю и Одрин.
- Конната дивизия (3 бригади) около Вайсал и Саръталишмен.

Една конна бригада в Пашакьой.

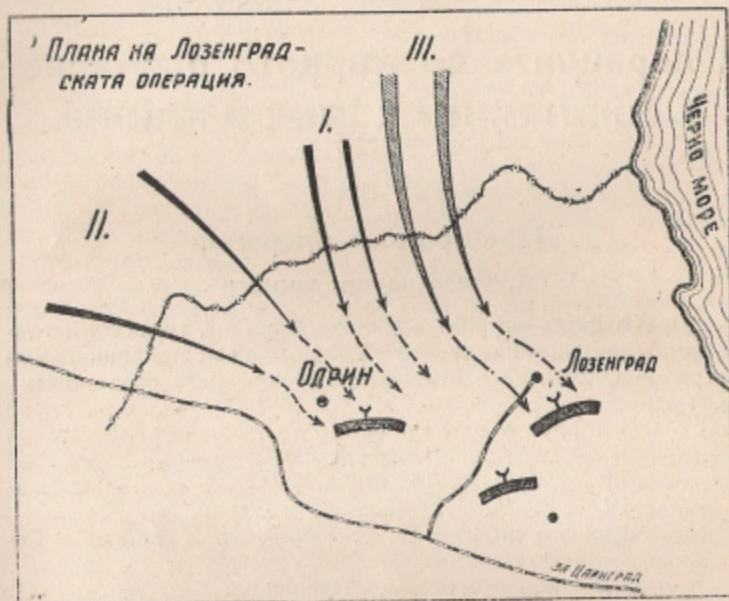
В същност нашата главна квартира не разполагаше почти с никакви сведения за тази армия. В издания от нея бюлетин се изреждаха всички градове на Източна Тракия и по колко табора има във всеки един. Според този бюлетин общото число на неприятелските сили достигаше 75 табора, 40 батареи и 40 ескадрона.

Освен това в щабовете на отделните армии се знаеше, че границата се заема от усилените погранични войски, 3-4 табора с артилерия се намират непосредствено зад границата в района Провадия — Вайсал — Ериклер и около 20 ескадрона в с. Селиулу.

Според общия план на войната, след неутрализиране Одринския гарнизон, нашите 1 и 3 армии трябваше да се смък-

нат в Тракийската равнина, след което да продължат настъплението си към Цариград. Като първ обект на тези армии се явяваше укрепеният пункт Лозенград, който затваряше всички посоки от България на юг и югоизток.

За изпълнението на тази трудна задача в нашата главна квартира бе възприет следният план на първата операция, от чието успешно завършване зависеше много по-нататъшният ход на войната:

1. Втората армия настъпва срещу Одрин и се стреми да прикове Одринския гарнизон.

2. Първата армия настъпва веднага в южна посока, съдейства на втората при Одрин и застава в такова положение, щото да може веднага да помогне и на третата.

3. Третата армия настъпва право на юг и винаги малко по-назад от първите. Когато те заемат своето изходно положение, третата армия ненадейно атакува Лозенград.

Построен върху изненадата с 3 армия, този план можеше да се изпълни само, ако тази армия остане скрита за турците до последния момент. Благодарение на взетите мерки, това се достигна: турците не подозирайки съществуването на цяла армия на един преход зад първите две, сметнаха

фронта на 1 и 2 армии за широчината на целия наш фронт и левия фланг на 1 армия за крайния ляв фланг на нашата армия. Тяхната кавалерия може да им достави само тези лъжливи сведения, затова те решиха на 9 октомври да преминат в настъпление и заедно с одринския гарнизон да приковат настъпващите наши колони по фронта, а техният трети корпус да нанесе решителния удар от Лозенград към предполагаемия наш лев фланг.

2. Марш-манювър на 1 и 3 армии към линията Лозенград—Одрин

За да достигнат поставения в плана на операцията обект, 1 и 3 армии трябваше да достигнат линията Одрин—Лозенград, като 3 армия настъпва винаги в отстъп зад левия фланг.

5 октомври

Конната дивизия бе дадена в разпореждането на командващия 3 армия и получи от него задача да премине границата и да разузнава в посоката към Лозенград. До това време тая дивизия бе подчинена на главната квартира. Поради късно получената заповед дивизията настъпи едва в 14 часа и може да достигне с авангарда си в с. Малкоч, а с главните си сили в с. Кайбеляр. Границата бе премината без среща с неприятелската погранична стража, която се бе отдръпнала и бе увлякла след себе си и населението, което бе напуснало своите жилища. С това съвсем малко преместване напред конната дивизия не може да проникне по-дълбоко в неприятелска територия и не събра никакви сведения за неприятеля.

През този ден 1 армия тръгна в 7 часа и вечерта трябваше да достигне линията Хамзабегли, вис. 275, северно от Вайсал. Настъплението на армията се извърши по следния начин:

3 дивизия на десния фланг на армията настъпи в две колони. На границата нашите предни части срещнаха самостоятелната турска конна бригада, която бе получила заповед да мине през границата и да разузнава в долината на Тунджа.

Под натиска на нашите предни части тази бригада бе принудена да се повърне обратно и нашата 3 дивизия без закъснение премина границата и достигна определеното й място.

1 и 10 дивизии настъпиха едновременно и достигнаха до границата. Понеже 10 дивизия тръгна в една колона, то

задната ѝ бригада остана назад и бе оставена като резерв на армията.

Изобщо 1 армия имаше да измине първия боен ден не повече от 20 км и походът на частите се извърши много редовно.

3 армия трябваше да достигне до линията Еникьой—Дервентдере, на 1/2 преход северно от границата или 20 км в отстъп зад 1 армия. Сутринта дивизиите настъпиха по паралелни пътища (4 в дясно и в 3 колони, 6 в средата и в една колона, 5 в ляво и в 2 колони). Почти всички колони навлизаха в планински пътища. Освен това от главната квартира бе назначен много голям преход (средно 25 км, а някои части трябваше да извършат и повече от 30 км), вследствие на което армията, предназначена за нанасяне решителния удар, още в първия ден бе преуморена, като едвам достигна с авангардите си линията Малък Боялък—Странджа баир.

6 октомври

През този ден конната дивизия пак чака заповед, за да почне своето разузнаване. Заповедта ѝ се даде в 6^{1/2} часа, но в дивизията е получена чак в 13 ч. Затова конницата тръгна да изпълнява задачата след пладне и успя да направи само 4 км напред. Естествено, че с такова късо движение не можеха да се добият никакви ценни сведения за неприятеля и затова, когато цялата турска източна армия се съсредоточаваше на линията Лозенград—Одрин, конницата ни можа през този ден да узнае само, че в Лозенград са пристигнали две дивизии и че значителна турска конница се намира в Селиолу.

1 армия трябваше да достигне до линията Провадия—Чешмекьой. Но още преди пладне предните части влязоха в контакт с неприятелските конни части и за прогонването им употребиха доста време. Затова армията не можа да достигне до назначената линия, а остана да ноцува на 5-8 км по-назад.

3 армия, както беше разчленена на колони от предния ден, продължи настъплението си и достигна до линията Еникьой—Урумфаки, 15 км в отстъп зад 1 армия. Пред вид на това, че срещата с неприятеля ставаше вече по-вероятна, фронтът на настъплението на армията бе намален, 6 дивизия бе оставена във втората линия и така армията подготвяше бъдещия си боен ред.

7 октомври

През този ден двете армии имаха почивка. В първа армия обаче 2/3 от частите се придвижиха малко напред с цел да заемат обектите, които предния ден не бяха успели да заемат, и по този начин почивката им бе развалена.

На конната дивизия се даваше през този ден една по-ограничена задача — да разузнава в направлението Коджатарла — Ерислер. По пладне, когато тя достигна до линията Ерислер—Карамза, получи заповед направо от главната квартира да излезе от състава на 3 армия и да отстъпи към Елхово зад 1 армия. Тая заповед е дадена от главната квартира, защото там се получиха неверни и преувеличени сведения, че турците съсредоточават големи сили за действие по второстепенните операционни посоки през Родопите. Дори ако тези сведения бяха проверени, пак кавалерийската дивизия не можеше да помогне в планината, дето действуваша вече нашите много силни отряди (Хасковски, Родопски, Кърджалийски), но благодарение върещането на конницата трета армия не получи никакво разяснение на обстановката пред своя фронт и рискуваше да влезе в сериозен бой с пешката. След труден преход назад, вечерта конната дивизия, страшно изморена, пристигна в Девлетагач на линията на авангардите на 3 армия.

8 октомври

Главната квартира всяка вечер изпращаше нови директиви за действията на следния ден. В директивата за 8 октомври на армиите се възлагаха следните задачи:

2 армия да продължава да се укрепява на линията Бештепе—Фикел.

1 армия да се премести от линията Провадия—Чешмекьой малко на запад и да освободи пътя Кайбиляр—Татарлар; да наблюдава източния фронт на Одрин и същевременно да бъде готова да поддържа и 3 армия;

3 армия да достигне линията Татарлар—Карамза. Кавалерийската дивизия да се върне обратно пак напред, да застане към Саръталишман и да продължи прекъснатото разузнаване към Лозенград.

Трета армия нямаше телефонна връзка с главната квартира и получи директивата за настъплението много късно. Дивизиите тръгнаха късно и късно през нощта частите достигнаха на определените им места.

4 дивизия — в района Девлетагач—Вайсал;

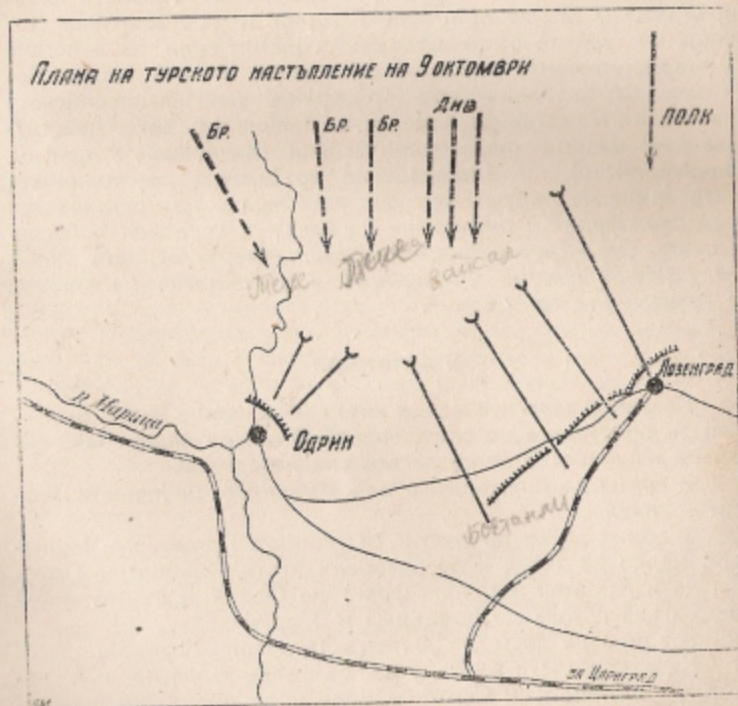
6 дивизия — в района около Кайбиляр;

5 дивизия — в района Карамза — Коджатарла — Алмачик.

1 дивизия от 1 армия, която трябваше да се измести на запад, за да открие фронта на 3 армия, настъпи направо на юг и излезе на линията на своите авангарди. По този начин тя се откъсна от своята армия и застана по-близу до десния фланг на трета армия.

3. Настъпление на турската източна армия. Боевете при Гечкенли, Селиолу, Ескиполос, Ериклер, Раклица

На 8 октомври командващият източната турска армия беше в отбранително положение на линията Лозенград—Бо-

станли и имаше само следните сведения за нашите войски:

- две български бригади настъпват по двата бряга на Тунджа;
- една бригада настъпва към Теке;
- една дивизия към Вайсал;

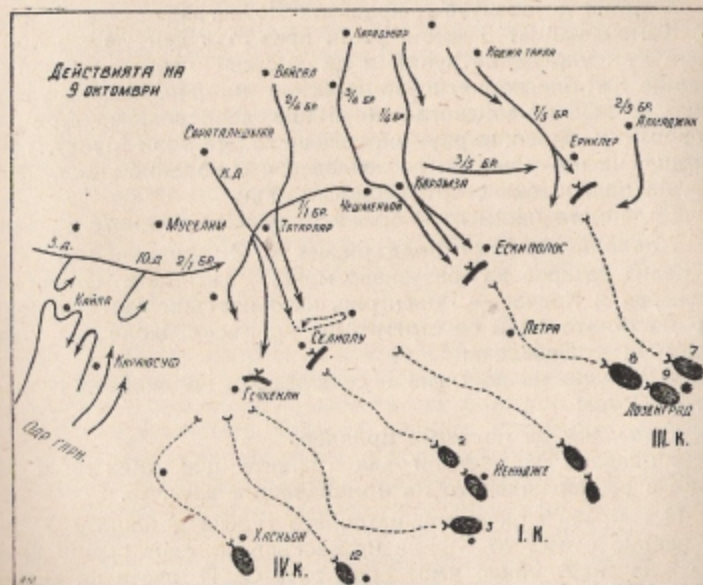
г) един полк към Ковчас.

Всичко около 70,000 души.

Под натиска от страна на главната квартира (Цариград), Абдуллах паша измени своя план и заповяда на 9 октомври армията да премине в настъпление и да атакува българските настъпващи колони.

Настъплението трябваше да се извърши по следния ред:

I корпус в две колони, насочени към Селиолу и Геч-

кенли.

IV корпус в две колони, насочени към Самурджали и Караюсуф.

II корпус — към Керемитли.

Одринският гарнизон ще насочи две дивизионни колони към Кайпа и Маручлия.

Конната дивизия поддържа връзката между полската армия и одринския гарнизон.

III корпус настъпва в три колони през Ериклер, Ескиполос и Петра, за да излезе във фланг и тил на българските армии.

От посоката на решителния удар заключаваме, че турците никак не са и предполагали съществуването на нашата 3 армия и, търсейки нашия фланг, излагаха в съвсем неблагоприятно положение своята ударна група (III корпус).

Според директивата на нашата главна квартира, на 9 октомври на нашите армии се даваха следните задачи:

2 армия да остане на заетите си позиции и да наблюдава крепостта Одрин;

1 армия да остане на заетите си позиции и да бъде готова да съдействува според обстановката на 2 или 3 армии;

3 армия да атакува и превземе Лозенград.

Командващият 3 армия реши през този ден да се приближи към укрепения пункт и да постави частите си в положение най-благоприятно за нанасяне на решителния удар. Макар в щаба на войската да имаше сведения, че турците са работили много върху укрепяването на този пункт, той смяташе, че ще може да го завладее с ненадейна атака, след солидна подготовка с артилерийски огън.

Отделните части от 3 армия получиха следните задачи:

Конната дивизия, поддържана с 2 дружини и 1 скорострелна батарея да разузнава между пътищата Одрин — Лозенград и Ковчас — Лозенград, като настъпи към с. Куюнгяур и по-нататък и се стреми да прекъсне железния път Лозенград — Бабаески;

4 дивизия да достигне и се затвърди на линията Куюнгяур — Петра;

5 дивизия да достигне Ериклер;

6 дивизия да настъпи зад първите две дивизии и да остане в разпореждането на командващия армията.

И тъй, на 9 октомври източната турска и нашата 3 армия заедно с част от 1 дивизия настъпваха една срещу друга, без да знаят какво имат пред себе си. И двете противни конници не бяха изпълнили своето назначение. Затова произлязоха ред ненадейни срещни боеве при: Гечкенли, Селиолу, Ескиполос, Петра, Ериклер, Раклица.

96. Боят при Гечкенли

Първата бригада от Софийската дивизия трябваше да се премести от Чешмекьой на запад, за да очисти фронта на 3 армия и да заеме фронта Домурджали-Еджали. Тя тръгна на 9 октомври в 5 ч. и започна да изпълнява тая задача. От с. Татарлар 3 дружини от 1 пех. полк с 1 батарея бяха назначени в ляв страничен отряд, който трябваше да се движи по пътя Татарлар—Селиолу.

В с. Татарлар походната колона на страничния отряд бе пресечена от тази на кавалерийската дивизия и след 1 час откъм Селиолу се чуваше пехотна и артилерийска стрелба, която се обясняваше със среща между предните части на двете конници, защото се предполагаше, че и неприятелската конница ще бъде към това село.

В същото време командирът на авангардната дружина на страничния отряд забеляза множество неприятелски колони, които настъпваха от югоизток към Гечкенли, а два спешени ескадрона заемаха висотите непосредствено пред самото село. На същите висоти скоро започнаха да се показват и пехотни части, които бързо се развързваха в боен ред.

Командирът на полка реши да атакува настъпващите към Гечкенли турски колони. Без артилерийска поддръжка полкът настъпи решително, но неприятелската артилерия откри по него убийствен огън и отделните роти изгубиха в кратко време почти всички свои началници и бяха принудени да спрат своето настъпление. Само деснофланговата дружина въпреки загубите атакува на нож (неприятелската позиция). Тя прогони всички пехотни части и плени две неприятелски батареи.

Командирът на 1/1 бригада, щом дочу силната стрелба към Гечкенли, изпрати в поддръжка на първия полк неговата 4 дружина с 2 батареи. След това цялата бригада бе повърната и вечерта пристигна на бойното поле, за да закрепят положението. Вечерта нашата артилерия имаше надмощие над неприятелската и нашата пехота се укрепяваше солидно върху завладяната неприятелска позиция. Всички бяха уверени в успеха, защото през деня бяха забелязали, как неприятелските пехотни части маневрираха безредно и суетливо, как те откриваха безреден огън на далечни разстояния и как не издържаха удара на нож.

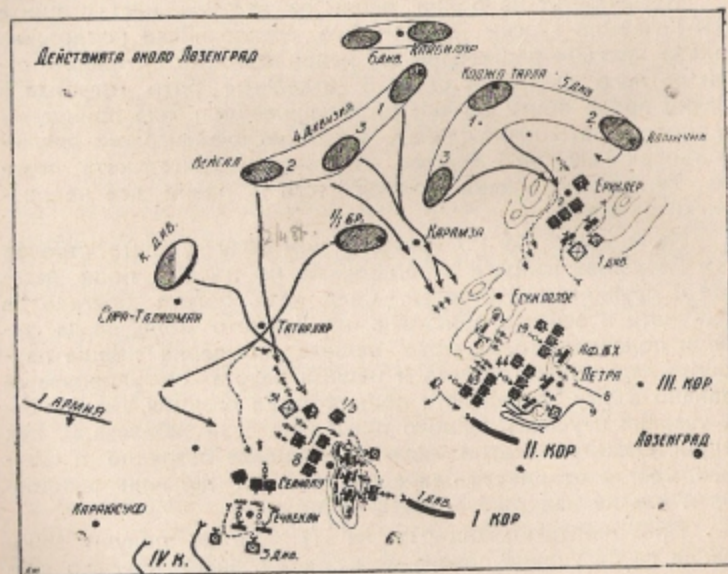
През нощта командирът на 1/1 бригада получи заповед да не се увлича повече на юг, а да заеме по-рано ukazания фронт Домурджали—Еджали. Тая заповед бе изпълнена буквално, като цялата бригада напусна завладяната турска позиция и отстъпи през нощта към Татарлар, макар това отстъпление да се отразяваше твърде лошо върху духа на 1 пех. полк, който през деня показа чудеса от храброст.

В тъмнината разбърканите от предшествувания бой части започнаха безредно да отстъпват, защото бяха изгубили по-голямата част от своите началници. В безредие частите на полка пристигнаха в Татарлар, дето се подреждаха, а през деня се окопаваха на позиция южно от селото. Вечерта на 10 октомври се получи нова заповед: полкът да настъпи

наново на юг и да заеме напуснатите вечерта позиции. Това движение без всякаква нужда се извърши в тъмна дъжделива нощ. В тъмнината колоната се натъкна на една турска засада или на изостанали турски войници и произлезе паника, при което от взаимно обстрелване между нашите части имаше значителни загуби.

10. Боят при Селиолу

За да изпълни възложената ѝ от командващия 3 армия задача, кавалерийската дивизия тръгна твърде късно по пътя Саръталишман—Татарлар—Селиолу, като изпрати само-

стоятелни разезди към Хавса, Бабаески, Люлебургас, Бунархисар, Виза. При Татарлар колоната се кръстоса с тази на 1-ва бригада и това кръстосване още повече закъсни действието ѝ.

Към 12 ч., когато колоната приближаваше към Селиолу, началникът на дивизията получи донесения от изпратените напред разезди, че висотите около Селиолу са заети от неприятелски спешни конни части и че по-големи пехотни части настъпват от югоизток към Селиолу и Гечкенли. Наместо да се възползува от подвижността на конницата—да

настъпи смело по фланговете, за да си пробие път и да продължи изпълнението на задачата си, началникът на конната дивизия реши да изпрати само придружаващата конница дръжина да прогони многочисления противник и да открие пътя на цялата конна дивизия. Тази дружина настъпи с цел да заеме висотата северозточно от селото, но скоро настъплението ѝ беше спряно от по-многобройния неприятел, който вече с цяла дивизия беше решил да се отбранява на линията, на която беше достигнал неговият авангард, а други две дивизии се приближаваха към бойното поле.

По-после на авангарда на конната дивизия бе заповядано да обходи фланга на неприятелското разположение, но той извърши маневра много близо до позицията и беше спрял с огън от нея и от пристигащите подкрепления. Скоро турските предни части забелязаха нашата нерешителност и техните началници по собствена инициатива настъпиха и заеха селото Селиолу.

Началникът на кавалерийската дивизия остана пак неподвижен и не направи нищо, за да измени обстановката и да изпълни задачата си. Дори главните сили на дивизията останаха неподвижни в сборен ред под неприятелския огън и никому не идваше на ум да маневрира поне, за да се излезе от сферата на този огън.

В това време на бойното поле при Селиолу пристигна 2/4 бригада (8, 31 пех. полкове, 6 скорострелна батарея, 1 пионерна рота, 1/2 еск. конница). Това бе дясната колона на 4 пех. Преславска дивизия, която бе насочена от Вайсал към Куяунгяур и по липса на прави пътища трябваше да мине през Селиолу.

В 14 ч. 30 м. бригадата се приближаваше към Селиолу, когато получи съобщенията за присъствието на значителни неприятелски сили около това село, които са спрели кавалерийската дивизия. Командирът на бригадата, виждайки бездействието на тази дивизия и като имаше да изминава още дълъг път, докато достигне обекта си (Куяунгяур), реши да атакува неприятелската позиция, да смете турците и от там да продължи настъплението си към Лозенград.

Към 15 ч. 2/4 бригада започна да се развързва в боен ред (8 пех. полк в първа линия, а 31 пех. полк във втора). Нашата артилерия зае позиция и веднага с ураганиния си огън застави неприятелската, която обстрелваше конната дивизия, да замлъкне. Под прикритието на артилерийския огън Приморският полк безспирно настъпваше с трите си дружини в първа линия и една в отстъп зад левия фланг. Скоро той изгони турците от селото и започна да се изкачва по висо-

тите югозападно от селото, които бяха гъсто заети от турската пехота.

Едновременно с енергичното настъпление по фронта нашата артилерия държеше под убийствен огън турските окопи. Полковата поддръжка бе насочена да обхване десния фланг на турците заедно с придадената на конната дивизия дружина от 35 пех. полк.

Привечер турската артилерия не се обаждаше вече, нашият обхват успяваше въпреки противодействието на турските поддръжки (един табор и картечници). Приморци приближиха до позицията и се хвърлиха решително на нож под убийствения пехотен огън. Турците не издържаха нашия смел удар и отстъпиха в по-задните окопи. Нашите части, изморени от трудния поход и бой, започнаха да се окопават на заетата неприятелска позиция.

През нощта приморци атакуваха фланга на новата неприятелска позиция и разпръснаха намиращите се там турски части, които потърсиха спасение в паническото бягство. Паниката от атакуваните части се разпространи много скоро в цялата 2 турска дивизия, защото турците като много впечатлителни бяха просто ужасени от постоянното налитане на нашата пехота, която се стремеше непременно да действа на нож, от убийствения огън на нашата артилерия и от нашата нощна атака.

Посред нощ командирът на 2/4 бригада заповяда 31 пех. полк да настъпи напред и да смени уморения Приморски полк. При приближаването обаче нашите задни части взеха предните приморски дружини за турски и откриха по тях картечен и пушечен огън. Скоро недоразумението бе отстранено и престрелката бе прекратена без всякакви загуби от наша страна. Но нощната стрелба още по-силно подействува на впечатлителните турци и спомогна за разпространение на паниката по цялата бойна линия.

Бягащите по всички посоки войници от 2 турска дивизия всяка ужас през където минаха, като разправяха, че българите през нощта преследват и са по петите им. Те преминаха през 1 дивизия, която беше зад втората и която скоро бе обзета от същата паника. Може да се каже, че вследствие внезапния решителен удар при Селиолу, целият турски корпус беше окончателно стопен още на 10 октомври сутринта. От него можеше да се формират само слаби ариергарди, които в последствие се противопоставиха на настъплението на нашата кавалерийска дивизия.

Тъмнината не позволяваше да се преследват разбитите турци и затова 2/4 бригада остана да се укрепява на завладените турски позиции, югоизточно от Селиолу.

През нощта бригадата от Софийската дивизия, която действуваше към Гечкенли, се оттеглила назад, без да предупреди 2/4 бригада. На разсъмване на 10 октомври и конната дивизия започна да се оттегля назад, вместо да се впусне в славна сеч на бягащия панически неприятел. При командира на 2/4 бригада дойде началник щаба на тази дивизия с цел да го осветли по общото положение. Той изтъкна неудобствата да остане 2/4 бригада тъй изложена напред и го съветва също да се отдръпне. Под впечатлението на тия разговори командирът на бригадата реши да се отдръпне към Татарлар, дето цялата бригада започна да укрепява позиция. Скоро обаче той получи категорична и настойчива заповед от началника на 4 пех. дивизия непременно да продължи настъплението си към Кунгяур, според вчерашната заповед.

Бригадата пак настъпи обратно по същия път и на 10 октомври бе в Селиолу, дето не завари никакъв противник, защото турците не можаха да се оправят от паниката и не можаха да се възползват от благоприятното положение, което им се създаде с нашето безпричинно оттегляне от бойното поле.

116. Боят при Ескиполос и Петра

На 9 октомври сутринта III турски корпус настъпи с цел да достигне линията Карамза—Ериклер, отдето трябваше да атакува предполагаемия ляв фланг на нашата армия. В същност този корпус, както ще видим по-долу, излезе тъкмо срещу центра на нашата ударна 3 армия. Настъплението на лявата турска колона (Афионкарахисарската, 8 и 9 див.) беше много бавно поради лошия път Лозенград—Петра—Ескиполос—Карамза.

Същия ден 1 и 3 бригади от 4 пех. дивизия бяха насочени към с. Карамза, дето трябваше да формират лявата колона на дивизията и вечерта да достигнат до с. Петра. Левите колонии на III корпус и на 4 дивизия ненадейно се срещнаха и тъй произлезе боят при Ескиполос.

Откриване противника

Към 14 ч. спешният дивизионен полуеткадрон зае висотите югоизточно от Карамза, на които се намираше вече разузнавателната рота на 7 пех. Преславски полк. Команди-

рът на ескадрона усили разузнаването към Ескиполос и изпрати заповед до ротата от 19 пех. Шуменски полк, която беше назначена за поддръжка, да побърза и пристигне към същите висоти. Удържането на тези височини беше извънредно необходимо за предстоящия бой и всички наши началници схващаха много добре значението им.

В същото време нови турски роти започнаха да се спускат от висотите около селата Петра и Ескиполос. Най-левият подофицерски разезд забележи настъпващите откъм Ескиполос турци и, след като донесе в щаба на дивизията за виденото, спеша се и откри огън по тях. Турските роти бяха заблудени относително силата на разезда, та прекратиха своето настъпване и дори повърнаха назад, за да заемат удобна позиция по височините югозападно от Ескиполос, от които бяха се спуснали.

Разузнавателната рота също откри огън по един турски разезд, който биде разпръснат с загуби (ранени и убити коне и 1 пленник). И пред тази рота турците прекратиха настъплението си и бързаха да заемат висотите в лозята на Петра, дето започнаха да се окопават.

В 15 ч. от командира на ескадрона се получи следното донесение в щаба на дивизията:

„Висотите между селата Ескиполос и Петра са заети с около полк пехота. От с. Петра излизат дълги колони пехота към същите висоти. Откъм Кърклисе по пътя за с. Петра настъпва около полк пехота. Главата на колоната е до селото. Югозападно от село Петра настъпват 2 роти с фронт на запад“

След получаването на това донесение ставаше ясно, че противникът с значителни сили заема пунктовете, които тази вечер колоната трябваше да достигне. Щабът на дивизията излезе на висотите при разузнавателния отряд, за да продължи разузнаването.

Скоро тук пристигна и командирът на 3 бригада и при скалистата висота се образува една голяма група наблюдатели. Турците вероятно отгатнаха, че това е група началници и една тяхна батарея, разположена на висотата в Петренските лозя, откри по нея огън, без да нанесе някакви загуби, защото всички наблюдатели бързо се прислониха из камънаците.

Приближаване към бойното поле

В същото време трите колони почти едновременно приближаваха към началния пункт (с. Карамза), дето трябваше

да се формира общата колона. Обаче присъствието на турската артилерия на линията, която колоната трябваше да достигне вечерта, показваше, че за да се заеме тази линия, трябва да се води бой с значителни неприятелски сили. Затова след пристигането си в с. Карамза отделните колони не съставиха обща колона, а продължиха настъплението си в три успоредни колони, като колоната на 19 пех. Шуменски полк беше най-подадена напред. По този начин се движеха и трите колони, докато авангардите им достигнаха по гребена на висотите, които се обстрелваха от неприятелска артилерия.

Авангардите на 19 и 44 полкове увеличиха бързината на хода и към 16 ч. се развърнаха в боен ред. В строй за движение под артилерийски огън те настъпиха, за да обезпечат място за развъртане на артилерията.

Авангардната нескорострелна батарея от колоната на 44 пех. полк първа зае позиция на висотата югоизточно от с. Карамза, на пътя от това село за Ескиполос. Тази батарея веднага откри огън по турската батарея, която беше на маскирана позиция зад висотите на Петренските лозя и обстрелваше настъпващите части от авангарда.

Неприятелската скорострелна батарея веднага пренесе огъня по нашата и в няколко само минути я засипа със своите шрапнели. От моралният ефект на шрапнелните пукания нашата батарея няколко пъти бе принудена да замлъкне, обаче скоро пак подновяваше стрелбата, защото турската стрелба не беше добра и не ѝ причиняваше сериозни загуби.

След няколко минути на позиция излязоха още 2 нескорострелни батареи, по които турците откриха огън от друга своя батарея, разположена маскирано около първата. И двете турски батареи се издаваха само с блясъците на своите изстрели. Тези 2 батареи успешно се бореха с нашите 3 нескорострелни. Но щом като нашето първо скорострелно отделение зае закрыта позиция зад горичката южно от скорострелните и с една само своя батарея откри огън, турските батареи замлъкнаха и до стъмване повече не се обадиха, като не хвърлиха нито един снаряд по новата наша батарея, защото тя беше на дълбоко закрыта позиция. Другите две батареи от скорострелното отделение не взеха участие в борбата, а останаха в наблюдателно положение, готови да действуват, щом противникът намеси в борбата нови батареи.

Докато траеше боят на двете артилерии, нашите три колони продължаваха движението си напред, като същевременно се престоляваха в сборен ред. Противникът не може-

ше да забележи тези премествания на нашите части, защото те ставаха зад дългия гребен, по който беше разположена артилерията.

В същото време поддръжката на дивизионната конница (ротата от 19 пех. полк) бе изпратена да заеме голямата висота с кулата, северно от Ескиполос, която можеше да послужи за наблюдателен пункт както на нас, тъй и на турците, защото превишава всичката околна местност.

Разузнаването на неприятелското разположение се извършваше непрекъснато от щаба на дивизията, от полускадрона и от всички началници, застанали на удобни наблюдателни пунктове из скалите. В 17 ч. се чуваха силни артилерийски гърмежи към с. Селиолу, дето вероятно беше нашата дясна колона. Към същото време от командира на полускадрона, който свързваше двете колони, се получи следното донесение:

„Неприятелска пехотна бригада води бой с нашата 2 бригада на запад от разв. Керемитлия. Неприятелската бригада е в 2 линии. Втората линия от един полк е в походна колона по пътя разв. Керемитлия—Селиолу—Чешмекьой, също на запад от разв. Керемитлия. Два табора излизат от Куюнгаур, а други два влизат. Един ескадрон настъпва към разв. Керемитлия.“

От това донесение и от всичко узнато при авангардния бой можеше да се заключи, че турците заемат с около 5-6 табора и 2-3 батареи линията Ескиполос—Петра, която ние трябваше да достигнем, че зад тази линия има походна колона, вероятно артилерия, и че към Селиолу нашата дясна колона ще бъде забавена от доста силния противник. За преминаване на турците в общо настъпление дори не се и мислеше, защото ако такова имаше, щабът на армията, който извършваше далечното разузнаване, би получил някакви сведения от кавалерийската дивизия и би ги съобщил в дивизията. Предполагаше се, че към Петра и Селиолу са изнесени силни авангарди, които ще имат разузнавателна цел, но че главните турски сили ще бъдат нейде към Лозенград.

Пред вид на напредналото време неприятелската артилерия беше омаломощена едвам на смръкване. Ако колоната настъпеше за атака на турската позиция, то тя щеше да напредва бавно и рискуваше да замръкне в дола пред неприятелската позиция, без да знае какви турски сили има пред себе си. Ето защо атаката беше отложена до следния ден и частите от дивизията се приготвиха за ношуване на достигнатите пунктове.

Настъплението на 10 октомври

През нощта началникът на лявата колона генерал-майор Церковски обиколил частите и дал заповед към 17 ч. да се започне атаката на предната турска позиция, като назначил за маневриращи войски 19 пех. Шуменски полк, който да обходи десния неприятелски фланг и да облекчи атаката на другите два полка.

Но в същото време началникът на дивизията бе получил следната заповед от командващия армията:

„Атакувайте утре позицията на противника между Ескиполос и Петра с обхват на левия му фланг, като се стремите да го отхвърлите в Лозенград и да вземете гребена между реките Кетенли и Текедере. Пратете по левия брег на Текедере Преславския полк в посока на линията, която минава през надписа Киразли—Факлица. В ляво от този полк действа 5 дивизия. Изпратете утре в 6 ч. гаубичното скорелно отделение от с. Карамза към с. Ериклер и Кадъкьой, дето да влезе в разпореждането на началника на петата дивизия. 6 дивизия остава и утре в мое разпореждане; съсредоточа се зад фронта на 5 дивизия. Аз ще се намирам на височините южно от Ериклер. Съединете се с мене с телефон.“

Преди разсъмване началникът на дивизията пристигна на своя наблюдателен пункт при артилерийската позиция и отдаде устно следната заповед за атаката на турската позиция:

А. Бойна част

Полковник Тодоров
19 пех. Шумен. п. 4 дружини
44 пех. полк 4 дружини
От 8 конен полк $\frac{1}{2}$ еск.

Да атакува противника на фронта, като всеки полк атакува показания му на самото място участък.

Б. Полковник Манов
От 5 сс. арт. п. 3 батареи
От 5 несс. арт. п. 3 бат.

Да заеме позиция на хребета $3\frac{1}{2}$ км западно от с. Ескиполос, като държи под огън неприятелската артилерия и да съдействува на атаката.

В. Маневриращи войски
Ген.-майор Церковски
43 пех. полк 4 дружини
От 5 несс. арт. полс 1 бат.
От 4 пион. дружина 1 рота.

Да се движи зад десния фланг на бойния ред.

На разсъмване 7 пех. Преславски полк беше насочен в посоката, указана от командващия армията, след като отдели

една рота прикритие на гаубичното отделение, което отиваше да се присъедини към 5 дивизия.

Някои части бяха започнали настъплението си, преди да получат горната заповед, за да използват утренната мъгла, а самото настъпление в разните участъци се извърши по следния ред:

1. *В левия участък* (19 пех. Шуменски полк). За да вземе по-изгодно положение за атаката, командирът на 19 пех. полк още вечерта заповяда двете дружини от първата линия да настъпят по скритите подстъпи към селото Ескиполос. През нощта тези дружини тихо преминаха селото и незабелязани от турците достигнаха до висотата югоизточно от него. Без да стрелят, те се хвърлиха на нож върху противника, който заемаше тази височина, и го отблъснаха. Когато тези две дружини се укрепиха добре на своята позиция, командирът на полка поиска разрешение от началника на колоната и премести и другите две дружини зад тях.

Изненаданият през нощта противник в безпорядък отстъпи към с. Петра. На разсъмване, възползуван от гъстата мъгла, която покриваше бойното поле, полкът настъпи, като имаше трите си дружини в бойна част и едната в полкова поддръжка. Под прикритието на мъглата полкът безнаказано продължи настъплението си. Но щом мъглата се дигна, турските батареи, които през нощта бяха се оттеглили по височините около с. Петра, откриха убийствен огън по най-предналите му части и ги заставиха да залегнат, без да могат да направят нито крачка напред. В същото време зад десния фланг на турската позиция се групираха съгъстени части и не можеше да се определи дали тези части се готвят да удържат позицията или пък очакват удобен момент, за да преминат в настъпление.

Нашата артилерия от същите позиции, които заемаше на 9 октомври, откри огън по турската, обаче поради трудното наблюдение и голямото разстояние, снарядите ѝ попадаха близу при напредналите части на полка и затова стрелбата ѝ се прекрати веднага.

При тия условия и като видя след вдигането на мъглата, че съседният 44 пех. полк е още далеч, командирът на 19 пех. полк реши да премине временно към отбрана, докато 44 пех. полк и артилерията бъдат в положение да поддържат настъплението му. Полкът започна да се окопава на достигнатите места и командирът на полка донесе на командира на 1 бригада, като молеше да бъде подкрепен с артилерийски огън.

2. *В десния участък*. Под прикритието на гъстата мъгла 44 пех. полк настъпи против предната турска позиция, висотите в Петренските лозя, като имаше 3 дружини в първа линия и една дружина в полкова поддръжка. Когато полкът достига на 1000 крачки от турските окопи, турците откриха силен пехотен огън, но той се ползуваше от удобните подстъпи и продължаваше настъплението си, като от удобните позиции обстрелваше турските окопи. Турците не дочакаха удара на нож и напуснаха предните си окопи, като се оттеглиха на своята главна позиция при с. Петра. В 13 ч. 30 м. полкът взе напуснатите турски окопи, в които имаше много убити, ранени и много изоставени пушки, патрони, раници и пр. Тук полкът се изравни с 19 пех. полк, но и той попадна под силният артилерийски огън на турската артилерия от главната позиция и биде принуден да прекрати настъплението си.

3. *В участъка на 43 пех. полк*. Оставеният за маневриране 43 пех. полк трябваше да се движи в отстъп зад десния фланг на 44 пех. полк и на разсъмване настъпи, като имаше трите си дружини в първа линия, а едната дружина, заедно с картечната рота, във втора линия. Поради гъстата мъгла и честите спирания на 44 пех. полк за обстрелване на турската предна позиция, свързката между двата полка беше много трудна. Когато мъглата се разпръсна, забележи се, че предните три дружини на полка са се изравнили с бойната част на 44 пех. полк и един вид са удължили бойния ред в дясно.

Понеже пред 43 пех. полк се забелязваше силно движение в турската позиция и турците бързаха да удължат левия фланг на позицията си при с. Петра, то полкът продължи настъплението си, като държеше връзка с 44 пех. полк. По този начин в ръцете на началника на дивизията останаха само една дружина и една картечна рота, които се движеха зад десния фланг на 43 пех. полк.

4. *7 пех. Преславски полк* настъпваше в походен ред по левия бряг на р. Текедере и още не беше влязал в съприкосновение с противника.

5. *В артилерийския участък*. През нощта на 9 срещу 10 октомври артилерията остана на старата си позиция, като батареите се окопаваха. За оттеглянето на неприятелската артилерия от предната на главната позиция никой от артилерийските началници не знаеше и това стана известно едвам, когато се вдигна мъглата и когато тази артилерия откри огън по настъпващата пехота. Така щото след вдигането на мъглата, когато нашата пехота беше влязла в сферата на

най-действителния артилерийски огън, нашите батареи не можаха да вземат участие в борбата.

След донесението от командира на 1 бригада, че артилерията не може да поддържа атаката, началникът на дивизията заповяда на началника на артилерията да изнесе батареите напред.

Изпълнението на тая заповед се забави вследствие на това, че началникът на артилерията не разполагаше с друго средство за предаването ѝ до командирите на отделенията, освен с конни ординарци.

Към назначените им позиции нескорострелните батареи тръгнаха по дългия път през Ескиполос, а скорострелните батареи тръгнаха без път по извънредно пресечената местност. Вследствие на валилия през нощта дъжд, който още продължаваше с малки прекъсвания, движението по размечената почва беше много трудно и бавно: оръдията затъваха до главините, конете се изморяваха при възкачването на големите стръмнини. С голяма мъка скорострелното отделение промени позицията си, като една от батареите му едвам сполучи да изкара само едно оръдие.

Щом заеха новата си позиция, нашите скорострелни батареи откриха сполучлив огън по маскираните турски батареи, заели позиция западно от с. Петра. След няколко минути турските батареи бяха заставени да замълчат и почнаха да отстъпват през селото. Под покровителството на едната батарея нашите две скорострелни батареи се преместиха напред на нова позиция и откриха огън по откритата турска батарея, разположена на скалите северно от с. Петра. След няколко минути тази батарея беше заставена да замълчи; прислужниците се изпокриха в скалите и при всеки опит да приближат до оръдията си, с ураган от нашите батареи биваха принуждавани да се разбягат отново.

На същата позиция скоро пристигнаха и батареите от нескорострелните отделение и започнаха да се готвят за действие против една нова турска батарея, която вероятно е имала задача да прикрива отстъплението на турската пехота.

И тъй, към 14 ч. 30 м. разположението на частите от лявата колона беше следното:

1. 7 пех. полк в походен ред настъпва към с. Раклица;
2. 19, 44 и 43 пех. полкове в боен ред настъпват към главната неприятелска позиция при с. Петра и са достигнали на пехотен изстрел от тази позиция;

3. Една дружина от 43 пех. полк, заедно с картечната рота на същия полк, настъпва зад десния фланг на бойния ред;

4. Полуескадронът наблюдава десния фланг на бойния ред с разезди към Куонгяур за разузнаване и към развалините Кереметлия за връзка с дясната колона.

Решителната атака

Веднага след пристигането на нашата артилерия подбодрените 19, 44 и 43 пех. полкове започнаха отново своето настъпление. Щом като те достигнаха на 1000 м. от турската главна позиция, турците откриха силен, но безвреден огън, който не можеше да побърна на настъплението, и то се продължаваше с малки спирания на удобните за стрелба позиции.

На 800 крачки от турската позиция веригите залегнаха и се започна страшен двубой между нашите и турските стрелци. Страшната трескотия преставаше от време на време, когато от дъжда се затуляха целите. Щом дъждът престанеше, стрелбата се започваше с още по-голяма сила, защото турците използваха прекъсванията (мъглата), за да вляят в предната си линия пресни сили, а нашите поддръжки достигнаха на линията на огъня и веригите ставаха по-гъсти.

Нашите вериги използваха дъжда, за да достигнат до 500 крачки от турските позиции, а някои роти от 19 пех. полк бяха и по-близу.

Артилерията до това време обстрелваше откритите турски вериги, а след това пренасяше огъня в тила, като обстрелваше широки площи зад позицията, дето се подполагаха поддръжките. Според казането на Петренските жители, много снаряди са попадали в скритите в гънките на местността турски поддръжки, като се разпръскали по-разни посоки. Много загуби са нанесени и от обстрелването на пътя Петра — Лозенград, по който се движели много бегачи и ранени.

В най-големия разгар на пехотният огън из гънките на местността зад левия турски фланг се показаха три състени части (вероятно 3 табора), които едновременно настъпваха и се престоляваха в по-тънки линии. Не можеше да се определи точно намерението на тези пресни войски: отиваха ли те да удължат своя лев фланг или пък се канеха да преминат в настъпление и да обхванат нашия десен фланг.

По собствена инициатива командирът на дружината от 43 пех. полк, която още не беше намесена в борбата, заповяда на картечната рота да заеме позиция и да обстреля тези пресни турски войски.

Дружината също се развърна в боен ред и веднага премина в решително настъпление. В няколко минути само картечната рота нанесе толкова много загуби на турците, че те бяха принудени да прекратят настъплението си. А когато видяха и стройното настъпление на нашата дружина, те започнаха на групи да бягат назад. Отбелязваме нарочно подробно този епизод от боя, за да се види колко невярно е твърдението на Махмуд Мухтар паша, че частите от левия негов фланг започнали безпричинно да отстъпват.

Към 16 ч. 30 м. нашият пехотен огън стана по-силен, турците не вливаха вече поддръжки в своите стрелкови вериги и се забелязваше силно колебание в техните редове; стрелците им на групи започнаха да напускат позицията си. Нашите най-напреднали части със страшен вик се понесоха напред. Турците не дочакаха удара на нож и в безпорядък започнаха да отстъпват на изток. Само някои групи, увлечени в стрелбата, дочакаха нашата атака и бяха промушени или се предаваха.

Преследването

Отстъпващите турци бяха преследвани с огън, догдето съвършено се закриха зад скалите на Текедеренския дол. Затова батареите, без да променят позициите си, стреляха на пределни разстояния.

Началникът на артилерията не се възползува от времето, с което разполагаше, докато частите атакуваха, за да премести поне една батарея, която да вземе позиция в самите пехотни линии и да преследва с още по-далечен огън.

Само едно скорострелно отделение, по собствена инициатива, за трети път промени позицията си и застана на самата турска позиция, но това стана чак когато беше се вече стъмнило и турците бяха се отдалечили достатъчно от бойното поле.

Веднага след атаката началникът на дивизията, чрез ординарци до началниците на участъците, заповяда да се продължи настъплението до заемането на хребета между реките Кетенли и Текедере, който хребет беше назначен за обект на дивизията за този ден.

Но вследствие обхвата на неприятелската позиция от целия 19 пех. полк, този полк се размеси със съседните дружини от 44 пех. полк. Освен това всички атакуващи части бяха доста размесени вследствие вливането на поддръжките в първата линия и затова формираният в началото на боя боен ред беше разстроен. За да може да се продължи на-

стъплението, трябваше преди всичко да се устроят размесените части, защото се предполагаше, че противникът ще остави ариергард, с който ние ще трябва да се борим. До смръкване частите се привеждаха в ред и само 43 пех. полк, който сполучи да се построи още на светло, започна настъплението си и нощта го завари, когато се спускаше към р. Текедере.

Вече ставаше тъмно и по-нататъшното движение на войските трябваше да се прекрати. Началникът на дивизията заповяда частите да ношуват на гребена източно от с. Петра. Командирът на 3 бригада наместо да остави 43 пех. полк да ношува там, дето беше достигнал, заповяда му да се върне назад. При оттеглянето на пръснатите в боен ред дружини произлезе престрелка между някои от тях, без да си причинят особени загуби. Една рота от този полк, не получила заповедта за оттеглянето, продължила настъплението си и забъркала посоката, та достигнала и ношувала на 500 крачки северно от с. Куюнгяур. Патрулите на тази рота влезли в обвзетото от пламаци село и забележили, че през него в голям безпорядък отстъпват турски войски и множество обози. Те открили огън по тези войски, всеяли в тях паника и под прикритието на тъмнината се оттеглили към ротата си.

Престрелката между дружините от 43 пех. полк можеше да произведе нежелателен безпорядък и между нашите войски, но тя се отрази силно и върху духа на отстъпващите турци. Пленените през нощта войници разказваха, че турците смятали това за бой между преследващите наши войски и техните изостанали части и вярвали, че ние ще продължим настъплението си и през нощта, за да достигнем Лозенград. Този страх обърна безредното им отстъпление в паника, благодарение на която из калта останаха почти всичките им обози и много зарядни кола.

И тъй, боят при Ескиполос и Петра завърши с пълното разбиване на турците, които тук излязоха много по-силни, отколкото се предполагаше при започването на авангардния бой. Ако към края на боя началникът на дивизията разполагаше със свежа част, може би боят щеше да даде още по-добри резултати. Началникът на дивизията предполагаше, че към края на боя към Куюнгяур ще пристигне дясната колона, която ще бъде в състояние още и да преследва, защото имаше да измине през този ден само 14 км. Но тази бригада, както видяхме, не можа да достигне по-далеч от Селиулу.

Боят при Ериклер

Щом се обяви мобилизацията, командирът на 3 турски корпус бе изпратил напред към Ериклер един малък авангард. Но на 7 октомври между частите на този авангард избухна паника вследствие разпространяваните слухове за настъпление на българска кавалерия и те отстъпиха към Лозенград, като оставиха по пътя всичките си материали. Посоката северно от Лозенград остана неохранявана и без разузнаване. Но на 9 октомври, когато се започна общото турско настъпление, 3 корпус бе насочен към Карамза, а за прикриване на фланга му 7 дивизия бе насочена по пътя Лозенград—Ериклер.

Същия ден нашата 5 дивизия настъпи от района Карамза — Коджатарла — Алмачик с задача да достигне височините южно от Ериклер, за да заеме по-сгодно изходно положение за действие против Лозенград. Втората бригада от дивизията трябваше да настъпи от Алмачик към Кадъкьой, за да охранява фланга на дивизията и на армията откъм Малко Търново и Скопо.

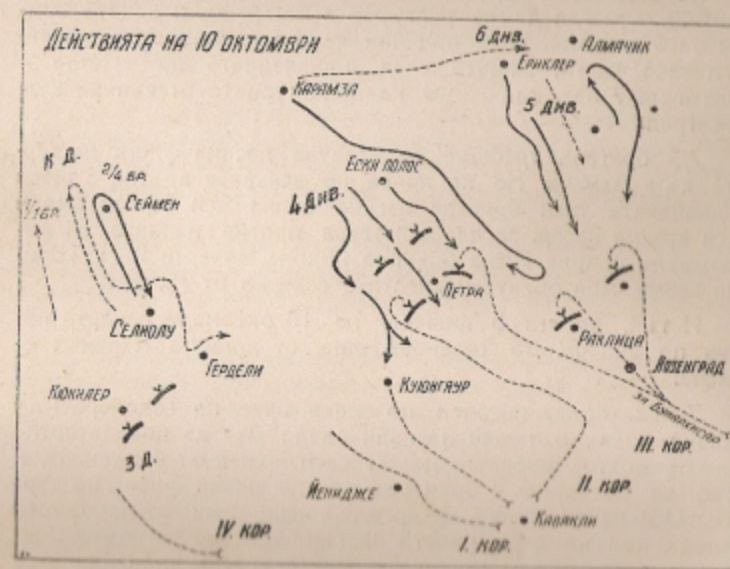
Първа и трета бригади трябваше да настъпят в една колона, която се формираше северозападно от Ериклер. Към 13 ч., когато авангардът на колоната минаваше през с. Ериклер, получиха се донесения, от които се виждаше, че силни неприятелски части настъпват в походен ред откъм Лозенград и бързо се развърщат в боен ред по височините югоизточно от селото.

Авангардът (2 дружини от 2 пех. полк и 1 батарея) се развърна в боен ред и с енергичното си настъпление застави турските предни части да преминат към отбрана. Останалите две дружини от 2 пех. полк скоро се подадоха напред и удължиха фронта на авангарда. С артилерийски и пехотен огън нашите части също бяха заставени да се окопаят, а веднага след това пресни турски части преминаха в настъпление против двата фланга на нашия боен ред. Но в това време пристигна 5 пех. полк и се развърна в боен ред, като обхващаше турския леви фланг. Турците не дочакаха да вземе участие в боя и този полк: като видяха, че нашият фронт е по-широк, и ужасени от безспирното настъпление на дунавци, те напуснаха своите позиции и започнаха да се устрояват на по-задните височини. Нашите части заеха неприятелската позиция, но поради напредналото време неможах да преследват. Вечерта в с. Ериклер пристигна и другият ешелон на колоната — 3 бригада.

Втората бригада от Алмачик можеше да действа в тила на турците при Ериклер. Но тази бригада нямаше никаква връзка с щаба на дивизията. Изпратените с заповедта за днешните действия ординарци я намериха едвам след пладне. Бригада настъпи право на юг, но щом се почна боят при Ериклер, тя савърна на запад, като изгуби времето до вечерта за развърщане в боен ред, без да има никакъв неприятел срещу нея. Така през целия ден тази бригада се лута из дълбоките долчини, изменила само 3-4 км и не можа да повлияе на боя на дивизията.

126. Заемането на Лозенград 10 октомври

На 10 октомври вечерта частите от 3 армия заемаха следното положение:

Конната дивизия, която беше се оттеглила без заповед южно от Татарлар, получи повторна заповед от командващия армията да продължи настъплението и да изпълни възложената ѝ задача. След пладне тя боязливо настъпи и достигна до Гердели, дето ноцува, като се охраняваше от всички страни. По пътя си тя срещна само отделни заблудени части и малки неприятелски групи.

2/4 бригада щом пристигна до развалините Сеймен, дето по-рано бе отстъпила 1/1 бригада, получи категоричната заповед от началника на 4 дивизия да продължи настъплението си към Куюнгяур, за да излезе на фланг на турците около Петра. След пладне тази бригада настъпи и вечерта късно достигна в Селиолу, дето не завари никакви неприятелски части. По този начин и днес тази бригада не можа да достигне своя обект.

4 пех. дивизия (1 и 3 бригади) ношува на завладяната турска позиция около Петра.

5 пех. дивизия след боя при Ериклер остана да ношува на неприятелската позиция. На 10 октомври 1 и 3 бригади от тази дивизия завързаха бой с частите на 7 турска дивизия, които бяха се оттеглили на една по-задна позиция и с артилерийски огън се мъчеха да спрат нейното настъпление.

Командващият армията, който беше в района на тази дивизия, заповяда да се развърне в боен ред и едната бригада от 6 дивизия. Това причини само излишно разбъркване на повече части, защото след поражението при Петра и появата на 7 пех. полк към Раклица турците отстъпиха към Лозенград.

2/5 бригада трябваше да атакува десния фланг на турците към Ахмача. Но по липса на всякаква връзка с щаба на дивизията тази бригада изгуби целия ден 10 октомври да се връща назад, за да действа против някаква си въображаема неприятелска обходна колона. Вечерта и тази бригада заема своя обект — висотите северно от Ахмача.

И тъй, цялата 5 дивизия на 10 октомври вечерта ношува по височините северозападно от линията Каракоч — Ахмача.

7 пех. полк, насочен по левия бряг на Текедере към Раклица, през този ден настъпи смело, без да дочака артилерията, която трябваше да му се изпрати от 6 дивизия, и скоро се развърна в боен ред против левия фланг на турците. Обстрелян силно с артилерийски огън откъм форта Раклица, полкът спря своето настъпление, но неговото появяване в решителния момент застави 7 турска дивизия да се откаже от борбата. Полкът остана да ношува на позицията си около Раклица.

6 дивизия, както видяхме, през този ден беше в разпореждането на командващия армията. Втората бригада по негова заповед усили бойния ред на 5 дивизия, а първата ношува при с. Ериклер.

11 октомври

Командващият 3 армия предполагаше да атакува укрепения пункт Лозенград по следния план:

1) На 9 октомври армията да се приближи до линията Куюнгяур—Петра—Кадъкьой;

2) На 10 октомври всички части да се утвърдят на тази линия;

3) На 11 октомври частите да настъпят с цел да заемат и прикрият удобни позиции, на които да се извади всичката артилерия;

4) Същия ден, след солидна артилерийска подготовка, да се започне пехотната атака.

На 10 октомври вечерта между потресените и отстъпващи части от III корпус избухна страшна паника. Всички бягаха да се спасят от българите, смятайки че в нощната тъмнина те продължават настъплението си. Турците са били дотолкова ужасени от предшествуващите боеве, че от целия корпус не е можал да се остави нито един ариергард, който да прикрива отстъплението; всички материали, обози, оръжие, снаряжение са били захвърлени из разкаляните пътища.

Но нашите части след успешните, но упорити боеве, бяха доста разстроени, разбъркани и изморени. Неизморените части (6 дивизия, конната дивизия) не бяха употребени за преследване или поне за да поддържат контакта с неприятеля.

В щаба на армията нямаше ни едно сведение за това, що става около Лозенград, и затова на 10 октомври вечерта командващият армията издаде следната заповед за атаката на града:

„След днешния бой за завладяване на предните неприятелски позиции, противникът в състав около 15-20 табора с 3-4 батареи отстъпи на височините по левия бряг на р. Кетенлидере, до селата Каракоч, Ахмача. Първа дивизия при Селиолу е отхвърлила на юг насочените срещу нея неприятелски части от Одринския гарнизон.

Утре на разсъмване армията ще шурмува крепостта Лозенград, за което:

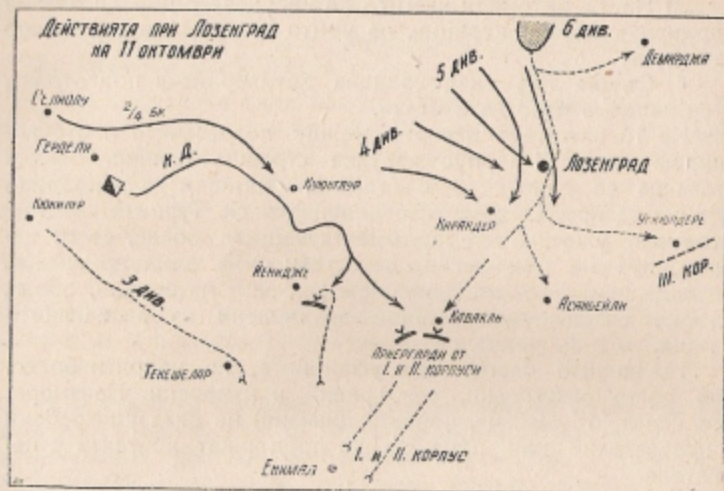
1) *Кавалерийската дивизия* да продължава да изпълнява възложената ѝ задача още на 9 октомври, като особено се старее да разруши железопътната линия Бабаески — Лозенград.

2) *4) пех. дивизия* да атакува западния фронт на крепостта от редута Раклица до с. Карагдер включително.

3) 4 пех. дивизия да атакува северния фронт на крепостта от редута Раклица изключително до редута Скопо включително.

4) 6 пех. дивизия да се съсредоточи в дола западно от kota 215.

5) Гаубичното отделение и всичката артилерия на 5 и 6 дивизии да заемат позиции на гребена Каракая и да бъдат готови да поддържат атаката на пехотните части".

На 11 октомври всички части настъпиха твърде предпазливо към дадените им обекти. Всички началници правят рекогносцировка с цел да възстановят съприкосновението с неприятеля. Сам командващият армията лично и със своя щаб разузнава форта Раклица и едва на пладне се узнава, че неприятелят е напуснал Лозенград. Началникът на 4 дивизия наблюдава последните отстъпващи в безредие неприятелски части от двете страни на шосето Лозенград — Кавакли и съобщава това на съседната кавалерийска дивизия. Последната бавно настъпваше от Куюнгюр към Кавакли, но наместо да се стреми да отсече пътя за отстъпление на разстроения неприятел, като го надмине с по-бързо движение, тя се увлече в малки боеве с отделните бягащи групи, които заемаха местните предмети, а остави главните турски тълпи спокойно да се оправят след ужасната паника.

След пладне трите дивизии на 3 армия достигнаха до града, където командващият армията ги посрещаше. Обаче

вследствие насочването на толкова много войски в една точка, улиците на града бяха задръстени от кръстосаните колони дотолкова, че отделен яздач мъчно си пробиваше път. В този момент армията представляваше негодна за бойна работа войскава маса и можеше да стане плячка и на най-малката организирана турска част, ако тя би действувала решително.

Вследствие бездействието на конната дивизия, която оставаше постоянно прикована към пехотните части, в щаба на армията нямаше никакви сведения за неприятеля. Само разхвърлените по пътищата обози, оръдия, снаряжение, показваха паническото бягство на турците.

Командващият армията заповяда на началника на 6 дивизия да изпрати два авангарда към Кавакли и Скопо, а останалите части нощуваха в Лозенград и околността му.

На 12 и 13 октомври 3 армия остава в същия район, като води нерешителни боеве с неприятелски ариергард около Кавакли, а в това време целият 4 корпус, който не беше се подал на паниката, както и 3 дивизия от 1 корпус, която бе останала на позицията си при Гечкенли, отстъпваха към Люлебургас, като извършваха най-опасен флангов марш в непосредствена близост с цялата наша конна дивизия, която не можа да открие и това неприятелско движение.

И тъй, след един труден марш-манювр, 3 армия преодоля планинския район северозападно от Лозенград, изненада турците и в ред стремителни атаки разнебити съвършено цялата им източна армия, състояща от 4 корпуса. Вследствие на този успех тя завладя без бой укрепения пункт Лозенград и застана в много благоприятно положение за действие против Цариград. Операцията обаче не беше завършена, защото разбитият неприятел бе оставен спокойно да остъпи и да се организира за нова борба на една по-задна линия.

На 12 октомври командващият армията узна с подробности катастрофата на източната турска армия. Той имаше в ръцете си достатъчно неизморени войски, за да продължи операцията, без да очаква нови заповеди от главната квартира. Той не стори това, а дочака заповедта по действащата армия, с която се искаше сгрупиране на двете армии за една нова операция. Тая заповед бе дадена обаче по картата, без да се изучи основателно обстановката. Въпреки закъснените настоявания на командващия 3 армия, нашите две армии изгубиха два цели дни (12 и 13 октомври) и дадох възможност на турците да се приготвят за решително сражение, което можеше да се избегне, ако бяхме ги преследвали по петите.

ГЛАВА II

136. Решителното сражение на линията Бунархисар—Карагач—Люлебургас

1. Положението на двете страни на 13 октомври

Ние видяхме в какво безредие отстъпиха турците от линията Одрин—Лозенград. Поради неорганизираното разузнаване нашата главна квартира смяташе, че те се стремят към линията Бабаески—Люлебургас. В същност безредните и панически настроени тълпи напуснаха Бабаески и продължиха отстъплението си към Люлебургас, а голяма част от войските около Лозенград едвам се спряха чак в околностите на Виза, дето в това време се формираха резервни части. На 13 октомври пристигнаха при Люлебургас последните две втора и трета дивизии, които бяха запазили по-добър ред; те повдигнаха малко духа у турските началници, които бяха се изгубили из грамадната военна тълпа в този град.

Ставаше ясно, че българите не преследват. Назначи се комендант на града. За да въведе ред, той заповяда да се формират сборни команди от разни корпуси, които да се изведат от града, като на всеки корпус бе определено място за събиране: 2 корпус—около Тюркбей и Карагач; 3 корпус—във Виза, 17 корпус, чийто щаб се намираше в града, също се насочи към Виза, а другите два корпуса останаха около града. Това разместване на части и команди от корпусите продължи и следващите дни 14 и 15 октомври.

И тъй, турската армия, оставена без общо ръководство, защото големите ѝ щабове бяха напуснали своята служба, случайно, по комендантски съображения, се събра в две отделни групи: *северна* (3, 17, 18 корпуси) в района Виза—Сарай и *южна* (1, и 4 корпуси) в околностите на Люлебургас. По-късно корпусите на всяка група се подчиниха на отделен началник, Хамди паша, командира на 18 корпус, и Абук Паша, командира на 4 корпус, и образваха един вид група от две отделни армии, подчинени на командващия източната армия.

На 13 октомври нашите армии останаха почти на същите си места: трета армия укрепяваше усилено позициите си на Соуджакдере, а на първа армия биде заповядано да настъпи малко на юг, за да се изравни с третата.

2. План на операцията

Главната квартира в Цариград получи всички донесения от бойното поле, но главнокомандващият нямаше още ясна представа за размерите на катастрофата, претърпяна от източната армия около Лозенград. В Цариград още смятаха, че може да се дочакат българите на една по-здрава позиция, да се разбият и след това да се пренесе войната пак на българска територия. Затова всичкото внимание на турската главна квартира бе насочено да се изпращат храни и бойни запаси от Цариград към фронта.

Командващият източната армия се намираше под впечатлението на преживянатата катастрофа. Той видя как някои части се разстроиха още преди да влязат в бой и затова смяташе, че не може вече да се мисли за настъпление в пределите на България с тази неспособна за никакви маневрирания армия, а трябва да се води строго отбранителна война. В щаба на армията се предполагаше да се оставят силни ариергарди на добрите позиции на левия бряг на Карагачдере. Цялата източна армия да се оттегли на силната позиция зад р. Еркене, която позиция не беше укрепявана, но беше разучвана с големи подробности от турския генерален щаб. Ариергардите да задържат неприятеля, докато се укрепят позицията, докато пристигнат подкрепленията, бойните припаси и храните и най-сетне докато последните се разнесат от последната железопътна станция до позицията. Командващият източната армия смяташе, че само така ще може да се поправи положението и да се даде сражение с изгледи поне да се спре нашето по-нататъшно напредване.

Всичките корпусни командири, които едвам бяха успели да посъберат своите части, се плашеха от едно ново отстъпление чак до р. Еркене, защото се опасяваха да не изпуснат пак войниците от ръцете си. Само командирът на 3 корпус се надяваше, че ако се употребят по-големи усилия от страна на всички началници, ще може пак да се премине в настъпление. Корпусните командири изложиха на командващия армията своите схващания и молеха да останат на позицията при Карагачдере. Но понеже тяхното мнение не се споделяше от последния, те се отнесоха направо до главната квартира в Цариград. Целият ден 14 октомври бе изгубен в преговори и съвещания, докато най-после надделя мнението на корпусните командири.

Главната квартира даде заповед източната армия да отбранява позицията на левия бряг на Карагачдере. Но нито главната квартира, нито командващият източната армия не определиха целта на отбраната, а и корпусните командири не

се погрижиха да узнаят тази цел: никой изобщо не знаеше дали да се отбранява позицията временно, дали целта е да се не пропуска неприятеля да мине през нея (упорита отбрана) или трябва да се източи той и след това да се премине в общо близко или по-далечно настъпление.

След сполучливата първа операция нашата главна квартира започна да обмисля плана за следващата. При това тя бе поставена в най-неблагоприятни условия и трябваше да действа като в тъмно: след като конната дивизия не беше употребена за преследване на разбития неприятел, тя остана неподвижна и по-нататък и не бе употребена поне да събере онези данни, които са необходими за вземане решение. За нас бе ясно само, че турците остъпиха в южна посока, но до къде ще се продължи тяхното остъпление, какво мислят по-нататък да предприемат — това никой не знаеше. Затова и нашата главна квартира пристъпи към изпълнението на втората операция без подробен план за нея и със следната основна идея: Да се настъпи в следите на турската армия, да се настигне и разбие тя, като се нанесе решителния удар на десния ѝ фланг с 3 армия и се застане на пътя на отстъплението ѝ Странджа—Сарай.

Двете наши армии се насочиха според тази основна идея в югоизточна посока. След това посоката постепенно се изменяваше на изток и най-после, когато част от нашите войски (почти цялата 3 армия) бяха ангажирани в сериозен бой, нашите сили се явиха пред неприятелската позиция групирани не тъй, както бе желанието на главната квартира. Нашата първа армия случайно излезе срещу левия неприятелски фланг, дето собствено и беше истинския път на отстъплението на турците към Цариград. Но това благоприятно положение не можа да се използва, защото всички наши големи щабове бяха овладени от първоначално посочената основна идея — да се атакува десният неприятелски фланг.

3. Марш-маньовър към Карагачдере

След като взе решение да се продължи настъплението по следите на разбитата турска армия, нашата главна квартира веднага заповяда да се подравнят двете армии. На 13 октомври 1. армия трябваше да настъпи на юг, а 3 армия да остане на мястото си, за да починат частите ѝ след уморителния поход и боевете около Лозенград. Директивата за това се получи в щаба на 1. армия много късно, вследствие на което всички части от тази армия останаха на местата си, а само първа дивизия се премести на няколко километра на юг. Трета армия също не изпълни директивата и не можа

да обезпечи на своите части тъй необходимата им почивка. В щаба на армията се получи фалшиво донесение, че силни неприятелски колони настъпват от Хаскьой към Лозенград. Впечатлителният щаб вместо да провери това донесение, даде заповед да се изместят по на няколко километра почти всички части от армията, с цел да се заеме по-благоприятно положение против мнимите неприятелски колони. По-после дивизиите със собствените си средства разузнаха казаните посоки и се видя заблуждението. Но почивката им бе осуетена.

Походът на 14 октомври

Разузнаването на 13 октомври не даде никакви резултати. Според директивата на главната квартира, първа и трета армии трябваше да настъпят и да достигнат линията Докузек—Азнатар—чифлик Мандра—Бунархисар, при което първата армия трябваше да извърши значително захождане с десния си фланг. Но командващият тази армия, както видяхме по-горе, беше останал с впечатлението, че неприятелят е отстъпил на юг към линията Бабаески—Люлебургас. Затова той, преди да се получи директивата, заповяда дивизиите да настъпят на юг, за да достигнат обектите, които им бяха дадени с вчерашната директива. Походните колони бяха отишли доста на юг, когато се получи директивата за този ден, с която цялата армия се насочваше в югоизточна посока. Те трябваше да се връщат назад и едвам късно през нощта достигнаха до дадената им линия Азнатар—Докузек.

Трета армия трябваше да достигне линията Бунархисар—чифлик Мандра. Командващият армията реши едновременно със изменяване посоката на югоизток да остави 4 дивизия във втора линия. В бригадни колони дивизиите от тази армия се насочиха към указаните им обекти, но пътищата бяха извънредно трудни, а някои от колоните се движеха със всемо без път. Само 5 дивизия, която се движеше по най-удобните пътища, достигна до мястото си по-рано. Останалите дивизии пътуваха до сред нощ и нощуваха малко по-назад от посочените им обекти. Вследствие на това 6 дивизия не можа да излезе напред и 4 дивизия не можа да остане във втора линия; трите дивизии нощуваха пак в една линия.

И през този ден не можаха да се съберат никакви сведения за неприятеля, който, както знаем, бе взел решение да укрепи и отбранява позицията по левия бряг на Карагачдере, за което трябваше северната група да се подаде на-

пред към общата позиция, защото беше съсредоточена зад нея, между Виза и Сарай.

Походът на 15 октомври

През миналия ден конната дивизия не бе използвана за далечно разузнаване, а остана прилепена към десния фланг на двете армии. Ако тази дивизия бе изпратена поне на един преход пред фронта на армиите, тя би достигнала непосредствено пред неприятелската позиция, защото турците нямаха пред нея нито един войник. В такъв случай биха се събрали много ценни сведения, които да послужат на главната квартира при вземане решение за по-нататъшните действия. Без тези сведения главната квартира и през този ден търси неприятелската войска и дава директива за продължение на настъплението, смятайки неприятеля в югоизточна посока. Според тази директива трета армия трябваше да достигне линията Соуджак—чифл. Ташли, а първа армия — линията Бабаески—Кумбурлар.

Тази директива се получи в първа армия чак в 8 ч. и 30 м., когато частите бяха вече тръгнали и изменили значително пространство на юг в старата посока. Пак стана едно връщане на колоните назад, за да излязат на новите си пътища, и затова армията достигна дадената ѝ линия късно през нощта.

В трета армия директивата се получи още по-късно и дивизиите можаха да тръгнат едвам към 10 часа. Бригадните колони се движеха по съвсем лоши пътища, а често излизаха и вън от пътищата, защото посоката им не съвпаднаше с посоката на нашето настъпление.

Освен това лявата колона на 6 дивизия сбърка пътя си и тръгна на североизток, вследствие на което тя два пъти се кръстосва с дясната колона на 4 дивизия, което причини голямо закъснение и в двете колони. След пладне и в двете дивизии се чуваха артилерийските гърмежи пред фронта на 5 дивизия, които показваха, че тази дивизия е ангажирана в сериозен бой, но макар да беше ускорено движението, частите пътуваха до късно и ношуваха малко по-назад от посочените им в заповедта по армията места.

146. Боят на 5 дивизия при Мандрица

Според заповедта по трета армия, 5 дивизия, която ношува на линията Бунархисар—Инжеклар, трябваше да настъпи и достигне хребета между реките Карагачдере и Соуджак-

дере. Дивизията настъпи в две колони. Лявата колона (2-ра бригада) не срещна пред себе си неприятел, защото турската северна група на Махмуд Махтар паша се намираше още към Виза. Към 15 ч. 50 м. колоната достигна до хребета между двете реки, където започна да се укрепява. В същото време и лявото странично прикритие, изпратено по заповед от щаба на армията, се укрепяваше на височините западно от с. Соуджак.

Дясната колона (1 и 3 бригади) настъпваше по пътя Инжеклар—Чонгара. Двете бригади бяха ешелонирани една зад друга. Авангардът на колоната, преди да достигне до р. Карагачдере, забеляза няколко неприятелски колони, които по разни пътища се движеха в североизточна посока. Вероятно това са били онези сборни команди от разните корпуси,

които постепенно се формираха от команданството в Люлебургас, а оттам се насочваха да търсят своите части. Авангардът се развърна в боен ред и с енергичното си настъпление застави турците да се спират за отбрана, при което

ясно личеше, че тези отделни колони действуват самостоятелно и не са подчинени на един общ началник. Но когато нашият авангард продължаваше настъплението си, няколко неприятелски батареи, разположени на позиция по левия бряг на Карагачдере, откриха силен огън по него и го заставиха да спре. В същото време той бе обстрелян с артилерийски огън от една или две батареи, разположени на позиция северно от селото Калайджи. От двете страни на авангарда се развърна в боен ред цялата първа бригада, а по-после и частите от трета бригада постепенно усилиха бойния ред. Артилерията на колоната зае позиция източно от с. Мандрица и със своя точен огън веднага разстрои неприятелския боен ред, който започна да се колебае. Започна се безредно отстъпление на юг. Турците оставиха в наши ръце една батарея. Поради напредналото време, неприятелят не бе преследван освен с огън.

Боят продължи до 18 часа. Началникът на дивизията, който се намираше по-близу до лявата колона, не можа да вземе участие в боя; последният се водеше от двамата бригадни командири. След свършването му началникът на дивизията заповяда и двете бригади да отстъпят назад и да нощуват в с. Инжеклар. Това било необходимо, за да се очисти фронта на четвърта дивизия. В същност това връщане на частите след един сполучлив бой бе свършено нецелесъобразно, защото бригадите съвсем не бяха пред фронта на 4 дивизия, а връщането им назад действуваше зле върху духа и излагаше на отделно разбиване втората бригада от дивизията, която беше издадена много напред. На 16 октомври тази бригада едвам можа да се удържи на позицията си, докато да пристигнат другите две бригади, които трябваше от Инжеклар да настъпят в същата посока, откъдето се бяха върнали.

156. 4. Сражението на р. Карагачдере

План на сражението

На 15 октомври в турската главна квартира окончателно бе взето решение да се отбранява позицията на левия бряг на р. Карагачдере. Южната група (I, II и IV корпуси под началството на Абул паша) вече укрепяваше тази позиция от Люлебургас до височината североизточно от Карагач. Турците бяха развърнати в боен ред, без да има срещу тях никакъв противник, и държаха всичките си дивизии в една линия. Само непълната 3 дивизия бе оставена при с. Сатъкбой като резерв. Върху укрепяването на позицията работеха само най-

предните вериги. Самото укрепяване се състоеше в изкопаване окопи за веригите и окопчета за отделните стрелци. Всичката артилерия на южната група бе разположена на маскирани позиции, но не всички батареи бяха окопани. Поддръжките бяха разположени в гънките на местността и за тях не бяха приготвени никакви закрития.

Позицията представлява един дълъг хребет, който полегато се спуска от Карагач към Люлебургас. Западният склон на този хребет е стръмен и поради стръмнината си е по-недостъпен около Карагач и по-достъпен към Люлебургас. В подножието на този склон тече р. Карагачдере, леснопроходима на север и с дълбоко корито и тинесто дъно при Люлебургас, дето е и по-труднопроходима. От източния склон на хребета се издават напред няколко носове, от които се фланкира целият фронт на позицията. Местността пред позицията е открита, с малки гънки, които не дават никакво закритие за настъпващите войски.

Северната група (III, XVII, и XVIII корпуси, под командата на Хамди паша) беше сгруппирана в района на Виза—Сарай и, когато се взе решение да се отбранява казаната позиция, получи заповед на 16 октомври да настъпи напред, за да се подравни с южната група, като достигне до Карагачдере.

От боя на 5 дивизия на 15 октомври и от разузнаванията на дивизионната конница на 4 дивизия ставаше ясно,

че значителни неприятелски сили се намират по левия бряг на Карагачере. Но тези сведения станаха известни в щаба на армията и главната квартира много късно. Ако се спазваха правилата за марш-манюврите, би трябвало след двудневния най-уморителен поход да се даде на войските дневка и да се организира по-усилено разузнаване за неприятеля, за което не ни липсваха средства (дивизионната конница и цялата конна дивизия). Но главната квартира си оставаше със същите непълни сведения за неприятеля: „Положението на противника е неяснено, може да се предполага, че той се групира на линията Чорлу — Сарай или на изток по височините. Може тъй също да се допусне, че ако неприятелят разтоварва войски в Родосто, ще иска да прикрие посоката от този пункт към ст. Муратли“ (из директивата за 16 октомври)⁹. На основание на тези, почиващи на предположения данни за неприятеля, нашата главна квартира реши да се продължи настъплението на 16 октомври, за да се достигне линията Виза—Сатъкьой—Бедеркьой. Понеже тази линия е зад неприятелската позиция, съществуването на която не се подозираше от нашата главна квартира, то при изпълнението на заповедта, армиите и дивизиите, стремяйки се да достигнат гореказаната линия, се срещнаха с неприятелската позиция и се започна решително сражение на линията Бунархисар — Люлебургас, което се изроди във отделни дивизионни боеве, както ще видим по-нататък.

16. 16 Октомври. Развърщане в боен ред. Пробив при Карагач

На основание директивата на главната квартира командващите 1 и 3 армии заповядаха на 16 октомври да се продължи настъплението. Според тези заповеди армиите трябваше да достигнат вечерта хребета между реките Каракачдере и Соуджакдере. Но както видяхме, турците бяха взели вече решение да отбраняват позицията по левия бряг на Карагачдере и затова нашите дивизии срещнаха пред себе си големи неприятелски сили. Те се развърнаха в боен ред и всяка за себе си се стараше само да отхвърли неприятеля и да достигне своя обект.

5 дивизия беше най-близу до обекта си. Най-напредналата ѝ 2 бригада, щом се изтегли в походен ред, забеляза

⁹ Такива бяха сведенията, с които е разполагала нашата главна квартира, когато цялата 3 армия беше в непосредствено съприкосновение с противника и когато една от нейните дивизии бе вече водила най-упорит бой.

пред себе си силни неприятелски колони, които настъпваха в широк фронт на запад. Това бяха колоните на северната турска група, която бързаше да се изравни с южната. Посрещната с артилерийски огън, 2/5 бригада се развърна в боен ред и реши да се отбранява на достигнатите позиции, докато се приближат 1 и 3 бригади. Същото направиха и най-напредналите части от 3 турски корпус, за да дочакат пристигането на фланговите колони (от 3 и 17 корпуси).

Турците настъпваха в много широк фронт и обхващаха и двата фланга на 2/5 бригада. Затова 1/5 бригада, която пристигна на бойното поле към 14 часа, веднага се развърна в боен ред и удължи и двата фланга на 2/5 бригада. Този начин на развърщане затрудняваше командването и затова двата бригадни командири по взаимно съгласие разделиха на две части целия боен ред и всеки пое командването на един участък, в който влизаше по един полк от неговата и един от другата бригада.

Задните турски колони постепенно се приближаваха и техният боен ред започна наново настъплението. Изпратеното миналия ден странично прикритие на дивизията, макар да бе-

ше успяло солидно да се окопае по височините западно от Соуджак, не можа да удържи позицията срещу по-многобройния неприятел (около един полк) и бе принудено да се оттегли към Урумбейли. По на юг неприятелът енергично настъпваше от двете страни на пътя Виза—Бунархисар и се надвеса над височините непосредствено източно от последния град. Ако насочените там около 12 табора сполучеха да вземат тези височини, положението на доста издадените напред две бригади ставаше много критическо. Но в това време пристигна третата бригада и с бързото си развъртане и безспирно настъпление сполучи да изпревари турците. И тук те бяха приковани, без да могат по-нататък да продължат настъплението си.

Боят продължи до смръкване, като нашите части навсякъде удържаха позициите си и не позволиха на турците да продължат настъплението си. Но и последните не се стремяха толкова да настъпват, защото им оставаше да изменат едно пространство от 1-2 километра, за да достигнат до Карагачдере, а при сегашното си положение те бяха почти изравнени с позицията на южната група.

В това време началникът на дивизията получи заповед от командващия армията да остави при Бунархисар само една бригада, а със останалите две бригади да атакува във фланг турците, които действаха пред фронта на 4 дивизия. Както ще видим по-после, командващият 3 армия е дал тая заповед, като се е намирал под впечатлението на кризата в участъка на 4 дивизия. Но началникът на 5 дивизия не можеше да я изпълни, защото всичките му части бяха ангажирани в бой със сериозен противник, а освен това той беше останал с впечатлението, че турците няма да се спрат на Карагачдере, а имат намерение да продължат настъплението си против левия фланг на армията. След като донесе на командващия армията, че заповедта му не може да се изпълни, началникът на 5 дивизия реши да прекрати настъплението и да се подготви за упорита отбрана, ако турците действуват според неговото предположение.

4 дивизия. На 15 октомври след пладне дивизията в две колони настъпваше към Карагач—Чонгора. След пладне ясно се чуваше артилерийският бой на 5 дивизия, но от началника на тази дивизия не се получи никакво съобщение, а по далечината на гърмежите можеше да се определи, че и да се ускори движението, до вечерта дивизията едвам ще може да се приближи до бойното поле. Когато на мръкване авангардът на дясната колона се показа на гребена западно от Карагач, той бе обстрелян с артилерийски огън откъм съ-

щото село. Изпратените от дивизионната конница разезди донесоха, че по левия бряг на Карагачдере има значителни неприятелски части с артилерия, които усилено се укрепяват. Най-после, от ранени и изостанали войници от 5 дивизия се узна, че тя е водила упорит бой с неприятеля, настъпващ по двата бряга на Карагачдере, който е бил принуден да отстъпи на юг и югоизток. С тези сведения за неприятеля разполагаше началникът на 4 дивизия на 16 октомври, когато получи заповед за продължение на маршманювра. Затова той реши предварително да отблъсне неприятеля, разположен на левия бряг на Карагачдере, и заповяда на 16 октомври дивизията да се развърне в боен ред, като бяха поставени първа и втора бригади в първа линия, а третата в маневрени войски зад средата на бойния ред. Всичката артилерия постепенно заемаше позиция и, когато се оформи бойният ред на пехотата, зад него се очерта една грамадна батарея от 72 полски оръдия. Трите планински батареи бяха дадени на първите две бригади, за да придружават пехотата при настъплението. Нашите батареи застанаха на удобни позиции, но фронтът им беше тъкмо на изток, слънцето бляскаше право в очите на наблюдателите, вследствие на което пред пладне стрелбата по неприятелската позиция трудно се наблюдаваше.

Частите настъпиха решително, но щом се показаха на гребена, те бяха изненадани със ураганен артилерийски огън от множество батареи, разположени на маскирани позиции непосредствено зад неприятелските пехотни окопи. Нашите части очакваха да бъдат обстрелвани, но бяха изненадани от силата на артилерийския огън, още повече че пред себе си не виждаха нито едно прикритие, нито една гънка на местността. Пред целия фронт на дивизията местността бе открита, равна; рядката горичка при с. Карагач можеше да даде укритие само от погледите и то на не повече от 1-2 дружини.

Нашата артилерия веднага се намеси в борбата и откри огън по неприятелските батареи с цел да ги умаломочи и да привлече върху себе си техния огън. Но както видяхме, стрелбата пред пладне не можеше да се наблюдава, тя беше неточна и неопасна за неприятелските батареи, макар последните да бяха почти на открити позиции. Те не се увлякоха в артилерийски двубой: само няколко батареи обстрелваха твърде несполучливо нашата артилерия, а останалите продължиха обстрелването на безспирно настъпващата наша пехота. Макар неприятелската артилерия да стреляше с много високи шрапнелни пукания, нашите загуби ставаха все по-чувствателни. Като не намираха никакво прикритие по тази

почти плоска местност, пехотните части удвоиха енергията на настъплението си, с цел да достигнат по-скоро до коритото на р. Карагачдере, дето смятаха да намерят убежище. Но тук попаднаха под още по-убийствен флангов огън. Помъчиха се да си приготвят скривалища с лопатата, но загубите всяка минута ставаха по-значителни. Настъпи страшна криза в целия боен ред на дивизията: нemoжейки да напредват повече, нашите разредени части, останали без началници, започнаха да се колебаят. Те не само не можеха да напредват, но не можеха вече и да издържат пехотния и артилерийски огън. Скоро към върволиците ранени, които се движеха назад към превързочните пунктове, започнаха да се присъединяват ужасени от боя групи здрави войници, които напушаха своите места и търсеха спасение назад.

Когато началникът на дивизията видя, че спечеленото с толкова жертви пространство ще бъде изгубено и че турците ще преминат в настъпление, ако се оставят предните части да отстъпят, той реши да произведе решителен удар с цялата 3 бригада. Шест дружини от тази бригада се понесоха решително напред, преминаха обстрелваното пространство без спиране, увлякоха всички предни части и сполучиха да достигнат до подножието на високата неприятелска позиция при с. Карагач. В това време и нашата артилерия получи надмощие над неприятелската, защото след пладнe стрелбата добре се наблюдаваше. На много неприятелски батареи прислужниците бяха избити, а останалите се разбягаха; много от оръдията бяха разрушени. Виждаше се ясно, как пехотни части започнаха на групи да напушат своите окопи, а други от поддръжките се изпращаха напред да заемат напуснатите окопи. Привечер нашите най-напреднали части от двете страни на с. Карагач се спузнаха на нож против неприятелската позиция. Неприятелят без заповед и безредно отстъпи в източна посока, а увлеклите се в борбата турци бидоха промушени в своите окопи. Всичката турска артилерия в този участък падна в нашите ръце.

Обаче този успех бе достигнат с извънредно големи жертви. Частите пристигнаха в неприятелската позиция съвършено изтощени и разбъркани. Цялата нощ срещу 17 октомври те употребиха за закрепване на достигнатия успех, като се поддръждаха и укрепяваха на завладяната неприятелска позиция.

Срещу двата фланга на 4 дивизия неприятелят упорствуваше още. Виждаше се, че на тях не подеждва нашият успех в центъра. В ляво 5 дивизия беше много далеч от левия фланг на 4 и турците бяха спокойни в своите окопи. От

дясно 6 дивизия водеше само артилерийска борба и настъпваше тъй бавно, че турците насочиха по настъпващите части от 4 дивизия огъня и на част от артилерията си, действащата към Тюркбей.

Началникът на 4 дивизия не разполагаше вече с никакви средства за използване на успеха и за разширението му. Командващият армията, който наблюдавал боя от задните височини и бил под впечатлението на кризата, изпратил споменатата по-горе заповед: 5 дивизия да атакува с двете бригади във фланг противника при Карагач.

През нощта турците не предприеха нищо, за да си възвърнат изгубената позиция, и нашите части се окопаваха спокойно. Само на двата фланга се водеха слаби престрелки.

Отпосле се узна, че изплашените турци през цялата нощ стреляли по заповед на своите началници, защото се много бояли от нощна атака.

Две придружаващи планински батареи излязоха на завладяната позиция, но по малодушие на командира на отделението се оттеглиха назад. Началникът на артилерията в дивизията не можа да наложи да се изпълни заповедта му да излязат няколко полски батареи на заетия от нашите пехотни части гребен. Независимо от това, благодарение бездействието на турците, нашите части се чувстваваха способни да удържат завладяното от турците.

6 дивизия. Още преди получаване заповедта за настъплението дивизията се раздели на две бригадни групи, които през целия ден водиха бой съвършено самостоятелно. Преди да получи заповедта за настъплението, командирът на първа бригада, предполагайки, че то ще се продължи в южна посока, прояви неуместна инициатива: той насочи рано сутринта своята бригада на юг с цел да заеме висотите северозападно от Люлебургас, за да се обезпечи разузнаването към града. Бригадата срещна слаби неприятелски части, окопани в лозята по тези височини. Авангардът по собствена инициатива се развърна в боен ред и започна решително настъпление през силно обстрелваната с пушечен и картечен огън открита местност. Усилен с две дружини от главните сили и със съдействието на артилерията, той премина лозята и започна близък бой с множество разпръснати из тях турски групи. Още две дружини се насочиха в обход на неприятелското разположение и от тяхното стремително настъпване турците бяха заставени да очистят позициите си и да отстъпят назад към града.

Към 15 ч. и 30 мин. тук пристигнаха първите части на първа дивизия, които веднага се развърнаха в боен ред, като

изкараха и артилерията си от двете страни на бойния ред на 1/6 бригада.

В това време целият 15 пех. полк с част от 3 пех. полк, увлечен от отстъпващите турци, стремително настъпи по петите им и с бой премина през града, като се спря в боен ред чак на източния му край, дето бе посрещнат със силен пушечен огън от висотите източно от града, на които се забелязваха и окопи.

Командирът на бригадата още през деня беше получил заповед от началника на дивизията да настъпи през Тюркбей — Сатъкьой и да достигне кота 66, южно от Ахмедбей. Ангажиран в бой в друга посока, той не можеше да изпълни тая заповед, но щом пристигна първа дивизия и се развърна в боен ред, командирът на бригадата се среща с нейните началници и се споразумя с тях за начина на оттеглянето на бригадата от боя. Командирите на полковете обаче предварително бяха заповядали на дружините си да се приберат на височината в лозята, което и стана посред нощ.

При оттеглянето на частите от 1/6 бригада, няколко неприятелски дружини настъпиха по хребета източно от Люлебургас. Това са били вероятно поддръжки, които са отивали напред за усилване на бойната част. Обаче нашите части смятаха това за неприятелско настъпление и съсредоточиха по настъпващите силен артилерийски огън, който ги принуди да се разпръснат и изпокрият из окопите и гънките на местността.

Частите от 1/6 бригада занощуваха в боен ред, като имаха от двете си страни частите от първа дивизия.

Началникът на 6 дивизия беше при своята втора бригада и заповяда бригадата да настъпи на изток, като съобразява своите действия с първа бригада, която пък щеше да поддържа връзка с първа дивизия. Тази своеобразна заповед, в която действията на една бойна единица се поставят в зависимост от двама много далечни съседни, стана причина, щото бригадата да премине целия решителен ден в пълно бездействие.

Най-напред командирът на бригадата смяташе да заеме селото Тюркбей, но когато видя, че насреща му има значителни турски сили, той се отказа от това си намерение под предлог, че трябва да дочака пристигането на първата бригада, която както видяхме вече, беше се увлякла в друга посока и до вечерта нямаше да пристигне.

Втората бригада се развърна в боен ред, но не настъпи. Артилерията ѝ беше толкова далеч от неприятелската позиция, че само няколко оръдия можеха да я достигат. Дори когато

се получи съобщение от командващия армията, че 4 дивизия има нужда от съдействие, началникът на 6 дивизия се намеси, но взе решение да действа нерешително: хем да настъпи, хем да дочака появяването на първата бригада.

Едина полк (36) биде оставен да отбранява гребена западно от Тюркбей, а другия (35) биде насочен да настъпи в интервала между двете дивизии. Разбира се, че от такова полунастъпление не можеше да се очаква никакъв резултат и вечерта бригадата остана да нощува в боен ред почти в същото положение.

Нещо повече — окуражени от нашето бездействие в този участък, турците настъпиха с цел да заемат един окопи по-напред от своята позиция, вероятно случайно останали незаети до сега. Едвам тогава артилерията на 6 дивизия се намеси в борбата по-сериозно; по-рано тя мълчеше, за да не привличала огъня на неприятелската артилерия и да спестяла снарядите си.

Действително тя не привлече този огън, но това се отрази губелно върху хода на боя в участъка на 4 дивизия, защото няколко турски батареи пред нашите очи измениха фронта си и обстрелваха във фланга настъпващите части от 4 дивизия. На тези батареи, може да се каже, се дължи не-напредването на десния фланг на 4 дивизия (19 пех. полк).

Първа армия, както видяхме, беше много назад, когато до нея достигнаха гърмежите от започнатия бой пред фронта на 3 армия. Командващият армията получи от съседната армия съобщение, че цялата 3 армия е ангажирана в сериозен бой и че е необходимо армията да ускори движението, за да ангажира неприятеля пред себе си; при все това армията прави само по 2-3 км в час. Само първа дивизия настъпи по-сериозно и навреме пристигна на бойното поле в най-решителния момент за 1/6 бригада, когато тя водеше боя пред града Люлебургас.

10 дивизия пристигна на бойното поле малко по-късно. Тя се развърна в боен ред без предварително разузнаване, без да провери какъв неприятел има пред своя фронт и настъпи към ст. Люлебургас и по север. Настъплението ѝ бе спряно с артилерийски и пехотен огън. Щом влезе в сферата на неприятелския пехотен огън, бойния ред на дивизията спря и започна да се укрепява.

10 конен полк достигна до Мюселюм, отдето наблюдава всички движения в тила на неприятелската позиция.

Конната дивизия, не получила от главната квартира заповедта за настъплението и като видя, че 3 армия е ангажирана в сериозен бой, началникът ѝ реши да мине в тила

й и да действа на фланга към Бунархисар. Движението й обаче е много бавно и тя измина 12 км за 3 часа. Чак тогава началникът на дивизията получи заповедта да действа в посока Люлебургас—Аладжали. Той реши да се върне назад от с. Колиби. Тук дивизията беше посрещната от командващия 3 армия, който пак я повръща при с. Колиби със задача да се подготви за намеса в борбата в участъка на 4 дивизия. Ние видяхме по-горе, че 4 дивизия със собствени сили се справи с кризата в своя участък. Затова от конната дивизия бяха отделени само картечните ескадрони и придадената й пехотна дружина (от 35 пех. полк), които заеха позиция на платото източно от с. Колиби. Самата дивизия се оттегли за нощуване в с. Иванкьой.

176. Действията на 17 октомври

Положението на двете страни на 16 вечерта

И тъй, през целия ден на 16 октомври 3 армия води упорит бой, за да достигне посочената й линия. Боят се завърши с укрепяване на левия фланг против настъпващите турци, с пробиване центра на неприятелската позиция, което пробиване едвам бе узнато в щаба на армията, и най-после с ангажирането в бой по целия турски фронт от страна на 6 дивизия и току-що пристигналата на бойното поле първа армия.

Вечерта двете наши армии замръкнаха в боен ред, като имаха всичките си дивизии наредени в една линия. Турците от своя страна също се наредиха в една линия: южната група намеси в борбата и последната си 3 дивизия, като на нейно място за резерв бяха събрани няколко дружини от по-малко заплашените бойни участъци; северната група не беше окончателно съсредоточена и от тази група се насочиха части против образувания прорив (Чонгора).

Решението на двете страни

Турците макар и да претърпяха решителен неуспех в своя център, бяха доволни от развитието на боя. В първия ден тяхната северна група сполучи да се изнесе напред и да затвори прорива; почти цялата позиция остана в техни ръце, а проривът при Карагач не беше узнат от другите участъци. Главнокомандващият остана доволен и от държането на своите войски, които като че имаха морални сили да се противопоставят на нашето настъпление. В същност турците удържаха своите позиции само там, дето не бяха сериозно атаку-

вани, и затова трябва да се смята, че турските командири са се лъгали в своите преценки. Доволни от развитието на боя през деня, турците останаха да нощуват на позицията си, като бяха вкарвали окончателно в първата линия всички свои части: голяма част от 17 корпус отиде да запуши междината между двете групи, а единственият резерв в ръцете на командващия южната група (3 дивизия) още в началото на боя беше запълнила празнината между 1 и 2 корпуси.

Нашата главна квартира, понеже беше много далеч от бойното поле, не можеше да получи всички донесения, за да се ориентира напълно както за положението на неприятеля, така и за положението на нашите войски и за резултатите от боя. Затова изпрати следната заповед за действията на 17 октомври: — Първа армия остава в резерв на трета армия, като заеме с една бригада позиция при Люлебургас и се окопае. — Трета армия да обърне особено внимание на левия си фланг, като го обезпечи от към посоките Урумбейли — Айваджикьой. — Бригадата от трета дивизия от Османли да тръгне още в 5 часа в две колони към линията Лозенград—Хасанбегли, като влиза в разпореждането на командващия 3 армия. — Конната дивизия да охранява десния фланг на армията и наблюдава по посока Айоробол—Муратли. — Командващият 3 армия да се старее да отхвърли противника на изток. — Втората армия да облага Одринската крепост.

Не може да се добере човек до данните, които са продуктували тази чудовищна по съдържание и по техника заповед, която никак не отговаряше на обстановката.

Командуващият 3 армия също така не беше добре ориентиран върху положението пред фронта на армията. Той не предприе никакви действия и не даде никакви заповеди, за да урегулира боя и да обедини усилията на отделните дивизии. Той се задоволи да заповяда на 5 дивизия да остави една бригада пред своя фронт, а с другите две да атакува неприятеля в югоизточна посока — заповед, която никак не отговаряше на обстановката на левия фланг и която не биде изпълнена. След като през деня осведоми командващия първа армия, че е ангажиран в сериозен бой, помоли го да ускори атаката пред себе си, за да се помогне на изнеможелите части. И това негово желание обаче не отговаряше на обстановката и не можеше да бъде изпълнено, защото цяла армия не така лесно можеше да се втурне в борбата, когато отстоеше на много километри от бойното поле.

Началниците на дивизиите не бяха взаимно разменили сведения за боя през деня и всеки от тях познаваше само

положението в своя участък. Началникът на 6 дивизия даже не знаеше какво става на десния му фланг с неговата първа бригада и едва през нощта можа да узнае за действията на тази бригада около Люлебургас.

Така щото всички висши началници оставиха положението тъй, както се беше развило от само себе си, и никой от тях не взе едно решение за систематизиране на боя. На следващия ден боят трябваше да започне пак с отделни, несвързани усилия в двете армии и да продължи тъй несвързано и в самите дивизии, без план, без система, без дори да знаят непосредствените ръководители на боя, началниците на дивизиите, какви задачи да преследват. Затова в някои дивизионни участъци стремлението бе да се удържи положението (5, 4 дивизии), други дивизии се мъчеха да превземат неприятелската позиция пред себе си, а в първа армия командващият заповядваше да се събере армията назад, а началниците на дивизиите смятаха, че трябва да се продължава борбата. Изобщо борбата на 17 октомври беше водена без план от наша страна. Може да се каже, че инициативата още беше в ръцете на разбитите вече турци, но и те нямаша никакъв план за действията през този ден.

Действия в дивизионните участъци

Пета дивизия осъмна на своята позиция в непосредствено съприкосновение с неприятеля. Десета погранична дружина също се укрепяваше на височините югоизточно от Урумбейли. На разсъмване боят се поднови по цялата линия. У турците се забелязваше едно прииждане на подкрепления. Това бяха вероятно по-задните части на 3 и 18 корпуси, които току-що пристигнаха на бойното поле. Някои турски части сполучиха даже да напреднат на няколко стотин крачки, защото видяхме, че турците продължаваха да преследват все същата задача — подравняваше на двете групи на брега на Карагачдере.

Артилерията на дивизията, особено в южния участък (1 и 2 бригади), беше застанала на позиция далеч от пехотата на запад от Карагачдере; позицията ѝ беше освен това ниска и липсваха удобни наблюдателни пунктове; артилериите началници не виждаха нито разположението на своите войски, нито неприятеля; те не можеха да оказат никакво съдействие на своята пехота и тя беше оставена сама на себе си, обсилвана със страшен артилерийски огън от небезпокоените неприятелски батареи. Макар и окупани, частите от 1 и 2 бригади претърпяха толкова големи загуби, че из-

губиха способността си да издържат повече неприятелския огън. След като бяха вкарани всички поддръжки, започна се едно безредно отстъпление, което продължи чак до Иено.

Само части от 2 пех. полк сполучиха да се задържат на висотите пред Бунархисар, дето началникът на дивизията смяташе да организира разстроения си боен ред. Фронтът пред 5 дивизия може да се каже беше открит за турците, които

можеха да поженат добри резултати, ако бяха настъпили. Но те се задоволиха само да достигнат даденият им обект Карагачдере, дето започнаха да се укрепяват, неподозирайки разстройството на левия фланг на 3 армия.

Четвърта дивизия се готвеше да разшири своя успех. Началникът на дивизията като смяташе, че съседните дивизии ще използват благоприятното положение и лесно ще сломят поколебания неприятел, мислеше да продължи настъплението, за да разширочи успеха. Но неспособността на артилерията да маневрира забави развиването на успеха със собствени сили. Подкрепени само с две планински батареи, частите, които бяха извършили пробива, се спуснаха да последват на изток, прогониха противника от втората му позиция и достигнаха средата на Карагачкото плато. Опитите на турците да контраатакуват бяха осуетени с артилерийски огън, без да сменяват нашите батареи своите позиции. И този малък успех на дивизията обаче пропадна напразно и частите се върнаха на старите си места, защото в това време започна отстъплението на 5 дивизия. Ако турците използваха това отстъпление, връзаната като клин напред 4 дивизия се поставяше в най-критическо положение. Затова цялата нощ срещу 18 октомври началникът на дивизията употреби във вземане обширни мерки против възможното неприятелско настъпление към левия фланг на дивизията, по следите на 5 дивизия; с усилена работа през цялата нощ се създаде една солидна укрепена позиция в отстъп зад левия фланг на дивизионния боен ред и се събра значителен резерв, който да отбранява тази позиция, ако турците преминават в настъпление.

Шеста дивизия. Началникът на дивизията по собствена инициатива реши да измести фронта си на север, за да действува непосредствено в съседство с 4 дивизия. Той заповяда извършването на този маньовър пред очите на неприятеля, с което се загуби извънредно много време. Артилерията и на тази дивизия остана на далечни позиции и затова още в началото на настъплението стана нужда да се изнася напред, а пехотата трябваше да дочаква заставането ѝ на новите позиции. Първата бригада трябваше да се прибере при 2, защото в нейния участък вече действуваше цялата първа армия. Тя тръгна от Люлебургас едвам в 10 ч. и едвам към 14^{1/2} ч. можа да се развърне в боен ред против Тюркбей, дето по-предния ден втората бригада беше започнала своето настъпление, което беше спряно от неприятелския огън. Бригадата настъпи енергично, но не можа да извърши нищо, защото и тя не беше подкрепена с артилерия и, макар неприятелският артилерийски огън да беше отслабнал вследствие излизането из строя на няколко батареи, пак нашите пехотни части имаха големи загуби от него. Като се намесиха в борбата поддъжки, нашите части сполучиха да вземат неприятелските предни окопи в равнината и около Тюркбей.

Вечерта частите от 6 дивизия се устройваха в завладените от турците окопи, но и тук артилерията не се извади напред, за да се преследва с огън отстъпващия неприятел. Това му даде възможност да се устрои в своите по-задни окопи по гребена зад Карагачдере и да се приготви за нова съпротива. Така щото и пред фронта на 6 дивизия не можа да се постигне решителен успех. Макар да се забелязваше общо разстройство в неприятелското разположение, началникът на дивизията не донесе за това в щаба на армията.

Първа армия. Вследствие настояването на командващия 3 армия, преди да се получи директивата от главната квартира командващият първа армия заповяда да се атакува решително, като насочи десета дивизия малко в ляво. Боят се започна на разсъмване, но артилерията не можа да вземе участие в него по причина на мъглата и настъплението можеше да се започне чак в 11 часа. Когато се получи директивата от главната квартира, според която първа армия се оставяше в резерв на трета, командващият армията даде заповед да се оттегли от всяка дивизия по една бригада, които да се съберат към Айвали и Сараджали. Но дивизиите бяха вече ангажирани в сериозния бой и тая заповед остана неизпълнена. След като артилерията се намеси в борбата, първа дивизия решително настъпи напред, но вследствие закъснението на 10 дивизия тя попадна под флангов шрапнелен огън, който спря по-нататъшното ѝ настъпление.

Десета дивизия настъпи само с едната си бригада и достигна чак до Еркене, откъдето добре виждаше разстройството на неприятеля. Скоро обаче бригадата биде заставена с артилерийски огън да се оттегли малко назад. Десети конен полк, който имаше задача да наблюдава десния фланг на армията, остана на мястото си, докато там пристигна цялата кавалерийска дивизия и, когато тя се оттегли, полкът се присъедини към нея, без да е получил за това заповед от командващия армията, комуто беше подчинен.

През деня командващият армията няколко пъти подканя началниците на дивизиите към по-енергично действие и маньовър, но сам не предприе нищо, за да организира едното или другото. Това може да се види от всички бездушни разпореждания на щаба на армията: „Решителните действия на първа армия ще облекчат ония на трета армия, за което още

веднъж ви напомням, че съкрушението на противника пред нашия фронт ще повлече крушение и на общия леви фланг на противника. Ето защо, да се действа най-енергично, за да се довърши атаката до вечерта и при успех да се преследва най-жестоко в посока на Евреинсекис и развалините Кючюк Каристран. Упражнявайте и малък маньовър за обхват и обход на противника откъм юг.“

Вечерта частите на първа армия замръкнаха непосредствено пред неприятелската позиция, без да имат достатъчно сили да я преодолеят.

Конната дивизия в 7 часа получи заповед да охранява десния фланг и да наблюдава посоките Айробол и Муратли, но главно да се стреми да действа на съобщенията на противника със Чорлу. Ние видяхме, че противникът съвсем нямаше намерение да се движи към Чорлу и затова най-главната задача на конницата пропаднаше. При все това дивизията тръгна от Иванкьой, премина зад фронта на първа армия и се насочи към Кумсар. Тук дивизията се спря и около Кайбели се завързаха нищожни схватки със слаби неприятелски пехотни и спешни конни групи, подкрепени от една батарея. Дивизията наблюдаваше безредното движение в тила на неприятелската позиция, признаци на отстъпление, но не предприе нищо нито за да преследва разстроения неприятел, нито за да разузнае по-подробно какво става в неприятелския тил. Вечерта цялата дивизия се оттегли за ношуване към Караталисман, като увлече след себе си и придадения към първата армия 10 конен полк.

186. Действия на 18 октомври. Общо отстъпление на турците. Преследване

На 17 октомври частите от двете армии замръкнаха при най-неблагоприятни условия и при една обстановка съвършено неизвестна.

Нашата главна квартира, понеже се намираше много далеч от бойното поле, не можеше да си представи добре обстановката и да вземе съответно решение. При тези условия тя не можеше по-нататък да ръководи решителното сражение и затова реши да се откаже от командването на двете армии и да го предаде в ръцете на командващия 3 армия, който бе назначен за „командващ съединените армии“.

По този случай бе изпратена следната директива до командващия съединените армии:

„За днешно число с подчинените вам армии да продължите операцията, като се възползвате от положението на 5 дивизия, за да отхвърлите дясното неприятелско крило към Странджа; конната дивизия се дава във ваше разпореджане, която да преследва отстъпващия противник. Със завършването боя вземете неприятелската позиция, без да се увличате в далечно преследване“.

От тази директива се вижда, че главната квартира няма една ясна представа за положението на 5 дивизия. На двете армии се възлага задача „да заемат неприятелската позиция“, което противоречи на плана на операцията и на военното изкуство. Най-после, с тази директива се заповява да не се преследва неприятелят, а тая заповед унищожава всички наши успехи и прави усилията и жертвите ни напразни.

Командващият трета армия се намираше под впечатлението на получените от 5 дивизия неблагоприятни донесения. Началникът на тази дивизия донасяше, че дивизията е разбита, умаломощена и не може да води бой по-рано от 5 деия — донесение, показващо неговата впечатлителност.

През целия ден 17 октомври първа армия не изпълни искането му да атакува решително левия неприятелски фланг. 6 дивизия достигна само привиден успех. В това време той получи заповед от главната квартира, че се обединява командването на двете армии в негови ръце. Веднага след получаване на тази заповед той обиколи участъка на 4 дивизия тъкмо в момента, когато се приготвяваха обширните мерки за закрепване успеха и за противодействие на турците. Той срещна също и част от приготвявания резерв (19 пех. полк), който му направи отлично впечатление със своя бодър вид. След завръщането си в щаба командващият армията взе решение за следващия ден 18 октомври, което упорядъчва боя и е напълно съобразно с обстановката. Той установи нов план за сражението, който коренно се отличава от досегашния план на главната квартира: докато главната квартира още имаше пред вид да нанесе удар с 3 армия, командващият 3 армия, щом пое общото командване на двете армии, реши: „Частите от 3 армия да действуват на линията Бунархисар—Тюркбей, като с енергичните си атаки приковат неприятеля на заеманата от него сега позиция. Първа армия в 6 часа да атакува противника по направление на Саранли—Саткьой“. Трябва да признаем, че това решение трябваше да се вземе от страна на главната квартира още в началото на сражението, когато нашите две армии случайно попаднаха в изгодно за удар на левия неприятелски фланг положение. В същност, ако командващият 3 армия и щабът на тази ар-

ците по целия фронт, а така също и съсредоточаване на части около Чонгора, дето вероятно се формираше 'по-силен ариергард.

Шеста дивизия очакваше голямо съпротивление от страна турците и началникът ѝ остана учуден, когато сутринта те не се обаждаха с пехоген и артилерийски огън. Частите настъпиха в боен ред, достигнаха до гребена на неприятелската позиция и продължиха настъплението си, като имаха пред себе си само слаби пехотни групи, които заемаха отделните хресталаци. Артилерията на дивизията обаче остана на старата си позиция и не можа да преследва с огъня си гъстите турски маси, които се лутаха в неприятелския тил.

Командирът на първа бригада вместо да продължи настъплението си в дадената му посока, насочи цялата си бригада в югоизточна посока с цел да съдействува на първа дивизия, която още водеше бой с неприятелски ариергарди. Скоро пристигна и артилерията на тази бригада, но не можеше да открие огън, защото позициите ѝ бяха много далеч, и не можеше да различи, кои са нашите части и кои на неприятеля. Началникът на дивизията заповяда бригадата да се повърне назад и да излезе на първоначалната посока, като съобразява действията си с тези на първа дивизия. Това ограничение тук беше още по-неуместно, отколкото онова в първия ден на боя, защото при преследването никога не трябва да се дава задача за равнение по най-изостаналата част. А то стана причина дивизията да закъснее и да не може да достигне Соуджакдере, както заповядваше след пладне командващият армията.

Първа армия не можа да изпълни дадената ѝ задача, защото чака до 11 часа, за да се вдигне мъглата и да се подготви атаката с артилерийски огън. Никой в първа армия не предполагаше, че турците са отстъпили и на позициите им има само незначителни ариергарди. Скоро се забелязва обаче, че съпротивлението е много по-слабо, отколкото беше порано, частите по собствена инициатива настъпиха и първа дивизия зае турската позиция, като преследва с артилерийски огън отстъпващите неприятелски групи. Десета дивизия се подаде много бавно напред, като разполагаше само с едната си бригада, а другата бе оставена на разпореждането на командващия първа армия. Чак когато се видя пълното отстъпление на турците, дивизията започна бавно да настъпва в боен ред, като не използва за преследване даже своята артилерия.

След пладне командващият първа армия излезе напред към Айвали и даде заповед да се преследва неприятелят в

походен ред (колони), като първа дивизия достигне хребета между реките Юрукдере и Кавакдере, а 10 дивизия се ешелонира зад нея. Това е едно неумело използване на случайно създадалата се благоприятна обстановка: дори ако бяха ешелонирани двете дивизии, те трябваше да се поставят в една линия, като на 10 дивизия се възложи да търси посоката на най-малката съпротива и да настъпи най-енергично успоредно на неприятелското отстъпление, за да използва това благоприятно положение.

Началникът на 10 дивизия не изпълни заповедта за ешелониране и остана да ноцува на една линия с първа дивизия, но не защото това се налагаше от обстановката; той моли разрешение за това, защото заповедта била получена късно и защото войниците му били уморени.

Конната дивизия беше насочена в неприятелския тил. Тя виждаше пред себе си отстъпващите турци, но се задоволи с незначителни действия срещу блуждаещи турски малки части около Карамусул и Сейдлер. Една отстъпваща батарея с няколко само изстрела застави цялата дивизия да се върне и да търси убежище назад. Без да свърши нещо, вечерта цялата дивизия се върна да ноцува в Люлебургас, като увлече със себе си назад и 10 конен полк, на който бе заповядано да преследва пред фронта на 1 армия. И веднага след това началникът на конната дивизия бърза да донесе. . . не за това, що е разузнал през деня, а. . . че дивизията е ужасно изморена и има нужда от почивка. И това в края на боя, когато трябваше да се преследва и когато конната дивизия беше единствената част, не влизала още в бой.

196 Действията на 19 октомври. Боят при Чонгора. Трета армия излиза на Соуджакдере. Прекратяване на преследването.

Независимо от подсказванията на главната квартира, командващият съединените армии, неговият щаб, па и всички по-долни началници счетоха, че сражението е свършено, щом като неприятелят се оттегли в източна посока. Под впечатлението на големите загуби всички мечтаеха за почивка. А пред командващия 3 армия веднага с завършването на боя се яви нов кошмар, както мнимите турски колони от Хаскьой при лозенградската операция. Сега той се плашеше от „слухове, които се нуждаят от проверка“, че силна неприятелска колона настъпвала от Родосто към ст. Муратли.

Той взе решение: да се спрат двете армии с цел да се устоят и попълнят запасите си, и веднага се направиха разпореждания в този смисъл до всички дивизии, макар да имаше много части, които нямаха нужда от никакво попълване на запасите, нито пък да се устройват.

1. На 5 дивизия се заповядваше „да се постарее да заеме височините между Соуджакдере, а ако неприятелят е силно укрепен, то да остане на мястото си източно от Бунархисар“.

2. Четвърта, шеста и първа дивизии трябваше да се укрепят на гребена източно от Соуджакдере до разв. Берджой.

3. Десета дивизия и 1/3 бригада трябваше да останат в разпореждането на командващия съединените армии в Люлебургас (10 дивизия) и в Ено и Инджеклар (1/3 бриг.), дето да почиват.

4. На половината кавалерийска дивизия се дава дневна почивка, а другата половина се усилва с 2 дружини и една батарея от 10 дивизия и ѝ се възлага да разузнава в района Айробол — ст. Муратли — Люлебургас. Можем да си въобразим какво е било това разузнаване, ако споменем още сега, че след пет дена началникът на дивизията донася, че цялата дивизия биде просто „изненадана“ от „силен“ противник в Чорлу.

Първа армия веднага започна да изпълнява съблазнителната заповед, като най-усърдно се окопаваше и почиваше. Кавалерийската и 6 дивизия — също.

Само началникът на 4 дивизия по собствена инициатива реши да прогони силния неприятелски ариергард при Чонгора, което и извърши, като му нанесе сериозни загуби и изнесе линията на своето охранение доста напред. Едвам тогава и началникът на 5 дивизия, подбодрен от пристигналата бригада от 3 дивизия, премина в настъпление, макар да донасяше по-рано, че не само не ще може да настъпи, но и едва ли ще може да се задържи на позицията си. Неприятелските ариергарди след слаба съпротива напуснаха позицията и вечерта 5 дивизия ношува на нея. На другия ден тя без бой настъпи и се изравни с другите дивизии.

В последващите дни всички дивизии остават на мястото си и губят времето си в безполезно ровене на земята. Кавалерийската дивизия бездействува или по-добре почива и събира сили, които, както ще видим по-нататък, съвсем няма да потрябват, защото ни предстоеше вече настъпление към

укрепена позиция, пред която за конницата нямаше поле за действие.

Непреследване

Една операция, която завършва с бой, не е окончателно завършена, ако след победата не е извършено енергично преследване. С преследването се събират плодовете на победата.

В Лозенградската операция ние видяхме, че преследването бе пропуснато, само защото липсваше у нашата главна квартира правилно схващане за целостта на операцията и законите на войната. Непреследването ни доведе до генералното сражение на Карагачдере, което бе спечелено с грамадни жертви. И пак се повтори същата грешка. И след това сражение не бяха преследвани разбитите турски корпуси. Даде им се време да се оттеглят не съвсем дезорганизирани, да се съберат по-назад, да извлекат из калта всичките си материали и да се приготвят за нова съпротива, защото турското главно командване окончателно възприе отбранителния начин на действие. Интересно е да сравним причините за незавършване операцията в единия и другия случай, за да се види грамадната разлика в двете обстановки:

1. Основна причина за спиране операцията, преди да се довърши, и в двата случая е липса на правилно схващане за целостта на операцията от страна на нашата главна квартира.

2. Вследствие добре организираното маневриране, в края на операцията при Лозенград ние разполагахме с една слабо изтощена 3 армия, цялата 1 армия почти неангажирана в боя и цялата кавалерийска дивизия. Това бяха сили, способни да извършат едно най-енергично преследване за съкрушение на врага.

Във втората операция положението съвсем не е такова: опомнената турска армия започна да става по-твърда; сражението се спечели с грамадни жертви от всички дивизии на двете наши армии; вследствие липсата на всякакъв маневър сражението се спечели с фронтални удари, с грамадни жертви, грамадни загуби на физически и морални сили; вследствие липсата на правилно схващане за целостта на операцията не бяха разпределени силите правилно по пространство и време, за да останат на края достатъчно сили за преследването; изпусна се из вид неспособността на турската армия да маневрира и не се насочи първа армия

далеч от фланга, а просто се насочи право против фронта; нещо повече дори — случайно насочената към неприятелския фланг 10 дивизия биде свърната в ляво, за да дойде против фронта.

И тъй, в края на втората операция ние разполагахме с 1/3 бригада, не взела участие в сериозен бой, но страшно преуморена от дългите походи; 10 дивизия, която взе слабо участие в боевете, и най-последно кавалерийската дивизия почти непокътната. И тези сили бяха достатъчни за преследването, защото турците втори път показаха неспособност да маневрират, а пътят на отстъплението им от Лозенград показваше, че те са съвършено неспособни да извършат едно правилно отстъпление, което веднага се обръща у тях на лудо, паническо бягство.

Ако не се постигнеше други резултат от това преследване, то поне щяха да се вземат на турците всички оръдия и материали, без които не можеше да се организира съпротивата на Чаталджа.

3. При Лозенград и при Карагачдере по-малките началници отслабват душевно от боевете и нямат морална сила да изкарат до край операцията. Под впечатлението на общата умора те скоро се подават на съблазън за почивка. Всички искат почивка за своите части, без да вземат във внимание, че тази почивка ще докара много по-голяма умора при следващата операция. Забележително в случая е, че най-силно викат за почивка най-неуморените части — кавалерийската и 10 дивизия. И действително, на тези части се дава почивка.

4. Върху преследването се отрази силно далечината на главната квартира, която не можеше да чувствава добре степента на дееспособността на войските и състоянието на неприятеля. От друга страна командващият съединените армии не можа да се издигне на подобаващата височина, останал си докрай под впечатлението на кръвопролитния бой на 5 и 4 дивизии и също не можа да прецени състоянието на подчинената му първа армия. По-малките началници не можаха да се издигнат над впечатлението на привидната умора на своите войници.

Ето причините, по които нашите две главни операции се изродиха в стремеж да завладяваме пунктове и позиции, макар в общия план на войната да беше вписано теоретически да се търси и унищожи живата сила на врага.

ГЛАВА III

Чаталджанска операция

Положението на източния фронт след сражението на р. Карагачдере

1. Положението на нашите армии на 23 октомври

Сражението на р. Карагачдере се завърши на 19 октомври и пълната победа в това сражение беше на наша страна. Победата обаче не беше използвана. Главната квартира остана като гръмната от големите жертви, без всякакъв план за по-нататъшните действия. Едно енергично преследване поне с част от силите би дало в резултат окончателно разстройване силите на турците и изгубване на всички материали и би ги поставило в невъзможност да продължават борбата.

Но нашата главна квартира взе най-нецелесъобразното за случая решение: първа и трета армии да се укрепят на линията Соуджак — Чонгора — Иманли — разв. Бедеркьой. Укрепването на тази линия продължи непрекъснато от 20 до 23 октомври включително. Едновременно с укрепването на позицията се попълваха и бойните припаси, изхарчени в предшестващото сериозно сражение. Частите укрепваха позициите си на смени, за да се даде поне относителна почивка на изморените от продължителни боеве войници.

Обаче на 19 и 20 октомври валияха силни студени дъждове. Почвата бе съвършено мокра и кална, та разположените във от селата войници не можаха добре да почиват. А и самото укрепване изморяваше извънредно много войските, защото всички чувстваваха, че неприятелят безредно отстъпва и укрепването е безполезно.

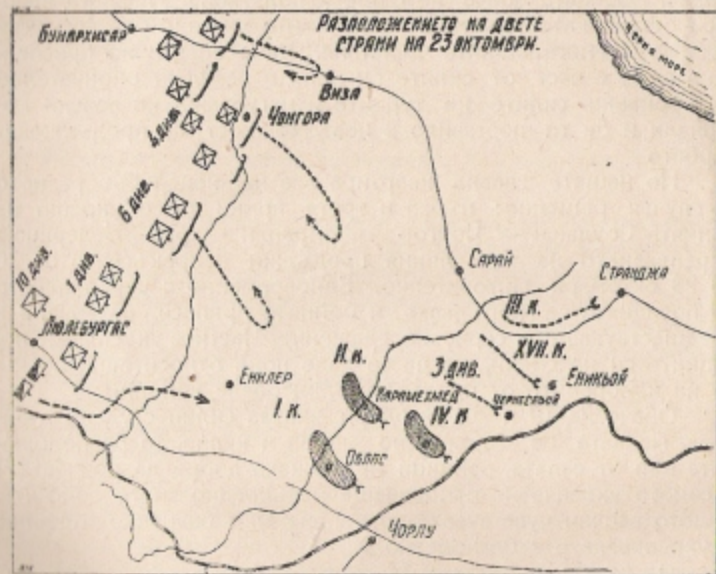
На 23 октомври вечерта нашите части на източния фронт бяха разположени по следния начин:

Кавалерийската дивизия беше разположена на почивка в чифлика при станция Люлебургас. Една бригада от тази дивизия беше изпратена по пътя Люлебургас — разв. Акчакьой — Енилер, с цел да определи къде се намира левият фланг на неприятелската позиция, защото нашата главна квартира е предполагала, че турската армия ще се спре за нова съпротива на линията Виза — ст. Сейдлер. Към кавалерийската дивизия бяха придадени една дружина и една скорострелна батарея от първа пех. дивизия.

Първа армия беше разположена в района Сатъкьой — Мюселим — Люлебургас. Само една бригада от 10 дивизия

беше на квартири в града, а всички останали части бяха на биваци зад своите укрепени позиции (хребета между реките Юрукдере и Кавакдере). Предните постове бяха на около 3 км пред позицията.

Грета армия беше разположена в района Имранли — Карагач — Инжеклар — Иено — Бунархисар — Соуджак — Чонгора. По-голямата част от армията беше на квартири в поменатите села, а останалата част — на биваци зад укрепената позиция по десния бряг на р. Соуджакдере. И тук предните постове бяха на около 3 км пред позицията.

Войските, действащи на фронта в Странджа планина, бяха разположени така:

а) 10 погранична дружина в селата Ятрус и Ургас беше усилена с една планинска батарея и получи заповед да заеме Мидия и да се приготви за действие против вероятния турски десант;

б) Доброволческата чета на Герджиков — в с. Самоков;

в) Опълченската дружина от 18 полково военно окръжие — в с. Самоков. Тази дружина по-после остана да носи етапната служба в Виза (една рота), Сарай (една рота) и Черкезкой (две роты).

2. Положението на турците на 23 октомври

След като прекратиха ариергадните боеве при Чонгора, турците, непреследвани от нашите две армии, продължиха безредното си отстъпление в източна и югоизточна посока, а нашите части още на 21 октомври изгубиха съприкосновение с неприятеля.

На 20 октомври новата командна инстанция „командващ обединените 1 и 3 армии“ се разтури, а главната квартира беше много далеч и не можеше да схване необходимостта от поддържане постоянен контакт. Едва на 23 октомври всички командни инстанции започнаха да мислят за неприятеля. От щаба на действащата армия се издаде през този ден следната директива:

„Да се провери с разузнавателни отряди дали противникът продължава да заема позицията Виза — Азбуа — Софулар, като получените сведения се изпратят най-късно на 23 октомври в 12 часа. Разузнавателните отряди да се не ангажират в сериозен бой.“

По този повод от щабовете на 1 и 3 армии се издадоха заповеди, които просто повтаряха директивата на главната квартира. Всичката работа се възлагаше на дивизиите, които трябваше да изпратят разузнавателни отряди, всяка пред своя фронт.

Изпратените разузнавателни отряди, не по-силни от рота, не можаха да се отдалечат много от своите дивизии и нийде не излязоха по-далеч от 20 км. Те узнаха наистина, че пред фронта на двете армии неприятелят е в общо отстъпление, и даже настигнаха отделни малки неприятелски части, които се събираха от разпръснатите в полето войници, които продължаваха отстъплението си. В някои посоки разузнавателните отряди настигнаха и неприятелски обози, размесени с бежанци от местното население, които под прикритието на слаби кавалерийски части също догонваха своите войски.

На 23 октомври и тези отстъпващи отстъпци на източната турска армия се откъснаха от нашите слаби разузнавателни отряди и слабо съприкосновение с неприятеля се изгуби. Само тук-там пред нашите отряди се показаха турски разезди, но и това не можеше да се смята за съприкосновение с врага, защото тези разезди донасяха в турската главна квартира, че нашите армии още стоят на местата си, но нашите разузнавателни органи не можаха да узнаят, какво се върши зад тази слаба паяжина от разезди, и нашата главна квартира не можеше да получи най-ценното сведение: отстъп-

ва ли турската армия или се е спряла за съпротива на една по-задна позиция.

Кавалерийската дивизия не бе употребена поне за добиване на това ценно сведение. На 19 октомври след свършване на сражението, когато 4 и 5 дивизии още водеха упорит бой със северната турска група, командващият съединените армии се подаде на силното настояване на началника на кавалерийската дивизия и заповяда дивизията да се оттегли от с. Каристран и да се спре за почивка на ст. Люлебургас. На 20 октомври тази дивизия влиза в състава на първа армия и продължава да почива на същото място, като изпраща само няколко пионери да развалят ст. Сейдлер, за да не може неприятелят да вдигне оставените там незначителни запаси. На 21 октомври се изпращат самостоятелни разезди от по 15 души в посоките Айробол, Муратли, Родосто, Чорлу, Софолар. Най-после, едва на 23 октомври се изпраща една цяла конна бригада за разузнаване по посока на Ахчакъой — Мисини.

По този начин към 23 октомври се събраха едва следните сведения за неприятеля:

а) Пред фронта на 3 армия неприятелят е отстъпил с част от силите си в източна посока към Виза, а с по-голямата си част — в югоизточна посока. Разузнавателният отряд от 5 дивизия (една дружина и един ескадрон) заел гр. Виза, след като разгонил находящите се там два слаби табора. На 20 км пред фронта на всички дивизии неприятел няма и се показват само слаби неприятелски разезди.

б) Пред фронта на първа армия неприятелят е отстъпил към Чорлу. На 20 км пред фронта на всички дивизии са забелязани само слаби негови разезди.

в) Към Родосто и Айробол неприятел няма. Жителите на Родосто бягат към Цариград. Към Чорлу са забелязани 10-12 неприятелски ескадрони.

В нашата главна квартира сведенията за неприятеля са били още по-оскъдни и там още продължаваха да смятат, че турците са се спрели за нова съпротива на линията Виза — Енилер — Сейдлер или близу зад нея. В същност истинското положение на турската армия е било следното:

На 19 октомври най-напред започнала своето отстъпление първата източна армия (Люлебургас); втората източна армия (Бунархисар) започнала своето отстъпление едва на другия ден. И двете армии са отстъпили в най-голямо безредие, особено редифските части. В разкаляните от дъждовете пътища останали по-голямата част от оръдията и обозите. Обзети от паника, войниците бързали да се спасят с

конете, като режели тегличите. Отпосле, като видели, че българите не преследват, по-енергичните турски началници формирали отряди от по-неразпръснатите части и ги повърнали назад с много реквизиран добитък, за да изтеглят загъналите в калта оръдия. Тъй трети корпус спасил почти всичката си артилерия и много бойни припаси, с които после продължи борбата на Чаталджанската позиция. (Този корпус, заедно със 17, имаше в Чаталджанските боеве около 22 батареи).

Така разстроени, на 23 октомври двете армии се подравниха зад р. Чорлу; първата армия заемаше:

I корпус — чифл. Област;

II корпус — Карамемент;

III корпус — Велимеше.

Тази армия получи заповед да остане на почивка в същите пунктове, а втората е била насочена да достигне:

III корпус — Странджа;

XVII корпус — Меникьой;

3 дивизия — Черкезкьой.

216

3. План на операцията

Турската главна квартира беше изгубила главата си след страшното поражение на източните армии. Тя не вземаше никакво решение за по-нататъшните действия и мълчаливо посрещна автоматическото продължение на отстъплението, без да има пред вид, какво ще се предприеме по-нататък. За едно организирано съпротивление никой не мислеше при вида на тази изгладняла, изтощена и панически настроена армия. Мисълта за нова съпротива възникна по-после, когато армията започна да се събира зад Чаталджанската укрепена позиция.

Както видяхме по-горе, и българската главна квартира не знаеше какво да се предприеме след победата. И тук функциите на ръководството бяха разпределени между няколко командни инстанции, без една ръководна идея, която да направлява общите действия.

Командващият съединените армии няколко пъти иска разрешение да продължи настъплението със всички сили с цел да се доунищожки организираната турска сила. Едва след като се пропуснаха два-три ценни дни, нашата главна квартира започна да обмисля план за по-нататъшните действия. А понеже бяхме изгубили съприкосновението с турците, решение можеше да се вземе само върху предложения за противника, каквито имаше две:

1) Турците решават да бранят педа по педа земята около своята столица. В такъв случай те ще използват всички добри позиции, които бяха изучавани още от мирно време: а) реката Еркене от Сарай до Муратли; б) Странджа планина от Караджакьой до Синекли; в) Чаталджанското плато от Орманли до Ялос; г) Чаталджанската укрепена позиция между езерата Деркос и Буюкчекмедже.

2) Турците решават да се отдръпнат веднага чак зад Чаталджанската укрепена позиция, да се организират, да докажат значителни подкрепления от Анадола и да дадат последен решителен отпор на нашето настъпление към столицата Цариград.

Нашата главна квартира наместо да организира едно правилно разузнаване, за да се уясни положението, изгуби цели три дена в безплодни гадания върху тези две еднакво възможни предположения. Едвам на 23 октомври се взе решение: Да се продължи настъплението в следите на турската армия, да се достигне тя и отново разбие. Това е основната идея на бъдещите действия. Самият план на замислената операция е изразен в § 4 от директивата № 10, издадена на 10 октомври по пладне.

„... Целта на движението на двете армии е да търсят противника и го атакуват, дето го намерят. Командващият 3 армия да има пред вид, че на него се възлага задачата с войските от втората линия да произведе прорив на неприятелския център, като се старее да го отхвърли към Странджа.“

От тук се вижда, че основната идея за предстоящата операция произлиза от предвзетото предположение, че турците ще се спрат за отбрана на една позиция отсам Странджа. Неприятелят обаче не беше там, дето го очакваше нашата главна квартира. При все това настъплението на двете армии продължи в същия дух чак до Чаталджанската укрепена позиция, пред която те се явиха сгруппирани така, че да произведат решителния си удар в центъра на тази позиция.

Двете наши армии, които трябваше да извършат тази операция, бяха претърпели големи загуби в решителното сражение при Карагачдере и техните редове бяха доста разредени. Попълването на най-пострадалите части не можеше да се извърши, защото се изискваше много време, за да пристигнат от вътрешността на държавата допълнящите им части. От друга страна главната квартира, като имаше пред вид усилията, които има още да се проявят, счете силите на двете армии недостатъчни за проектираната операция и реши да ги усили с една свежа, неучаствувала в сериозни боеве еди-

нища. Затова е заповядано на 9 дивизия с двете си бригади да тръгне на 23 октомври от Одрин и да влезе в състава на 3 армия. Ще видим по-нататък, че тази дивизия настигна армията и влезе в състава ѝ непосредствено преди атаката на укрепената позиция при Чаталджа.

По-сетне, при разформирането на Хасковският отряд, пехотата му бе назначена да охранява тила на настъпващите армии, а едно артилерийско отделение (3 батареи) влезе в състава на първа армия (10 дивизия).

Пак за усиляване на двете армии от одринските войски бе отделено едно гаубично отделение (три 12-см. батареи,) което също настигна 3 армия непосредствено преди атаката и влезе в нейния състав.

226 4. Марш-маньовър към Цариград

Решението на нашата главна квартира да се настъпи с първа и трета армии с цел да се настигне турската армия и да се разбие доведе до един продължителен поход чак до Чаталджанската укрепена позиция, дето се оттегли разбитата турска армия. Пристъпваме към описанието на този поход. Нека отбележим още от сега, че походът се извършваше без съответно разузнаване, без да се имат положителни сведения за неприятеля, и че всеки ден частите очакваха среща с него.

Походът на 24 октомври

На 23 октомври в 14 ч. 45 м. нашата главна квартира изпрати по телефона и телеграфа в с. Колиби дерективата за утрешното настъпление. Директивата се получи в щаба на 3 армия в 18 ч. 55 м. Тя беше шифрована. Понеже първа армия не беше още свързана с главната квартира в Елхово, то директивата ѝ се изпрати от 3 армия с конен ординарец, който достигна в Люлебургас едва посред нощ. С нищо не може да се оправдае бездействието на щаба на първа армия и на органите за свръзка в този щаб, които след един престой от цели три дена останаха без връзка с главната квартира и получаваша заповедите 6 часа по-късно от съседната 3 армия. Необяснимо е също решението на главната квартира да изпраща своите дълги директиви шифровано, което ставаше причина да се губи ценно време за дешифриране.

Ето текста на получената директива за действията на 24 октомври:

„Според сведенията, добити от 1 и 3 армии, неприятелската армия отстъпва към Сарай—Чорлу. Нашите войски са разположени както следва:

Трета армия на линията Евренджик—Чонгора—Имранли, а първа армия — на линията Сатъкьой—ст. Люлебургас.

За утрешно число, 24 октомври, Негово Величество главнокомандващият заповядва:

1) Трета армия да настъпи: а) в района Евренджик — Айяджик—Ахмед бей бунар—Башагиркьой включително, като достигне линията Каваджик—Едрикьой—Юванлия—Синатли—Агиркьой; б) зад десния си фланг във втора линия 3 пех. Балканска дивизия да държи в отстъп две бригади и 6 Бдинска дивизия; в) при движението напред да се вземат мерки за обезпечаване на левия фланг откъм Евренджик, Аяна, Пинеки и като се осветли по най-надлежащия начин посоката Мидия; г) опълченските дружини и отряди на Герджиков да се отправят за града Мидия и го завземат.

2) Първа армия да настъпи в района Сатъкьой—Ахмед бей—Агиркьой изключително и Люлебургас—разв. Каристран включително, като достигне линията Мисини—Каристран.

3) Конната дивизия, която се придава към първа армия, да заеме ст. Муратли и да наблюдава в посоките Родосто—Чорлу.

4) Целта на движението на двете армии е да търсят противника и го атакуват, дето го намерят.

Командващият 3 армия да има пред вид, че на него се възлага задачата: с войските от втора линия да направи пролив против неприятелския център, като се старае да го отхвърли към с. Странджа.“

Допълнение към директива № 10

„Хасковският отряд със 6 дружини и 3 батареи е насочен за Люлебургас, дето ще пристигне на 25 того и дето ще остане на разположение на командващия първа армия.“

Щом получиха директивата за настъпление, щабовете на армиите пристъпиха към организиране на похода. Видяхме, че директивата се получи в щаба на първа армия много късно. Щабът на армията разполагаше с извънредно малко време, за да се състави заповедта и да я изпрати в дивизиите. Към 3 ч. 20 м. заповедта едва беше готова и разпратена.

Щабът на 3 армия разполагаше за организиране настъплението с цели 5 часа и посред нощ можеше да изпрати за-

поведта до дивизиите, които имаха добри връзки и я получиха на време.

Ето текста на заповедите по 1 и 3 армии, с които се организираше настъплението им на 24 октомври.

Трета армия

23 октомври 1912 год. 23 ч. 20 м.

„По събраните сведения противникът се намира в отстъпление от Виза към Сарай.

Нашата армия има заповед да настъпи с цел да атакува противника, дето го намери, да пробие центъра на неговото разположение и да го отхвърли към с. Странджа.

В дясно от нас ще действава първа армия.

ЗАПОВЯДВАМ:

1) Полкът от 3 Балканска дивизия, който заема днес Виза, се подчинява на началника на 5 дивизия. Ще остане във Виза до пристигането на авангарда на лявата колона на 5 дивизия, след което, като присъедини към себе си две скорострелни планински батареи, ще се насочи по пътя Аяна—Пинеки и ще достигне височините, които се намират на 4 км югоизточно от тоя последния пункт, като образува странично прикритие на цялата армия. Тази колона да влезе в тясна връзка с опълченските и доброволчески дружини, които утре настъпват от Ятрус и Ургас към Мидия.

2) Другият полк от първа бригада на 3 Балканска дивизия заедно с трета бригада от 5 Дунавска дивизия съставляват лявата колона на 5 дивизия и следват по пътя Соуджак—Виза—Чакли, а главните сили на 4 км по-назад.

Другите две бригади от 5 Дунавска дивизия следват по пътя Бунархисар—разв. Базарликьой—разв. Менгерет—чифл. Кицикьой, а главните сили — в разв. Менгерет. Щабът на дивизията — в разв. Татарли. Разузнаване на тази дивизия до пътя на разв. Менгерет, Сарай, Ур. Кайнарджик, Мидия.

3) Четвърта пех. Преславска дивизия ще използва пътищата южно от ония на 5 дивизия до пътя Татарли—Синанлия включително и ще остане с авангардите си до линията на селата Овалия, Синанлия, а с главните си сили — до линията Меселим—Демерлер. Разузнаване — южно от пътя разв. Менгерет—Сарай до пътя Синанлия—Узунхаджи, пресичането на този път със шосето Сарай—Чорлу.

4) Шеста пех. Бдинска дивизия да следва южно от зоната на 4 дивизия до пътя Ахмед бей—Бунарбаш—Гечерлер

включително. Достига с авангардите си височината на десния бряг на р. Беазкьойдере 3 км западно от с. Гечерлер, а с главните си сили — с. Османли. Държи свързка с първа армия. Едната бригада от тази дивизия с едно скорострелно отделение да се съсредоточи в с. Софолар и ще остане в мое разпореждане. Щабът на дивизията—с. Софолар. Разузнаване между пътищата Синанлия, Узунхаджи и Гечерлер, разв. Карамеет чифл. Велимеше до шосето Сарай—Чорлу.

5) Двете бригади от 3 Балканска дивизия под началството на началника на тая дивизия да тръгнат със сметка, щото утре към 16 часа да достигнат на линията Виза—разв. Черибашкьой, лето остават в мое разпореждане.

6) Опълченските и доброволчески дружини, които действуват на север от линията Евренджик—Пинеки, усилен с една скорострелна планинска батарея, да настъпят по разпореждането на началника на 5 дивизия утре към Мидия и да се постараят да заемат този пункт, като препятствуват на противника да произвежда там десант.

7) Авангардите на 4, 6 и на лявата и дясна колони на 5 дивизия да минат линията Виза—Чувенли-Пашакьой в 10¹/₂ ч.

8) Административните обози на 5 Дунавска дивизия да следват зад главните сили на 3 дивизия.

9) Аз до 11 часа ще бъда в с. Иено, след което ще ми на във Виза по шосето за тоя град."

Първа армия

24 октомври 1912 год. 3 ч. 20 м.

„§ 1. Според сведенията, добити от конницата и местни жители, противникът отстъпва към Чорлу. Вчера един наш самостоятелен разезд е достигнал в гр. Родосто, без да срещне противник.

§ 2. В ляво от нас трета армия днес ще настъпи от линията Саткьой—Чонгора—Евренджик, за да достигне линията Агиркьой—Синанлия—Каваджик.

§ 3. На първа армия е заповядано днес да настъпи и да достигне линията Мисини—Каристран.

ЗАПОВЯДВАМ:

а) Конната дивизия да разузнава по посоките чифл. Велимеше, Чорлу, Кепекли и станция Муратли, като земе тази станция. Началникът на дивизията да изпрати една част по свое усмотрение да земе гр. Родосто. В поддръжка на конната дивизия се назначава една дружина и една скорострелна батарея от първа пех. Софийска дивизия при с. Караму-

сул. Място за ношуване—по усмотрението на началника на дивизията.

б) 10 конен полк да тръгне в 8 ч. и да разузнава пред фронта на армията. Ношуване зад 10 пех. сборна дивизия.

а) Първа пех. Софийска дивизия да тръгне в 9 ч. 30 м., да настъпи в две колони по бригадно в зоната Саткьой—Агиркьой изключително и разв. Евреин Секис, кота 61,9 включително, като достигне с авангардите си височините на левия бряг на р. Беазкьойдере в участъка кота 61,9 и височината южно от Агиркьой включително. Дивизията да установи тясна връзка с деснофланговата дивизия от 3 армия в посока на Агиркьой. Щабът на дивизията с. Енилер.

г) Десета пех. сборна дивизия да настъпи в две колони по бригадно в зоната Люлебургас—разв. Каристран включително и пътя Люлебургас—разв. Бедеркьой, като достигне с авангардите си височините на левия бряг на р. Беазкьойдере, на участъка шосето и кръстопътя южно от кота 52,5. Дивизията да урегулира марша си така, щото в 9 ч. 30 м. авангардите ѝ да бъдат на линията Кавакдере. Да земе мерки за охранение десния фланг на армията. Щабът на дивизията разв. Каристран.

§ 4. Щабът на армията в чифлика на юг от разв. Евреин Секис. Донесения до пладне в Люлебургас, после — по пътя за чифлика."

От часовете на изпращането се вижда, че тези заповеди са получени доста късно в щабовете на дивизиите, които бяха доста далеч от щабовете на армиите. Щабовете на дивизиите започнаха веднага да изучават задачите и да организират настъплението на своите части. Това изучаване беше доста трудно, защото липсваха пътища и често пъти някои от колоните трябваше да се движат без път.

Ще приведем тук заповедите на две от дивизиите за похода, за да се види каква беше техниката при организиране марш-маньовра.

За останалите дни организирането се извършваше по същия начин и за това там ще се задоволим само със описание на самите походи.

Четвърта дивизия

„По събраните сведения противникът отстъпва от Виза към Сарай. В дясно от нас действува 6 дивизия. В ляво от пътя Бунархисар—разв. Базарликьой—разв. Менгерет—чифл. Кицикьой настъпва 5 дивизия. На поверената ми дивизия е

заповядано да достигне с авангардите си линията Ювалия—Синанлия, а с главните си сили — до линията Меселим—Демерлер, за което:

1. Дясна колона Полк. Енчев

2 бригада — 8 дружини.
5 несс. арт. п. — 6 батареи.
От 8 к. полк — $\frac{1}{2}$ ескадрон

Всичко 8 друж., 6 бат., $\frac{1}{2}$ еск.

Генерал-майор Церковски

43 пех. полк — 4 дружини.

2. Средна колона Подп. Радков

44 пех. полк — 4 дружини.

3. Лява колона Полк. Тодоров

1 бригада — 8 дружини.
5 сс. арт. полк — 9 батареи.
4 пион. дружини — 2 роти.
От 8 кон. полк — $\frac{1}{2}$ ескадр.

Всичко 8 друж., 9 бат., 2 пион.
роти и $\frac{1}{2}$ ескадр.

4. Началниците на лявата и дясната колони да изпратят разузнавателни отряди, които да разузнават: лявата колона в посока Сарай—разв. Татаркьой и дясната — разв. Татаркьой и пътя Узунхаджи—Черкезкьой.

5. Домакинските обози да следват зад колоните си, като обозите на 1 и 2 бригади пропуснат тези на 43 и 44 полкове.

6. Административните обози, огнестрелният парк, дивизионният лазарет и ешелонът от продоволствения транспорт да достигнат с. Топчикьой.

7. Аз ще следвам с дясната колона. Щабът на дивизията ще ношува в с. Демерлер*.

Да тръгне днес 6 ч. и следва по пътя Казанджикьой—Татарли — Синанлия. Авангардът на колоната в 10 ч. 30 м. да премине през Татарли. Авангардът да ношува в Синанлия, а главните сили при пресичането на пътя Татарли — Синанлия с р. Демерлердере.

Да тръгне в 7 ч. по пътя на 2 бриг. Ношуване в с. Демерлер.

Да тръгне в 8 ч. 30 м. и следва по пътя Чонгора—Топчикьой—Чувенли—чифл. Полахора—Демерлер. Ношуване в последното село.

Да тръгне в 7 ч. 30 м. по пътя Чонгора—Топчикьой—Чувенли—чифл. Полахора—Меселим—Ювалия, като в 9 ч. 30 м. авангардът премине през с. Чувенли. Авангардът да ношува в с. Ювалия, а главните сили — в с. Меселим.

Първа дивизия

1. Според сведенията, получени от конната дивизия и местните жители, неприятелят отстъпва към Чорлу. Вчера един наш самостоятелен разезд е достигнал до гр. Родосто, без да е срещнал неприятел.

2. Първа армия днес преминава в настъпление, за да достигне линията Мисини—Каристран. В ляво от първа армия ще настъпва трета армия.

Конната дивизия ще разузнава по посоките Чифлик Велимеше—Чорлу—Кепекли—ст. Муратли. 10 конен полк ще разузнава пред фронта на армията.

3. Поверената ми дивизия днес да настъпи към линията кота 61,90 южно от Агиркьой.

В дясно от дивизията ще настъпва по шосето Люлебургас—Чорлу лявата колона на 10 сборна дивизия, която с авангарда си ще достигне височините източно от разв. Каристран на шосето Люлебургас.

В ляво ще настъпва 6 пех. Бдинска дивизия.

ЗАПОВЯДВАМ:

а) Лява кол. Ген.-майор Попов

2 п. бригада — 7 дружини.
2 сс. батар. — 2 батареи.
3 несс. бат. — 3 батареи.
 $\frac{1}{2}$ рота пион. — $\frac{1}{2}$ рота.

Всичко 7 др., 5 бат., $\frac{1}{2}$ рота.

Да тръгне днес в 9 ч. 30 м. от позицията и следва по колонен път през разв. Евреин Секис — разв. Акчекьой южно от с. Енилер и се насочи към височината южно от Агиркьой, която височина да заеме с авангарда си. Бригадата да поддържа тясна свръзка с 6 дивизия през Агиркьой. Разузнаване по посока на чифл. Област.

Дясна кол. Полк. Желявски

1 п. бригада — 8 дружини.
3 сс. батар. — 3 батареи.
3 несс. бат. — 3 батареи.
 $\frac{1}{2}$ рота пион. — $\frac{1}{2}$ рота.

Всичко 8 др., 6 бат., $\frac{1}{2}$ р. пион.

Да тръгне днес в 9 ч. 30 м. от позицията и следва по посока на чифлика южно от разв. Евреин Секис за с. Мисини, като с авангарда си заеме кота 61,9 южно от това село. Разузнаване по посока на Карасеник и шосето за Чорлу.

б) Началниците на колоните в време на марша да поддържат най-тясна връзка помежду си, като по възможност колоните се движат на една височина.

Шеста дивизия настъпи също по бригадно в две колони и пристигна във видело в назначените ѝ за нощуване пунктове.

Първа дивизия настъпи в две колони и само лявата колона пристигна на мястото си късно през нощта. Цялата нескорострелна артилерия не можа да продължи движението си по причина на калните пътища и остана да нощува в с. Енилер под прикритието на една дружина.

Десета дивизия тръгна също в две колони и поради лошите пътища достигна късно през нощта в пунктовете, назначени за нощуване.

Кавалерийската дивизия получи на време заповедта, но изгуби много време, за да се събере в чифл. Мюселим. Едва в 9 часа, когато по-голямата част от двете армии беше много напреднала, се започна изпращането на предните кавалерийски части (2 разузнавателни ескадрона, 1 ескадрон да заеме, Родосто 1 ескадрон да заеме Муратли). Конницата през този ден имаше да премине р. Еркене, за проходимостта на която нямаше никакви сведения. На самото място се узна, че конниците могат да я преминават в брод, пехотната дружина я премина, като прехвърли греди на най-тясното място, а конната батарея заедно с един ескадрон заобиколи и премина по моста при Кючук Севендикли.

И тъй, след уморителен поход, почти всички части от първа и трета армии в късна нощ достигнаха назначените им места за нощуване според директивата на главната квартира. Главните сили нощуваха на линията Агиркьой—Демерлер—Османли—Мисини—Чифликкьой, а 3 дивизия — във втора линия в околностите на Виза. Всяка дивизия изпрати пред себе си за охранение един или два авангарда, отдалечени на 2-3 км пред главните сили. Авангардите изпратиха охранение, а в някои дивизии се поставиха и непрекъснатата верига постове. Такова силно охранение не се оправдаваше от обстановката, но то произлизаше от липсата на добри сведения за неприятеля.

От разузнаванията на дивизиите, на 10 конен полк и на кавалерийската дивизия през деня, се събраха следните сведения за противника: на 20 км пред новия фронт на армията неприятел не е забелязан; неприятелски слаби разезди са се оттегляли, щом забележат появата на нашите разезди. В гр. Чорлу няма значителни неприятелски части; в последните дни на станцията в този град са товарени няколко влака с ранени войници; здравите турски войски са отстъпили по двата бряга на р. Чорлу.

Походът на 25 октомври

Нашата главна квартира остана пак в Елхово, много далеч от настъпващите армии. При движението си напред армиите не можаха да поддържат солидна връзка с нея, донесенията не можаха да пристигнат на време и затова там всички остават с убеждението, че турската армия е найде близу и скоро ни предстои среща с нея.

Директивата за продължение на настъплението се получи в 3 армия едвам към 9 часа преди пладне, а в 1 армия — още по-късно. И да се получеше тази директива по-рано, частите не можаха да подновят похода си веднага, защото видяхме, че те пристигнаха в пунктовете за нощуване едва в полунощ, а обозите им се движеха почти през цялата нощ. Но макар да се налагаше едно по-късно тръгване, армиите и дивизиите нямаша достатъчно време, за да организират похода и да разпратят своите заповеди до частите.

Според директивата на главната квартира през този ден трябваше да се достигне:

Трета армия — линията Каратепе (кота 226.9)—Ур. Казакдюлю—чифл. Велимеше.

Първа армия — левия бряг на р. Чорлу от чифл. Боятли, ст. Чорлу, до Юлаfli.

Конната дивизия според тази директива влизаше в състава на първа армия. При все това, задачата ѝ се даваше пак от главната квартира: „Да продължава разузнаването в района Родосто—Ерекли—Шахпас.“ С тая задача дивизията оставаше привързана към фланга на първа армия в местността, дето вчера бродеха нейните разезди, и не бе изпълзувана за едно по-далечно разузнаване пред фронта на армията.

Походът през този ден се извърши по следния начин:

Трета дивизия тръгна в две колони между 9 и 11 часа и пристигна в Сарай преди да се стъмни. Обаче от щаба на дивизията не са били взети никакви мерки за запазване реда в селото и частите преминали нощта в взаимни безпокойства, без да могат да починат.

Пета дивизия тръгна в две колони много късно и поради дългия преход достигна късно през нощта в пунктовете за нощуване. Дясната колона поради чуваниите пред фронта на съседната 4 дивизия артилерийски изстрели се спряла за разузнаване, не можала да достигне до крайната точка на своя път и се спряла за нощуване малко по-назад.

Четвърта дивизия настъпи в две колони. На смъркване авангардът на лявата колона е бил обстрелян с артилерия;

един неприятелски пехотен полк е бил забелязан да отстъпва, прикрит от гъста мрежа разезди.

Шеста дивизия настъпи в две колони. Движението не е било добре пресметнато от щаба на дивизията и задната бригада няколко пъти се спира, защото настига предната. Авангардът на колоната сбъркал пътя и наместо да отиде по пътя за Велимеше, насочил се към Чорлу, като узнал грешката си едва късно през нощта. През цялата нощ фронтът на дивизията остана открит, без охранение; затова втората бригада дори е нощувала в каре.

Първа дивизия настъпи в две колони. В щаба на дивизията е имало сведение, че гр. Чорлу е зает от турците и затова настъплението се извършва твърде бавно и предпазливо. Вечерта, щом се завърза боят на кавалерийската дивизия, и двете колони се развърнаха в боен ред.

Десета дивизия настъпи в една колона. Тя имаше да премине не повече от 22 км, но пристигна на мястото си едва в 22 часа, защото трябваше да се бави много при преминаване на реките Беязкьойдере, Чорлу и Еркене.

Кавалерийската дивизия. Боят при Чорлу

Авангардът на кавалерийската дивизия (2 бригада) в 11 часа достигна на около 2 км от гр. Чорлу. В това време челният ескадрон е бил обстрелян със шрапнелен огън от една неприятелска батарея, разположена на източния край на града. Цялата кавалерийска дивизия се спряла и наместо да предприеме едно маневриране, за да обходи града, започва дълго разузнаване непосредствено пред себе си, пред станцията и казармите. След два часа изгубени в напразно очакване, авангардът изменил посоката на настъплението си към хребета югоизточно от чифл. Боятли и спешил два ескадрона против веригите, които уж заемали източния край на града. Турците отдавна бяха прекратили стрелбата, но кавалерийската дивизия все оставаше прикована на мястото си, като хипнотизирана от първите неприятелски изстрели.

Към 14 часа пристигна придадената към дивизията дружина, развърна се в боен ред и настъпи към тухларницата и недовършените здания на северния край на града. Батареята зае позиция и в 14 часа 30 м. откри огън, без да се виждаше някъде някаква цел.

След половин час пристигнаха колоните на първа дивизия и също се развърнаха в боен ред. Първата бригада се насочи към южния край на града, готова за атака. Обаче

авангардът ѝ премина през града, без да се срещне никакъв противник в него.

И тъй, само с няколко артилерийски изстрели турците приковаха на място нашата бездействена кавалерийска дивизия, заблудиха всички войски, които настъпваха в тази посока, и ги накараха да се развързат в боен ред. Отпосле се узна, че в Чорлу е имало следните войски: част от турската кавалерийска дивизия с една конна батарея, три табора от Измидската низамска дивизия, един стрелков табор и една картечна рота. Всички тези войски още с първите изстрели на батареята набързо отстъпили към Силиврия—Черкезкой.

Ако нашата кавалерийска дивизия беше оставила своя авангард да залъгва турците, а с главните сили се насочеше в обход на града откъм южната му страна, тя би пленила всички турци, които бяха оставени тук да прикриват отстъплението на своята армия и да спасяват струпаните на станцията материали. Кавалерийската дивизия не направи това. Тя дори не забележи, кога противникът е отстъпил и въведе в заблуждение и пехотните части, които дойдоха да ѝ отворят път, за да може да продължи движението си.

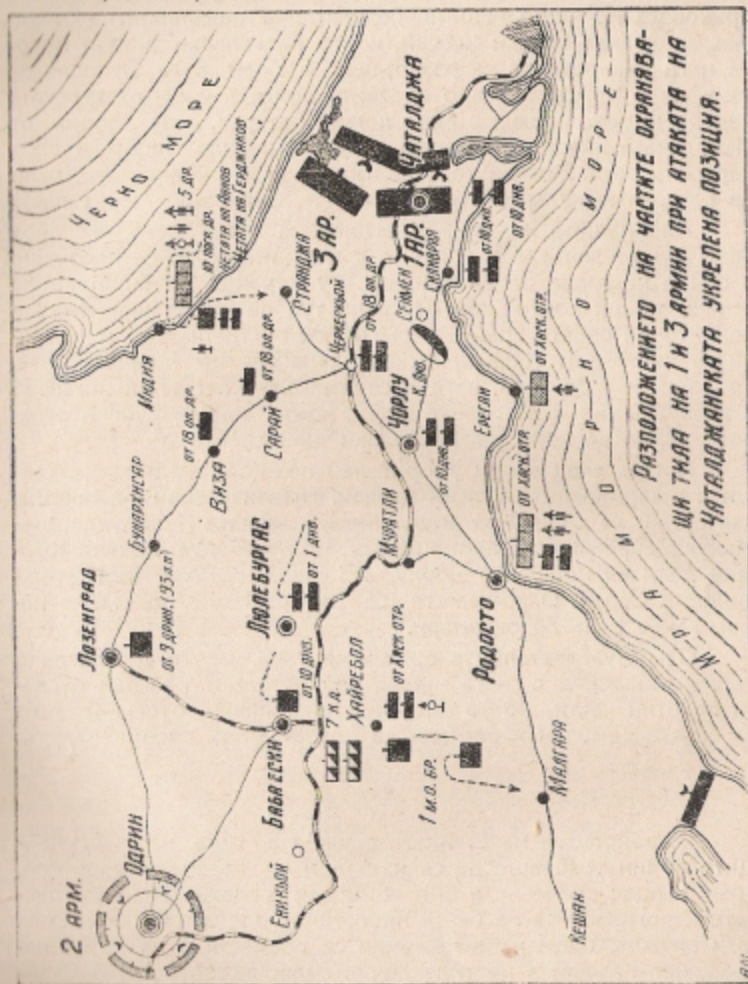
И тъй, след втори уморителен поход и след малки срещи с прикриващите турски отряди, главните сили на нашите две армии се спряха за нощуване на линията Паламуддере—Манукадере—чифл. Велимеше—ст. Чорлу—чифл. Боятли. Конната дивизия нощува в Чорлу, а 3 дивизия, пак във втора линия, в Сарай. Охранението се извършваше по същия начин, както и на 24 октомври.

От разузнавателните органи се узна, че те са влезли в съприкосновение с гъста мрежа неприятелски разезди и слаби пехотни части, които видимо прикривали отстъплението на своята армия и избягвали да влизат в бой с нашите части.

*

Устройството на етапната служба в тила на настъпващите армии трябваше да се извърши от главната квартира. Този въпрос обаче не е бил обмислен предварително от главната квартира и тя не беше приготвила достатъчно войски за тази служба. Щом нашите армии се преместиха на 50 км напред, несигурността на тила почна силно да се чувствава. Станцията Павликьой е била нападната от башибозук и двама наши войника са били убити. С цел да запазят селата си, турците започнаха да се въоръжават и устроиха големи башибозушки групи, които можеха твърде много да пакостят в тила. Затова главната квартира заповяда да се върне назад

цяла конна бригада, която да заеме района от двете страни на железния път Айоробол—Мандра—Бабаески—Еникьой. На командира на бригадата се дадох широки пълномощия да

вземе най-строги мерки против башибозука. В негово разпореджане се даде и цялата първа бригада от македоно-одринското опълчение, която пристигна в същия район на 24 октомври.

Несигурността на тила се чувствуваше и в шабовете на двете армии и даде повод за неуместна инициатива от страна на командващи армиите. Тъй командващият 3 армия реши да изпрати цял пехотен полк с две батареи (5 пех. полк с 1 нескорострелна полска и 1 скорострелна планинска батарея) в Мидия, за да действа против неприятелски десанти в този пункт. А знаем, че в същия пункт вече бяха пристигнали десета погранична дружина, четите на Аянов и Герджиков и една опълченска дружина.

Командващият първа армия пак поради същата боязън за своя тил остави в Бабаески една дружина от 10 дивизия и в Люлебургас две роти от първа дивизия.

Тези инициативи на командващите двете армии, макар да обезпечаваха по-добре техния тил, не бяха целесъобразни, защото отслабиха значително армиите, когато последните очакваха ежедневно среща с неприятеля.

Походът на 26 октомври

Първите два прехода бяха много големи. Поради липса на пътища и големите калове частите пристигнаха в назначените им за нощуване места много късно и не можаха добре да почиват. Обозите и част от артилерията изостанаха много назад, а продоволствените транспорти не можаха да функционират, защото много се отдалечиха от складовете. Всички началници предполагаха, че според правилата за походите, след два усилен прехода, на 26 октомври частите ще останат на почивка на същите места и почти всички бяха направили своите предварителни разпореджания за почивката. Обаче нашата главна квартира, без да има за това уважителни причини, заповяда и през този ден да се извърши още един също тъй голям преход.

Според директивата, която се получи в шабовете на армиите през нощта, на 26 октомври трябваше да се продължи настъплението, както следва:

Трета армия да достигне линията Бейджиликер—Странджа.

Първа армия да достигне линията Кинекли—Куртулмуш.

Конната дивизия да наблюдава посоките чифл. Папазли, Ерекли и Родосто, като завземе последните два пункта.

Посоката на настъплението на двете армии се изменяше на изток и десният фланг на нашият общ фронт оставаше открит за нападение откъм морето и откъм Галиполския полуостров.

За парирание на тези опасности главната квартира реши да употреби Хасковския отряд (6 дружини и 6 батареи), който на 26 октомври пристигаше в Люлебургас. Този отряд мо-

жеше да изпълни задачата по охранение фланга по два начина:

1. Да застане на централно място (например в Айробол) и да бъде постоянно готов да удари там, дето неприятелят би предприел някакво действие от брега на Мраморно море или от Галиполския полуостров.

2. Да настъпи към Галиполския полуостров, да прогони и плени слабите остатъци от турската армия и след това да застане пак на централно място и да наблюдава целия бряг на Мраморното море. Ние ще видим по-нататък от хода на войната какви преимущества би имала нашата армия, ако би бил възприет този начин на действие: в такъв случай във втория период на войната турците нямаше да разполагат със обширния плацдарм на Галиполския полуостров, нямаше да имат възможност да стоварят там ония значителни сили, против които нашата главна квартира биде принудена да постави цяла една армия.

Нашата главна квартира не усвои нито един от тези начини за действие. За охрана на фланга и тила на армията тя разпръсна значителния Хасковски отряд по целия бряг на Мраморното море, при което тилът на нашите настъпващи армии се охраняваше само от оставените в Айробол 2 роти с 3 картечници. По заповед на главната квартира в 14 часа частите от Хасковския отряд тръгнаха от Люлебургас, за да заемат следните места:

гр. Родосто . . . 3½ дружини и 2 батареи,
гр. Ерегли . . . 2 дружини и 1 батарея,
гр. Айробол . . . 1½ дружини и 2 картечници,
в състава на първа армия . . . 3 батареи.

Последните три батареи бяха насочени от командващия първа армия към Чорлу с цел да влязат в състава на 10 дивизия, която имаше по-слаба артилерия.

За охрана на левия фланг на армиите откъм Черно море, както видяхме, останаха 10 погранична дружина с една планинска батарея, както и изпратените от командващия трета армия един пехотен полк и 2 батареи.

Частите извършиха похода през този ден по следния начин:

Трета дивизия прибра своята трета бригада, която до сега пътуваше в състава на пета дивизия, и настъпи в 3 колони. Походът беше дотолкова уморителен, че около 20% от войниците изостанаха по пътищата и колоните пристигнаха посред нощ в пунктовете за нощуване, а страничното прикритие, за което бе избран един съвършено труден планински път, пристигна едвам по пладне на следния ден.

Пета дивизия, след като изпрати 5 пех. полк с 2 нескорострелни батареи в Мидия, настъпи в две колони и пристигна късно в местата за нощуване. Щабът на трета армия е предполагал тази дивизия да остане във втора линия, но понеже трета дивизия не можа да излезе напред, то тя пак остана в първа линия.

Четвърта дивизия настъпи в три колони. Вечерта дясната ѝ колона зъстигна в с. Черкезкьой една неприятелска група около един табор и изгуби повече от 2 часа, за да очисти селото. Затова тази колона остана да нощува на 5 км по-назад от определеното ѝ място.

Шеста дивизия настъпи в една колона и нощува на 6 км по-назад от определеното ѝ място.

Първа дивизия, преди да се получи директивата от главната квартира, е била насочена пак в южна посока. Получената отпосле директива насочваше армията на югоизток, обаче дежурният в щаба офицер не докладвал директивата. Сутринта първа и десета дивизия се изтегли в походен ред всяка в по две колони, изпълнявайки първата заповед. След това те получили новата заповед да изменят посоката и това причинило излишно лутане на частите и губене на време и дивизиите също не можаха да достигнат назначените им места за нощуване.

Конната дивизия по настояване от началника на дивизията остана на почивка, като ѝ се възложи пак да разузнава посоките Чорлу, Родосто и Муратли, дето тя изпрати само слаби разезди. От тази дивизия първата бригада (7 и 9 конни полкове) се върна за охранение на тила, както споменахме по-горе.

И тъй, двете армии, макар и да направиха най-големи усилия, не можаха да достигнат назначените им обекти. Главните сили, след като оставиха по-голямата част от оръдията си разпръснати из каловете, след като имаха голям процент изостанали войници, едвам достигнаха до линията Странджа — Черкезкьой — Армаши — Сеймен. През нощта дивизиите се охраняваха, както и в по-първите дни, с авангарди, изнесени на 3 км напред.

Разузнавателните органи на частите не можаха да съберат никакви сведения за неприятеля. Само от местните жители се узна, че през Странджа в източна посока са отстъпили около 30 хиляди турци.

Почивка на 27 октомври

В три дена армиите изминаха повече от 70 км и въпреки очакванията на главната квартира, не можаха да достигнат неприятеля. Кавалерийската дивизия не биде употребена за едно по-дълбоко разузнаване, за да се разясни обстановката, а от добитите сведения изглеждаше, че турците се оттеглят към Цариград и вероятно ще се опитат да дадат едно последно съпротивление пред вратите на своята столица. Най-вероятно това съпротивление можеше да се даде зад Чаталджанската укрепена позиция.

На 26 октомври главната квартира получи донесения и от двете армии, че войските им са изморени, изтощени от прекомерно големите преходи и липса на храни. Затова се заповяда на 27 октомври частите да останат на местата си, да починат и да приберат по-близу своите обози. Тая заповед обаче се получи много късно в трета армия и почти във всички дивизии някои части извършиха по един малък преход от 4-6 км, за да достигнат вчерашните си обекти. Независимо от това масата преуморени и изостанали войници през целия ден трябваше да догонва своите части. Най-после и самата почивка не можеше да бъде пълна, защото в достигнатия район почти нямаше населени места и всички части ношуваха на биваци при голям студ и влага.

В деня на почивката разузнавателните и охранителни части останаха на своите постове, защото по-долните началници също нямаша представа за истинското положение и далечината на неприятеля.

Походът на 28 октомври

На 27 октомври вечерта главната квартира реши да се продължи настъплението пак с цел да се достигне и разбие неприятелската армия. На армиите се изпрати следната директива:

„За утрешно число 28 октомври армиите да настъпят както следва:

1. *Първа армия*, към която се придава шеста Бдинска дивизия — в зоната Синекли — Боснакьой — Яладжа — Синекли, като достигне линията на последните две села.

2. *Конната дивизия* да задържи Родосто и Ерегли до пристигането на частите от Хасковския отряд, да наблюдава за Яладжа и Силиврия и да изпрати самостоятелни разезди към Чаталджа и Арнауткьой.

3. *Трета армия* в района Бейджицер, Синекли, Странджа, Овч. североизточно от Стена, като достигне линията Синекли — Куршумдере — Овч. североизточно от Стена.“

Тая директива не даваше идея за очакванията на главната квартира и предполагаше същия начин на действие при среща с неприятеля. Тя се получи в армиите много късно. При това предвиждаше се пак поход, когато частите още не бяха починали. Нямаше още при себе си своите обози, бяха гладни. В трета дивизия от два дена войниците вече се хранеха само с варени зита и кукуруз и имаше много стомашни заболявания от подозрително естество.

Самият поход се извърши по следния начин:

Трета дивизия настъпи в 3 колони, които тръгнаха едва към 10-11 часа и затова пристигнаха на определените за ношуване места късно през нощта.

Пета дивизия тръгна в 11 часа в две колони. Тя настъгна няколко пъти обозите на предната дивизия, но пак успя на време да достигне обектите си.

Четвърта дивизия настъпи в две колони и само задната трета бригада не можа да достигне обекта си и пренощува на ст. Синекли.

Шеста дивизия тръгна преди да беше получила заповедта по първа армия. Тя пътува в една колона. И от тази дивизия задната бригада не можа да достигне обекта си. Шеста дивизия, макар и да влизаше в състава на първа армия, беше много далеч от нея и едно голямо пространство от фронта оставаше неохранявано.

Първа дивизия тръгна късно в две колони, пътува до късно и пак остана да ношува на 7 км по назад от определеното ѝ място.

Десета дивизия тръгна едва по пладне в две колони. След малко движение дясната колона свърна назад към Дерменкьой и тръгна зад лявата колона. Така в една колона дивизията продължи движението си непосредствено зад първа дивизия.

Конната дивизия остана на почивка в гр. Чорлу, като изпрати придадените ѝ дружина и батарея да се присъединят към своите части.

И тъй, през този ден армиите достигнаха с главните си сили близу до Анастасиевата стена при Караджакьой, Домуздалар, Синекли, Гуджуксеймен. Охраната бе пак силна — с авангарди от всяка дивизия. Поради приближаването до противника предните части трябваше през нощта да се укрепят и умората още повече се увеличаваше.

Походът на 29 октомври

Поради голямата умора на войниците и добитъка необходимо беше движението да се почне след една по-продължителна почивка. Във всички части гастро-ентеричните заболявания много зачестиха. В четвърта дивизия санитарните власти констатираха няколко типични холерни заболявания, особено във втората бригада, която пътуваше по платното на железния път — пътят на отстъплението на почти цялата турска армия. Липсваха каквито и да е храни. Всичко това убиваше духа у войските и ги правеше неспособни за каквито и да е действия. Всички началници донесоха подробно за положението на своите части, но в щабовете на двете армии не е било обърнато внимание на тези донесения. Това се вижда от донесението, което командващият трета армия изпраща през този ден в главната квартира: „Частите безпрепятствено (!) пътуват към назначените им за днес места.“

Вероятно на основание на такива донесения, без да може сама да почувствува пулса на своите войски, главната квартира заповяда да се продължава настъплението с цел частите да достигнат:

Трета армия — линията Тарфа — Калфакьой — Акалан — Инджес.

Първа армия — линията Инджес — Албасан — Инджекьой.

Конната дивизия — да остане в Яладжа.

Движението на частите се извърши по следния начин:

Трета дивизия настъпи в 3 колони и чак посред нощ достигна назначените ѝ обекти.

Пета дивизия получи заповед да укрепи тилна позиция по височините около Анастасиевата стена. На път за тази позиция частите попаднаха между колоните и обозите на 3 дивизия и не можаха да достигнат до своите участъци. Нощта завари дивизията разпръсната в пространството между Домуздамлар и Анастасиевата стена, като на определената позиция беше достигнал само един полк.

Четвърта дивизия настъпи в 3 колони и посред нощ при най-силен дъжд се спря за нощуване малко по-назад от назначените ѝ места. По-голямата част от артилерията изостана назад из калните пътища. При с. Бекерли авангардът на дясната колона бе обстрелян с артилерийски огън, но поради тъмнината не можеше да се определи откъде иде този огън.

Шеста дивизия пътува в две колони, които се кръстосаха с колоните на първа дивизия и не можаха да достигнат своите обекти.

Първа дивизия тръгна в две колони. Лявата колона без особени трудности достигна в Кадъкьой, дясната, опасявайки се от огъня на неприятелските параходи, които можеха да обстреляват крайбрежните пътища, от Тузладере свърна на север, лута се цяла нощ и нощува по-назад от обекта си, като остави почти цялата си артилерия назад.

Десета дивизия настъпи в две колони по най-удобни пътища и, навар да тръгна много късно, достигна определените ѝ за нощуване места.

И тъй, нашите две армии късно през нощта достигнаха с главните си сили на линията Тарфа — Акалан — Ерменкьой — Аарен — Кадъкьой, като имаха във втора линия по една дивизия (пета дивизия около Караджакьой и десета дивизия около Яладжа).

През този ден не можаха да се съберат никакви сведения за неприятеля, защото войсково разузнаване организирах само дивизиите със своите средства. Главната квартира и щабовете на армиите бездействаха в това отношение, като да имаха в ръцете си всички данни, необходими за бъдещите решения. В същност ние се приближавахме към една укрепена позиция, а нашата главна квартира не знаеше най-важното — дали тази позиция е заета от неприятеля.

Почти през целия ден на 30 октомври частите пътуваха, за да заемат обектите, назначени им за 29 октомври. Независимо от това цели върволици от изостанали слабосилни и преуморени войници се движеха по всички пътища и догонваха своите части. Изостаналите назад оръдия и обози също бързаха да се присъединят към своите части.

За пръв път от щаба на трета армия се издаде бюлетин, в който се дава най-повърхностно описание на турската укрепена позиция. От този бюлетин ясно се вижда, че нашите висши щабове не разполагат с никакви сведения за неприятеля.

Веднага след пристигането си в непосредствено съприкосновение с неприятеля, нашите части започнаха да се укрепяват, без да влизаше това укрепяване в сметките на главното командване за по-нататъшните действия.

До като двете армии извършваха описания поход, деветата дивизия от Одринския фронт също така бързаше към Чаталджа, за да се присъедини към трета армия. Тази дивизия

нощува на 26. X. в Еникьой, на 30. X. в Ерменикьой и на 31. X. имаше дневка в същото село.

228. Общ преглед на извършения марш-маньовър

За пет дни, само с една почивка, първа и трета армии изминаха едно пространство от около 105 км, мерено по въздушна линия. Това е още ненадминат рекорд във военната история по големината на преходите, извършени от толкова големи единици. Още веднъж се подчерта доказаната в 1885 г. способност на нашата армия да извършва най-трудните и най-дълги походи.

Обаче организацията на марш-маньовра от страна на големите щабове беше една от най-лошите и затова произлязоха много непреодолими трудности, които намалиха бойната способност на частите, понизиха духа у войниците, източиха техните организми и ги направиха чувствителни към холерната епидемия, която в последните дни взе опустошителни размери. Всички по-долни началници твърдяха, че ние щяхме да имаме много по-малко болни, ако преходите бяха по-малки, ако дневните почивки бяха по-чести и ако войниците се хранеха добре. Ще отбележим тук само по-важните неудобства, които произлязоха от неправилната организация на марш-маньовра.

1) Главната квартира ръководеше марш-маньовра с ежедневни директиви. Във време на походите не можеха да се уредят сигурни връзки между щабове. Затова директивата за движението на следващия ден обикновено се получаваше в щабове на армиите много късно и там нямаша достатъчно време, за да изучат и организират движението на своите дивизии. Заповедите за движението пристигаха в дивизиите още по-късно и тези последните само бързаха да дадат на своите части каквато и да е заповед за движението, за да могат те поне на време да тръгнат. Това стана причина за постоянното засядане и кръстосване на колоните, за безцелно лутане и изморяване на войските, излишно губене време и късно пристигане в местата за нощуване.

2) Без предварително разузнаване главната квартира назначаваше линията, която трябваше да се достигне, като разстоянията са били размервани по въздушна линия, по картата. За достигане на тази линия преходите на частите в същност бяха много големи, 25-35 км. За такива големи единици, в тази трудна местност и в един от най-лошите за пътуване сезони, един преход 10-12 км не всякога можеше да се нарече обикновен. Двойно по-големите преходи бяха втората

причина за преумората на войските и за късното пристигане в местата за нощуване. А пристигнали посред нощ, частите нямаша достатъчно време за почивка, нито пък за войниците можеше да се обезпечат най-обикновените удобства (квартира, постилка, топла храна и пр.)

3) Почивките се дадоха най-нередовно, въпреки правилата на тактиката и уставите за поход. За всичкото време на частите се даде почивка само на 27 октомври. Това стана причина да изостанат назад и да се разнебитят почти всичките обози, да се изпокъсат обувките и протрият краката на войниците, да изостанат на калните пътища множество каптали от умора и слабосилни войници, което намаляваше много числото на бойците. Няма съмнение, че като изостанаха назад обозите и частите, не можеше да се организира и доброто хранене на войските.

Според правилата за походите нашите части трябваше да извършат походите си така:

На 24 и 25 октомври поход.

На 26 октомври почивка.

На 27 и 28 октомври поход.

На 29 октомври почивка.

На 30 и 31 октомври поход.

На 1 ноември почивка.

На 2 и 3 ноември поход.

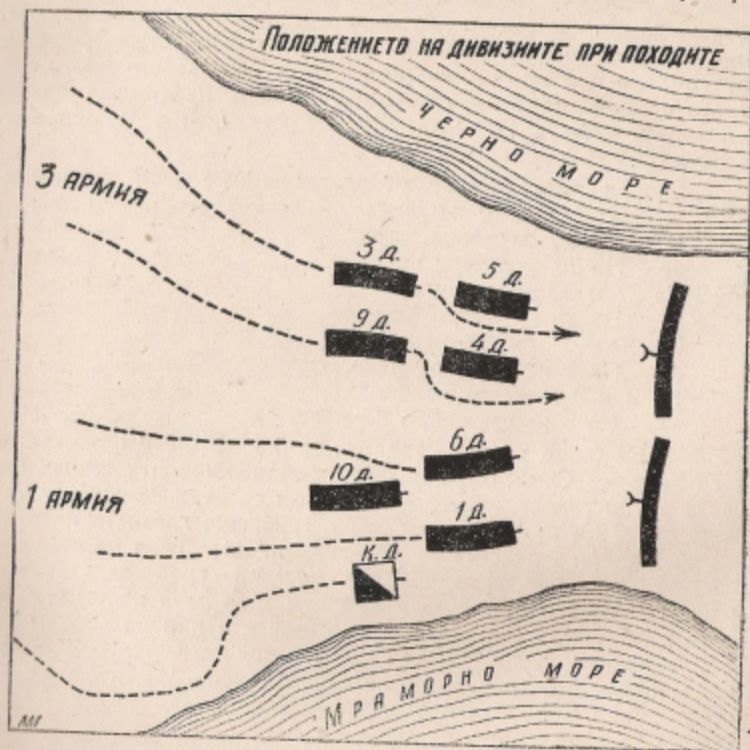
На 4 и 5 ноември почивка.

4) Не беше уредена прехраната на войските през време на походите. Само първия ден продоволствените обози можаха да достигнат своите части. Щом се отдалечихме на повече от 50 км от своите магазини, трябваше главната квартира да намери средства за пренасянето им. Това не стана и частите трябваше да живеят на местните средства. Обаче в района имаше малко села, които при това бяха напуснати от своите жители, храните им бяха изпокрити или разпилени от отстъпващите турци. Освен малки количества жито и царевича, нищо друго за храна не се намираще. Частите се хранеха само с варено жито и царевича, а тази храна беше вредна за измъчените организми.

5) Никой от по-големите щабове не се грижеше, за да се организира правилно войсково разузнаване. Последното беше възложено на дивизиите. Не се знаеше дори какво има на 20 км пред нашия фронт. Вследствие на това пътуването и нощуването се извършваше под прикритието на големи охранителни отряди. Ежедневно около $\frac{1}{4}$ от всички войски след труден поход извършваха тежката охранителна служба. Разбира се, ако разузнаването бе организирано и ако обста-

новката беше горе-долу извесна, за охранението нямаше да се харчат толкова сили.

6) Пътищата също не се разубнаваха. Главната квартира, както споменахме по-горе, отмерваше по картата едно разстояние от 25 км и посочваше линията, която трябва да се достигне. Щабове на армиите само указваха районите, в които ще се движат дивизиите, за да достигнат до означената линия; те дори не протестираха нито веднъж за извънредно големите преходи. Щабове на дивизиите разпре-

деляха войските на 1, 2 или 3 колони, по картата им даваха посоките на движението, без да се интересуват има ли пътища за всяка колона. В резултат се получаваше това, че всяка колона трябваше да извърши един преход от 25-35 км, без някой да знае предварително какви трудности ще има да преодолява на пътя си. А нашите висши щабове можеха ежедневно да разузнават пътищата, по които ще се движат

техните войски, ако правилно се употребяваха всички военни средства за разузнаване. Например, ако от всяка армия бе изпратен по един далечен авангард, щяхме предварително да знаем, че на 20-40 км пред нашия фронт няма неприятел. Но такива авангарди не бяха изпратени. От друга страна ние видяхме как и цялата кавалерийска дивизия стои като пришията към десния фланг на 1 армия, всяка вечер ношува зад линията на пехотните части и разузнава в тила на армията и към морето!

7) Трябва да отбележим тук и престъпното бездействие на нашия щаб на войската в мирно време, който не беше се погрижил да се изучи най-подробно този тъй вероятен за действия район и събраните сведения да се вътлпят у всички генерал-щабни офицери. Защото ако тези офицери бяха изучавали района, неговите пътища и средства, не биха допуснали толкова лоша организация на марш-манювра.

8) Относителното положение на разните дивизии през време на походите напълно отговаряше на идеята за очакваната среща с неприятеля. В началото двете настъпващи армии имаха фронт около 50 км; колкото повече тези армии навлизаха в теснината между Черно и Мраморно море, толкова фронтът им се намаляваше и пред Чаталджанската укрепена позиция те достигнаха с фронт 35 км.

Във всеки момент армиите имаха част от дивизиите си в първа линия, готови да започнат веднага боя, и другата част във втора линия, готови да произведат един решителен удар. Значи при престрояването на походния ред основната идея е била той да бъде готов боен ред за частите. Трябва да отбележим обаче, че не само заради това нашите армии се движеха в две линии. Този ред на движение се диктуваше и от обстоятелството, че в толкова малко пространство не биха се намерили достатъчно пътища за движение на седем дивизии в една линия. Ако имаше повече пътища, може би нашите дивизии щяха пак да се движат в една линия, както се извърши и марш-манюврът преди решителното сражение при Карагаждере.

236 5. Атака на турската укрепена позиция Чаталджанската укрепена позиция

Още във времето на византийските императори, когато варварите опустошаваха Източна Тракия и хвърляха алчни погледи към богатата източна столица, в Цариград започнали да мислят, как да спрат нахлуването им колкото се може по-далеч от градските стени. Тогава е била построена тъй на-

речената Анастасиева стена, която започва от черноморския бряг при езерото Деркос и свършва при Силиврия на Мраморно море. И сега още стърчат огромни развалини от тази стена.

След като завладяха Цариград в 1453 год., турците пренесоха там своята столица. В това време те владееха вече целия Балкански полуостров и столицата им падеше почти в средата на обширното Отоманско царство. Заобиколени от слаби съседи, които се прекланяха пред новата и силна военна държава, турците мислеха повече за настъпателни войни и не чувстваха никаква нужда да укрепяват своята столица. Но в последното столетие се започна бързия упадък на турската държава: турците постоянно губеха своите най-далечни провинции; в 1828 год. русите достигнаха до Одрин; 1878 год. същите достигнаха до самия Цариград и само по политически съображения се спряха до прегорадното Сан-Стефано. Едвам тогава турците почувстваха, че трябва да се вземат мерки за укрепяване на столицата. Те повикаха чуждестранни инженери, на които било възложено да преградят с укрепления пространството между двете морета. Избрано било за укрепяване най-тясното място между езерата Деркос и Буюкчекмедже.

Според тогавашния метод Чаталджанската позиция е била укрепена по следния начин:

На най-високия гребен са били построени няколко затворени укрепления, които са били разположени тъй, че да могат взаимно да се поддържат с огъня на поставените в тях оръдия. По-после, на 2-4 километра по-напред, в разни времена са били построени още една линия такива укрепления с по-слаб профил. Полудълговременните фортове (табии) са били построени на най-характерните височини и профилът им се издига твърде много над местния хоризонт. Те много добре се виждат от далеч и при сегашната точност на артилерийския огън те могат да бъдат сринати и направени необитаеми само за няколко часа. Рововете са били широки, дълбоки и с отвесни каменни стени, за да служат и за препятствия. В самите фортове са били приготвени гнезда за полски и тежки оръдия. Независимо от това, построени са били и няколко специални батареи.

Във всяка табия са били построени по няколко казематирани постройки за жилища на гарнизона и за укриване на бойните припаси. Обаче нито един от тези каземати не можеше да се съпротивява на огъня на сегашната артилерия. Изобщо, всички укрепителни работи върху тази позиция са били много добри за времето си, но при сегашните

средства за борба те не представляваха никаква съпротивителна сила.

Тъй построената позиция в началото се е поддържала в много добър ред; имала е постоянен гарнизон и много добро въоръжение. В 1908 г. на тази позиция още се е давало цена, защото и през тази година са били постръдени още няколко редути. Обаче през време на Триполитанската война с Италия голяма част от оръдията бяха пренесени в Дарданелите, а онези оръдия, които не могли да се използват там, са били изпратени за усилване въоръжението на Одринската крепост. Може да се каже, че към това време Чаталджанската укрепена позиция беше изгубила своето значение както поради системата на укрепяването и старостта на своите укрепления, тъй и поради обстоятелството, че турците бяха усвоили плана за водене винаги настъпателна война против всички свои противници на Балканите.

Затова във време на мобилизацията никой в Турция не обърна внимание на укрепената позиция. Но веднага след първите неуспешни боеве турската главна квартира назначи Риза паша за комендант на позицията и в негово разпореждане били дадени две редифски дивизии. Новоназначеният комендант заповядал да се почне усилването на позицията, но то било предоставено на самите части и се изродило в безсистемно копане на пехотни окопи в междините между старите укрепления.

Когато се започна общото отстъпление на източната турска армия, комендантът на укрепената позиция заболя от холера и главната квартира не назначила негов заместник. Така щото разбитите полски войски, като пристигнаха на позицията, завариха и тук най-голямо безредие. Но щом пристигна щабът на източната армия в Хадемкьой, едновременно с устройването на войските се започна и по-системно укрепяване на позицията, което отиваше най-добре на десния фланг, дето командваше енергичният Махмуд Мухтар паша.

Това укрепяване се състоеше в следното:

1. Избрана е била най-първата линия за съпротивление, изнесена далеч пред гребена на старите укрепления. На тази линия се започна постройката на няколко линии окопи, съединени с ходове за съобщение, резервни окопи за поддръжките, леки блиндажи против шрапнелните куршуми.

2. Зад тази линия се избраха места за артилерията, повечето полска и планинска. Избираха се преимуществено маскирани зад гребените позиции, защото турците не можеха да стрелят от дълбоко закрити позиции. Оръдията бяха вкопани и се приготвяха закрития за прислужниците.

3. Изсичаше се гората пред десния фланг на позицията, за да се открие обстрелът. Местността пред окопите се изучаваше най-подробно, измерваха се разстоянията от 1500 крачки и се отбелязваха със знаци.

4. Пригответните стари окопи бяха напълнени с вода от дъждовете; вземаха се мерки за отвеждане на водата.

5. Поправяха се всички пътища в тила на позицията. Турците разполагаха с малко време за извършване на всички проектирани работи, но изморените, разстроените, нехранените войски показваха голяма жилавост и работоспособност: за седем дни Чаталджанската позиция имаше значителна стойност, както се вижда от приложената схема.

Новоизработените пехотни окопи, макар да се добре виждаха, бяха добре приспособени към местността: взаимната огнева поддръжка беше обезпечена и местността пред позицията се обстрелваше най-ефикасно от няколко страни. При атака на един ограничен фронт, щом се заемат част от неприятелските окопи, върху падналия участък се съсредоточаваше огънят от всички окопи. Това се постигаше с укрепяването на множество издадени хълмове, чрез което се получаваше едно много полезно пречупване линията на огъня.

Местността пред фронта на позицията представляваше следните особености: От Еникьой до чифл. Сиртка пред позицията тече реката Катърчису. В началото си тя е една обикновена рекичка, навсякъде проходама в брод, макар бреговете ѝ да са малко блатливи; от Кестеник надолу тази река приема много притоци и става доста пълноводна, особено през есенните дни. Тук коритото ѝ е тясно, не повече от 2-3 метра, но водата достига дълбочина до 3 метра. Здрав човек, натоварен с ранец и пушка, лесно може да я прескочи или да премине с помощта на прехвърлени греди.

Долината на р. Карасу е блатлива. Самата река е доста дълбока, особено есенно време и непроходима в брод.

От езерото Деркос до Уклали, срещу десния фланг на позицията, местността е хълмиста, прорязана от много долчини със стръмни склонове. Цялата тази местност, заедно с десния фланг на позицията, е покрита с гъсти храсталаци и изобщо дава удобни достъпи за атакуващата пехота, както и удобни закрити позиции за артилерията.

От линията Езетин — Чаталджа на юг местността е съвършено откритата, няма никакви гънки за укриване на войските и артилерията и изобщо е напълно неблагоприятна за настъпление през деня.

На десния фланг на позицията, между езерото Деркос и черноморския бряг има една тясна ивица земя, широка 1-2

им. Местността тук е удобна за настъпление, но настъпващите войски ще бъдат изложени на огъня на неприятелския флот, който имаше възможност да достигне до брега, защото водите на морето тук са дълбоки.

На левия фланг на позицията езерото Буюкчекмедже се излива в морето през един тесен канал, над който е построен мост за крайбрежното шосе. За атаката на този мост се изискват много жертви, защото местността е свършено открита и атакуващите войски ще бъдат изложени на огъня от флотата, както и на този от укрепленията, построени на източния край на града.

* * *

Такова в същност беше състоянието на Чаталджанската укрепена позиция. Но нашите щабове и войски няхаха почти никакви сведения за нея. Главната квартира не разполагаше с никакви данни за укрепленията, въоръжението и плана на турците за отбраната. В мирните времена не е било организирано никакво тайно разузнаване за събиране на тези данни, а опитите да се организира такова във време на самите действия пропаднаха безрезултатно, защото работата се възложи на най-малките щабове.

Командващият трета армия се обърна към главната квартира, за да иска да му се съобщят всички сведения за позицията, с които най-висшият щаб разполага. На 28 октомври началник щоба на действащата армия съобщи следните повърхностни и неверни сведения: „Чаталджанската позиция има 21 укрепления, свързани помежду си със стрелкови окопи, които взаимно се поддържат. Най-важният пункт е, дето шосето пресича позицията. Там има два реда силни укрепления. Устройството на укрепленията не отговаря на съвременните изисквания: профилите и блиндажите са слаби и изобщо укрепленията са стари, много запуснати и постройките недовършени. Предназначени са за 300 оръдия, от 9 до 15 см, но имат едва 100 оръдия, които отговарят на модерните изисквания. Предполага се, че част от оръдията са употребени за други цели. Въпреки горните недостатъци, Чаталджа е сериозна отбранителна линия, която по-лесно може да се завладее с нощни атаки.“

Вижда се много ясно, че това описание е направено по триверстовата карта. А тази карта, с която си служеха всички наши части и щабове, беше много стара, без всякакви поправки от времето на снемането ѝ. На нея бяха нанесени само най-старите укрепления.

Не повече сведения за позицията имаше и в щоба на съединените армии, което се вижда от следния бюлетин, издаден от този щаб на 3 ноември:

„На Чаталджанската позиция противникът има всичко около 100,000 души в две групи: северна — 40-50 хиляди души, от които 10-15 хиляди заемат предната позиция от Чанакча до Лазаркьой, а останалите заемат десния фланг по главната отбранителна линия; щабът на групата в Курукавак; южната — около 50-60 хиляди души заемат главната отбранителна линия южно от Накашкьой до Мраморно море; щабът на групата в Хадемкьой. Войските, които са участвували в боевете при Бунархисар и Люлебургас, били оттеглени към Цариград, а на Чаталджанската позиция били изпратени нови войски, болшинството редифи от 4 корпус (азиатски), повечето от тях стари по на 40-50 години, лошо облекчени и снаряжени.

Укрепления: пред десния фланг на главната отбранителна линия има предна позиция по височините от с. Чанакча до Лазаркьой, която се състои от 4 стари землени укрепления, приспособени за артилерия, и ред новопостроени окопи, които започват от носа, що е северно от Лазаркьой и продължават дори до с. Уржуню. Северно от Лазаркьой на около 300-400 м. имало новопостроена полска батарея за 5-6 оръдия. Източно от с. Чанакча в долината имало окопана кинжална батарея с 6 полски оръдия. Тя обстрелвала зоната между селата Уклали и Уржуню. Всички стари укрепления от Чаталджанската позиция били напуснати, а от 8-10 деня се строят окопи с обикновен полски профил — 1.10 до 1.30 — без блиндажи. Окопите се строели пред и между старите укрепления по склона на гребена, на места в два яруса, и се забелязват отдалеч като тънки бели ивици. Между окопите и тила има леко блиндиращи ходове за съобщения. Пред окопите няма изкуствени препятствия.

Въоръжение. По позицията има 100-120 оръдия, полски и планински, скерострелни и нескерострелни. От голям калибър оръдия до сега не са забелязани.

Река Карасу от Еникьой до железопътната линия не представлява препятствия за пехота и кавалерия, а за артилерия е преходима в 7-8 определени места. Южно реката има по-значителни размери и е проходима само по мостовете, 2-3 каменни и един дървен.

От един грък, предприемач на дърва в турската армия, от местните жители, от наблюденията на нашите разузнавачи до 3 ноември можах да се съберат само следните най-повърхностни сведения за укрепената позиция и местността около нея.

„1. Освен нанесените на картата, на позицията в разни времена са правени и по-нови укрепления: Дйватли табия, на кръстопътя югоизточно от Лазаркьой; на 350 метра зад тази табия бил построен солиден склад за бойни припаси; на $1\frac{1}{2}$ км от Чанакча и на $2\frac{1}{2}$ км източно от Кестеник били направени пак нови табии.

2. От 28 октомври турците събрали околното население, което заедно с войските работило няколко реда окопи пред старите укрепления. От Цариград бил докаран няколко вагона дървен материал за укрепленията, много шанцов инструмент, бодлива тел и пр.

3. Всички стари укрепления са запуснати, съборени, рововете им са затрупани. Старите батареи се удължават.

4. Около Лазаркьой се изсича гората за откриване по-голям обстрел пред окопите.

5. Зад центъра на позицията, около с. Ясойрен са разтоварени много храни за войските.

6. В укреплениео Санджактепе има стоварени много бойни припаси за артилерията и пехотата.

7. В езерото Буюкчекмедже могат да влизат само лодки.

248. Силите, събрани за отбрана на позицията

От река Чорлу нататък отстъплението на турските войски продължило на изток в по-голям ред, защото паниката преминала, войниците се нахранили от разграбените села, градове и обози и пътищата поизсъхнали. Отстъплението на двете армии се прикривало от конницата: конната дивизия прикривала отстъплението на първа армия, а леката конна бригада — това на втора армия. Конните части бяха останали само с една четвърт от своя състав, но пак изпълниха блестящо своята задача, благодарение бездействието на нашата главна квартира и на нашата конница. Турската конница, макар и изтощена, образува една завеса, зад която разбитите турски армии започнаха да се устройват дори в периода на своето отстъпление.

Цели четири дена турската армия продължавала трудния си поход и на 28 октомври зад укрепената позиция се прибрали и последните групи на отстъпващите турски войски. В действителност тук се събрали само малки остатъци от двете най-силни турски армии; така например от втора източна армия до позицията достигнали само:

от 3 корпус	18,000 души
от 17 корпус	10,000 души
от 3 дивизия	4,000 души

всичко 32,000

При това частите били съвършено дезорганизиран и разбъркани. 18-те хиляди войници от 3 корпус са били сборище от 3 низамски и 6 редифски дивизии, които в разни времена били действували в състава на този корпус и които били размесени, защото изгубили по-голямата част от своите офицери.

След като пристигнали зад своята укрепена позиция, турците се заловили да организират почти наново своята армия.

1. Назъм паша поел командването на източната армия, като едновременно с това изпълнявал и длъжността главнокомандващ.

2. От двете източни армии се формирали три сборни корпуса, които трябвало да събират остатъците на разбитите армии, пристигащите от Цариград и Мала Азия подкрепления от запасни, а така също и пристигащите цели низамски и редифски части. Спасената от двете армии артилерия се разпределила между новформираните корпуси.

3. Започнала се организацията на три нови резервни корпуси, попълването на които се проектирало от същите източници, след като се попълнят сборните корпуси.

4. В низамските и редифските части имало много необучени войници, които във време на военните действия само пречели на останалите. Тези войници били извадени от ротите и от тях се сформирали отделни нестроеви роты при всеки табор.

5. Всички офицери от Цариград били изпратени на позицията. Заедно с останалите, те били разпределени в сборните корпуси по равно и се заловили най-енергично за формирането и сплотяването на сборните части.

6. Флотът е бил разделен на две части, за да действа срещу двата фланга на атакуващите войски. В началото се разчитало много на флотската артилерия, обаче скоро главното командване се убедило, че по-голямата част от морските единици са почти неподвижни, вследствие развалените си машини, и че само няколко от тях ще могат да вземат участие в отбраната на позицията. А в началото турското главно командване е смятало да се употреби флотът и за активни действия, като се стоварят значителни десанти в по-далечния тил на атакуващите войски.

7. Аеропланното отделение в Цариград, формирано още в началото на войната, трябвало да се приготви за разузнаване. Обаче поради неблагоприятното време само две хвърчила от това отделение летяха за въздушно разузнаване над един много малък участък от разположението на нашата армия.

8. В Цариград и зад укрепената позиция се започнало формирането на транспорти от остатъците на армейските обози и от колата и добитъка на бежанците.

9. На станция Хадемкьой били построени грамадни складове от храни и фураж. Също такива складове се устроили по шосето непосредствено зад позицията. Изобщо взели се всички мерки за доброто хранене на войниците. Понеже немало достатъчно обози, то частите пренасяли храните си и на ръце, като използвали за това нестроевите роти на всеки табор.

10. На позицията били изпратени всички оръдия от Цариград и околността. Между изпратените били и задържаните още преди мобилизацията нови сръбски оръдия, които бяха поръчани в Германия и които тогава турското правителство не искаше да пропусне. Едновременно с това започнало се пренасянето на всички бойни припаси към позицията.

11. Най-после, от Цариград на позицията пристигнали много фанатично настроени духовни проповедници, които с религиозни и патриотически проповеди се мъчели да повдигнат отпадналия дух на войниците.

Изобщо може да се каже, че турците са развили неподозирана енергия и способност да организират наново една армия, която да се употреби за защита на столицата. По казаното на очевидци, те успели за няколко дена да стъкмят една армия по численост равна на нашата. Тази армия, силна зад своите укрепления, беше способна само да се отбранява и не можеше да извърши нито най-малкото настъпление: тя нямаше достатъчно артилерия, съответна организация, добри коне, добри обози и, освен това, нямаше в района добри пътища за маневриране. Тази армия беше съставена от войници, бити няколко пъти на бойното поле, войници, които таеха в душата си едно паническо настроение. Ужасният бич на изтошените войски — холерата правеше страшни опустошения в техните редове. В болниците около Хадемкьой ежедневно постъпвали много повече болни, отколкото те можели да поберат. Около болниците и позицията стоели неприбрани трупове на множество умрели от холера войници, което още повече спомагало за отпадане на духа у войниците.

Числеността на турската армия и нейната организация се вижда от приложеното бойно разписание. Към 3 ноември, в навечерието на атаката, тази армия беше разположена по следния начин:

1. Махмуд Мухтар паша с трети сборен корпус укрепява и се приготвя да отбранява десния участък, от ез. Деркос,

по височините около Лазаркьой до с. Уржуню. Деркосният отряд, състоящ от една редифска дивизия, има назначение да отбранява тясната ивица земя между езерото Деркос и Черно море и да пази резервоарите на цариградския водопровод.

2. Шефкет Тургут паша с втори сборен корпус укрепява и се приготвя да отбранява средния участък от село Уржуню по линията Газибаири—Нашанкьой—Хамидие II

3. Явер паша с първи сборен корпус укрепява и се готви да отбранява левия участък, от Хамидие II по височините, които се спускат на юг, до северния край на езерото Буюкчекмедже. Специален отряд от този корпус получава назначение да наблюдава теснината между езерото и брега на Мраморно море.

4. Резервните корпуси продължават формирането си в районите на Турсункьой и Сазлъбосна.

5. При Карабурун в Черно море и пред Буюкчекмедже в Мраморно море кръстосваха по няколко морски единици, готови да вземат участие в борбата със своята артилерия.

*

За числеността на турската армия, за нейното разположение и нейния дух се знаеше твърде малко в българската главна квартира. От непосредственото наблюдение и местните жители бяха събрани само следните най-повърхностни сведения за неприятелските сили: Цялата турска армия се е спряла зад укрепената позиция и се готви за упорита отбрана; числеността ѝ достига 100-150 хиляди души; в Цариград и Сан Стефано постоянно прииждат нови войски от Мала Азия, повечето пехота — лазове (9, 10 и 11 корпуси). Войниците са изтощени, болни, необлечени, лошо хранени, недисциплинирани; макар цариградските вестници да съобщаваха за големи победи на турската армия, населението е ужасено от пристигащите бежанци, дезертьори и болни войници; то винаги истинското положение и е настроено панически; това настроение лесно се предава и на войските.

256

Плана на отбраната

Видяхме по-рано, че след успешното сражение на Карагачдере нашата армия остана неподвижна за няколко дена, без да преследва, за да използва своята победа. Видяхме също, че след това сражение турската армия бе разстроена и едно най-слабо преследване би я доунищожило окончателно. Видяхме, че при отстъплението си турската армия образува два потока от дезорганизираны войски, които се стремяха

към столицата Цариград. В началото турското правителство и главното военно управление бяха изгубили главите си и никой не взе никакви мерки против отстъпващите в пълно безредие маси. Но когато тези маси започнаха да приближават многохилядната столица, натъпкана с хиляди бежанци, трябваше да се вземат мерки за запазване столицата от тези изгладнели и готови за безредие войски. С цел да се спре отстъпващата армия и да не ѝ се позволи да навлезе в столицата, се изпратиха на Чаталджанската укрепена позиция всички войски от Цариград и множество офицери, които до тогава се скитаха из разните учреждения.

Потока бе спрян и скоро зад позицията започнаха да се формират сборни части, командвани от най-енергичните офицери. В турското въображение всякога се надценява значението на крепостите. Това обстоятелство, както и набързо формираните части повърнаха бодростта у правителството и главното командване, които си даваха сметка за станалото и започнаха да обмислят начина за по-нататъшното действие.

Един от най-деятелните турски началници, Махмуд Мухтар паша, командир на 3 корпус, който се прояви във всички досегашни боеве, и тук прояви неизчерпаема енергия. Знаейки добре способността на турския войник да отбранява упорито всякаква укрепление, той вярваше във възможността да се спре победоносният ни марш към Цариград. Той още на 26 октомври излезе със щаба си напред и избра една много удобна авангардна позиция около с. Албасан, западно от Чаталджа. Той съобщи в главната квартира своето мнение, че от тази позиция могат да се достигнат добри резултати, ако тя се земе поне с една дивизия. Обаче в главната квартира смятаха, че тази позиция е издадена много напред, че е безполезно да се излага цяла дивизия на отделно разбиване и затова всички войски трябвало да се приберат зад Чаталджанската укрепена позиция.

В същото време великият везир Кемал паша запитал главнокомандващия какво мисли да предприеме по-нататък. Назъм паша отговорил, че с тази разнебитена и с отпаднал дух армия не могат да се извършат никакви сериозни бойни действия и че военните действия трябва незабавно да се прекратят, като се сключи примирие, при каквито и да са условията. Твърде е вероятно в този момент да е бил изпратен и парламентьор до българската линия, който е бил върнат от командира на бригадата, както ще видим по-долу.

Виждайки безволието и отчаянието, които бяха завалявали главнокомандващия и неговия щаб, великият везир повикал деятелния командир на 3 корпус Махмуд Мухтар из-

ложил пред министерския съвет своето мнение за по-нататъшните действия: „Българите ще пристигнат пред Чаталджанската укрепена позиция уморени и разстроени от трудните походи: те не ще могат веднага да предприемат сериозна атака и ще ни дадат достатъчно време, за да се организираме, а щом ние се поустроим, нашите войски ще бъдат в състояние дълго да се съпротивляват, защото в историята ни е отбелязана чудесната твърдост на турския войник, когато се бие в едно укрепление.“ Това мнение е било възприето от министерския съвет и главнокомандващия, който решава да продължи войната, като се отбранява най-упорито Чаталджанската укрепена позиция, а именно: да се използват всички средства за съпротива, да се дочакат българите и, когато те се разстроят от атаката, да се атакуват решително по целия фронт.

Като имаме пред вид отбелязаната по-горе неспособност на турската армия да извърши едно сериозно настъпление и липсата на самоувереност у самия главнокомандващ, можем да кажем, че последната част от турския план не можеше да се изпълни: настъплението на турската армия не можеше да се развие в едно съкрушително преследване за унищожение на нашите войски, а то би се изразило само в едно отблъскване по-далеч от укрепената позиция.

И след окончателното приемане на този план имаше колебание от страна на по-малките началници. Някои от тях мислеха, че войната за тях е вече изгубена и съпротивата е безполезна. Махмуд Мухтар паша, щом прие десния участък, донасяше, че местността тук е по-удобна за настъпление, и поисква разрешение да атакува и прогони българите от изходните им позиции. Но главната квартира не му разреши това смело предприятие, пред вид усвоения план за действие.

Този план е вил възприет при предположение, че българите имат достатъчно материални и морални сили да произведат един решителен удар и да пробият Чаталджанската укрепена позиция. Затова турското главно командване не обмисляше как да се действува, ако това предположение не се сбъдне, т. е. ако отбраната на позицията бъде компрометирана. Но корпусните командири, които виждаха по-добре състоянието на своите войски и на позицията, повдигнаха въпроса за последващите отбранителни линии, на които биха се спрели войските, ако българската атака бъде сполучлива. Тогава турската главна квартира започна да изучава линията Марицкой—Рамизцифлик, която нямаше никаква отбранителна стойност поради голямата далнобойност на сегашната артилерия. И тук се намеси пак командирът на 3 корпус Махмуд Мух-

тар паша, който посочи като най-удобна втора отбранителна линия гребена между Джебеджикьой и Пиргос, отстояща на около 15 км от Цариград. Тази линия бе възприета от турската главна квартира, но тя не разполагаше с време и средства за нейното укрепяване и при отбраната щяха да се използват само готовите няколко стари укрепления.

И тъй, турската главна квартира възприе следния план за отбраната: да се укрепят колкото е възможно по-солодно позицията и да се отбранява най-упорито с всички разполагаеми сили; ако българската атака не успее, то след като се изтощат и разстроят атакуващите войски, да се атакуват и отхвърлят далеч от укрепената позиция; ако ли българската атака сполучи, то да се оттеглят войските на 15 км по-назад и на тази нова позиция да се даде последното решително сражение за защита на столицата.

268

Плана на атаката

Предстоеше последното решително сражение, което щеше да докара края на войната. За това решително сражение беше привлечена почти цялата българска армия; не вземаха участие само 2, 7 и 8 дивизии.

При тези условия, когато повече от $\frac{2}{3}$ от силите на цялата армия са насочени за достигане на една цел, когато предстоеше извършването на една много сложна операция, трябвало би главната квартира да застане на съответно място, да изработи подробен план за сложната операция и сама да ръководи изпълнението на този план.

А ние видяхме, че нашата главна квартира предполагаше да срещне войските на неприятеля нягде около Чорлу или по-назад и при това предположение извърши един марш-манювър чак до Чаталджанската укрепена позиция, дето войските пристигнаха изморени, изтощени и овладени от най-страшна болест — холерата. За по-нататъшните действия в главната квартира не е имало изработен никакъв план. Изглежда дори, че там не се е считало за необходимо да се изработи такъв план, защото на 1 ноември се изпраща следната заповед до командващия 3 армия, който беше назначен за командващ на двете армии.

„Направете разпореждане да се започне днес, 1 ноември, борбата против Чаталджанската позиция, като се почне подготовката с артилерийски огън. Вземете мерки, щото по възможност цялата артилерия да вземе участие в борбата.“ Тази чудовищна заповед за атаката на една укрепена позиция показва пренебрежение на най-елементарните правила за

водене на войната и произведе най-неприятно впечатление на всички, които я узнаха: не можеше без подробен план и без предварителна подготовка да се започне решително сражение. Затова командващият съединените армии се отказа да изпълни заповедта и донесе в главната квартира следното:

„Разузнавателните действия са започнати още на 29 октомври, обаче сериозни действия ние още не сме в състояние да предприемем: поради лошите пътища половината от артилерията още не е зела местата си в бойната линия; 9 дивизия едва на 1 ноември е пристигнала в Тюркьой и е страшно изтощена. Началниците на 3 и 4 дивизия също донасят, че частите им са страшно изтощени и затова им е разрешено два дена почивка защото с така изморени коне и войници е опасно да се започне сериозна борба. Трябва най-после да се дочака и хлябът, за да се гарантира храненето през време на боя.“ По тези мотиви командващият съединените армии моли да не се предприемат сериозни действия на 1 и 2 ноември, за да не се изложат армиите да бъдат бити по части и да не се компрометира връзката, която трябва да съществува между артилерийския и пехотния бой.

Нашата главна квартира се отказа да ръководи операцията в най-решителния момент — сражението. Тя направи същата грешка, както и в решителното сражение на Карагачдере, като възложи ръководството на сражението на една нова командна инстанция „командващ съединените първа и трета армии,“ без всякакъв щаб, защото малкият щаб на трета армия едва смогваше да се справи със своята работа по командването на армията.

Новата командна инстанция не можеше да извърши добре командването по много причини, но най-главната беше тази: върху генерал Радко Димитриев се възложи общото командване едва на 31 октомври, когато и двете армии бяха в непосредствено съприкосновение с неприятеля пред самата укрепена позиция и нямаша никаква маневрена свобода, вследствие на което не можеше да се извърши прегрупирането им, ако такова е необходимо според плана за атаката. А самият план трябваше да бъде изработен преди извършването на марш-манювра, за да могат войските по-правилно да се насочат. Сега за командващия съединените армии оставаше да състави своя план за атаката така, щото той да отговаря на сегашната групировка на войските.

Никога в щаба на трета армия не е пристъпвано към разработването на един подробен план за атаката на Чаталджанската укрепена позиция. На 29 октомври, в едно доне-

сение генерал Радко Димитриев излагаше своя повърхностен план така:

„Заповядах пета дивизия да изпрати артилерията си, та да се слее с онази на трета дивизия, а пехотните части остават в мое разпореждане на гребена, където е Анастасиевата стена, и днес ще се окопаят там солидно. Искам да имам една яка опора зад гърба си, преди да пристъпим към атаката на неприятелската силна позиция. Девета дивизия днес се движи от Сарай за Еникьой, източно от с. Черкезкьой, дето и ще достигне едва довечера. Утре ще я насоча за Тюрккьой, дето ще съставлява втората линия зад четвърта дивизия и за сега също ще остане в мое разпореждане. Понеже в нашите бъдещи действия няма място за маневриране, то аз съм в намерение да изведе цялата си артилерия напред и да опаша с тези 300 оръдия неприятелската позиция от с. Тарфа и по меридиана право на юг до с. Улалли. Само след като инсталирам тази грандиозна батарея, ще пристъпя към решителни действия. За всичко това ще ми са потребни 2-3 дена. По сведенията, долината на Карасу източно от Чаталджа била много блатиста и мъчнопроходима. Затова добре би било в по-нататъшните действия първа армия да вземе полуналяво и да бъде готова, за да поддържа моя десен фланг. Пътищата са извънредно мъчни и преходи от 10-15 км могат да се считат форсирвани. Силно ме безпокои въпросът за доволството и евакуацията на ранените, които несъмнено ще бъдат твърде много. Надеждата е на ст. Черкезкьой и затова още веднъж моля да се направят крайни усилия за поправката на линията, за да можем да се опрем на тази станция.“

Щом получи заповедта, с която му се подчиняват и двете армии, генерал Радко Димитриев повика в Ерменикьой командващия първа армия, за да се съвещава по начина на общите действия. Срещата стана на 1 ноември и в присъствието на началниците на щабовете на двете армии се взе следното решение:

„Понеже появилата се холера взема застрашителни размери и силно се отразява както върху бойния състав на частите, тъй и върху духа на войските, то да се побърза колкото е възможно с атаката: първа армия да атакува срещу участъка Езетин, залив Буюкчекмедже, а трета армия — срещу участъка Езетин, ез. Деркоз, Черно море; решителният удар да се нанесе: от първа армия с левия ѝ фланг срещу неприятелския център към Хамидие — Хадемкьой, а от трета армия — срещу неприятелския десен фланг (Лазаркьой) и център (Накашкьой, Санджактепе); да се усили артилерията на

първа армия с няколко гаубични и планински батареи — последните за придружаващи.“ Това е само основната идея на бъдещия план на атаката, която си остана в същия вид чак до началото на действията. Основната идея не беше подробно разработена нито в щаба на първа армия, нито в този на трета армия.

Главната квартира от своя страна също не е направила нищо по плана на атаката. През това време всичката нейна дейност се заключава в установяване новата командна инстанция, на която делегира своите права по командването и в отдаването на следната заповед, която показва, че трябва да се изменят групировката на силите. „Първата армия да се притегли по северен токовоз, щото да бъде в състояние да подкрепи действията на трета армия.“

Помощникът на главнокомандващия от 1 до 4 ноември беше пристигнал в щаба на трета армия, но и той изглежда да не е чувствувал нуждата от един системно разработен план за атаката, защото в края на краищата у командващия съединените армии се формират само основните идеи на този план, а именно:

1. Под прикритието на авангардите да се изкара напред цялата артилерия на съединените армии;

2. След ненадейна силна артилерийска подготовка и двете армии да настъпят: първа армия да атакува фронта Некашкьой — Бахчешкьой, като същевременно наблюдава и участва от последното село до Мраморно море; трета армия да атакува фронта Некашкьой — Лазаркьой, като се стреми да завладее гребените северно от последното село, от които се надвесва над цялата турска укрепена позиция.

По-нататък тази основна идея не е била разработена. Не е пресметнато даже, колко сили и какви средства са необходими за атаката. Въпросът за необходимостта от тежка и гаубична артилерия се повдига от командващия първа армия съвсем инцидентно. Така, на 2 ноември той донесе, че турският флот на Мраморно море безпокои сериозно фланга и тила на неговата армия. Той моли да се изпратят гаубични батареи, които „поставени на съответни места ще държат далеч от брега турските кораби“ (!). Тук става нужуда главната квартира по телеграфа да прочете една лекция по тактиката на артилерията на цял един висш щаб. От там се съобщава в щаба на армията, че гаубичните батареи не могат да водят борба с корабите и затова се препоръчва да се действа така, щото охранението на фланга да бъде далеч от изстрелите. Независимо от това, щабът на първа армия

дълго време настоява да се изпратят няколко гаубични батареи.

И тъй, за атаката на турската укрепена позиция не съществуваше подробен план нито в главната квартира, нито в новата командна инстанция—командващия съединените армии, който щеше да ръководи самата атака. Не беше направена едно общо разузнаване с цел да се определи силата на неприятелската позиция, средствата за атаката, къде трябва да се произведе решителният удар, какви средства трябва да се съсредоточат за произвеждането му и пр.

Ето защо нашата атака се изроди в едно най-просто настъпление с разпиляване на усилията, без всякаква предварителна подготовка. Така произведената атака беше предварително осъдена на неуспех, защото бяха пренебрегнати от нашето висше командване основните принципи за водене на войната.

За изпълнението на атаката командващият съединените армии разполагаше със следните средства:

	Дежурни		Ескадрони	Полски батареи		Планин. батареи		Гаубични батареи		Пион. гр.
	Карт.	роты		с. с.	не с. с.	с. с.	не с. с.	с. с.	не с. с.	
3 дивизия	24	6	—	9	6	—	—	—	—	1
4 дивизия	24	6	1	9	6	—	—	—	—	1
5 дивизия	24	6	1	9	6	—	—	—	—	1
9 дивизия	16	4	—	6	—	—	—	—	—	1
От 8 и. полк	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Към 3 армии	—	—	—	—	—	3	3	6	3	—
Всичко в 3 армии	88	22	3	33	18	3	3	6	3	4
1 дивизия	16	4	—	6	6	—	—	—	—	1/2
6 дивизия	16	4	1	9	6	—	—	—	—	1
10 дивизия	16	4	—	6	6	—	—	—	—	1/2
Кавалер. дивизия	—	—	11	—	—	—	—	—	—	—
10 конен полк	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—
Всичко в 1 армия	48	12	16	21	18	—	—	—	—	2
А всичко в съединените армии	136	34	19	54	36	3	3	6	3	6

Като се вземе пред вид обстоятелството, че загубите от предишните боеве не бяха още попълнени и че върлуващата холера беше изкарала от строя много войници, то

общата бойна сила на атакуващите армии беше приблизително:

95,000 ножове
2,500 сабли
462 полски и планински оръдия
4,000 пионери

От таблицата се вижда, че за атаката на укрепената Чатаалджанска позиция се предназначаваха същите онези сили, които нашата главна квартира насочи на 24 октомври да търсят неприятелската армия и да я разбият, предполагайки, че тази армия ще бъде достигната в полето. Когато се видя, че неприятелят се съсредоточва зад своята солидно укрепена позиция, главната квартира не взе никакви мерки за засилване средствата на атакуващите армии. Като разгледаме горната таблица, веднага се хвърля в очи липсата на тежка артилерия — най-необходимият елемент за успеха при атаката на една укрепена позиция. Нищожното количество 12 см гаубици в никакъв случай не можеше да подобри положението в това отношение, като се има пред вид голямата дължина на позицията. А понеже и при самата атака тези гаубици не бяха употребени на едно място, както ще видим по-нататък, то и влиянието им беше почти нищожно.

276 Подготовка на атаката (от 31 окт. до 3 ноември)

Без предварително съставен план за атаката не можем да очакваме и системно подготвяне на тази атака. Изглежда, че както главната квартира, тъй и командващият съединените армии са гледали с пълно пренебрежение на този тъй важен за успеха въпрос. Това пренебрежение личи и в отбелязаната по-горе заповед на главната квартира да се започне атаката на 1 ноември, когато голяма част от армиите и артилерията им още не бяха достигнали до неприятелската позиция и не бяха в състояние да действуват. Когато се увери, че е абсолютно невъзможно да се започнат военните действия, главната квартира заповяда:

1. Армиите да организират позиция на заетите от тях места, която ще послужи за база за преминаване в атака на Чатаалджанската позиция;

2. Временно командването на двете армии се възлага на командващия трета армия ген.-лейтенант Димитриев, който да влезе в споразумение с командващия първа армия относително привеждането в изпълнение на § 1 от тази директива..."

Командващият трета армия по-рано бе разпоредил да се започне подготовката на изходната позиция, която в своите разпоредения често нарича „блокадна“. Той издаде следната заповед, която целеше подготовката на тази позиция:

1) Страничното прикритие да се укрепи на височините при селата Сербели и Джелепкьой, като остави една рота към с. Орманли за наблюдение на морския бряг.

2) Трета пех. Балканска дивизия да се укрепи на линията Тарфа, височините източно от Калфакьой включително. Щабът на дивизията в Софас.

3) Четвърта пех. Преславска дивизия да се укрепи в участъка от височините източно от Калфакьой изключително, до височината 2 км югозападно от Субатчур включително. Да се свърже в дясно с първа армия. Щабът на дивизията в село Ерменикьой.

4) Трета и четвърта дивизии да изпратят напред силни разузнавателни отряди, които да влязат в непосредствено съприкосновение с противника и разузнаят за Чаталджанската позиция, без да се ангажирват в сериозен бой. Началниците на дивизиите със своите органи да произведат разузнаване на подлежащата им местност и изберат място за позиция на пехотата и артилерията.

5) Пета пех. Дунавска дивизия с едната си бригада и всичката си артилерия да се съсредоточи в района Чифликьой—Сефас и да служи за непосредствена поддръжка на трета дивизия. Другата бригада без артилерия — в Караджакьой и Белград, дето остава в разпоредение на командващия армията. Щабът на дивизията в Чифликьой.

6) Девета пех. Плевенска дивизия да премине в района Мертекли кашла—ст. Синекли—Тюркьой, като по възможност се разположи на квартири. Всичката артилерия под прикритието на две дружини да се съсредоточи в Ерменикьой. Щабът на дивизията в с. Тюркьой.

7) Началниците на дивизиите да разпоредат да се свържат с телеграф щабовете им с щаба на армията в Ерменикьой, пета дивизия — чрез щаба на трета дивизия.

8) Щабът на армията до 7 ч. да бъде в Странджа, след което ще премине в Ерменикьой по долината на р. Странджа до Карамандере и после през Кушкаятеле.*

Едновременно с това командващият трета армия предаде по телеграфа и на командващия първа армия заповед да се подготви изходна позиция за атаката. Този последният беше вече заповядал да се подадат първа и шеста дивизии напред, като първа дивизия се укрепи на линията от с. Фаносакрис до Инджекьойската река, а шеста дивизия — на ли-

нията от Инджекьойската река до Гючкенлийското село; де-сета дивизия оставаше във втора линия. След получаване горната заповед командващият първа армия заповяда:

1. Авангардните позиции на първа и шеста дивизии да се организират и усилят дотолкова, щото да служат за база на дивизиите при преминаването в атака срещу Чаталджанската позиция.

2. Заедно с укрепяването да се продължава и разузнаването на позицията, препятствията и подстъпите.

На основание тези заповеди частите продължиха укрепяването на своите позиции, като постепенно се подаваха напред. Това укрепяване продължи непрекъснато чак до 3 ноември.

На 1 ноември в участъка на 1/6 бригада се явил един турски офицер от генералния щаб като парламентьор, изпратен от турската главна квартира в Хадемкьой, който искал да се образува комисия за определяне демаркационна линия, защото от Цариград се било получило известие, че е сключено примирие между двете воюващи страни. Парламентьорът е бил повърнат назад от командира на бригадата, защото той нямал никакви инструкции по този въпрос.

На 2 ноември частите от трета армия продължиха укрепяването на своите позиции, а цялата първа армия изнесе своите позиции още по-напред на линията Езетин — Папасбургас.

Същия ден пристигна в с. Ерменикьой помощникът на главнокомандващия, генерал-лейтенант Савов, придружен от началника на оперативния отдел в главната квартира, полковник Нерезов. Той пристигна на бойното поле без своя щаб и не с цел да поеме и да обедини командването в предстоящата атака: от главната квартира се получи в щаба на трета армия съобщение, че той идел „за оглед на позициите и частите“. И действително, той остана в Ерменикьой до деня на атаката, съвещаваше се с командващия съединените армии, обиколи някои от частите на трета армия и на 4 ноември предаде заповедта за почване на атаката и веднага след започването на боя напусна бойното поле, за да се върне в главната квартира в Лозенград. С нищо не може да се обясни оттеглянето на помощника на главнокомандващия от боя: ако той бе поел общото командване, би се отстранило поне отчасти неудобството от оставането на главната квартира толкова далеч от бойното поле.

Едновременно с укрепяването на своите изходни позиции, частите продължаваха със своите средства да разузнават

за неприятеля и за подлежащата местност и сполучиха да съберат още и следните сведения:

1. Пред фронта на трета армия турците продължават да укрепяват своята позиция, особено към своя десен фланг в околностите на Лазаркьой.

2. Когато частите на шеста дивизия настъпваха към Езетин, те бяха обстреляни от тежки оръдия, които стреляха с димен барут. Това показваше, че тежките оръдия на неприятеля са от стара система. Местните жители разказваха, че телата на тези оръдия са докарани на специални коли, теглени от 3 чифта волове, което показваше, че калибърът им е от 15 см и повече.

3. В залива Буюкчекмедже в разно време бяха забелязани 8-9 военни параходи, които обстрелваха всяка по-значителна група, която се покажеше на открито на брега.

4. Мостът при Буюкчекмедже е здрав, но е миниран и се пази от една малка команда, а в самия град са забелязани само два ескадрона. Мостовите на Карасу при Бахченишкьой и северозточно от чифл. Сиртке са здрави. Реката е широка от 3 до 8 метра, дълбока 2 метра, бреговете ѝ са блатливи и е непроходима, освен по мостовете.

5. Един турски лекар, избягал в нашите предни постове, даде показания, че санитарното състояние на турската армия е много лошо. Болниците са препълнени от болни, а на ден умирали по 120 души от дизентерия и други стомашни заболявания.

На 3 ноември вечерта нашите части бяха значително укрепили своите позиции и ги заемаха както следва:

Трета армия. — Трета дивизия заемаше своята укрепена позиция по височините на 1 км източно от с. Тарфа и на юг от с. Еникьой. Всичката артилерия на дивизията, усилена с тази на пета дивизия, 2 планински и 2 гаубични отделения, беше разположена на позиция непосредствено зад пехотните окопи. Дивизията имаше двете си бригади на самата позиция, а третата бригада беше оставена в резерв зад средата на позицията.

Лявото странично прикритие на армията (2 пех. полк) заемаше позиция около селата Сербели, Джелепкьой и Орманли, дето дружините бяха се окопали.

Девета дивизия смени от първата линия 4 дивизия и заемаше укрепената позиция по височините западно от селата Чанакче, Кестеник и на юг до височината 2 км северозападно от Езетин. Дивизията имаше и двете си бригади в една линия. Артилерията на дивизията, усилена с тази на 4 ди-

визия и едно гаубично отделение, заемаше позиция непосредствено зад пехотните окопи.

Пета дивизия, след като изпрати 5 пех. полк с една нескорострелна батарея в Мидия и 2 пех. полк в странично прикритие на армията, остана с двете си бригади във втора линия, като беше разположена на бивак: 2 бригада при с. Чифликкьой и 3 бригада при селата Белград и Караджакьой. При втора бригада бяха останали само 2 скорострелни батареи, а останалата артилерия беше дадена в разпореждането на началника на 3 дивизия.

Четвърта дивизия оставаше също в разпореждането на командващия армията зад десния фланг на последната, в района на селата Акалан и Ерменкьой. Всичката артилерия на дивизията беше дадена в разпореждането на началника на 9 дивизия.

Първа армия. — Шеста дивизия с предните си части заемаше своята укрепена позиция на линията ст. Чаталджа — с. Езетин. През нощта всичката артилерия на тази дивизия щеше да се снесе от позицията си по Чаталджанските височини и щеше да заеме нови позиции, непосредствено зад своите пехотни части. Дивизията държеше и двете си бригади в първа линия.

Първа дивизия с предните си части заемаше укрепените си позиции на линията Чаталджа — Папасбургас. Част от артилерията беше вече на позиция непосредствено зад своите пехотни части, а другата част щеше да се изнесе напред през нощта. Дивизията държеше и двете си бригади в първа линия.

Десета дивизия имаше единия си полк с 2 батареи на позиция при Арнауткьой срещу Буюкчекмедже. Останалите части от дивизията бяха оставени в разпореждането на командващия армията и бяха разположени на бивак южно от с. Албасан.

Кавалерийската дивизия — в района на с. Аврен.

Заетата от нашите части позиция беше укрепена доста солидно. Върху укрепяването ѝ частите работиха по 1-2 дена. Бяха изработени почти навсякъде един ред дълбоки стрелкови окопи, един-два реда окопи за поддръжките, множество ходове за съобщение. На по-важните пунктове на позицията бяха построени затворени укрепления, които трябваше да послужат като опорни точки, ако неприятелят сполучи да заеме някои от окопите. Там, дето имаше достатъчно време, бяха построени и слаби изкуствени препятствия (засеки и ями).

Зад пехотните окопи бяха настанени на позиция батареите, повечето от които сполучиха да приготвят полски око-

пи за оръдията и зарядните ракети. Из пехотните и артилерийски окопи тук-там бяха построени леки блиндажи против шрапнелния огън. Материали за тези блиндажи се вземаха от храсталците по самата позиция и затова блиндажи имаха само частите на север от Уклали.

Войските от втората линия изработиха по няколко затворени укрепления в близкия тил на позицията. Тези укрепления щяха да послужат като възли за съпротивление в най-важните пунктове, ако неприятелят сполучеше да пробие нашата първа позиция.

Изобщо нашето главно командване искаше да се създаде една изходна позиция за атаката на неприятелската укрепена позиция, което се вижда и от дадените разпореждания и заповеди. Но вследствие стремлението да се намерят скрити позиции за артилерията, вследствие лошата организация на работата от страна на щабовете, вследствие отдаваните заповеди по картата, без предварителна рекогносцировка от висшито начальство, създаде се само една отбранителна позиция, на която нашите войски биха могли с успех да отбият неприятеля, ако той преминеше в настъпление. Тази позиция не можеше да послужи като изходна за атаката, защото не отговаряше на условията, на които трябва да отговаря такава позиция:

а) Тя беше много далеч от турската укрепена позиция. Неприятелската артилерия едвам достигаше нашите най-предни окопи. Следователно и нашата артилерия, която не беше по далекобойна от турската, не можеше да достигне с огъня си освен най-издадените участъци на турската позиция. Нашата артилерия не можеше от тези си позиции нито да води успешна борба с неприятелската, нито да държи под ефикасен огън неприятелските пехотни окопи и изобщо тя не можеше да подготви атаката.

Началникът на артилерията при трета армия издаде следната наредба за действията на артилерията:

„В предстоящите действия под Чаталджа артилерията да заеме позиции добре разузнати и на разстояние от неприятелската артилерия не по-големи от 4,000 метра. Всички позиции на тия разстояния трябва да бъдат дефилирани. В назначения ден за началото на действията всичката артилерия трябва да открие рядък огън по неприятелската артилерия.“

По-нататък в тази наредба се дават указания за воденето на огъня от батареите. Наистина с тази наредба се иска нашите батареи да бъдат по-близко до неприятелските, обаче със същата се иска батареите ни да бъдат на закрити пози-

ции. Освен това никой не извърши основно разузнаване, за да определи линията, на която да застанат батареите. И никой не знаеше къде са турските батареи, защото те не бяха още откривали огън, па и нашите части не направиха нищо, за да ги накарат да сторят това. Ето защо началниците на артилериите в дивизиите обърнаха по-сериозно внимание да намерят закрити позиции за своите батареи и бяха доволни, ако такива се намерят на пределното разстояние до най-предните неприятелски пехотни окопи, които добре се виждаха,

б) За извършване на самата атака от тази изходна позиция нашата пехота трябваше да премине свършено откритата и широка долина на р. Катърчису, под най-силния артилерийски огън и то без да бъде поддържан от огъня на нашата артилерия. Независимо от това, нашата пехота имаше да преминава и едно сериозно препятствие, реката Катърчису. Макар и тясна, тази река бе много дълбока и преминаването ѝ беше трудно, особено за ранените войници и за онези, които изпълняваха службата по пренасяне на тяжести (картечици, патрони, храни, инструменти, ранени и пр.) Трябваше да се правят мостове под неприятелския огън, а и след направата им неприятелската артилерия щеше лесно да поразява минаващите през тях войски.

в) Нямахме никакви постъпи за настъпление на пехотата и артилерията, особено в южния участък, дето местността беше свършено открита.

За успешната атака беше необходимо, след като се подготви тази отбранителна линия, да се продължи времето за подготовката. След това пехотата трябваше постепенно да се изнесе напред пред р. Катърчису, дето да се затвърди на своята изходна позиция. Когато тази позиция бъде здраво укрепена, да се подготвят добри позиции за артилериите, като се маскират изкуствено. След това да се подготвят и разучат добри пътища за заемането на тези позиции и да се складират достатъчно количество снаряди, патрони, инструменти и материали за укрепяване. След като всичко това бъде извършено, в една нощ да се въоръжат готовите батареи и сутринта да се почне атаката с внезапна артилерийска подготовка, по точно определен план. Нама съмнение, че турската артилерия не би издържала и би откривала огън по нашите войски, които извършват горните подготовителни работи, чрез които ние щяхме да съберем необходимите сведения за количеството и за разположението ѝ.

Нашата отбранителна позиция, на която за жалост остана и нашата артилерия, можеше да послужи само за устрой-

ване на добри наблюдателни пунктове, защото от нея добре се виждаше цялото неприятелско разположение.

Тази най-необходима подготовка не беше направена и това е една от причините за неуспешната атака.

286

Извършване на атаката. — Заповеди за атаката

Видяхме по-горе, че нашите части бяха заели една отбранителна позиция, макар да се готвеха за атака. Турската армия също беше разпръсната по цялата Чаталджанска позиция. Началниците на частите бяха получили инструкции, че трябва да защитават своите позиции до последна крайност. Непосредствено преди започването на нашата атака турската главна квартира не е давала никакви разпоредения.

На 3 ноември вечерта помощникът на главнокомандващия, който беше в щаба на 3 армия, даде следната директива № 18.

„За утрешно число, 4 ноември, Негово Величество заповяда: Съединените армии да преминат в настъпление и атакуват противника на Чаталджанската позиция.“

Това не е директива, а една проста заповед за започване на действията, като че те трябваше да се извършат по един точно определен и добре обработен план. А видяхме, че такъв план не съществуваше, и затова трябва да се смята, че тази директива не е достатъчна за атака на една укрепена позиция. Ще отбележим още тук, че това е единствената намеса на главната квартира в решителното сражение: генерал-лейтенант Савов след даване на директивата остана на бойното поле като зрител през целия ден на 4 ноември и вечерта си замина за Лозенград без да упражни своите командни права с някоя заповед.

Към 18 ч. на 3 ноември от щаба на съединените армии се изпрати в първа армия и в дивизиите на трета армия следната заповед за атаката:

„Сведенията за противника остават същите с добавка, че артилерията, съсредоточена срещу нас, е в твърде ограничено количество и състои от най-разнообразни стари и нови системи.

Поверените ми съединени армии утре, 4 ноември, да настъпят с цел да атакуват укрепената Чаталджанска позиция на противника, за което:

1. Първа армия да атакува в пространството между Бахченшкьой и редута Санджактепе включително, като се старее с левия си фланг да направи прорив в неприятелския център около Хадемкьой. За постигане на последната цел десета ди-

визия да бъде назначена и употребена зад шеста дивизия. В боя да вземе участие по възможност всичката артилерия на армията. За осигуряване на десния фланг от Буюнчекмедже до Бахченшкьой и до крайбрежието на Мраморното море да се оставят най-необходимите сили. Кавалерийската дивизия да се съсредоточи около Аврен.

2. Трета армия ще атакува от укрепенното Куртдере включително до езерето Деркос, за която цел се насочва както следва:

а) Девета пех. балканска дивизия с придадената към нея бригада от 4 дивизия и с артилерията на двете дивизии да атакува от Куртдере до линията: укрепление VII — с Ясойрен включително. Началник на това крило генерал-майор Сиранов.

б) Трета пех. балканска дивизия с придадената към нея артилерия на 5 дивизия (без планинската нескорострелна батарея, която да остане в Софас в разпоредването на началника на 5 дивизия) да атакува участъка в ляво от тоя на 9 дивизия до езерото Деркос, като се постарее да вземе масива югоизточно от Лазаркьой, да се устрои там артилерията и да продължи настъплението си до линията Ясойрен, укрепление Дели Юнус. Началник на това крило ген.-майор Сарафов.

в) Пета пех. дунавска дивизия ще остави втори пех. полк в Джелепкьой и Орманли за наблюдение и охрана на крайния ляв фланг. Втора и трета бригади от тази дивизия с една планинска нескорострелна батарея да се съсредоточат около с. Софас и да бъдат готови да поддържат лявото крило на първата линия по мое разпоредване.

г) Останалите две бригади от 4 дивизия да се съсредоточат на левия бряг на р. Арк, между селата Субатчюю и Акалан, за да поддържат дясното крило на трета армия по мое разпоредване.

д) Аз ще се намирам на височина 3 км на изток от Акалан, с който пункт да се свържат всички дивизии от трета армия и щабот на първа армия чрез Ерменикьой.“

На 3 ноември вечерта и от щаба на първа армия се изпрати до дивизиите следната заповед:

„1. Сведенията за противника остават същите, изложени в заповед № 49, с добавка, че импровизираните набързо сили на противника са от 80 до 100 хиляди души и че артилерията, съсредоточена срещу нас, е в твърде ограничено количество и състои от най-разнообразни стари и нови системи.

2. В ляво от нас действа трета армия, която утре ще атакува противника на ляво от форт Куртдере, до езеро Дер-

кос. На крайния десен фланг на трета армия на север от Езетин настъпва 9 пех. Плевенска дивизия.

3. Утре в 5 часа поверената ми армия ще атакува неприятеля на укрепената му позиция на линията Гяурбаир—Махмудие—Санджактепе включително.

ЗАПОВЯДВАМ:

а) Конната дивизия да се съсредоточи утре след пладне в с. Аврен.

б) Десети конен полк да застане около чифл. Чешликъой за свързка между страничния отряд при Арнауткъой и десния фланг на първа дивизия, като в същото време наблюдава по брега на морето от Буюкчекмедже до Силиария включително.

в) Първа пех. Софийска дивизия да настъпи и атакува противника на линията Гяурбаир—Бахчеиштабия включително.

г) Шеста пех. Бдинска дивизия с придадените ѝ от 10 пех. сборна дивизия 47 пех. полк (3 дружини), 1 скорострелна и 1 нескорострелни артилерийски отделения, да настъпи и атакува противника на линията Ахмедпаша—Махмудие включително, като в последствие се разпрости до Санджактепе.

д) 48 пех. полк с 2 батареи остава да действа при Арнауткъой със задача да охранява десния фланг на армията. При благоприятни условия той трябва да прояви активни действия по посока на Буюкчекмедже.

е) Първа бригада от 10 пех. сборна дивизия с 2 скорострелни и 2 нескорострелни батареи да се съсредоточи на 1 км източно от с. Албасан, като остава в мое разпореждане.

4. Препоръчвам на началниците на дивизиите непременно да запазят в свое разпореждане известна част войски за маневриране, още повече, че им предстои да действуват само с дадените им вече сили.

5. Да се установи тясна връзка между първа и шеста дивизия.

6. Във време на боя аз ще се намирам на висотата 1¹/₂ км западно от Чаталджа на възела на пътищата.

В цитираните две заповеди за атаката, на частите (дивизиите) се посочват най-близките обекти, които те трябва да достигнат, без всякакви указания за действията след достигането на тези обекти. Ръководството на боя във вътрешността на неприятелската позиция се предоставя на началниците на дивизиите, като всичко се очаква от тяхната инициатива.

Тези две заповеди по форма и съдържание са заповеди за настъпателен полски бой, а не за атака на една укрепена позиция. Разпределението на обектите е извършено по картата. Командващият съединените армии разпределя неприятелската позиция на две почти равни части, които посочва като обекти на двете армии. След това като командващ трета армия разпределя участъка между дивизиите от своята армия. Същото прави и командващият първа армия. В своите заповеди командващите двете армии дават кратки, най-елементарни указания за взаимодействието между пехотата и артилерията, но и тези указания подхождат повече за полския бой, отколкото за боя срещу укрепена позиция. Освен това указанията си оставаха само на книга, защото от двата най-висши щаба на армиите не беше направено нищо, за да се организира настъплението така, че да се обезпечи взаимодействието между двата рода войски.

Трудно е да се определи от какво произлизаше това пренебрегване на укрепената позиция от страна на армейските щабове: в заповедите не се посочва дори посоката на главния удар. Дали се умаловажаваше нарочно силата на укрепената позиция, за да не спадне настъпателният дух у нашите войски? Дали се е смятало, че турците не са вече способни да се съпротивляват, макар и да са зад укрепления? Или пък щабовете нямаха достатъчно военна подготовка и не знаеха как трябва да се организира атаката на една укрепена позиция? Или пък, знаейки това, не можаха да се справят с организацията на едно по-сложно военно действие? Може би всички тези причини взети заедно дадоха в резултат повърхностни разпореждания, в които бяха пренебрегнати най-елементарните правила за водене на боя, които бяха добре разработени в нашите устави.

Въз основа на горните заповеди от щабовете на армиите, началниците на дивизиите издадоха своите заповеди за боя. И тия заповеди като че имаха пред вид полски бой, а не атака на една укрепена позиция. Дадената за действията на дивизията зона се разпределяше между бригадите пак по картата. Затова обектите на някои от бригадите бяха посочени съвсем неясно. Командирът на едната бригада от 9 пех. Плевенска дивизия донасяше в щаба на дивизията, че на местността не може да определи обекта, който трябва да атакува неговата бригада, защото този обект не е точно определен в заповедта по дивизията.

И в заповедите по дивизиите се даваха повърхностни указания за взаимодействие между пехотата и артилерията и

поддържане постоянна връзка със съседите. Но и тези указания повече подхождаха за полски бой.

За да се види организацията на атаката и техниката на командването, ще цитираме тук кратки извлечения от заповедите на дивизиите, които бяха поставени в първа линия. По форма и съдържание тия заповеди, както споменахме по-горе, бяха заповеди за полски настъпателен бой. Заповедите по дивизиите от втора линия в дадения случай нямат значение, защото тези дивизии само се преместиха по-близу до бойното поле, но участие в боя не взеха.

Разюме от заповедта по 3 дивизия за атаката

„1. Първа бригада да настъпи утре в 5 ч. и да атакува в участъка от Ардичтепе (кота 80.8) до Деркоското езеро.

2. Втора бригада да настъпи утре в 5 ч. и да атакува противника на линията с. Кърджали и укреплението Ташларбекри (№ 5) включително.

3. Трета бригада да настъпи в 5 ч., като 41 пех. полк с нескорострелно отделение се установи на изток от Калфакьой, на десния бряг на р. Софас, там дето се пресича реката с пътя Чифликкьой—Калфакьой; 42 пех. полк да се установи на пътя за с. Еникьой на 2 км югоизточно от с. Софас.

4. Командирът на 2 бригада да изпрати още сега една нескорострелна планинска батарея в с. Софас в разпореджението на началника на 5 Дунавска дивизия.

5. За да се намалят загубите, настъплението непременно да се почне в 5 ч.

6. Командирите на 1 и 2 бригада да поддържат връзка помежду си и да си съдействуват за завладяване на масива Лазаркьой—Кърджали, след което като устройат в своите участъци артилерията си, да продължат настъплението до линията Ясойрен—укрепл. Делиюнус.

7. Домакинските обози да останат на местата си. Бригадните командири съобразно с хода на боя да приближат своите паркови взводове.“

Разюме от заповедта по 9 дивизия

„1. Втора бригада (Полковник Попов) с придадената ѝ артилерия ще атакува участъка, в който са разположени укрепленията Караколнокта (X) Газибаир (IX), Акбунар (XI) и Куртдере.

2. Първа бригада (Полковник Евров) с придадената ѝ артилерия ще атакува участъка на север от този на 2 бри-

гада, в който са разположени укрепленията VIII, VI, VII (Теирментепе) и с. Ясойрен включително.

3. Първа бригада от 4 Преславска дивизия (Полковник Тодоров) остава в мое разпореджване при Субатчюю.

4. За намаляване загубите от артилерийския огън настъплението да се почне непременно в 5 часа. При това препоръчвам поставените цели да се преследват с твърдост и настойчивост при пълно съгласуване действията между пехотата и артилерията. Всяко завладяно парче земя да се укрепява и увенчава при първа възможност с артилерия.

5. Домакинските обози на частите, готови за движение, да останат на местата си до второ разпореджване.“

Разюме от заповедта по 6 пех. Бдинска дивизия

„... Поверената ми дивизия с придадените ѝ части: 47 пех. полк (3 дружини) и 1 нескорострелно артилерийско отделение, ще настъпи и атакува противника на линията Ахмедпаша—Махмудие включително, като в последствие ще се разпростре към Санджактепе, за което заповядвам:

а) Първа бригада да настъпи в 5 ч. и атакува фортовете Махмудие и Махмудпаша, като се старее в последствие да се разпространи към Санджактепе.

б) Втора бригада да настъпи в 5 ч. и атакува фортовете Хамидие 1 и 2, като се старее да се разпространи към фортовете Томаш 1 и Ахмедпаша.

в) Войските в мое разпореджване да останат на местата, определени в заповедта ми № 47, готови да настъпят.

г) Аз с щаба на дивизията ще се намирам на височината 1 кл на северозапад от гр. Чаталджа, където бригадите да се свържат с телефон...“

От цитираните кратки извлечения от заповедите по дивизиите се вижда ясно, колко пагубно щеше да се отрази върху успеха липсата на предварително разработен план за атаката. Изобщо в тези заповеди не се вижда никаква идея за предстоящия бой, никаква идея за подготовката на атаката, никаква идея за нанасяне на главния удар. Почти във всички заповеди има даже едно голямо противоречие в начина на воденето на атаката: началниците на дивизиите заповядват да се поддържат взаимно пехотата и артилерията, а от друга страна същите искат пехотата да използва тъмнината и да почне настъплението в 5 ч., т. е. два часа и половина преди разсъмване. Ясно е, че ако нашата пехота настъпеше енергично в заповядания час, тя щеше да достигне неприятелската позиция и да я атакува в тъмно, и в такъв

случай артилерията по никой начин не би могла да я поддържа, защото тя не беше извършила никакви пристрелки и батареите не бяха получили никакви обекти от предишния ден, за да могат да подготвят стрелбата в тъмно против тия обекти.

Изобщо за самите началници на дивизиите и за по-малките началници, които непосредствено щяха да ръководят боя, не беше ясно по кой от известните във военното изкуство начини ще се извърши атаката на неприятелската укрепена позиция: дали с ненадейна нощна атака или с предварителна артилерийска подготовка. Затова те заповядаха само часа на започването на настъплението, а предоставиха на по-долните началници сами да ръководят боя, както това става в полския бой.

От същите заповеди виждаме, че почти на всички части се заповяда да започват настъплението в един и същ час — 5 часа сутринта. Понеже частите бяха разположени кои по-близу, кои по-далеч от неприятелската позиция и понеже пред разните части местността не беше еднакво проходима, то при условие, че всички започват едновременно настъплението, те щяха да пристигнат до неприятелската позиция в разни времена, така шото не беше възможно да се получи ненадеен решителен удар от всички части. Напротив, ние ще видим по-нататък, че атаката се изражда в множество отделни по място и време боеве, които нямат никаква връзка помежду си и водят към разпокъсани безрезултатни атаки, макар в някои места те да се водят най-упорито и без оглед на големите жертви, които се даваха.

Заповедите по дивизиите се изпратиха късно през нощта срещу 4 ноември на по-долните командни инстанции.

Командирите на бригадите, макар да бяха изучавали предлежащата местност, не можах в тъмнината да се насочваха техните части. Някои от тях донесоха веднага, че са поставени в невъзможност да насочат полковете си, защото не могат да определят своите обекти. Понеже никой нямаше ясна представа за предстоящите действия, то трябва да предположим, че по-долните началници са били в същата тъмнина. Тези началници са предполагали, че най-напред ще им се посочат точно обектите, които техните части трябва да достигнат, а след това ще им се даде достатъчно време, за да разузнаят подстъпите и да организират настъплението на своите части при пълно познаване на обстановката. Понеже това не стана, то почти всички бригади и полкове бяха насочени да настъпят право пред себе си и да поддържат връзка със съ-

седите, та по този начин дано попаднат тъкмо срещу своите обекти.

По този начин наместо едно правилно насочване и групиране на силите против най-важните участъци от неприятелската позиция, нашите части тръгнаха да настъпват в една непрекъсната тънка линия, навсякъде еднакво слаба. И дума не може да става за използване на удобни подстъпи, защото тази част, която имаше такива в своята зона за настъпление, не можеше да ги използва и да напредне по-бързо, а трябваше да дочака да напреднат и съседите в ляво и в дясно, защото инак щеше да се изгуби връзката и да се струпат няколко части в една може би най-маловажна зона.

Началниците на артилериите в дивизиите не можаха също да направят никакви разпореждания за стрелбата на своите батареи за поддържане на атакуващата пехота. Те токущо бяха разположили своите батареи на позициите и имаха най-повърхностни сведения за неприятелската позиция и за разположената по нея артилерия. Целите не бяха определени и разпределени по батареите. Оръдията на последните не бяха насочени и при започване на настъплението на пехотата в тъмните утрени часове, нито едно оръдие не беше готово за стрелба. Нашата артилерия би могла да почне стрелбата само след разсъмване на 4 ноември, и то ако нямаше мъгла и ако неприятелската позиция добре се виждаше. Можем да си представим при тези условия, колко рисковано е било настъплението на нашата пехота, започнато в 5 часа. Без да е осигурена ефикасната поддръжка на нашата артилерия, пехотата можеше да достигне неприятелската позиция и да започне атаката на разсъмване, а ако денят бѝдеше мъглив, нашата артилерия не можеше по никой начин да ѝ помогне със своя огън.

7. Настъплението на 4 ноември

Основавайки се на заповедите, с които се целеше да се използва ранният час за приближаване към неприятелската позиция, почти всички наши части започнаха настъплението си между 5 и 6 ч. Всички началници се надяваха, че до разсъмване пехотните части ще преминат през силно обстрелваната откритата долина, която отделяше двете позиции. За поддръжка от страна на артилериата никой от нашите началници не мислеше, но всички смятаха, че щом турската артилерия открие огън, тя ще бъде задушена от нашата многочислена артилерия. Разбира се, че те не можах и да пред-

полагат, че нашата артилерия е поставена на толкова отдалечена позиция, че да не може да поддържа пехотата в най-решителния момент, когато тя се приближи до неприятелските окопи.

Дивизиите от втора линия също започнаха да се движат, за да застанат на изходните места, дето трябваше да бъдат готови да се намесят в борбата.

Турците заемаха своята позиция, като частите им ношуваха в самите окопи. Те нямаха никакво охранение пред окопите си и дори не подозираха, че е започнато общо настъпление против тяхната позиция. Те бяха разбудени едва когато нашите най-напреднали части осъмнаха непосредствено пред техните окопи. Безредната стрелба от всички страни дори и от окопите в по-задните линии показваше, че турците са били изненадани. Това показва, че ако нашето настъпление бе се започнало по-рано, то би се използвала напълно изненадата и нашите части биха успели лесно да проникнат дълбоко в неприятелската позиция.

На разсъмване всички настъпващи части от двете армии достигнаха до реките пред неприятелската позиция (Еникьойска, Катърчису и Карасу). Само левият фланг на 3-та армия остана по-назад. Тук местността даваше много удобни и закрити подстъпи на настъпление през деня, но за нощно движение тя беше съвършено неудобна. Частите настъпваха през гъсти храсталаци в колонна по един и всяка минута рискуваха да изгубят посоката на своето настъпление.

Лявата бригада от 3-та дивизия, която беше насочена към брега на езерото Деркос, достигна на разсъмване до чифлика на 1 км пред неприятелската позиция и предните ѝ части бяха посрещнати с пехотен огън. Понеже нямаше никакви сведения за неприятеля, бригадата се развърна в боев ред и изгуби много време за това развърщане и за разузнаване. Едвам късно след пладне тази бригада завладя чифлика, който се оказа зает само от около една турска рота с две картечници. Бавното преодоляване на едно такова слабо съпротивление показва от една страна колкото бездейтелни са началниците и частите, когато настъплението се предприема без предварително разузнаване на подлежащата местност; от друга страна този епизод ни показва колко трудности бихме имали да преодоляваме, ако турците не бяха останали тъй неподвижно приковани към своите позиции, а бяха изпратили напред в дъното на долината няколко разузнавателни отряди от пехота и картечници. Тези отряди можеха да заемат удобни позиции, да спрат нашето настъпление, а най-важното — да предупредят своите части за нашето настъпление.

Започна да се разсъмва, а над долината на реките Еникьойска, Катърчису и Карасу се спусна гъста мъгла, през която турците още не можеха добре да виждат нашите настъпващи части, но и последните не виждаха своите обекти и не можеха да определят посоката на своето настъпление. След като потегнаха разстроените си редове, нашите части продължиха настъплението си и започнаха да преминават реките. Само лявата бригада от 3-та дивизия още се бавеше около заетия от турците чифлик, а на десния фланг цялата първа дивизия попадна в блатистата долина на Карасу, която се оказа съвършено непроходима поради валелите дъждове. С нищо не може да се обясни бездействието на щабовеите на първа армия и първа дивизия, които организираха настъплението слепешката, без предварително разузнаване и по този начин цяла една дивизия биде подведена в едно блато под неприятелския артилерийски огън и търпеше загуби, без да може да вземе участие в боя.

Между 8 и 9 часа мъглата започна да се вдига. Турците останаха удивени, като видяха тъй близу до своите позиции множество вериги, които бяха спрели движението си, за да определят на светло посоката на по-нататъшното си настъпление. Но и началниците на нашите предни части бяха не по-малко изненадани от картината, която се откри пред техните очи: навикнали да гледат неприятелската позиция само отдалече и отвисоко, сега от низината те виждаха само множество окопи, зад които не можеше да се определи какво има; от тук никой не можеше да определи попаднал ли е срещу своя обект или не и затова началниците решиха да продължат настъплението направо пред себе си.

Настъплението продължи в добър ред, но щом нашите части се приближиха на 1000-1500 крачки от най-предните турски окопи, те бяха посрещнати с твърде силен пехотен огън. Турската артилерия, разположена на групи, добре защитена, също откри силен огън по най-напредналите наши части. Тази артилерия често съсредоточаваше изкусно своя огън по най-удобните подстъпи, които привличаха най-много наши части. Нашата пехота започна да търпи големи загуби и потърси най-напред убежища в гънките на местността, каквито имаше само в участъците на 3 и 9 дивизии. Останалите наши части започнаха да се окопават, за да дочакат намесата в боя на артилерията.

Щом се вдигна мъглата, нашата артилерия се намеси в борбата, като постепенно откриха огън почти всички батареи. Стрелбата обаче беше неподготвена, безсистемна, без ясно определена цел; отделни батареи или групи обстрелва-

ха в началото само най-видимите турски окопи, много от които бяха свършено празни. От наблюдателните артилерийски пунктове не се виждаше нашата пехотна позиция. Затова батареите ни обстрелваха силно и онези турски окопи, срещу които не бяха насочени никакви наши части. Турците пък скришом изпразваха тези окопи, за да засилят отбраната на онези участъци, срещу които беше насочена нашата атака.

Връзката между напредналата пехота и останалата на старите си позиции артилерия извънредно слабо се поддържаеше. Когато се видя, че неприятелската артилерия силно обстрелва нашата пехота, част от батареите започнаха да съредоточават огъня си по неприятелските батареи, с надежда да ги задушат или поне да привлечат огъня им против себе си. И чак сега стана ясно, че само няколко наши батареи можаха да достигнат с огъня си районите, в които бяха разположени турските батареи. Разстоянията бяха толкова големи, че дори най-предните неприятелски батареи продължаваха да обстрелват нашата пехота и тогава, когато против тях се насочваше огънят на много наши батареи.

Турската артилерия, поставена във от досегаемостта на нашия артилерийски огън, не се съблазни да влезе в борба с нашите батареи. Само няколко турски батареи през целия ден обстрелваха нашата артилерийска позиция. Останалите спокойно очакваха да се повдигне някоя наша част, за да я засипят със своите снаряди.

Други турски батареи имаха назначение да обстрелват удобните подстъпи и те не позволяваха на поддръжките да настъпят и да достигнат напредналите вериги.

Когато се видя, че борбата с турската артилерия е невъзможна от тези позиции, нашите батареи, вместо да променят позициите си, пренесоха огъня си пак по неприятелските окопи. И тази стрелба обаче беше безрезултатна, поради големите разстояния, защото не се разбунаха целите, а най-важното — поради това, че се обстрелваха обикновено онези неприятелски окопи, против които нашата пехота не настъпваше.

Артилерийският огън достигна най-високото напрежение към 14 ч. Той продължи кога по-силен, кога по-слаб до 19 ч. и се прекрати свършено с настъпване на нощта. Нашата артилерия, макар да беше по-многочислена, не можа да получи надмощие над неприятелската. Резултатите от нашия артилерийски огън бяха нищожни: турската артилерия не претърпя никакви загуби, макар по нея да бяха изстреляни много гранати и шрапнели; турската пехота остана също неуязвима в своите окопи и доби още по-голяма вяра в своята

позиция. Напротив, настъплението на нашата пехота беше спряно, тя остана прикована на същите позиции, на които достигна под прикритието на тъмнината и мъглата. Всички свои опити да продължи настъплението си тя изкупуваше с големи загуби.

Командващият съединените армии наблюдаваше настъплението по целия фронт на трета армия от своя пункт на височината 2 $\frac{1}{2}$ км. югоизточно от Акалан. Тук беше и началникът на артилерията в 3 армия. Последният обаче изучаваеше артилерийския бой по количеството на гърмежите от многото оръдия. Той се възхищаваше от действията на така наречената от него „грандиозна батарея“, а в края на деня всички в щаба на съединените армии не можаха да съзнат граматната грешка, която е допусната при разполагането на батареите на такива отдалечени позиции.

Между това началниците на предните дивизии получиха от своите пехотни части твърде обезпокоителни донесения за резултатите от днешния ден: те донасяха, че оставени през целия ден сами на себе без артилерийска поддръжка, са претърпели толкова много загуби, че по-нататъшното настъпление е невъзможно, без да се влеят в боя нови части и без солидна артилерийска подготовка от едни по-близки до неприятеля позиции.

На двата фланга настъплението беше най-слабо. От една страна трета дивизия не можа да напредне поради случайното изнасяне напред на една съвсем слаба турска част, а от друга — първа дивизия срещна на пътя си непроходими блатата.

На крайния леви фланг турците се опитаха със слаби сили да настъпят по пясъчната ивица между морето и езерото Деркос, но с огън бяха заставени да се върнат в своите укрепени позиции. Няколко турски парахода се показаха на хоризонта срещу Карабурун, без да откриват огън по нашите части, които не можаха да достигнат. Началникът на 5 дивизия обаче силно се безпокоеше от обстоятелството, че на тези параходи били забелязани много хора, смятайки, че това може да бъде началото на един сериозен десант.

На десния ни фланг, против страничното прикритие от 10 дивизия, турците стовариха с лодки 100 души към Кумбургас и 50 души към Ялос. Назначението на тези нищожни десанти е било вероятно да събират сведения и храни от местното население. Скоро обаче те бидоха прогонени и заставени да се качат на лодките си.

Четири неприятелски парахода от залива Буюкчекмедже и три по брега западно от залива през целия ден обстрел-

ваха разположението на първа дивизия, 10 к. п. и страничното прикритие с оръдия от голям калибр. Стрелбата беше извънредно неточна и не причиняваше никакви загуби

Вечерта частите замръкнаха пред неприятелската позиция и през нощта започнаха да усъвършенствуват своите окопи.

29 Продължение на атаката на 5 ноември

Очакванията на командващия съединените армии, че противникът ще бъде изненадан, не се сбъднаха и на разсъмване на 5 ноември нашите части бяха още далеч от неприятелските окопи. През целия ден на 4 XI нашата пехота не можа да преодолее равнината, която ни отделяше от неприятелската позиция. Изпъкваше ясно необходимостта да се прибегне до други начини за атаката на силната укрепена позиция. Трябваше да се дочака нощта и под прикритието на тъмнината да се удари решително в най-важните участъци. Турската армия, която се намиреше под впечатлението на неуспешните полски боеве, беше още панически настроена. Паниката, избухнала в най-предните ѝ линии, би се предала много скоро в дълбочина и близостта на столицата би спомогнала да са насочи там мисълта на бягащите войски. В такъв случай без големи загуби може би щяхме да постигнем важни резултати.

Един опит за нощна атака бе произведен по инициативата на един дружинен командир и излезе много сполучлив. Една дружина от 3 дивизия през нощта настъпи решително към неприятелските окопи западно от Ушактабия. В тъмнината тя достигна до самите окопи, защото турците нямаха напред никакво охранение. Дружината се хвърли право на нож върху изненаданите турци, които в паническо бягство хукнаха назад и разпространиха паниката навсякъде, където минаха. Обаче тази дружина остана изолирана. Нейните действия не бяха разбрани от съседите и дори от най-близките началници. Тя не можа да издържи контър-атаката, организирана от случайно намиращия се там енергичен турски корпусен командир Махмуд Мухтар паша и биде принудена да отстъпи на старото си място.

От описанието на този епизод в участъка на 3 дивизия се вижда колко важни резултати биха се получили, ако нощната атака се предприемаше не от една отделна дружина, а по целия фронт. При този бой е бил ранен от собствениците си войници командирът на 3 корпус. Пострадали са също и почти всички офицери от щаба на корпуса. Затова и в

турската литература среща по-обстойно описание на този епизод. От това описание се вижда, че макар атаката да е била произведена с незначителни сили, паниката е обзела не само атакуваните два турски табора, но и по-задните поддръжки и съседните части.

Щом като през целия ден на 4 ноември нашите части не можах да напреднат поради неприятелския огън, ясно ставаше, че ако не се предприеме нощна атака, ще трябва да се продължи атаката само след продължителна, най-грижливо организирана подготовка. В такъв случай би трябвало да се определят най-важните пунктове на атаката, да се изучат техните свойства и сила, да се струпат срещу тях всички необходими средства и сили, да се определи точно планът на подготовката и планът на атаката.

Обаче нашата главна квартира дори не знаеше какво става на този фронт, защото разполагаше само с няколко непълни и неточни донесения за боя на 4 ноември. Командващият съединените армии също не можа да схване обстановката, макар да наблюдаваше непосредствено боя на цялата 3 армия. Затова той реши да се продължи започнатата атака и на 5 ноември без предварителна подготовка, като предоставя подготовката ѝ на по-долните началници. По този повод той издаде през нощта заповед, която е образец на немарливо командване.

„Днешният разузнавателен бой завърши със завладяване на някои предни пунктове от неприятелската позиция. Частите да се окопаят на заетите от тях позиции и, ако е възможно, да доближат артилерията си по-напред. Утре решителните действия ще се продължат.“

Въз основа на тая заповед началниците на дивизиите от 3 армия дадоха също такива мекушави, неопределени и неточни заповеди, в резултат на които се явява общо бездействие по целия фронт през целия ден на 5 ноември. А заповедта на командващия първа армия по този случай прилича повече на една лекция по тактика, отколкото на заповед за боя. Тая заповед съдържа само общи фрази, нямащи нищо общо с обстановката, и затова ще я приведем изцяло:

„Утре в 5 ч. армията ще продължи действията си за атакуване на противника, при което разпределението на частите на армията остава същото, както в заповедта от 3 тогo № 51. Дивизиите от първа линия (1 и 6) ще действуват срещу същите обективи.“

Препоръчвам воденето на боя срещу закритие позиции (?) да се извърши методично. Артилерията непременно да поддържа с най-действителен огън атаката на пехотата. Пе-

хотата трябва да настъпи внимателно, за да не попадне под флангов огън, пехотен и артилерийски, и да се окопава на всяка крачка. Завладяното пространство, макар и пораднала под кръстосан огън, пехотата не трябва да отстъпва, а да се окопава на мястото си и се държи упорно.

Артилерията трябва да действа в пределите на действителния артилерийски огън, за да не поколебава вярата на пехотата в успеха на артилерийската стрелба. Стрелба на 5000-6000 метра не трябва да се допуска, защото такава стрелба е безрезултатна. Затова артилерията трябва непременно даменява позициите си, щом е останала надалеч от разстоянието на действителния артилерийски огън.“

От цитираните до тук заповеди за боя на 5 ноември виждаме, че почти всички висши началници едвам познават обстановката и смятат, че успехът е обезпечен, ако се започне само да се продължи боя по досегашния метод и ако се дадат няколко най-обикновени тактически правила. Затова и през нощта не се направиха почти никакви приготовления за предстоящия сериозен бой. Само най-малките началници се помъчиха да използват тъмнината и да приведат в ред разстроените свои части. По няколко батареи от всяка дивизия промениха своите позиции на 1000-1500 метра по-напред. Поддръжките също използваха тъмнината, за да се приближат до по-първите линии на бойния ред.

На 5 ноември бойното поле беше покрито с гъста мъгла, която се вдигна към 10 часа, а на по-високите места тази мъгла остана чак до 15 часа. Поради това нашата и неприятелската артилерии не можах да стрелят освен по вечерашните цели. А батареите, които през нощта бяха сменявали позициите си, нямаша никакви данни за стрелбата и трябваше да чакат вдигането на мъглата, за да се подготвят за стрелба.

Без да дочакат артилерийска подготовка на атаката, отделните части се помъчиха да използват мъглата, за да се доближат до неприятелските окопи, но щом биваха забелязани от турците, те биваха засипвани със силен пехотен огън, който спираше тяхното настъпление. Тъй по целия фронт до пладне се завързаха по няколко оживени боеве в участъците на всички дивизии от първата линия, обаче без всякаква връзка помежду им. Като резултат от тези боеве беше спечелване от някои наши части няколко стотин метра терен от предпозиционната местност:

Страничното прикрытие при Орманли остана на своето място срещу слабите турски части, които действаха в прясъчната ивица между Черно море и езерото Деркос. Няколко

парахода през целия ден обстрелваха неговите позиции, без да ни причинят каквито и да е загуби.

Трета дивизия започна настъплението си на разсъмване. По инициативата на по-малките началници някои части започнаха действията по-рано и сполучиха да проникнат в неприятелските окопи пред Ушактабия. Но догдето това да се узнае от съседните части, турците сполучиха да подведат пресни части, да контратакуват, да си вземат наново изгубените окопи и да прекратят появилата се в техните редове паника. Останалите части от дивизията, щом се вдигнаха от своите окопи, бяха посрещнати с силен пехотен огън и се повърнаха на старите си места. Само лявата бригада, която вчерашния ден беше останала много назад, сполучи да напредне и да се подравни с дясната, но щом попадна под неприятелския пехотен огън, и тя прекрати настъплението си и започна да се окопава. Значителна част от артилерията в участъка на тази дивизия беше излязла напред, но поради мъглата не можеше да поддържа настъплението на пехотата.

Девета дивизия също не можеше да напредне. Тук местността беше съвършено открита и близостта на неприятелските окопи правеше стрелбата от тях много действителна, макар да имаше гъста мъгла. Без артилерийско съдействие настъплението беше невъзможно. Друга причина за невъзможността да се настъпва беше и тази, че частите не бяха насочени правилно. Имаше части, насочени да атакуват най-задните окопи, когато най-издадените бяха оставени неатакувани. При тези условия с настъплението си частите попадаха веднага под най-силен кръстосан огън, претърпяваха големи загуби и биваха принудени да търсят закрития или да се окопават. Излезлите напред батареи от тази дивизия бяха принудени да заемат открити позиции. Турците съсредоточиха по тях огъня на много свои батареи и просто ги засипаха със снаряди. При тези условия те не можеха да дадат ефикасна поддръжка на пехотата.

Шеста дивизия на няколко пъти се опита да поднови настъплението си, но биваше спирана с пехотен огън. Борбата се водеше за завладяване на добре приспособения за отбрана чифлик Ескидже. Неприятелската артилерия и в мъглата добре обстрелваше подстъпите на този участък и настъплението ставаше все по-трудно. След вдигане на мъглата нашата артилерия силно обстреля чифлика и съседните окопи, но турците го напуснаха едва след пладне, без да бъдат атакувани, и тяхната артилерия отслаби огъня си. Чифликът падна в наши ръце, а частите на дивизията се доближиха на 700-800 метра от Хамидие 1 и Хамидие 2. Маневриращите войски на тази дивизия останаха през целия ден

почти на същото си място — $1\frac{1}{2}$ км. западно от Езетин.

Първа дивизия не можа да напредне и през целия ден остана на старото си място. Дясната бригада имаше пред себе си непроходимата река и блатливата ѝ долина. Лявата бригада трябваше да настъпи срещу селото Бахчеишкьой, добре приспособено за отбрана. Две артилерийски отделения през нощта бяха излезли на $1-1\frac{1}{2}$ км. напред и, щом се вдигна мъглата, съсредоточиха огъня си по селото. Но след вдигането на мъглата и турската артилерия можеше да обстрелва предпозиционната местност. Затова лявата бригада не можа да напредне. Неприятелският флот от залива Буюкчекмедже през целия ден обстрелва разположението на дивизията, но стрелбата от мощните флотски оръдия беше неточна и не причиняваше никакви загуби. При все това тя действуваше силно върху духа на войските и на нея се дължи отчасти неуспехът на дивизията.

И тъй, вследствие лошата организация на атаката и липсата на всякаква подготовка, до пладне не можаха да се достигнат никакви резултати. Такива не трябва и да се очакват, дори ако атаката беше по-добре организирана, защото за подготовката ѝ се изискваше много повече време. Само в щаба на командващия съединените армии никой не си даваше сметка за това. Там всички бяха под впечатлението на обикновените полски боеве и няколко пъти се пращаха подканвания до началниците на дивизиите да използват мъглата и настъпят по-енергично. Явно е, че командващият съединените армии е очаквал големи резултати от разпокъсаните усилия на толкова действувачи почти изолирано една от друга дивизии. Той не е имал никакви съображения за нанасяне решителен удар, нито за намесването на дивизиите от втора линия, които през всичкото време остават по местата си, а техните началници стоят без всякаква представа за боя и за намеренията на главния началник.

От приложената схема се вижда какво малко маневриране е извършено през това време в цялата предпозиционна местност. Тук не трябва да се смятат, разбира се, онези премествания на частите от втората линия, които командващият съединените армии извърши след кризата на боя и които се диктуваха от негово решение и от неоснователния страх от една турска атака.

Кризата на боя. — Отстъплението на части от 3 и 9 дивизия

Към $11\frac{1}{2}$ часа неприятелската артилерия постепенно намаляваше интензивността на своя огън по целия фронт. Това намаление не произлизаше вследствие надмощието на наша-

та артилерия, защото замълчаха и онези неприятелски батареи, които почти никак не бяха обстрелвани. Вероятно турците не разполагаха с големи количества артилерийски мундиции и ги пестяха за онези моменти, когато нашите части ще подновят настъплението си.

Възползувани от това временно затишие, някои наши части използваха удобни подстъпи, за да напреднат. Части от 4 пех. полк по закрити подстъпи сполучиха да се приближат до самите неприятелски окопи и да заемат някои от тях (окопите северно от укреплението Мешели). Обаче преди да се устроят, тези части попаднаха под силен кръстосан огън от съседните незаети още окопи. Неприятелската артилерия в това време поднови огъня си против участъка на целия полк. Внезапно този огън доби страшна сила. Загубите всяка минута ставаха по-големи. Нашата артилерия закъсна със своя огън, а когато тя започна да стреля, ясно се виждаше, че не може да се бори с турските батареи, защото последните не отслабваха стрелбата си. Поставени цели два дена под неприятелския пехотен и артилерийски огън, без да получат някаква помощ и без да могат да напреднат, най-напредналите части от 4 пех. полк не можаха да понесат и последните загуби. Те не издържаха силния неприятелски огън и разколебани започнаха на групи да напускат своите окопи и да отстъпват назад. Групите всяка минута ставаха по-големи и скоро увлякоха и по-задните поддръжки. Скоро целият полк беше в пълно отстъпление, преследван с огън от турските батареи, които учестиха стрелбата и нанасяха грамадни загуби на безредно отстъпващите маси. Отстъпващия полк търсеше убежище в позицията, от която се започна настъплението на 4 ноември, но множество войници продължиха отстъплението си назад и с разказите си за ужасите на неприятелският огън всяваха униние в близкия тил.

Началникът на 9 дивизия, щом забеляза отстъплението на 4 п. п., взе мерки да се закрепи положението на другите части, а за това той разполагаше с достатъчно войски.

Към същото време в щаба на командващия съединени армии се яви офицер, идещ от участъка на 3 дивизия, който съобщи, че и в участъка на тази дивизия е забелязано безредно отстъпление на войници от 42 пех. полк.

Турците се задоволиха да преследват нашите отстъпващи части само с артилерийски огън. Нито една малка тяхна част не напусна окопите си, за да преследва. Това впрочем не беше и възможно за тях, защото съседните наши части здраво се държаха в своите добре укрепени позиции.

В щаба на командващия съединените армии постепенно се рушеше вярата в успеха. Без да се вземат съответни мерки за правилна организация на атаката, в този щаб се очаквал вероятно голям резултат, голяма победа, която да застави турците да очистят фронта. И този резултат се очаквал вероятно до пладне на 5 ноември, защото към това време се забелязва едно колебание у командващия съединените армии, което личи от следната заповед, изпратена до командващия първа армия:

„Мъгливото време твърде много способствува за приближаване и завладяване на някои опорни пунктове с изненада. Противникът изглежда, че използва това време и набляга нашия ляв фланг. Атакувайте най-решително пред себе си и гледайте да завладеете някои от опорните пунктове“.

От тая заповед личи ясно, че щабот на армията се намира под впечатлението на отстъпващите войници и въображението му е възбудено от частния неуспех. Ние видяхме по-рано, че турците стояха неподвижни в окопите си и нито в едно от донесенията на частите няма дори намек за турско настъпление.

Горната заповед е последното смътно желание на командващия съединените армии да продължи атаката. Веднага след това той съвсем изгубва вярата в успеха и започва да дава заповеди, в които ясно проличава страх от турско настъпление във всички посоки. Тъй на началника на 5 дивизия се заповяда с целия втори п. полк и втора дружина от 5 п. полк да поддържа нашия ляв фланг „в случай на натиск от страна на противника“. На командира на 2/4 бригада се заповяда от Калфакьой да се подаде напред, да заеме хребета западно от Еникьой, „да запази артилерията, да спре отстъпващите и да спре неприятелското настъпление, като се жертвува до край“. А в щаба на действащата армия се изпраща следното донесение: „Турците повидимому разполагат с превъзходни сили. Някои от завладените позиции сполучиха да си завладеят обратно.“ В същото донесение се моли да се изпратят подкрепления откъдето това е възможно... Съвсем необяснимо е искането да се изпратят подкрепления, когато $\frac{2}{3}$ от всички наши сили стоеха още неангажирани в бой.

Решението да се прекрати атаката

До 14 часа командващият съединените армии не предприемаше нищо, за да се разясни общото положение. Неговият ум е постоянно под впечатлението на частния неуспех

в участъка на 9 дивизия. Страхът от общо турско настъпление окончателно го завладява и, като храни още една смътна надежда за успех в участъка на първа армия, той взема решение да прекрати атаката в участъка на 3 армия и да премине към отбрана. Че действително това прибързано решение е взето под неоснователния страх от общото турско настъпление, се вижда от разпорежданията, които се дават на началниците на дивизиите към 14 часа, които ще цитираме изцяло:

До началника на 3 дивизия: „Пред вид силната съпротива на противника по цялата линия и на значителните наши загуби, спрете временно настъплението, усъвършенствайте през нощта вашите вчерашни окопи, окопайте се на достигнатите вчерашни позиции и ще се удържате на тях до крайност. Нощес оттеглете масата на артилерията си на вчерашните позиции, като оставите едно полско отделение и всичката планинска артилерия на заеманите сега от тях позиции. Постарайте се да съберете и приведете частите си в ред, като имате в резерва най-малко две цели бригади, които да се разположат между Калфакъой и Софас. Никакви болни недейте пуца назад, освен несъмнено ранените. Попълнете нощес бойните припаси и бъдете готови за опорен отбранителен бой...“

До началника на 9 дивизия: „Пред вид голямото съпротивление, което противникът оказва по цялата линия, армията временно ще премине в отбрана на задните позиции. Усилете вашите пехотни прикриващи позиции (?) по десния бряг на р. Еникъойска. Пред артилерията усилете нощес вчерашните си окопи и бъдете готови да посрещнете в тях противника, с каквито сили и да ви атакува. Нощес незабелязано оттеглете гаубичното отделение назад на укрепената позиция на моя наблюдателен пункт. Приберете тази нощ частите си от втората линия и ги приведете в ред, като си образувате участъков дивизионен резерв (?) поне от една бригада. Гледайте обаче да не отслабвате предната си линия до степен да бъде атакувана и взета от противника, защото тогава ще си изложите артилерията... Ако намирате, че артилерията е много издадена, оттеглете застрашената ѝ част на вчерашните позиции. Бъдете нощес готови да срещнете нощни опитвания на противника да ви атакува.“

На началника на 5 дивизия се заповядва да образува армейски резерв с една своя бригада и една бригада от 4 дивизия, който да се разположи между Калфакъой и Софас и да послужи „като опора на 3 армия“, ако противникът настъпва.

На началника на 4 дивизия, чиито бригади бяха разпръснати по целия фронт на 3 армия, се заповядва да поеме командването на десния участък от 9 дивизия.

На командващия първа армия по-късно се съобщава за взетото решение.

Един час след даването на тези разпореждания командващият съединените армии изпрати едно донесение в главната квартира, в което чрез невярно описание на обстановката се стреми да оправдае взетото решение, което впоследствие биде одобрено от щаба на действащата армия.—Ето и самото донесение на командващия съединените армии:

„Днес нашите атаки по цялата линия са отбити. Заети миналата нощ опорни пунктове, след ожесточени боеве, попаднаха отново в ръцете на противника. Предните полкове силно разстроени. Пред вид на всичко това взех решение да премина към отбрана на вчерашните наши позиции, които през нощта ще усилим фортификационно. В мое разпореждане остават само две бригади, които ще държа като последна опора. Силата на противника и неговата позиция се оказа твърде неугавими, че с разполагаемите наши сили не може да става вече дума за атака. Ще се държим пасивно до последна крайност. Моля съобщете ми мога ли да разчитам на някакви поддръжки, кога и откъде.“

В това донесение обстановката се представлява не такава, каквато беше в същност: преди всичко никакви атаки през този ден не бяха произвеждани, а някои наши части не можаха просто да издържат неприятелският огън, на който бяха изложени, благодарение лошата организация на атаката; не е вярно и твърдението, че в разпореждането на командващия съединените армии остават само две бригади, защото видяхме, че повече от половината войски на първа и трета армии не бяха още намесени в боя; пресилено е още и твърдението, че турските сили и тяхната позиция са неугавими, защото неугавимостта им произлизаше от това, че нашата артилерия просто беше оставена без всякакво командване и беше твърде поставена, че не можеше да вземе участие в боя.

Оттегляне на частите на изходната позиция

На 5 ноември вечерта всички части от бойната линия получиха заповед да се оттеглят на изходната позиция, от която се започна нашето настъпление на 4 ноември.

Оттеглянето се извърши през нощта, без да бъде забелязано от турците, които останаха все така неподвижни на своите позиции. Сутринта почти всички части бяха на новите

си места, когато в участъка на 6 дивизия се започна оживен артилерийски бой: заповедта за оттеглянето е била получена в частите на тази дивизия късно през нощта; артилерийските части повдигнали въпрос, че трябва да се остане на същите позиции през целия ден, а да се отстъпи на 6 ноември вечерта, защото иначе артилерията ще претърпи големи загуби, ако не може да се изтегли през тази нощ. Догдето се водели тези разговори обаче, цялата 2 бригада, както и част от първата, отстъпили и артилерията останала без пехотно прикритие. Сутринта турците забелязали отстъплението на нашите части и започнали на групи да се спущат напред от своите позиции. Преди още да бъде очертано добре турското настъпление, то е било спряно с артилерийски огън от всички батареи на 6 дивизия. Оживеният огън на нашата артилерия предизвика огъня на цялата турска артилерия. В борбата се намеси и част от артилерията на 9 дивизия и артилерийският огън скоро доби същата интензивност, каквато имаше на 4 ноември в момента на най-решителното настъпление.

Началникът на 6 дивизия сметна за опасно да остави голяма част от своята артилерия толкова издадена напред без прикритие и заповяда да се изпратят напред няколко дружини от 2 бригада, които настъпиха през деня, но не можаха да достигнат до артилерийската позиция, поради силния неприятелски огън.

Вечерта на 6 ноември и частите от 6 дивизия се оттеглиха на своите изходни позиции.

306. Някои от причините за неуспеха на атаката

Атаката на Чаталджа не беше сериозно замислена, но макар и недокарана до край, тя е една операция. Трябва да изучим добре причините за несполуката на тази атака.

1. Марш-маньовърът за достигане на тази неприятелска позиция беше организиран без спазване на най-елементарните правила в подобни случаи: след изтощителните сражения при Бунархисар, Карагач, Люлебургас, на частите се даде три дена да се устроят и да попълнят запасите си.

Както във всяко голямо сражение, спечелено без искуство, победата при Карагачдере ни струваше скъпо, но тя не беше използвана. Началниците-ръководители на българската армия смятаха с един прибързан марш-маньовър да се явят при Чаталджанската укрепена позиция, докато разбитият противник не я е усилил и не е организирал отбраната.

Тази идея се преследваше безогледно, което показваше липса на широк окомер в нашата главна квартира. Защото

всеки схващаше необходимостта да се бърза, но всеки сквашаше още, че не трябва пред една укрепена позиция да се събира изморена и разстроена армия.

Тръгнаха нашите дивизии към Чаталджа без спир, без дневки, при едно кишаво време, по ужасна безпътница, без необходимите запаси, с неустроен тил и с ежедневни преходи не по-малки от 20-30 клм. И пристигнаха пред неприятелските укрепления изморени, разнебитени, гладни, с маса заболели и изостанали по пътищата. С този марш-маньовър ние доказахме, че българския войник си е останал същият знаменит пешеходец, какъвто беше в 1885 год., но същият този марш-маньовър ни доказа, че и нашето интенданство не е направило ни крачка напред от онова, що беше в Сръбско-българската война. Частите с устрем се движеха към целта—Цариград, но щом се отдалечиха от богатия район, който ги хранеше, и щом изтощиха района, в който се намираха, започнаха най-мизерно да гладуват. И войниците най-чистосърдечно говореха помежду си, насядали край калния път: „Не може да се върви вече — не дават хляб, защото нямало, не дават вода, че холера имало, не дават почивка. — Не за бой, ами дори за бягане сили не останаха.“

2. Никой от голямите началници нямаше едно що-годе представа за действителната бойна стойност на укрепената позиция при Чаталджа. От нашите мирновременни органи за разузнаване нямаше никакви сведения за нея. Шпиони нямаше, от които да се узнае нещо за сегашното състояние на позицията. Щабът на 3 армия издаде бюлетин със сведения, събрани от местните жители, които не попълниха нашето познаване на позицията. От частите не се събраха никакви сведения, защото разузнавателни боеве нийде не се водеха, а ние влязохме в съприкосновение с противника, чак когато дойдохме на артилерийски изстрел от позицията. След това от щаба на 3 армия се изпрати един лист с номерата на Чаталджанските укрепления, обаче и това за нищо не послужи, защото частите нямаха време да узнаят номерата на укрепленията на самата местност.

Когато командирът на една бригада получи след два дена заповед да атакува укрепението № 7, той заявяваше, че не знае къде именно се намира това укрепление, защото неприятелската позиция вече беше по-силно укрепена и имаше съвършено друг изглед от този, какъвто имаше при номерирането на укрепленията в щаба на армията.

За голямо съжаление разузнаването на позицията беше съвършено пренебрегнато не само от главното командване, ами и от частните началници. Дори малката, но извънредно

дълбока рекичка Карасу, която беше един вид отделна линия между нашите и турските предни постове, не беше изучена и в нея се издавиха множество ранени войници, които не можеха да я прескачат и се опитваха да я газят (дълбочина 2-3 метра).

На частите не се даде време да се опомнят и да изучат неприятелската позиция, местността пред нея, подстъпите.

3. Съществуващите бойни единици се разстроиха, когато се започна атаката. Трета армия повече не съществуваше, тя беше оставена във втора линия, а в първата линия се хвърлиха 3 и 9 дивизии. Тези дивизии затънаха в калищата пред неприятелската позиция и гладуваха още преди да се започне атаката. Испитаните в по-раншните боеве 4 и 5 дивизии се оставиха в резерв, без да бъдат употребени в дело. А между тези дивизии се чувствуваше вече една доста солидна органическа свързка, която именно в този случай трябваше да се използва.

4. Това беше последното решително сражение и за спечелването му трябваше да се вкара в работа цялата армия. Наместо това ние виждаме да се вкарват в боя частите на пакети и цели дивизии да стоят в резерв под изстрелите на неприятелската артилерия, без да вземат участие в борбата. Остава се в ръцете резерв, който не взема участие в боя и е само зрител и в най-важните му моменти, когато частите от бойната линия започнаха да отстъпват.

5. Разпръснатост на силите и ударите. Наместо да атакуваме само един важен участък, като струпаме на него всичките си сили, ние атакувахме с еднаква сила цялата неприятелска позиция и навсякъде бяхме слаби. Още повече, че нашата артилерия се разположи в една огромна батарея, далеч от противника и равномерно пръсната по целия фронт.

6. Нямаше тежка полска артилерия, освен няколко 12 с/м гаубични батареи. Ако тежката ни артилерия е била ангажирана на друго място, то липсата ѝ при атаката на укрепената турска позиция на Чатаалджа щеше да бъде извинителна за главното командване. Обаче след несполуката тук се докара едно значително количество такава артилерия, а това обстоятелство показва, че ако главното командване съзнаваше важността и необходимостта от тежката артилерия, би се погрижило, щото тя да пристигне на време. Личи си, че този въпрос е бил свършено пренебрегнат при организацията на атаката.

7. Народната армия разсъждаваше върху политическата обстановка, смяташе, че атаката на тази позиция е ненужна, защото и да влезем в Цариград, великите сили не ще се съгласят да се отстъпи той на България. Върху тези разсъж-

дения народът подсказваше друг стратегически маньовър: както сме силни и страшни за турчина, да се спрем пред Чатаалджа, върн от изстрелите на противника, да се укрепим и с постоянно заплашване, че ще форсираме последната защита на Цариград, да принудим турците да сключат износен за нас мир.

За изпълнението на този маньовър българската армия би се била до последна капка кръв. Обаче за атаката на Чатаалджанската позиция армията отиваше без ентузиазъм.

8. Холерата е страшен бич за армиите. Тя е превръщала и в мирно време населението в психологическа тълпа, та е бягало в ужас по горите. За българина тя беше още по-ужасна, защото истинската ѝ грозотия той не беше изпитвал. В първите дни след констатирането на тази страшна болест между войниците духът беше страшно отпаднал и всички се почувстваха болни. Именно в тези дни се започна и атаката на Чатаалджанската укрепена позиция. Войниците се бояха от холерата повече, отколкото от куршума.

След няколко дена всички видяха, че това е обикновена епидемия, не по-лоша от тифа, и се успокоиха. Длъжност беше на санитарните власти да предупредят главното командване, че в началото на всяка епидемия психологическото състояние на масите е страх и че след няколко дена те ще се успокоят. Началото на болестта изискваше непременно отлагане на атаката на една неделя.

9. Нямаше никаква връзка между съседните участъци и атакуваха се най-напред владенията навътре укрепления, които бяха и заети, обаче частите попаднаха под кръстосан огън на неатакуваните по-преди укрепления и в най-кратко време нашият успех се превърна в несполука.

10. Войниците тръгнаха в атака с раници, а с незначително количество патрони.

11. В заповедта за атаката се казва само да се атакува Чатаалджанската позиция, без да се укаже целта на тази атака. Това още повече, усили убеждението на войниците, че тази позиция не трябва да се атакува.

12. Шуменските маневри преди мобилизацията, произведени без всякакъв оглед на военното изкуство, произведоха своя ефект: голямата прилика се забелязваше между прибързаната, парадната, произведената за половин ден атака на Шуменската крепост и атаката на укрепената позиция на турците при Чатаалджа. Във военното време ще вършим онова, на което сме учили в мирно време.

13. Неподготвеност на по-малките единици да действуват против укрепени позиции. Някои полкове настъпиха най-

енергично, достигнаха зоната на пушечния огън и се окопаха. Окопите на цял един полк бяха натъпкани в едно пространство 500 крачки по фронта и 100 крачки в дълбочина.

14. Нашата многочислена артилерия не можеше да поддържа настъплението на пехотата, защото беше далеч. Единственият участък, в който артилерията можеше да следва пехотата, бе този срещу Хадемкьой, но тук ние нямаше никак артилерия, защото тук тя трябваше да се разполага на маскирани и открити позиции... Една от причините на несполуките не е ли и излишното ни стремление към закрити позиции?

Б. Второстепенни операции

ГЛАВА I

Формиране и задачи на разните „отряди“

Видяхме, че главната маса на нашата армия се съсредоточи срещу Одрин и Цариград, а една наша дивизия влезе в армията на Степановича за действия в долината на река Струма и към Солун.

Останаха открити само следните операционни посоки в Родопите:

- а) Драма—Неврокоп—Пазарджик;
- б) Ксанти—Пашмакли—Пловдив;
- в) Гюмюрджина—Кърджали—Хасково;
- г) Дедеагач—Димотика—Одрин.

Тези операционни посоки преминават през Родопите, които са труднопроходими, слабо населени, неплодородни, неудобни за действия на големи маси. Но те водят към важни градове (Пазарджик, Пловдив, Хасково, Ясеновград), през които минава една от най-важните съобщителни линии. Независимо от това, ако турците сполучеха да проникнат по една от тези посоки в наша територия, можеха да разстроят половината от нашата база (цяла Южна България).

Пред вид важността на тези операционни посоки, нашата главна квартира постепенно формира множество силни „отряди“, които погълнаха много сили и почти всичката ни планинска артилерия.

Най-напред бяха формирани само два отряда: Родопният (1/2 и 3/2 бригади) и Хасковският (2/2 бригада). Хасковският отряд след заемането на Кърджали бе привлечен да

действува около Одрин, а на негово място бе формиран Кърджалийският отряд. По-после от 7 конен полк, част от Хасковския отряд и една Македоноодринска дружина бе формиран Айроболският отряд. Най-после и самостоятелната конна бригада (3 и 6 к. полкове) след обграждането на Одрин бе усилена с пехота и артилерия и насочена да действува по десния бряг на р. Марица като самостоятелен отряд.

Тъй формираните отряди имаха назначение да запазят Южна България от турско нахлуване по една от второстепенните операционни посоки. Но в нашата главна квартира се смяташе, че най-добре ще се изпълни това назначение, ако ние сами нахлуем в Западна Тракия и унищожим всички турски организирани сили, които не можеха да получат подкрепления нито от Македония, нито по море, нито от Източна Тракия. И затова „отрядите“ получиха следните инструкции:

1. *Родопският отряд* да настъпи и завладее владения в наша територия Тъмръшки клин, след което да продължи настъплението си в посоката Неврокоп—Драма.

2. *Хасковският отряд* да настъпи и завладее Кърджалийско, да обезоръжи помашкото население и охранява тила на нашите войски, които обграждат Одрин откъм юг.

3. *Кърджалийският отряд* да не допусне неприятелското настъпление в посоката Гюмюрджина—Хасково. По-сетне началникът на отряда сметна, че тази задача най-добре би се изпълнила, ако се заеме Гюмюрджина.

4. *Айроболският отряд* бе формиран, когато нашите първа и трета армии достигнаха до Чаталджа, и имаше назначение да охранява тила на тези армии от турско нападение от Галиполския полуостров.

5. *Самостоятелната конна бригада* да заеме гр. Дедеагач, за да го използваме като стоварно пристанище за продоволствие на нашите първа и трета армии, докато Одрин затваряше железния път.

Силата на тези отряди се вижда от таблицата. Виждаме, че за второстепенни задачи са отделени извънредно много войски (76 дружини, 41 батареи, 16¹/₂ ескадрона, 54 картечници). С това отрядите бяха направени по-тежки и по-негодни за действие в труднопроходимата планинска местност. Освен това тези отряди погълнаха почти всичката ни планинска артилерия, макар турците да не разполагаха в района с повече от 3-4 батареи. Това излишно претоварване на „отрядите“ с планинска артилерия стана причина да се лишат от такава първа и трета армии, когато последната действуваше в труднопроходима и планинска местност.

Формирането на тези силни „отряди“ внесе безредие в общата организация. Наместо названието „отряд“ можеха да си останат организационните имена (1/2 бригада, 2/2 бригада и пр.) Названията „Родопски“, „Кърджалийски“, „Хасковски“ и пр. също бяха една несъобразност: всичките отряди действаха в Родопите, а само един от тях се наричаше „Родопски“; „Кърджалийският“ отряд остана със същото си име и когато беше в Гюмюрджина, в Димотика и дори на брега на Мраморно море.

Най-после, формираните отряди носеха в себе си всичките несгоди на импровизицията:

- 1) Те бяха многочислени и неподвижни;
- 2) Бяха снабдени с полска артилерия, която не можеше да се движи из козите пътеки на Родопите;
- 3) Нямаха товарен обоз, а се снабдиха с такъв в периода на формирането си, като реквизираха каракачански коне, току-що снети от паша.
- 4) Нямаха органическа връзка като нещо сборно, както бе Кърджалийският отряд, който два пъти сменява своите началници.

Боеен състав

На „отрядите“, действащи самостоятелно

Отряди	Дружини	Картечници	Батар.		Ескадрони	Пионерни роти	Технически роти	Хора
			Полски	Планински				
I. Родопски отряд								
1, 2, 3/2 бригади (9. 21. 27. 39 пех. полкове); 5. 6. погр. друж.: 3/3 сс. арт. отд.; 3 план. арт. полк (3 несс. и 7 сс. батареи)	18	16	3	10	1 ^{1/2}	1	1 ^{1/2}	25000
II. Хасковски отряд								
2/2 бригада (28. 40 п. полкове); 3 пл. арт. полк 3 несс. батареи и от 3 сс. арт. полк 3 батареи.	8	8	3	3	1 ^{1/2}	—	—	10000
III. Кърджалийски отряд								
2 др. от 40 п. полк; 7. погр. дружина; 10 доп. дружина; 10 и 16. опълч. дружини; Софийска сбор доп. друж.; 32. оп. дружина; 3 м.-о. бригада.	12	4	—	3	1 ^{1/2}	—	1 ^{1/2}	12000
IV. Самостоятелна к. бригада								
3. 6 конни полкове; 2 м. о. бригада; по една друж. от 10 и 23 пех. полкове.	6	—	2	—	8	—	—	5000
V. Айрболски отряд								
7. к. полк, 9. к. полк, 2 ^{1/4} дружин. от 28 п. полк, 1. бригада от м. о. опълчение, 23. опълч. друж., 2 роти от 19. доп. друж., 1 рота от 5. доп. дружина, 2 бат. от 9 несс. арт. полк.	8	2	2	—	5	—	—	6000
Всичко	52	30	10	16	14 ^{1/2}	1	1	58000
VI. В състава на 2 сръбска армия								
7. пех. дивизии.	24	24	12	3	2	2	1	36000
А всичко.	76	54	22	19	16 ^{1/2}	3	2	94000

Действия на Родопския отряд

1. Настъпление към Пашмакли и Неврокоп

На Родопския отряд бе възложена задачата да охранява посоките Ксанти—Пловдив и Драма—Пазарджик, за което той трябва да настъпи и заеме Пашмакли, Разлог и Неврокоп, след което, ако обстановката позволява, да продължи настъплението си по долината на р. Места.

Отрядът бе съсредоточен в 3 групи:

а) 2/3 бригада с 3 полски и 2 планински батареи — в района на селата Ракитово, Лъджене, Баня Чепинска, за действие в посоката Разлог—Неврокоп.

б) 9 пех. полк с 4 планински батареи — около с. Батак, за действие към Дьовлен и Неврокоп.

в) 1/2 бригада (21 пех. полк с 4 планински батареи) — в Чепеларската котловина, за действие в посоката Пашмакли—Ксанти, като се опита да разруши железопътния мост при ст. Бук.

Веднага след съсредоточаването от частите на отряда бяха изпратени към границата отделни роти, които да усилят граничната стража. Обаче никакво разузнаване за неприятеля не беше организирано, макар отрядът да разполагаше с две части въстаници, предвождани от войводи, които добре познаваха тези места. Поради това до 4 октомври в щаба на отряда се знаеше само, че турците също са усилили своята погранична стража с редовни войски и въоръжени местни жители (башибозук). От главната квартира бяха получени следните неверни сведения за силите на турците срещу отряда:

В Разлог — 1 табор, в Неврокоп — 5, в Серес — 2 и 4 ескадрона, в Драма — 3 табора, в Дьовлен — 1, в Търмръшко — 1, в Пашмакли — 2; всичко — 15 табора и ескадрона.

Въз основа на тия сведения началникът на отряда реши, щом се обяви войната, да настъпи в посоки:

а) 1/2 бригада (21 пех. полк с 1 скорострелна и 3 нескорострелни планински батареи и 6 погранична дружина) да настъпи към Дьовлен, като се стреми да плени намиращите се в Търмръшкия клин турци. По-после, ако обстановката позволи, да настъпи към ст. Бук, за да развали моста и тунелите около тази станция.

б) 9 пех. полк с 4 скорострелни планински батареи и 1/2 пионерна рота да настъпи към Дьовлен от запад, след

което да продължи настъплението си през Карабулак и Доспат за Неврокоп.

в) 3/2 бригада с 3 полски и 2 планински скорострелни батареи, 1/2 пионерна рота и 1 мостов взвод да заеме гр. Разлог, след което да продължи настъплението си за гр. Неврокоп.

На началниците на отделните колони се дадоха подробни инструкции за предстоящите им действия, защото поради пресечената местност всеки от тях щеше да действа почти самостоятелно. В тези инструкции им се препоръчваше едновременно с настъплението да обезоръжават ненадежното помашко население и с отнетото от него оръжие да се въоръжават българските селяни.

2. Настъплението на 3/2 бригада към Неврокоп

На 4 октомври, без повод от наша страна, турците откриха огън по нашите погранични постове. На другия ден 3/2 бригада настъпи в две колони със цел да заеме граничната линия в участъка от изворите на Места (Каратепе) до Гюлтепе. Турците не можаха да се съпротивляват на нашата мощна артилерия, която под ред събори всичките им каменни мостове. Вечерта те напуснаха границата и безредно отстъпиха, като повлякоха след себе си и пограничното население.

Командирът на бригадата нямаше никакви сведения за неприятеля. Поради това по-нататъшното настъпление в турска територия се извършваше с излишна предпазливост. Настъплението се бавеше още и поради лошите пътища, неподходяща организация на отряда (полска артилерия), а така също и поради съпротивата на местното население, което, за да запази имотите си, се организираше на малки групи и от непристъпните скали обстрелваше нашите колони.

Едва на 8 октомври двете колони достигнаха долината на Места и започнаха да се укрепяват на линията Кол. Мензел, кота 951. На 9 октомври Разложкият гарнизон (1 пех. полк, 2 планински батареи и около 500 души башибозук) настъпи в източна посока. Същия ден и нашата 3/2 бригада настъпваше за преминаване р. Места. На 2 км от с. Елешница нашите предни части бяха обстреляни от една батарея около селото. Пред вид на това, че командирът на бригадата нямаше никакви сведения за неприятеля, реши да се укрепи на позицията, която беше заел развърнатият боен ред. Турците взеха това наше спиране за слабост и настъпиха решително с 4 табора. Нашата артилерия, която до това време

беше зела удобни позиции, откри такъв убийствен огън по настъпващите вериги, щото те бяха принудени веднага да залегнат. Нашият огън бе толкова действителен, че те не можаха дори да се окопаят. Когато нашият боен ред премина в настъпление, те започнаха безредно да отстъпват и в тъмнината отстъплението им се обърна на паническо бягство, от което организиранияте части се стопиха за няколко часа. Войниците търсеха спасение в околните села, като хвърляха войничките си дрехи и обличаха селско облекло. Местното население също започна панически да бяга от своите жилища. По този начин само с артилерийски огън се създаде отлична обстановка за бързи действия.

Нашите части обаче не продължиха преследването, а отстъпиха на изходната си позиция за нощуване. Съприкосновението с неприятеля бе изгубено и на 10 октомври нашите части изминаха само няколко километра, защото нямат представа за неприятелското разстройство, а вземат обширни мерки за охрана, развърщат се в боен ред при всеки изстрел, даден от изостанали турски войници. За завладяване на селото Батаня, от което бяха дадени няколко изстрела, се развърна цяла колона, артилерията го обстрелва продължително, а някои части се връщаха назад, за да вземат изходно положение за обхождане на селото.

На 11 октомври, след извънредно бавно и уморително движение за маневриране срещу гр. Разлог, нашите части влязоха без бой в града, защото в него нямаше никакви неприятелски войски, а местните жители бяха излезли по височините с бели флагове — знак че се подчиняват.

След това цяла седмица бригадата остана в околностите на Разлог и Банско, без да се погрижи да узнае нещо за неприятеля. Поради липсата на каквито и да е сведения бригадата взема обширни мерки за охрана от всички страни, ежедневно размества частите, които правеха най-уморителни походи в околните планини, изпращаха се отделни роти за обезпечение на тила и за обезоръжаване на местното население, спрямо което се постъпваше нетактично. В същност помашкото население беше готово да се подчини на нашата власт, но нямаше кой да му каже, че му се обезпечават животът и имотът. Някои отделни случаи на въоръжена съпротива от някои села в никой случай не можеха да се смятат като съпротива на властта. Във всеки такъв случай въпросът бе да се запазят домашните огнища.

В това време командирът на 3/7 бригада, настъпваща по долината на Струма, молеше да му се съдействува при атаката на Кресненското дефиле, заето от значителни неприя-

телски сили. На 13 октомври една дружина, усилена с 1 планинска батарея, бе изпратена на помощ на 3/7 бригада. В лошо време (мъгли, снежни бури, виелица и поледица) изпратената дружина премина през Пирин планина без път или по кози пътеки и на 14 октомври зае позиция по височините на левия брег на Струма. Гъстата мъгла бъркаше на ориентировката и затова дружината не можа да вземе участие в боя, а и турците до вечерта отстъпиха от своите позиции.

Друга една дружина по-рано бе изпратена по прохода Предел, за да действува в тил на турците, които водеха бой с нашия 50 пех. полк при Сърбеново. Тази дружина взе участие в боя и после настъпи заедно с полка до Кресненското дефиле.

По-после 3/2 бригада настъпи до долината на Места и завладя без бой гр. Неврокоп, дето на следния ден пристигна и 9 пех. полк заедно с придаденото му части.

3. Настъплението на 9 пех. полк към Неврокоп

За изпълнение на възложената му задача, усиленият 9 пех. полк още от Батак бе разделен на две самостоятелни колони. Лявата колона трябваше да съдействува на 21 пех. полк за завладяване на гр. Дьовлен; дясната колона трябваше да завладее граничната линия, после да дочака пристигането на лявата и след това двете колони да продължат настъплението си към Неврокоп.

Дясната колона настъпи по пътя Батак—Ташбоаз — поста Доганица и на 5 октомври вечерта само с артилерийски огън разгони турската погранична стража. На 6, 7 и 8 октомври тя продължи бавно своето настъпление, като имаше да се бори повече с трудностите на местността, отколкото с неприятеля. В долината на Доспат колоната остана цяла седмица.

Лявата колона на 5 октомври настъпи по пътя Батак — Фотен — Тилкили махле и вечерта след незначителна съпротива турската погранична стража бе прогонена. На 7 октомври колоната достигна до гр. Дьовлен, вече зает от частите на 21 пех. полк. След два дена почивка колоната продължи настъплението си по пътя Дьовлен—Постан—Карабулак—Бадолин и на 16 октомври достигна в Сатовица, дето се събраха двете колони.

От тук полкът в пълния си състав настъпи към Неврокоп, дето пристигна едновременно с 3/2 бригада.

4. Действията на 21 пех. полк към Пашмакли и ст. Бук

Съсредоточеният в Чепеларско 21 пех. полк с 6 планински батареи настъпи в три колони:

Дясната колона не срещна пред себе си значителни неприятелски сили, но на 6 октомври едва достигна до с. Михалково.

Средната колона на 5 октомври разпръсна с артилерийски огън пограничната стража, но на 7 октомври трябваше да атакува укрепената позиция на турците на височината Кумгидик. Същия ден предните части на тази колона заеха гр. Дьовлен.

Лявата колона трябваше да настъпи към Пашмакли, но по-после задачата ѝ бе изменена, като ѝ се възложи да охранява границата южно от Чепеларе. Началникът на тази колона разпръсна силите си на голям фронт и веднага се почувствува слаб във всички точки. Турците пък помислиха, че ние сме действително слаби в тази посока, и започнаха с отделни групи от редовни войници да нападат отделни пунктове. Всички техни нападения бяха отбити само с пехотен и артилерийски огън. А началникът на колоната постоянно донасяше, че срещу него се групират големи турски сили.

След завладяването на Дьовлен дясната и средната колони бяха насочени на юг през Триград за ст. Бук. Но поради тревожните донесения от началника на лявата колона, командирът на 1/2 бригада, наместо да продължи настъпление то си, заповяда частите да се върнат назад, за да се поставят срещу фронта на турците в Пашмаклийско. След извънредно труден поход из планината, без пътища, целият полк на 11 октомври се събра в Чепеларе и получи заповед от началника на Родопския отряд да настъпи и заеме линията Пашмакли—Чатак—Карлуково, дето да се укрепи.

На 11 октомври се започна настъплението пак в 3 колони.

С артилерийски огън и обходи турците (2-3 табора с 1 батарея) бяха принудени да напуснат своите естествено силни позиции и да се разпръснат из околните села, дето по-голямата част от войниците се изпокриха, като събличаха военните си дрехи.

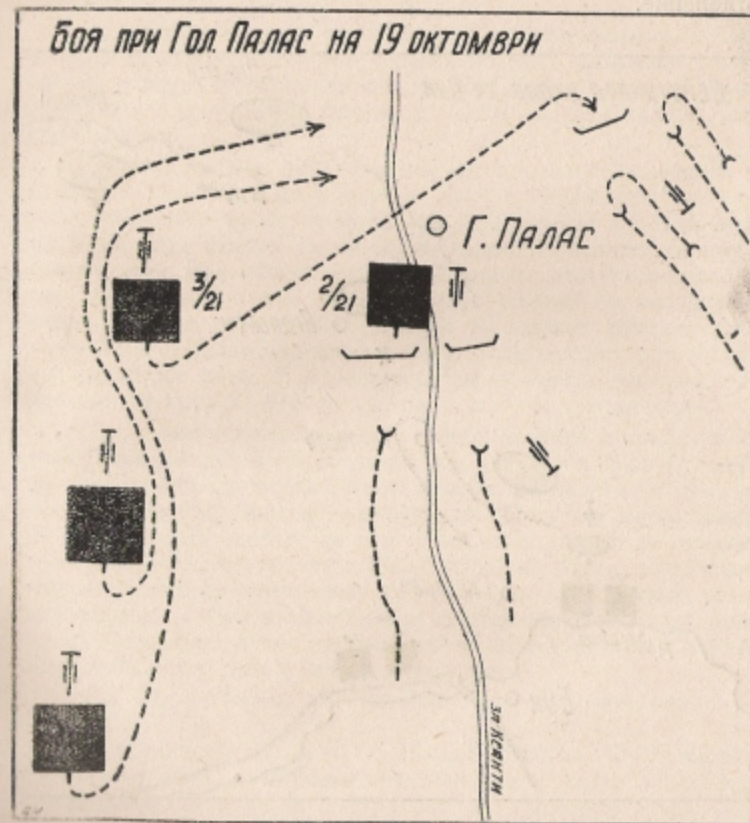
На следния ден, когато полкът укрепяваше позицията си по височините южно от Пашмакли — Карлуково, се получи заповед от началника на Родопския отряд, ако обстановката позволява, да се предприеме изпълнението на следващата задача—нападението на ст. Бук. Заповедта бе дадена

в условна, некатегорична форма. Командирът на 1/2 бригада изгуби цели два дена в безплодни изучавания и едва на 16 октомври възприе един несъобразен план за нападението: целият полк да се ешелонира подръжнично в дълбочина между Гол. Палас и ст. Бук, а нападението да се извърши само от една дружина, усилена с 1 нескорострелна планинска батарея, 2 въстанически чети, пионерен взвод и миниоподривно отделение.

На 16 октомври назначената дружина настъпи през Ардабаши за ст. Бук и посред нощ достигна до с. Скреново. Тук тя получи донесение от патрулите, че 2 неприятелски табора са на бивак по левия бряг на Места и други два при ст. Бук. Командирът на дружината реши да остави една рота

с 2 оръдия против двата табора при Скреново, а с останалите сили да се върне назад през Горново и от там да се насочи към ст. Бук. Когато достигна до с. Горново, той измени своето решение и пак се върна обратно, за да атакува с всички сили турците при Скреново, а след това да настъпи към станцията. Но останената при Скреново рота в тъмни-

ната се приближи до турските биваци и от 700 крачки откри внезапен пехотен и артилерийски огън по тях. Изненаданите турци се разпръснаха, като оставиха на биваците си много убити и ранени. Те се оттеглиха в съседните храсталаци и откриха безредна стрелба, без да знаят посоката, от която са

нападнати. В това време пристигнаха и останалите сили на дружината. Но вместо да се продължи изпълнението на задачата, дружината отстъпи по същия път, без да разруши железния път поне в пункта на атаката, което можеше да се извърши много лесно.

Действията през тази нощ при Скреново показват какви големи резултати биха се получили, ако всички дружини на 21 пех. полк настъпеха паралелно към Бук и Ксанти, защото неприятелят беше вече изплашен, деморализиран и не можеше да се съпротивява на нашите войски, особено когато те се появеха ненадейно. Но бездействието на тази колона от Родопския отряд даде възможност на турците да се опомнят. Те започнаха да се групират около с. Шахин и да настъпват на север към Гол. Палас. На 19 октомври те атакуваха дружината при Гол. Палас, като се стремяха да обхоят левия ѝ фланг. Но тук бе привлечена дружината от Чокман и неприятелските атаки бяха отбити. Вместо да се използва благоприятното положение на другите две дружини, които можеха лесно да спечелят тила на турците, командирът на 1/2 бригада ги повръща назад, за да ги постави срещу фронта на турците (също както се постъпи след завладяването на Дювлен). Започна да вали сняг и през нощта нашите две дружини безредно отстъпиха на една по-задна позиция, дето се събра целият полк и оттам настъпи и зае наново първоначалното си положение.

5. Настъплението от Неврокоп към Драма и Серес

След съсредоточението на по-голямата част от Родопския отряд в Неврокоп, на частите се даде почивка. От страна на щаба на отряда се взеха мерки за устройството и обезпечението на тила, но не се направи нищо за събиране по-вече сведения за неприятеля. Затова, когато на 20 октомври започна настъплението към гр. Драма, трябваше да се вземат обширни мерки за охранение, когато в същност насреща нямаше почти никакъв противник.

На 21 октомври настъплението се продължи от Зърново за Просечен и в същото време се узна, че значителни неприятелски сили са настъпили от Драма към линията Просечен — Плевна. За приближаване към тази линия отрядът трябваше да премине през едно тясно дефиле. Авангардът му получи заповед по-бързо да заеме изхода на дефилето, но той бе тежък, защото в състава му влизаше безцелно полската артилерия и мостовият взвод, а освен това и тръгна много късно. Вечерта той достигна до изхода, дето слаби

неприятелски части заемаха много неудобна и ниска позиция. Боят за разпръсването на тези части продължи до мръкване, а и след като те бяха разпръснати, авангардът не напредна и затова целият отряд остана да ношува в походен ред, натъпкан в тясно дефиле, в много несгодно за действие положение.

Съприкосновението с неприятеля през нощта бе изгубено и на следния ден авангардът изгуби много време, за да се събере в походен ред и да продължи настъплението си. Но не изминал и един километър, трябваше пак да се развърща, защото бе обстрелян с артилерийски огън откъм с. Просечен, дето се забелязваха и пехотни окопи. Авангардът настъпи смело, поддържан от своята артилерия и тази на главните сили, които още оставаха в дефилето. Разстроен от силния огън, неприятелят отстъпи безредно към Драма, а нашите части скоро пак изгубиха съприкосновението с него.

Веднага след това по-голямата част от отряда бе изпратена да заеме с. Алистратик, а към Драма бяха насочени само 4 дружини с 5 батареи. Последните настъпиха към града, но изгубиха много време в безполезни маневрирания. Те достигнаха на 800 крачки до западния край на града, дето започнаха да се окопават. Началникът на Родопския отряд заповяда на 23 октомври да се атакува градът, след като се дочакат и изпратените към Алистратик части. Турците обаче не дочакаха атаката и след незначителна съпротива отстъпиха на изток.

В това време при началника на отряда пристигнаха жители от Алистратик, гърци, които казаха, че турците разтоварвали войски в тяхното село. Целта на гърците е била да привлекат войски към своето село, за да го запазят, но началникът на отряда не беше организиран никакво по-далечно разузнаване, затова и сам се изплаши от разказите на изплашените селяни и заповяда целият отряд да напусне Драма и да отстъпи към Просечен.

Целия ден 24 октомври бе изгубен в безполезно маневриране и предпазливо приближаване към висотите около Алистратик, дето нямаше нито един турски войник.

На 25 и 26 октомври целият отряд настъпи по долината на р. Ангиста за Серес. Вследствие поройните дъждове тази река и нейните притоци бяха придошли, пътищата бяха разкаляни и това съвършено безполезно движение разстрои окончателно изморените войски. По-голямата част от артилерията и обозите затънаха в калните пътища и до 30 октомври целият Родопски отряд представляваше дезорганизирана войнишка маса, неспособна за никакви бойни действия.

6. Настъплението към Дедеагач

В помощ на Рилската дивизия към Солун бе насочен един полк от Родопския отряд, който настъпи от Серес през Струма (моста Орляк) към Лахна. Но скоро се видя, че полкът напразно е изпратен и се върна пак в Серес.

На 2 ноември на Родопския отряд бе заповядано от главната квартира да настъпи към Ксанти, Гюмюрджина и Дедеагач.

Без да срещне някаква съпротива от страна на турците, отрядът пристигна на 7 ноември в Ксанти, дето към него се присъедини и 21 пех. полк. На 10 ноември отрядът пристигна в гр. Гюмюрджина, вече зает от Кърджалийския отряд, и от тук едновременно с последния настъпи за Дедеагач; после, след примирието, той се премести срещу Галиполския полуостров, дето влезе в състава на новоформираната 4 армия.

ГЛАВА III

Действия на Хасковския отряд

Втората бригада от 2 пех. дивизия, усилена с три полски скорострелни, 3 планински нескорострелни батареи и $\frac{1}{2}$ взвод конница, бе наречена Хасковски отряд и се съсредоточи зад границата южно от Хасково. Тя имаше назначение да настъпи към Кърджали и да охранява фланга на втора армия, която настъпваше по долината на Марица.

Веднага след обявяването на войната отрядът настъпи по пътя Хасково — Кърджали и зае пограничния хребет, като прогони усилената погранична стража и си обезпечи нахлуването в турска територия.

На 6 октомври отрядът продължи настъплението си, като разпръсна отделните неприятелски групи, които, усилен с башибозук от местното помашко население, се опитаха да се задържат по непристъпните височини.

На 7 октомври Кърджалийският гарнизон бе заел силна позиция по височините северно от града, за да спре нашето настъпление. Но този гарнизон беше слаб в сравнение с нашите сили, които настъпваха срещу него, и след упорит бой той бе принуден да се оттегли от позицията си и от града. Хасковският отряд зае града и, без да премине р. Арда, се укрепи по левия ѝ бряг, за да посрещне всяко неприятелско настъпление в посоката Гюмюрджина — Кърджали — Хасково.

Щом се започнаха сериозните действия около Одрин, командващият втора армия имаше нужда от повече войски.

Хасковският отряд беше много силен за прикриване посоката Гюмюрджина — Хасково, затова в Кърджали бяха оставени само 2 дружини, една картечна рота и трите нескорострелни планински батареи. Останалите войски от отряда (5 дружини, 3 скорострелни полски батареи и $\frac{1}{2}$ взвод конница) бяха привлечени по-близко до крепостта, за да вземат участие при обкръжаването ѝ.

Оставените в Кърджали войски бяха наречени Кърджалийски отряд, а насочените към Одрин, под името пак Хасковски отряд, настъпиха по левия бряг на р. Арда. На 11 октомври Хасковският отряд достигна линията Кюпрюлю — Хамзалар — Софулар — Якашлар. На 12 октомври отрядът продължи настъплението си, като по пътя си обезоръжаваше помашкото население. На 13 октомври достигна с. Силбикюм и след еднодневна почивка се премести в с. Бештепе, дето изпълнява ролята на маневрени войски на 8 дивизия, която в това време бе преминала с двете си бригади на десния бряг на Марица.

На 16 октомври гарнизонът на Одрин бе получил заповед да действа по-решително и по-активно, за да привлече под крепостта повече наши сили и да не може нашата главна квартира да отдели част от силите на втора армия и да ги изпрати към мястото на решителното сражение на р. Карагачдере. Турците настъпиха решително по двата бряга на Марица към Кемал и Юруш. При отбиване на атаката им в последното направление взе участие и артилерията на Хасковския отряд.

След това Хасковският отряд излезе от състава на втора армия и бе насочен да действа за охраняване тила на нашите първа и трета армии, които настъпиха към Чаталджа. На 30 октомври той зае без бой Родосто и остана на брега на Мраморно море до сключването на първото примирие, когато се присъедини към дивизията си, за да влезе заедно с нея в състава на 4 армия.

ГЛАВА IV

Действия на Кърджалийския отряд

1. Формиране на отряда

Както видяхме, на 6 октомври Хасковският отряд разбиха разпръснатите по цялата граница турски части и на 8 октомври завлада гр. Кърджали, като отблъсна частите на Яверпаша на юг към Мъстанли и Гюмюрджина. Турското население, обзето от паника, последва бягащите войски, като на-

пусна набързо своите села с всичката си покъщнина, храни и добитък.

На 11 октомври отрядът се насочи към Одрин, като остави в Кърджали две дружини от 40 пех. полк, една картечна рота, три планински нескорострелни батареи и една погранична рота. Оставените части бяха наречени Кърджалийски отряд и получиха задача да държат в покорност Кърджалийския край и да пазят посоката към Хасково.

За началник на този отряд бе назначен командирът на 40 пех. полк, човек без инициатива, недейтелен и твърде впечатлителен. Той не предприе нищо, за да застави местните жители да се подчинят на новата власт. Не направи нищо и за да не позволи на разбитите и разнебитени турци да се оправят, а само постоянно донасяше в щаба на 2 армия, че е с малко сили, няма скорострелна артилерия, изложен е на нападения от враждебното местно население и пр. В същност отрядът стоеше на едно място и само ежедневно частите се разместаха за охранение от всички страни. Нервното настроение постепенно се предаваше на всички чинове от отряда и на 19 октомври от нищожен повод (забелязали в тъмнината светлини) избухна грозна паника, която трая цялата нощ и едвам не разстрои окончателно целия отряд.

Главната квартира и щабът на 2 армия от началото се подадоха на неуместното настояване на началника на отряда да се изпратят още войски и действително в Кърджали се изпращат постепенно следните части:

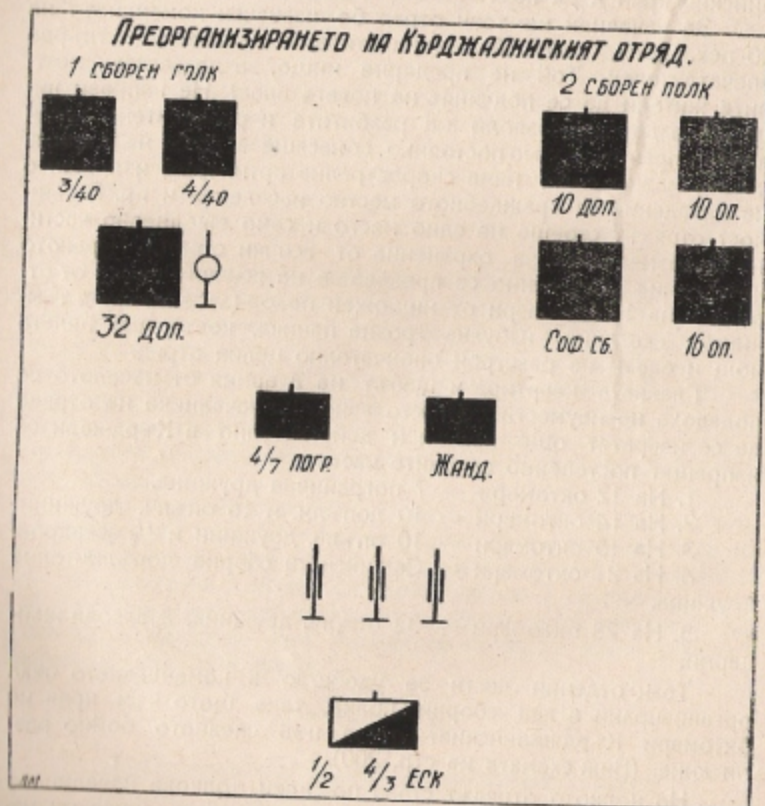
1. На 12 октомври — 7 погранична дружина.
2. На 14 октомври — 10 допълн. и 16 опълч. дружини.
3. На 15 октомври — 10 опълч. дружини и $\frac{1}{2}$ ескадрон.
4. На 21 октомври — Софийската сборна допълнителна дружина.
5. На 28 октомври — 32 опълч. дружина, 2 взвода жандарми.

Тези отделни части за удобство в командването бяха организирани в два сборни полка, така щото към края на октомври Кърджалийският отряд има следното бойно разписание. (Виж схемата на стр. 200).

Но колкото отрядът става по-силен, толкова началникът му губи вяра в своите войски, толкова пред очите му изпъкват многобройни опасности и той взема мерки само за охранение на отряда, но не и да изпълни даденото му поръчение. Най-после и самите турци започнаха да смятат нашето бездействие за слабост и станаха по-активни. Жителите на селата оставиха жените и децата си в Гюмюрджина, а сами въоръжени се върнаха да бранят своите села. Отстъпилите

на юг турски войски започнаха да се връщат и, усилен с башибозушки чети, започнаха да нападат нашите охраняващи части.

Началникът на отряда бе сменен, но новият началник бе овладян от царящия в отряда дух и той от първите още дни започна да иска скорострелна артилерия, когато и нескорострелната не беше още употребявана.

На 1 ноември пристигна началникът на Македоноодринското опълчение, генерал Гейев, заедно със щаба си и трета бригада от опълчението (9, 10, 11, 12 дружини). Той пое командването на Кърджалийския отряд и веднага замисли да настъпи на юг с цел да премине през цялата Кърджалийска зона, да разбие окончателно остатъка на корпуса на Явер

паша, след което да обезоръжи останалото население и да умиротвори този край.

2. Настъплението на юг

На 4 ноември Кърджалийският отряд излиза из напоената с панически страх атмосфера около Кърджали, за да догони остатъците от корпуса на Явер паша и да завърши операцията с пленяването на този курлус — едно от най-бляскавите дела на войната в този период.

Настъплението се извърши в 4 колони и с фронт широк 10 км, с цел да се обхождат силните неприятелски позиции в този лабиринт от високи планини, натрупани в най-голям безпорядък по пътищата на настъплението.

Вечерта колоните достигнаха до Мъстанли, дето две неприятелски групи от по 3 дружини с няколко оръдия ги посрещнаха с цел да задържат настъплението и да прикрият отстъплението на останалите войски и местното население. Тесният фронт на неприятеля спомогна да се обходят лесно неприятелските позиции. Турците не дочакаха атаката и отстъпиха след слаба престрелка.

Духът на войските от Кърджалийският отряд е вече подигнат и този отряд още в първия боен ден заприлича на една способна за всякакви усилия бойна единица. Това е отличен пример за значението на правилното и добре организирано командване.

На 5 и 6 ноември настъплението продължи по следите на отстъпващите турци. На главния родопски гребен Балкан Тореси турците имаха добре укрепена позиция, на която се опитаха да задържат настъплението на Кърджалийския отряд, който настъпваше по шосето за Гюмюрджина. На тези позиции те съсредоточиха почти всички сили, с които разполагаха в Родопския край.

През тези два дена у командващия втора армия и у неговия щаб, вероятно по лъжливи донесения, се слага убеждението, че в тила на войските, действащи против Одрин от юг, се организира от страна на турците голямо четнишко движение. Без да се съберат положителни данни, без да се проверят лъжливите донесения, командващият армията започва да напусне изпълнението на досегашната си задача, а да очисти района южно от р. Арда между Гюмюрджина и Димотика от върлуващия там башибозук. Началникът на отряда генерал Гейев, щом получи тази противоречива заповед, изучи наново положението и, понеже беше на самото място и виждаше, че никакъв баши-

бозук няма в посочените от заповедта места, реши да не изпълни тази заповед, а да продължи настъплението си в следите на разбития неприятел, за да завладее Дедеагач, както гласеше по-първата заповед от главната квартира. За обезоръжаване на населението южно от р. Арда бе назначена само 7 погранична дружина, на която се заповяда постепенно да премества постовите си на юг.

По този начин, благодарение инициативата на по-долния началник, се избягна това неуместно спиране на цял грамаден отряд да изпълнява една нищожна задача.

3. Боят при Балкан Тореси

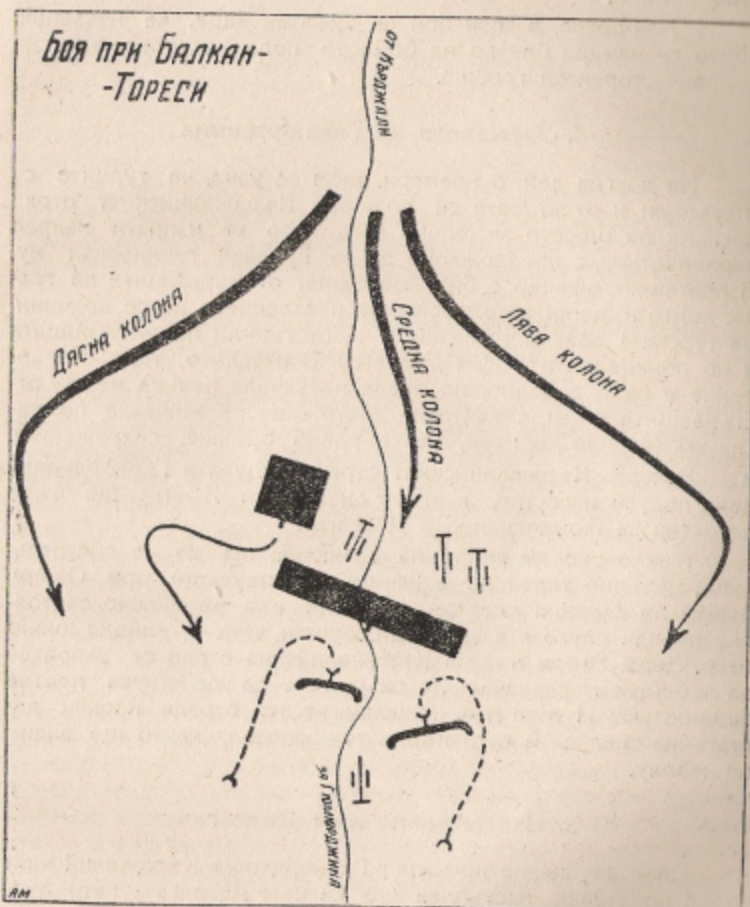
След грижливо разузнаване на силната неприятелска позиция при Балкан Тореси началникът на Кържалийския отряд реши на 7 ноември да атакува неприятеля, като се стреми да отреже пътя на отстъплението му към Гюмюрджина. За тази цел по-голямата част от отряда се насочи по фронта на позицията, със задача да атакува предпазливо укрепената позиция, за да прикове неприятеля към нея. Две силни колони се насочиха за далечен обход на двата фланга на тази позиция. На войските, действащи по фронта, се заповяда да настъпят и завържат бой, но да не се стремят да атакуват, докато обходните колони не достигнат на места, от които да могат да влияят на боя.

На разсъмване средната колона решително настъпи и, когато достигна на добро разстояние до турската позиция, бе посрещната с много силен пехотен огън. Две неприятелски скорострелни оръдия също отриха огън по настъпващите наши части. Въпреки предупреждението да не се бърза с атаката, средната колона достигна твърде близко до неприятелската позиция и беше изложена много на неприятелския огън. Обходните колони, поради пресечената местност и липсата на пътища, много закъсняха и бяха още далеч, за да се намесят в борбата. Тогава началникът на отряда заповяда една дружина от средната колона, която още не беше намесена в борбата, да настъпи към левия неприятелски фланг и да изпълни задачата на дясната колона. Тази дружина бързо извърши възложеното ѝ маневриране и много скоро се появи срещу левия неприятелски фланг. Неприятелят не можа да удържи против това заплашване и, атакуван от някои увлекли се части на средната колона, напусна позицията си и започна да се организира на една втора позиция пак на същия гребен.

До вечерта той вероятно е узнал и за движението на обходните колони, вследствие на което напусна и втората си

позиция и се оттегли към Гюмюрджина, а нашите части останаха да нощуват на завладяната позиция.

Боя при Балкан Тореси е много поучителен в няколко отношения:

1. Той е започнат по собствена инициатива от началника на Кържалийския отряд, макар той да бе получил заповед да действа в друга посока.

2. Този бой показва какво грамадно значение имат обходите в планинската война.

3. Той показва още, че когато възприемем един отличен план за боя, трябва да имаме достатъчно търпение да го приложим—нещо, което липсваше у началника на средната колона, който прибърза с атаката, преди да се явят обходните колони.

4. Най-после, в този бой се доказва още, че началник, който се намира близко на бойното поле, винаги може да поправи сторената грешка.

4. Заемането на Гюмюрджина

На другия ден, 8 ноември, щом се узна, че турците са отстъпили и от втората си позиция, Кърджалийският отряд настъпи по шосето за същия град, като се изпрати напред парламентьор с предложение да се предаде гарнизонът му. Изпратеният офицер е бил посрещнат от първенците на града, които изяви готовността на населението да се подчини. За турските войски те казваха, че отстъпили по железницата и по обикновен път към Дедеагач. В началото това отстъпление е било редовно, но после избухнала паника между отстъпващите части, следите на която още се виждаха по пътищата (паднал добитък, разхвърлено оръжие, снаряжение).

Вечерта Кърджалийският отряд ношува в Гюмюрджина, дето получи известие, че втора дивизия от Ксанти ще бъде насочена за Гюмюрджина и Дедеагач.

Макар със заемането на Гюмюрджина да се обезпечаваше напълно тилът на войските, действащи при Одрин, щабът на 2 армия още се намирал във възбудено състояние поради слухове за башибозушки чети в района южно от р. Арда. Втори път на Кърджалийския отряд се заповяда да изостави първоначалната си цел и да действа против башибозука. И този път началникът на отряда прояви достатъчна смелост и не изпълни тая заповед, както ще видим по-надолу.

5. Настъпление към Дедеагач

След двудневна почивка в Гюмюрджина Кърджалийският отряд продължи настъплението си към Дедеагач, като държеше връзка и с втора дивизия, настъпваща на юг от железния път към същия град. Турците в това време се съсредоточиха северно от Дедеагач. Както ще видим по-нататък, самостоятелната конна бригада в това време беше заела града. Но когато командирът на бригадата узна, че значителни сили откъм Гюмюрджина настъпват към Дедеагач, той заповяда на

своята бригада да отстъпи на север към Софлу, а в града останаха само стотина доброволци.

На 12 ноември Кърджалийският отряд достигна с Кирка и изпрати един разузнавателен отряд към Дедеагач, който град още беше в ръцете на останалите там доброволци. На следния ден разузнавателният отряд настъпи към гр. Фере и го зае след кратък бой с по-многоброен турски ариергард. А целият Кърджалийски отряд през този ден продължи настъплението си и достигна до с. Дервент. В същото време и самостоятелната конна бригада настъпи от север и заграденият корпус на Явер паша при Мерханли биде принуден да се предаде, след като направи един неуспешен опит да се прехвърли през Марица. Само една дружина от този корпус сполучи да премине на отгаташния бряг и след един малък бой при Кешан да се прибере в Галиполския полуостров.

6. Действия на самостоятелната конна бригада и пленяването на Явер паша

Самостоятелната конна бригада на полковник Танев, след като бе усилен с втора Македоно-одринска бригада, получи задача да настъпи от Димотика на юг с цел да завладее Дедеагач. Тази бригада настъпи с бързината на пехотата и без особена съпротива зае последователно Софлу (3 ноември), Фере (5 ноември), Дедеагач (5 ноември). Но в това време на север от Дедеагач започнаха да се събират неприятелските войски, притискани от Кърджалийския и Родопския отряд. Без всякакво разузнаване с цел да се определи силата и състоянието на тези войски, командирът на конната бригада реши да отстъпи от Дедеагач. Това необяснимо отстъпление се извърши с още по-необяснима бързина. В града случайно останаха само стотина опълченци, които решиха да го държат, докато им бъде възможно. А усилената конна бригада на 8 ноември достигна пак в Софлу, дето остана до 11 същи. Всичко това не е било известно на началника на Кърджалийския отряд и той смяташе до последния момент, че Дедеагач е в турски ръце.

Едва на 13 ноември, след като получи подкрепление от две дружини и две полски батарен, командирът на конната бригада се реши наново да пристъпи на юг, за да завладее Дедеагач. В това време останалите там стотина опълченци задържаха града в свои ръце, като употребиха и една военна хитрост: когато началникът на турските войски около Бадома (корпуса на Явер паша) запитал по телеграфа, какво има в Дедеагач, от тамошната станция му се съобщило, че

градът е зает от много български войски. Тогава той решил да продължи отстъплението си на север и да потърси средство за минаване през Марица. Така щото един свършено нищожен отряд от стотина опълченци намери в себе си сили и средства да се удържи в града цели 8 дена, когато целият коннен отряд от два полка и 4 дружини бе отстъпил.

На 14 ноември вечерта Явер паша, който беше получил от началника на Кърджалийския отряд предложение да се предаде, беше обкръжен от всички страни и принуден да стожи оръжието.

По този начин Кърджалийският отряд завърши операцията против корпуса на Явер паша с пленяването му, при което в наши ръце останаха 19 неприятелски дружини (11,000 души), 1000 коня, 2 планински оръдия, 2 картечници, 264 офицери.

Действията на Кърджалийския отряд са извънредно поучителни и от тях можем да извлечем много ценни поуки:

1) Духът и настроението на висшия началник много скоро се предават на войските, които той командва. Първите двама началници на отряда със своята впечатлителност настройват своите войски към паника. Третият началник още с появяването си между тях им вдъхва вяра в своите сили и те стават способни за отлични настъпателни действия.

2) В планинската война решаващо значение имат обходите на фланговете; почти всички боеве на Кърджалийския отряд се водят с обхождане на една или двата фланга на неприятеля.

3) В планините връзката между отделните колони трудно се поддържа. Най-добра връзка се постига, когато всички началници добре схванат задачата си и когато употребяват всички средства за изпълнението ѝ на време. Щабове трябва добре да пресмятат времето, за да не дават непосилни задачи. В това отношение щабот на Кърджалийския отряд работи отлично.

4) Когато командването е правилно организирано, и по-слабо подготвени войски могат да изпълняват и най-трудните задачи. Кърджалийският отряд се състоеше от най-разнообразни войски, от които Македоно-одринската бригада беше свършено необучена. Но системата в командването, поддържана равниво всякога от щаба на отряда, ги направи способни да извършат най-сложни боеве и маневрирования в планината.

5) Инициативата на началника на отряда за настъпателните действия, както и упоритостта при преследване на целта въпреки заповедите, които го отклоняваха от тази цел, са единствени в цялата ни война с турците.

6) Смелостта на разузнавателния отряд, изпратен в Дедеагач и към Фере, е ненадмината. Нека още веднъж отбележим тук и удържането на града Дедеагач от една шепя опълченци, въпреки движението към него на големите турски сили от Гюмюрджина. Това показва как смелостта дава повече резултат от числеността. Цялата усилена конна бригада на полковник Танев не се реши да се задържи в града и отстъпи на север. Явно е, че ако тази бригада бе действувала по-решително, Явер паша щеше да бъде пленен още между Дедеагач и Гюмюрджина.

ГЛАВА V

Действия на Айроболския отряд

Когато първа и трета армии настъпиха към Чаталджа, отделни башибозушки чети нападнаха обозите и бъркаха на правилната им служба. Една наша команда в с. Мандра биде ненадейно нападната и всички войници, попаднали в турски ръце, бяха изклани. Нашата главна квартира взе обширни мерки за обезпечаване тила на двете армии. Една от тези мерки беше и формирането на специален „Айроболски отряд“. Първоначално на този отряд се възлагаше задачата да очисти вилнеещите башибозушки чети, да въведе ред в района от двете страни на линията Бабаески—Айробол—Родосто и да охранява железния път между станциите Павлово и Муратли. При изпълнението на тази задача отрядът имаше да се бори както против башибозука, така и против неприятелските редовни войски, които можеха да настъпят от Галиполския полуостров, от бреговете на Мраморно море или пък от Източна Тракия, като преминават през Марица. По-после на същия отряд бе възложено да събере всички храни и фураж в района на действието и да ги пренесе до железопътните станции, за да се изпрацат към армиите, действащи при Чаталджа.

Отрядът бе формиран на 26 октомври и най-напред от 7 и 9 конни полкове, но впоследствие в състава му влязоха още и следните части: 2 дружини и 1 рота от 28 пех. полк (Хасковски отряд), 1 бригада от Македоноодринското опълчение (4 дружини), 23 опълченска дружина, 2 роти от 19 допълняща дружина, 1 рота от 5 допълняща дружина, 2 батареи от 9 нескорострелен артилерийски полк.

На 4 ноември от отряда се отдели 7 конен полк, който съвместно с 6 роти настъпи към Малград. След кратък бой с намиращите се в града турски войски, усиления с башибозук от околните села, на 5 ноември нашите части заеха гра-

да, от дето се организира разузнаване към Курудаг и брега на Мраморно море.

На 11 ноември турците в състав 1 дружина и 1 батарея настъпиха от с. Алмали към града, но бяха посрещнати от гарнизона, който беше се укрепил здраво, и само с огън бяха заставени да отстъпят към брега на морето.

На 13 ноември 7 конен полк настъпи към Кешан и Ипсала с цел да попречи на неприятелските войски да преминат от десния на левия брег на р. Марица, защото имаше признаци, че турците от Източна Тракия ще направят това, щом бъдат притиснати от всички страни към реката. На 15 ноември 1 дружина с 2 картечници и 2 оръдия наистина бе прехвърлена на левия бряг при Мерханли. Тя настъпи против 7 конен полк и една рота, които ѝ се противопоставиха и с численото си надмощие ги заставиха да отстъпят, а сама продължи оттеглянето си към Галиполския полуостров.

Айроболският отряд след това влезе в състава на 4 армия.

ГЛАВА VI

Действия на 7 пех. Рилска дивизия в състава на 2 сръбска армия

Рилската дивизия в състав 24 дружини, 6 картечни роти, 2 ескадрона, 54 полски, 12 планински оръдия, влизаше в състава на 2 сръбска армия под началството на генерал Степанович, в която имаше по-малко сръбски войски (само Тимошката дивизия първи позив в състав 16 дружини, 4 картечни роти, 2 ескадрона, 6 полски, 2 планински и 1 гаубична батарея).

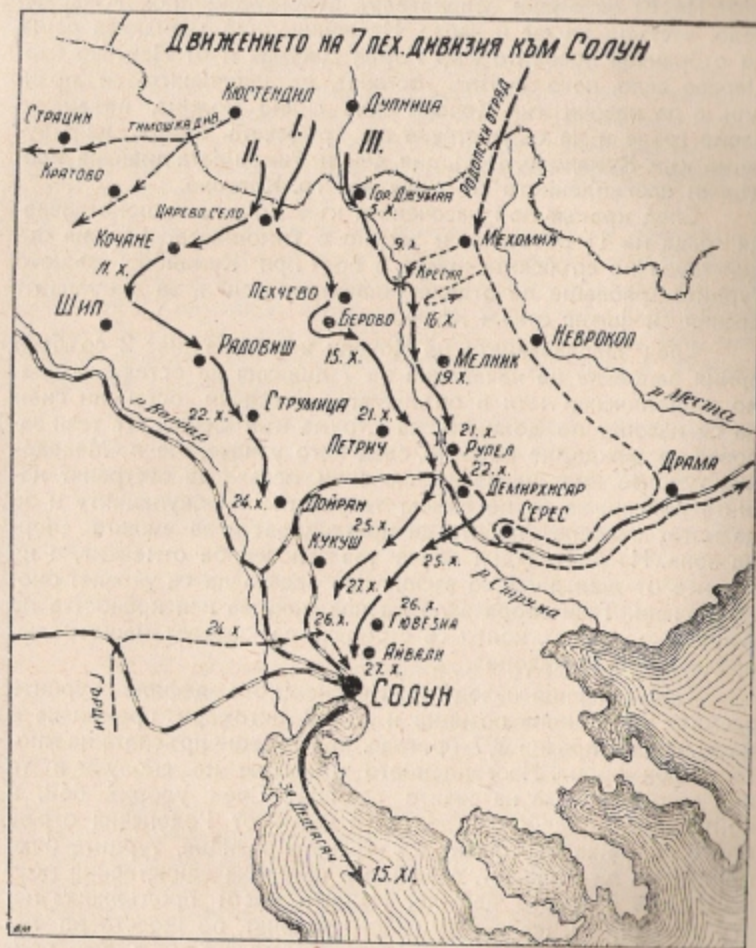
Армията се съсредоточи между Кюстендил и Дупница и при започване на военните действия бе готова да действа с Тимошката дивизия в посоката Кюстендил—Куманово, а с Рилската—по долината на Струма. В последната посока турците бяха съсредоточили 14 низамска дивизия и редифски части.

На 5 октомври 7 пех. дивизия получи заповед да премине границата и да завладее Горна Джумая и Царево село. Тимошката дивизия в първите дни на войната се приближи до границата южно от Кюстендил, но остана там, без да я премине цели 3 дена, като почна настъплението си към Крива Паланка и Кратово чак на 8 октомври.

Първия ден 7 дивизия премина границата в две колони. Дясната колона (2/7 бригада) зае без бой Царево село, а лявата (3/7 бригада) биде посрещната от значителни турски сили при Горна Джумая. Вечерта турците бяха принудени да

напуснат своите позиции и 3/7 бригада премина през града.

Дясната колона остана около Царево село, за да дочака маневрените войски на дивизията (1/7 бригада). Тя имаше

постоянно престрелки с неприятелски войски (около 6000 души), настъпващи откъм Пехчево и Кочани.

Лявата колона продължи настъплението си към Кресненското дефиле, дето турците бяха събрали значителни сили

ли за отбрана на северния изход на дефилето, а според получените сведения от Демирхисар, настъпвали към същото дефиле още два турски пехотни полка с артилерия.

На 10 октомври неприятелят, действащ против Царево село, отстъпи на юг и запад. Началникът на дивизията реши да отбранява посоките към Горна Джумая и от Пехчево към Царево село, като частите останат на укрепените си позиции, а да насочи към Кочани една силна колона, която да заеме града и да съдейства на сръбската армия, действаща към Куманово. В същия ден и Тимошката дивизия продължи настъплението си и завладя гр. Кратово.

След кратък бой насочената към Кочани колона завладя града на 11 октомври и заедно с Тимошката дивизия съдейства на сръбската армия в боя при Куманово, защото турците трябваше да отделят значителни сили, за да запазят десния си фланг откъм Кочани.

След завладяването на Кочани командващият 2 сръбска армия заповяда на началника на 7 дивизия да остави там само въстанически чети и опълченци, а всички останали сили да се насочат по долината на Струма към Серес. От тази заповед се вижда, че сърбите, след като узнаха, че в Македония турците имат незначителна сили, искаха да отстранят нашите войски, за да не вземат те участие в окупацията и за да могат отпосле сърбите да претендират и за цялата спорна зона. На другия ден обаче тая заповед бе отменена, а на частите от дивизията се възлагаше задача да се укрепят около Кочани. Тази втора заповед пак показва неискреността на нашите съюзници, които се стремяха да забавят нашето напредване из Македония.

При северния изход на Кресненското дефиле турците заемаха една силна позиция и на 12 октомври преминаха в настъпление против 3/7 бригада, която беше пръсната на много широк фронт. Настъплението им обаче не сполучи и те пак се отдръпнаха на своите позиции. След упорит бой, в който ценно съдействие дадоха и части от Родопския отряд, които се явиха във фланг на турската позиция, турците бяха принудени да отстъпят, след като изгориха единствения мост на Струма в самото дефиле. Нашите части продължиха настъплението си, но трябваше да преминат по шосето на левия бряг на Струма, което се извършваше само с два привързани паромана и продължи цели 4 дена.

Едновременно в това другите две бригади от дивизията бяха насочени на юг: едната през Радовиш, Струмица за Дойран, а другата през Пехчево, Берово за Петрич и през Белащица и Круша планина за Солун.

Най-дясната колона, предшествувана от един сръбски ескадрон, пристигна на 24 октомври при Дедели, а ескадронът влезе в града, който беше обявен за свободен преди няколко дена от местните въстаници и в който беше организирано българско управление.

На 21 октомври средната колона достигна до гр. Петрич, а същия ден и лявата колона беше при северния изход на Рупелското дефиле. Турците не отбраняваха това дефиле, а бяха отстъпили в долината на Струма, вследствие на което двете колони имаха да преодоляват само трудната за настъпление местност.

На 22 октомври те преминаха последната пречка и пътят им към Солун оставаше открит. Лявата колона настъпи по шосето през моста Орляк, а дясната—през Круша планина. На 25 октомври двете колони достигнаха линията Негован—Баали Оглулар, а в същия ден гръцката армия, преминала Вардара без всякаква съпротива от турска страна, се насочва към Солун от запад.

Същия ден гръцкият главнокомандващ предложи на командата на Солун да предаде града, но понеже турците предяха неприемливи искания, преговорите бяха прекъснати.

На другия ден гърците продължиха настъплението си от запад, а 3/7 бригада достигна до Айватово, дето бе посрещната с артилерийски огън от височините. Притиснат от всички страни, Тахсин паша реши вечерта да се предаде на гърците, които имаха близу при града (в Баладжа) само една конна бригада.

На 27 октомври, едновременно с гръцката пехота, и частите от нашата 7 пех. дивизия започнаха да влизат в града, посрещнати най-неприятелски от гръцките войски. През този ден и 1/7 бригада на път за Солун бе достигнала южно от Кукуш. Тази бригада достигна града на 28 октомври.

Гръцкият главнокомандващ искаше да се освободи вече от нашите войски в Солун и предложи на началника на дивизията да насочи дивизията там, където военната нужда изисква. След примирието нашата главна квартира поиска да пренесе 7 дивизия на източния фронт и гърците с голяма радост предложиха своите услуги. Част от дивизията бе натоварена на параходи за превозване до Дедеагач, а другата част се превозваше за същия град по железницата, която в това време беше вече в наши ръце. Оттам дивизията влезе в състава на новоформираната 4 армия за действия против Галиполския полуостров.

ГЛАВА VII

Действията в Черно море

На другия ден след обявата на войната турският флот, състоящ се от 2 големи единици и 4 миноносци, се яви пред Варна и отдалеч даде няколко изстрела против нашите миноносци, които се скриха незасегнати в пристанището.

Целта на това появяване на турския флот е била вероятно да се покаже надмощието на турците по море и да се подейства върху морала на нашия народ. Вероятно със същата цел на 8 октомври турският флот доближи на артилерийски изстрел до Каварна и в продължение на 3 часа бомбардира пристанището и частните пострройки около него. След това той се яви пак пред Варна, застана във от сферата на огъня на нашата брегова артилерия и бомбардира Евксиноград, манастиря Св. Константин и пристанището. Голяма част от хвърлените снаряди не достигаха до брега.

Скоро нашата армия достигна до Чаталджа и турският флот, който блокираше нашите черноморски брегове и конвоираше транспорта Кюстенджа—Цариград, бе повикан да съдейства с огъня си за отбраната на Чаталджанската укрепена позиция.

След Чаталджанските боеве част от флота, с кръстосвача Хамидие начело, бе поставена да наблюдава десния фланг на турската позиция и кръстосваше около Карабурун. През нощта на 7 срещу 8 ноември нашите миноносци (Летящи, Смели, Строги и Дръзки), които бяха излезли на далечно разузнаване, срещнаха кръстосвач Хамидие и го обградиха. Късно усетиха турците приближаването на нашите ловки моряци. Всички оръдия на кръстосвача бяха насочени срещу тях и някои бяха ударени с цели снаряди на отбранителните флотски оръдия, без да пострадат особено. При все това миноносецът Дръзки сполучи да достигне на добро разстояние, за да изстреля своята мина. Последната удари в задната част на неприятелския кръстосвач и му нанесе страшен удар, който го извади от строя за няколко седмици.

Изобщо в Черно море турският флот имаше да извършва само леки задачи, защото ние няхаме флот. Нашите миноносци не можаха да попречат на турските транспорти от Румъния за Цариград и от Малоазийските брегове към Цариград.

Към второстепенните операции се отнасят и действията на нашата 2 армия около Одринската крепост.

Както видяхме по-рано, тази армия получи задача да неутрализира Одринския гарнизон и така да обезпечи тила

на 1 и 3 армии. По-после тя незабелязано си постави задачата да обкръжи напълно крепостта и след един опит за атака с открита сила реши да дочака гарнизона да се предаде от глад. За да бъде по-нагледно описанието на цялата операция около Одринската крепост, ще разгледаме второстепенната операция на 2 армия в третата част на настоящата книга.

В. Кратък преглед на операцията на съюзниците до първото примирие

ГЛАВА I

Операциите на черногорската армия

В Берана турците имаха няколко низамски дружини, които не бяха се присъединили към своята дивизия. Понеже черногорците обявиха войната още на 26 септември, то тези дружини бяха оставени да охраняват границата. В Берана и Плава турците разполагаха още с около 6 дружини редифи — не повече от 3000 души, с няколко оръдия.

1. Настъплението на генерал Вукотич към Ипек и Дяково

Черногорските трета и половината от четвърта дивизия под командата на генерал Вукотич получиха задача да заемат на първо време Ипек, след което ще продължат настъплението си към Дяково, дето щяха да се насочат и част от сръбските сили. Те се насочиха от Колашин в две колони към Берана и Плава. Лявата колона, след слаби погранични схватки, на 3 октомври достигна до Берана, дето низамските части бяха се здраво окопали. След оживена стрелба през целия ден обкръжените турци бяха принудени да се предадат, след като техните поддръжки (редифи и башибозук) се разбягаха. Черногорците плениха тук 17 оръдия и около 1000 войника, а останалите с няколко оръдия сполучиха да си пробият път и да отстъпят по посока на Ипек.

Турците от Ипек изпратиха подкрепление на гарнизона в Берана. Това подкрепление обаче не можа да достигне до града: черногорците, преследвайки разбития гарнизон на Берана, бяха успели да заемат височините от двете страни на Руговското дефиле. Когато турците без всякаква охрана навлязоха в дефилето, те бяха обстреляни от всички страни, претърпяха грамадни загуби (повече от 1000 души убити и

ранени) и се разпръснаха, като оставиха в черногорски ръце повече от 200 пленници, заедно с началника на колоната. Тези действия на черногорците са добър пример от планинската война.

Дясната колона на генерал Вукотич бе насочена към Плава. Турците, подкрепени от много албански доброволци, бяха се укрепили на пограничните височини Визитор, с цел да не допуснат преминаването на границата. След енергично съпротивление, на 1 октомври тези височини бяха заети от черногорците, които претърпяха големи загуби, но плениха няколко картечници. На 6 октомври те достигнаха до Плава, дето турците бяха се подготвили за отбрана. Боят е бил доста ожесточен от двете страни. Особено ожесточено се биели албанските доброволци, между които имало много жени и деца, намерени отпосле убити с пушка в ръка. Пак чрез обходи, тъй резултатни в планинската война, черногорците сполучиха да сломят турското съпротивление и вечерта заеха Плава.

След преодоляване на пограничните планински вериги двете черногорски колони се насочиха към Ипек и заеха града, без да срещнат никаква съпротива от страна на турците; в същото време към Ипек се движеше на помощ и сръбската колона от Рашка, която бе вече завладяла Нови пазар и Митровица.

Във всички тия боеве армията на Вукотич, която маневрираше много добре в планините, имаше малко загуби (не повече от 100 убити и 350 ранени).

На другия ден след заемането на Ипек там пристигна и сръбското подкрепление. Армията след кратка почивка на 20 октомври настъпи към Дяково. При манастира Дечани тя застигна отстъпващите турци, които бяха разбити от сърбите южно от Митровица. След слаб бой черногорците продължиха настъплението си и достигнаха пред Дяково от север. В същото време градът бе обкръжен от юг от една сръбска колона, пристигнала от Призрен. На 21 октомври, след двучасов артилерийски бой, градът бе зает от съюзниците.

Понеже към това време целият Новипазарски санджак беше очистен от турците, цялата армия на Вукотич беше насочена през Лач и по долината на Дрин за Шкодра, за да вземе участие в атаката на крепостта.

2. Действията в северната част на Новипазарския санджак

От същата черногорска група една колона настъпи към Бело поле и след кратък бой на границата зае градеца, без особена съпротива от страна на турците.

Друга колона под командата на генерал Бойович премина границата при Левери. Турците бяха се приготвили за отбрана по височините Църни вир. Чрез обход на позицията им те бяха заставени да се оттеглят към Плевле. На 16 октомври турците бяха успели да съберат в Плевле около 1500 души. В същото време към този пункт настъпваха както черногорците от Църни вир, тъй и сърбите от Сейница и Преполъе. Една от колоните на генерал Бойович привечер атакува турците и сполучи да нахлуе в града, дето се започна ожесточена борба в самите улици. И двете страни претърпяха грамадни загуби, а турският гарнизон бе почти цял унищожен.

С падането на Плевле се възстановяваше връзката със сърбите и целият Новипазарския санджак бе очистен от турските войски. Само една малка част от тях потърси спасение на австрийска територия, като сполучи да премине Босненската граница, дето бе разоръжена и разпратена във върешността.

3. Действията около Шкодра

Веднага след обявата на войната съсредоточената в Подгорица армия на княз Данило (втора дивизия и $1/2$ от четвърта дивизия) настъпи през границата на юг. Тази армия имаше да преодолява трудна местност и да атакува няколко укрепления, които затваряха пътищата й към Шкодра, а армията имаше за задача завладяването на тази крепост. На 26 септември армията завладя укреплението Дечич, след като разбива низамските турски части (2-3 дружини), изпратени да действуват против въстаналите малесори.

На 27 и 28 септември след силна бомбардировка падна укреплението Рогач.

На 30 септември черногорците продължиха настъплението си до фронта Шипчаник. В същото време няколко въстаници малесори сполучиха да отрежат пътя на отстъплението на гарнизона. Комендантът на форта изпрати парламентьор с предложение да предаде укреплението, ако му се позволи да се оттегли в Шкодра. Обаче княз Данило заповяда да се съсредоточи огънят на всички батареи с цел да се подготви атаката. Турците не дочакаха тази атака и се предадоха безусловно.

На 2 октомври падна укреплението Хълм и за армията на княз Данило оставаше само да преодолее блатата на Шкодренското езеро, за да се яви срещу североизточния сектор на крепостта Шкодра.

В досегашните боеве тази армия изгуби 200 убити и 500 ранени.

В същото време първа черногорска дивизия под командата на генерал Мартинович настъпи в две колони с цел да се яви срещу западния сектор на Шкодренската крепост. Главната, лява, колона настъпваше непосредствено по брега на езерото, а дясната, по-слаба, спомагателна колона, трябваше да настъпи, след като построи мост на реката Бояна.

След слаба съпротива от страна на турците, на 27 септември главната колона премина границата и смяташе на другия ден да атакува форта Тарабош. Решено бе да атакуват форта през нощта и ненадейно. За атаката бяха назначени извънредно много войски, които бяха открити от турците с прожектори. От силният огън на картечиците и пушките гъстите черногорски колони претърпяха грамадни загуби (повече от 1000 души убити и ранени) и атаката беше отбита. След неуспешната атака на Тарабош черногорците започнаха да се готвят за обсада на крепостта. А за това бе необходимо да се направят пътища за инсталиране на обсадната артилерия и за продоволствието на войските. Едвам на 11 октомври обсадната артилерия започна бомбардировката на форта Тарабош и на града Шкодра.

На няколко пъти турците излизаха из крепостта и про-извеждаха смели атаки, с цел да разрушат черногорските обсадни батареи.

След най-силна бомбардировка на 15 октомври черногорският крал изпрати на коменданта на крепостта предложение да се предаде. „Вашето съпротивление заслужава удивление, но то е напусто: не може да устоите срещу глада и времето. Предайте се. Вашите братя са вече победени при Куманово и Лозенград.“ Комендантът обаче отказа да предаде крепостта. „Не ще се предам, докато съм жив. Тарабош в този час вече спаси честта на турското оръжие.“

Слаби бяха черногорските сили за атака на крепостта, затова се взе решение да се изгладни гарнизонът. Но и това беше невъзможно, защото между двете обсаждащи групи имаше необграден проемдутьк от около 10 км, през който в града се внасяха храни. Едвам на 3 ноември една черногорска колона от 4 дружини и 2 батареи проникна в тази междина и зае Алесио.

След тази дата имаше слаби контр-атаки от страна на турците и няколко опита на черногорците да атакуват форта Барданьоли, всички неуспешни. Така първото примирие завари обкръжената крепост в отслабнала борба, повечето артилерийска, като и двамата противници пестяха бойните си припаси.

ГЛАВА II

Операциите на сръбската армия

1. Общото положение в Македония

Мобилизацията на турската армия в Македония, както видяхме по-рано, не се извърши редовно: мобилизираната армия не можа да се снабди с необходимите ѝ обози; по-голямата част от албанците предпочетоха да не се явяват в своите части, а останаха да защищават непосредствено своите огнища; почти цялото християнско население се отнесе враждебно към мобилизацията и предназначения за войници младежи хванаха планината заедно със своето оръжие; след няколко деня някои градове въстанаха (Щип, Велес, Дойран и пр.), а някои сполучиха да обезоръжат турските гарнизони и да поемат напълно властта.

В деня на мобилизацията в София се формира един щаб на партизанските отряди, който енергично заработи да организира онези македонци, които бяха избягали от Македония и не бяха зачислени в редовете на войската. В кратко време бяха организирани около 50 чети, в състав от 100-200 пушки; за водачи им бяха назначени старите изпитани войводи, които бяха водили дълга нелегална борба в Македония, познаваха много добре областите, в които бяха действували, психологията на турското население и похватите за борба с редовните турски войски.

С един правилник се организира службата на тези чети. Назначението им беше да се промъкнат в периода на мобилизацията, всяка в определения ѝ район, да организират местното християнско население, да сплашат мюсюлманите, за да не се явяват в своите части, да разрушат пътищата, железниците и телеграфните линии, да нападнат отделни малки неприятелски групи, въобще да направят всичко, щото да побъркит или съвсем да компрометират неприятелската мобилизация. В периода на мобилизацията всяка чета трябваше да събере сведения за неприятеля в района си и да ги предаде на съюзнишките войскови командвания, а в периода на военните действия войводата трябваше да се стреми да по-могне с каквото може на съюзниците за спечелване на боя.

Понеже по-голямата част от войводите бяха от Македония, то в Одринско можеха да действуват само организирани в Бургас чети. Освен това и с Родопския отряд действуваха няколко големи чети. Всички останали (около 50) чети бяха изпратени в Македония, проникнаха там още пре-

ди обявата на войната и дадоха ценно съдействие само на гръцката и на сръбската армии.

По-после, когато нашите съюзници завършиха операциите в Македония, помъчиха се да омаловажат съдействието на нашите части, които действаха в тила на турските войски и всяваха паника между тях и населението. Те започнаха да интригуват против тях с цел да ги изгонят от техните райони, за да не им пречат при организиране на гръцкото и сръбското управление в тези краища.

Вследствие нередовностите на мобилизацията от дейността на нашите чети, ако низамските части бяха горе-долу мобилизирани, то повечето редифски нямаха повече от 2-3 дружини.

Турският главнокомандващ в Македония, като възприемаше напълно съобщения му от Цариград план на войната (отбрана на Македонския операционен театър), остави против гърците и черногорците само трите самостоятелни дивизии (22, 23 и 24) и 3 редифски дивизии. Освен това опълченски части (мустафъз) бяха оставени за гарнизони в по-важните пунктове на Новипазарския санджак. Всички останали сили (9 низамски, 13 непълни редифски и 1 конна дивизия) бяха предназначени да действуват против сръбската армия и се съсредоточиха в 4 групи.

а) Център (5 низамски, 5 редифски и 1 конна дивизия) в околностите на Скопие и Щип за отбрана на Овче поле.

б) ляво крило (1 низамска и 2 редифски дивизии) в околността на Прищина за отбрана на левия фланг откъм Новипазарския санджак.

в) Дясно крило (3 низамски и 2 редифски дивизии) в околността на Радовиш и в долината на Струма.

г) Резерв (4 редифски дивизии) в околностите на Прилеп.

Трябва да отбележим обаче, че военните действия се започнаха преди да беше окончателно изпълнен този план за съсредоточението на турската Вардарска армия. Тъй, много от низамските части не бяха се прибрали при своите дивизии и още се намираха в районите, дето действаха против въстанниците. Голяма част от гарнизона на Битоля също не можа да излезе от града, а остана там за действие като резерв, след като се обозначи настъплението на гръцката и сръбската армии.

Ясно се очертаваше от това групиране, че турците имат намерение да се отбраняват в Овче поле, на линията Скопие — Щип, дето и сърбите предполагаха да дадат решително сражение.

Преди да се обяви войната (на 1 и 3 октомври) турците настъпиха със значителни отряди по двете най-важни операционни посоки към Куршумлие и към Враня. Необяснимо е това настъпление, след като турската главна квартира бе решена да води отбранителна война на този операционен театър. Вероятно то е било предприето с цел само да се побърка на сръбската мобилизация и съсредоточение. И действително, благодарение на слабо охранение на границата, турците сполучиха да нахлуят в сръбска територия и силно разтревожиха пограничното население. Но те бяха скоро прогонени от изпатените набързо пехотни части.

2. Действията на IV армия в Новипазарско

Четвъртата сръбска армия получаваше задача да настъпи в Новипазарския санджак, да унищожи оставените там турски гарнизони и да се съедини с действащите там черногорски войски.

Тази армия бе съсредоточена на границата в две групи: Пожегска и Ибърска. Първата група, след слаб бой на Яворския проход, зае Сейница и изпрати една колона, която да влезе във връзка с черногорците при Бело поле. Това стана на 9 октомври. Същия ден бе атакуван и проходът Нови Варош, след което колоната бе насочена към Плевле, който бе зает заедно с черногорците на 16 октомври.

Ибърската група премина границата при Рашка и се насочи към Нови пазар. Турският гарнизон на този град, състоящ се от 3 дружини и около 4000 души албански доброволци, беше заел старите укрепления около града. На 8, 9 и 10 октомври сърбите водиха оживен артилерийски бой и след една атака, в която имаха около 300 убити и ранени, те заеха града, като плениха част от гарнизона и всички оръдия.

Към 16 октомври, когато се започна решителното сражение на Карагачдере на Тракийския театър, четвъртата сръбска армия беше достигнала своя обект: целият Новипазарски санджак беше в сръбски ръце. Армията обаче остана в санджака и формира подвижни отряди, за да държат в покорност неспокойните албанци, които не се подчиняваха на новата власт.

3. Действията на III армия

Третата сръбска армия премина границата веднага след обявяването на войната — 5 октомври. След кратки, но оже-

сточени боеве на самата граница и при Подиево, армията се спусна в долината на р. Лаб и на 9 октомври зае Прищина, след ожесточен бой по градските улици (инцидента с австрийския консул Прѳхаска). След това армията продължи настъплението си за Феризович и на 13 октомври зае Качанишкото дефиле, като се надвеси над левия фланг на турското разположение при Овче поле. От Феризович трета армия изпрати една силна колона за Призрен, който град бе зает на 17 октомври. Тази колона продължи после настъплението си през планините и, след малки срещи с албански чети (Мадрити, Люма и пр.), достигна до Адриатическия бряг, като зае Алесио (5 ноември) и Дурацо (15 ноември).

4. Действията на II армия

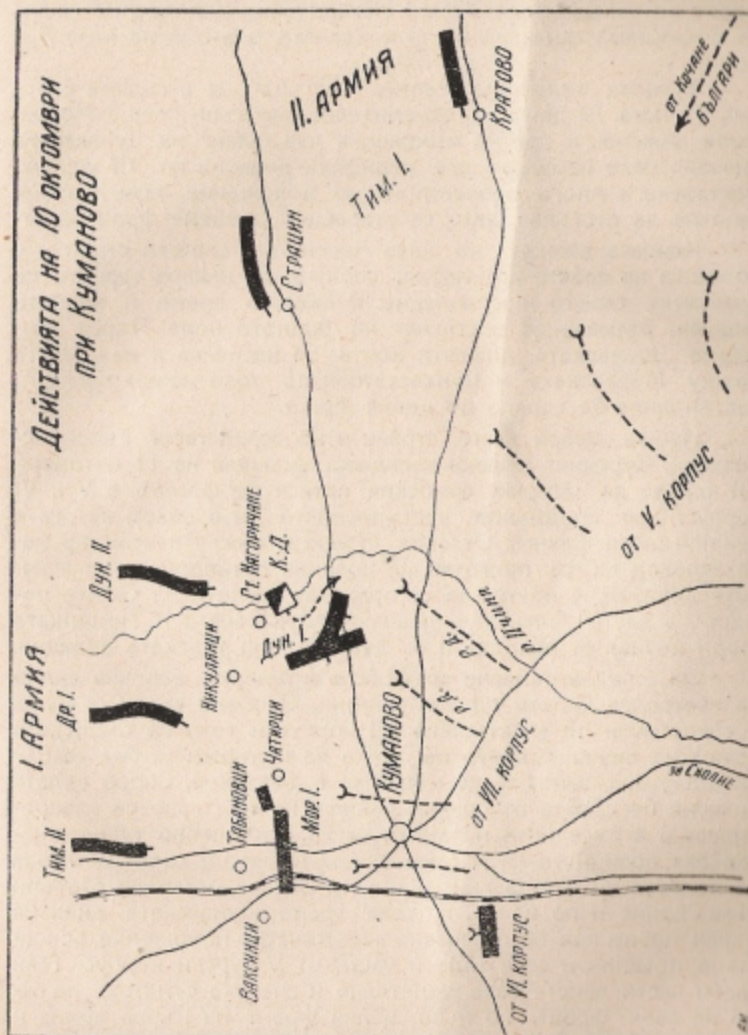
Втората армия настъпи на 8 октомври в две колони към Крива Паланка и Кратово. Без да срещнат съпротива, тези колони с ненадейното си нахлуване всяха паника в турското население, което бягаше пред тях, и достигнаха на 9 октомври линията Страцин—Кратово. В същото време една трета колона, съставена само от български части, настъпи през Царево село, зае на 11 октомври Кочани и се надвеси над десния турски фланг на Овче поле.

5. Настъпление на първа армия. Сражението при Куманово

Смятайки, че турците ще останат докрай на своята позиция на Овче поле, сръбското главно командване бе усвоило следния плац за действията: да се настъпи с втора и трета армия към двата фланга на неприятелското разположение, след което да се нанесе решителният удар с най-силната първа армия. Затова и първа армия започна своето настъпление два дена по-късно и на 7 октомври достигна линията Старо Нагоричани — Табаковци, а конната дивизия влезе във връзка с частите на втора армия към Страцин.

В това време, под натиск от Цариград, турският главнокомандващ в Македония пресметна, че е по-добре да изпревари съединението на трите сръбски армии, като настъпи към Куманово с цел да разбие настъпващата първа сръбска армия, преди пристигането на 2 и 3 армии. На 10 октомври голяма част от Вардарската турска армия бе разположена на силната позиция пред Куманово, а части от VI и V корпуси бяха оставени в Скопие и Щип. Сърбите бяха просто изненадани, когато узнаха от донесенията на своите предни части,

че турците са събрали значителни части около Куманово. От друга страна, частите от пети корпус бяха получили вече заповед да преминат в настъпление към линията Кратово —

Страцин — Нагоричани, след което тази заповед се предаде и на целия десен фланг. В това време към Куманово при-

ближаваха само две дивизии от първа сръбска армия: Моравската първа позив, която бе достигнала с авангарда си до Чатирци, и Дунавската първа позив, която настъпаеше с фронт на запад около Старо Нагоричани. Зад десния фланг на последната дивизия беше и конната дивизия на княз Арсеней.

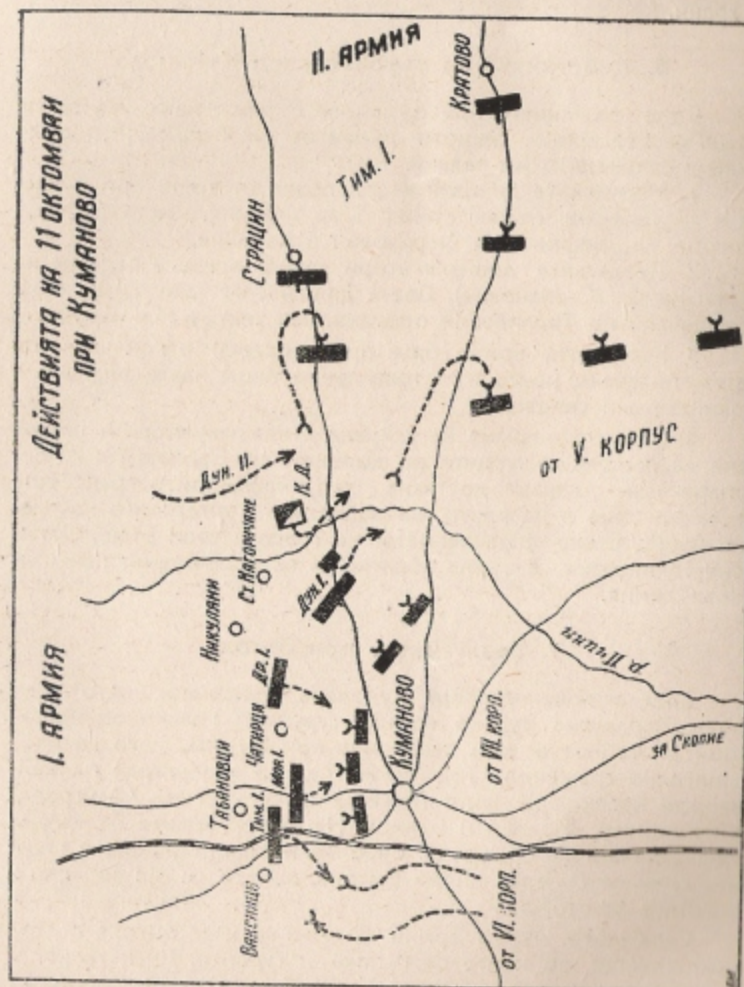
Турците започнаха своето настъпление с голяма енергия. Тяхната 19 дивизия стремително настъпи срещу Моравската дивизия, а против изложения ляв фланг на Дунавската дивизия бяха насочени две редишки дивизии от VII корпус. Поставена в много неблагоприятно положение, тази дивизия започна да отстъпва, като се стараеше да заеме фронт на юг.

Конната дивизия на княз Арсеней, в спешен строй и с помощта на своята артилерия, сполучи да накара турците да прекратят своето настъпление. В същото време и задните дивизии бързаха да достигнат на бойното поле. Първа пристигна Дунавската дивизия, която бе насочена в междината между Моравската и Дунавската и по този начин турското настъпление бе спряно по целия фронт.

Нощта завари двете страни в непосредствено съприкосновение. Турският главнокомандващ заповяда на 11 октомври VII корпус да удържа сръбския натиск по фронта, а V и VI корпуси да продължат настъплението си в обход на двата неприятелски фланга. От своя страна и княз Александър даде заповед да се приготви на позиция артилерията на всичките дивизии, с която да се приковат турците на своите позиции, а двете флангови дивизии (Дунавската и Тимошката втори позив) да обходят и от двете страни турската позиция.

Още на разсъмване сръбската артилерия започна силно да обстрелва цялата турска позиция. Особено силен огън бе съсредоточен по участъка на VII корпус и този на Скопската редишка дивизия, която не можа да издържи и, без да бъде атакувана, започна да отстъпва в безредие. Скоро цялата дивизия бе обзета от грозна паника, която бързо се разпространи и в съседните низамски части. Постепенно турците напуснаха позицията си и само някои низамски части останаха на подготвените по-задни позиции. Всичко останало отстъпи към Скопие и по на юг. В това време Дунавската дивизия първи позив пак бе поставена в критическо положение, вследствие появили се в тила ѝ части от V турски корпус. Тези слаби части действуваха решително и внесоха суматоха не само на своя фронт, но и по целия фронт на първа армия и заставиха сърбите да прекратят настъплението си. Пред пладне същия ден сърбите заеха Куманово, без да преследват до вечерта разбитите неприятелски части, които вследствие па-

никата бяха разпръснати из полето между Скопие и Куманово. Понеже не ги преследваха, разбитите части се окопитиха и формираха две колони за отстъпление по двете важни посоки към Битоля (през Тетово и през Прилеп).

Турците изгубиха в този бой около 9000 убити и ранени и 16 оръдия и вследствие паниката изоставиха по пътя на отстъплението си и по-голямата част от своята артилерия.

Сърбите имаха около 2500 души убити и ранени. Те плениха много войници и оръдия (около 80), а на 13 октомври без бой завладяха изпразнения град Скопие — център на Македония, дето заловиха голямо количество бойни материали и храни.

6. Действията на сърбите след Куманово

След сражението при Куманово сърбите измениха състава на своите армии, защото някои от тях бяха вече постигнали възложените им задачи. Тъй:

1. Моравската дивизия втори позив от трета армия влезе в състава на първа армия. Тази дивизия, както видяхме по-горе, зае дефилетата Феризович и Качаник.

2. Дунавската дивизия втори позив влезе в състава на втора армия (Степанович). Двете дивизии от тази армия бяха привлечени на Тракийския операционен театър при Одрин.

3. Към трета армия бяха присъединени някои части от четвърта армия, която към това време беше завладяла целия Новипазарски санджак.

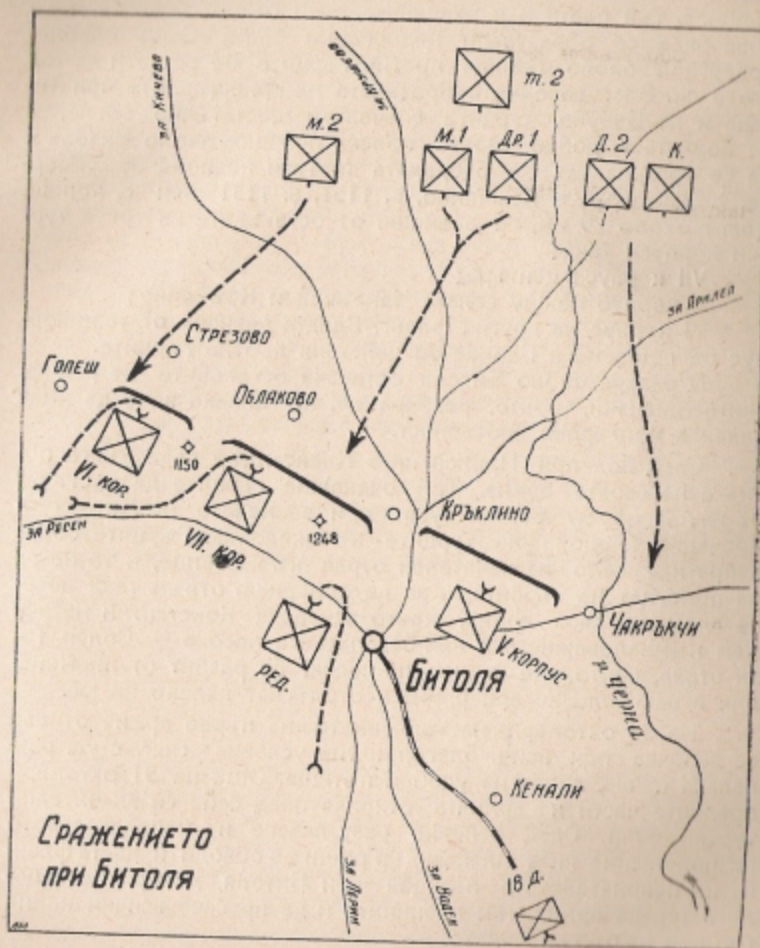
4. Конната дивизия бе усилена с пехотни части и изпратена да преследва турците по долината на Вардар. На 23 октомври тази дивизия достигна до Дойран, който град беше възстанал още в началото на войната и българското население беше взело управлението на града в свои ръце. Оттам конната дивизия се върна обратно и се присъедини пак към първа армия.

7. Сражението при Битоля

След поражението при Куманово и паниката, която стопи цялата Вардарска турска армия, турският главнокомандващ реши да събере всички свои сили при Битоля, дето да даде решително сражение. Той организира 3 ариергарда на най-важните посоки, по които можеше да се настъпи към града: при Гостивар, Прилеп и Баница. На ариергардите бе възложена задачата да задържат сърбите и гърците, докато главните сили се съберат около Битоля, докато се организират и подготвят за отбрана.

Сръбската първа армия се насочи към Битоля по същите пътища, по които отстъпиха и турците. Дясната колона, настъпваща по пътя Тетово — Гостивар — Кичево, на 21 октомври отблъсна турския ариергард, който се оттегли към Битоля. Останалата част от първа армия настъпи по долината на Вардар и после към Прилеп. Пред Прилеп на Бабуна

турският ариергард беше заел удобна позиция по скалистите гребени, които бяха едвам достъпни за пехотата. Поради липса на всякакви пътища сръбската артилерия не можеше да вземе участие в боя и затова всичката тежест на този ари-

ергарден бой легна върху пехотата. След упорит двудневен бой сръбската пехота с цената на 1000 убити и ранени отхвърли и този ариергард към Битоля.

Тук, около Битоля, турският главнокомандващ сполучи да съсредоточи почти всички остатъци от разбитите си войски и всички редифски части, които не бяха участвали в досегашните боеве. С около 55,000 души и 60 оръдия се зае позиция около Битоля по височините, които бяха слабо достъпни, а тъй също и в равнината, дето от постоянните дъждове бяха се образували недостъпни блата. Само слабият ариергард около Баница против гърците бе оставен на мястото си. Благодарение съпротивата на ариергардите при Кичево и на Бабуна, турците спечелиха достатъчно време, за да подготвят добре своята полска позиция около Битоля и да се организират за отбраната ѝ. Тази позиция от р. Черна, с. Чакръкчи, с. Кръклино, в. 1151, в. 1131 при с. Гопеш, дълга около 25 км, се заемаше от остатъците на трите турски корпуси така:

VII корпус в центъра;

V корпус между селата Чакръкчи и Кръклино;

VI корпус на другия фланг. Едната дивизия от този корпус бе оставена в Баница за действия против гърците.

В резерв около Битоля останаха остатъците от редифските дивизии, които, разбира се, не можеха вече да имат никаква маневрена способност.

След боя при Прилеп княз Александър даде дълга почивка на своята армия. Той очакваше гърците да настъпят от юг, за да му съдействуват при заемането на Битоля — последната опора на турците в Македония. Гърците обаче изпратиха само незначителен отряд към Баница, и то не за да помогнат на сърбите, а за да прикриват откъм тази посока главната своя армия, която Диадокха Константин насочи към най-маловажната и най-безопасната посока — Солун. Този отряд, както ще видим по-после, бе разбит от преминалия в настъпление ариергард и отблъснат далеко на юг.

На 30 октомври настъплението на първа армия отново се започна при най-неблагоприятни условия: сняг, студ, разкаляна почва, липса на удобни пътища. Още на 31 октомври предните части на армията откриха пред себе си значителни турски сили. След основно разузнаване на неприятелското разположение княз Александър реши да обходи и двата фланга на неприятелската позиция при Битоля, да притисне цялата турска армия към планините и да пресече всички нейни пътища на отстъплението.

На 2 ноември се започна настъплението по плана, като Тимошката дивизия втори позив бе оставена в резерв. Турците се държаха добре в своите окопи, но сръбската артилерия бе по-многочислена и под нейно покровителство пехо-

тата, макар и бавно, напредваше към обектите си, като Моравската и Дринската дивизии първи позив се приближиха непосредствено до неприятелския център, а обхождащите дивизии завладяха селата Стрезово и висотите при Облаково.

По-нататъшното сръбско настъпление беше силно затруднено от лошото време, каловете и блатата. То продължи на 3 и 4 ноември, като сърбите непрестанно обстрелваха с мощен артилерийски огън неприятелската позиция и с пехотата си постепенно се приближаваха. През нощта срещу 5 ноември с нощна атака те сполучиха да вземат част от турската позиция, напусната още от предния ден от голяма част на своите защитници. Сутринта те изненадаха с артилерийския си огън резервите, които първи се разбягаха и увлякоха след себе си и останалите части, след което сърбите заеха града. Заедно със сръбската армия в Битоля влязоха и много наши чети, които досега ѝ съдействуваха в операциите. Разпръснатата турска армия не можеше вече да се събере. Голяма част от нея бе пленена на самото място, а другата част по-после бе изловена из планините на юг. Само отрядът при Баница под командата на командира на VI корпус сполучи да се оттегли в по-голям порядък към Писодери.

След превземането на последния македонски център сърбите започнаха да окупират всички македонски градове, без да проявяват някакво особено военно усилие. В деня, в който ние запечнахме атаката на Чаталджанската укрепена позиция, за цялата сръбска армия войната беше вече свършена.

ГЛАВА III

Операции на гръцката армия

1. Общо положение на гръцкия фронт

Срещу гърците, както видяхме по-рано, имаше само две турски самостоятелни дивизии (Янина и Кожане), две редифски дивизии, формирани на самото място, и една редифска дивизия от Мала Азия, дошла тук още преди обявата на войната за действие против въстаналите албанци.

Гръцката армия според общия план трябваше да действа против главните сили на македонския театър и естествената посока на нейните действия беше към Битоля. Но като се стремяха да си обезпечат владението на Солун, гърците пренебрегнаха военните изисквания и под предлог, че трябва да се обезпечи Солун като база на Македония, по-стараха се да влязат в него преди българите. Едвам след то-

ва гръцката армия бе насочена към Битоля, за да пристигне там, когато турците бяха вече омаломощени от сърбите.

2. Настъплението към Кожани

Армията на Диадоха започна настъплението си на 5 октомври едновременно от Лариса и от Трикала (5 дивизия). Турците имаха един слаб авангард при Еласона, а на 15 км по-на север бяха разположени на позицията главните им сили. Грамадното числено превъзходство, както и планинската артилерия, с която разполагаха, даде възможност на гърците да обхождат планинските позиции на турците и да ги завладяват без особени усилия. На 8 октомври турците отстъпиха към Селфидже и гръцката главна квартира на другия ден се премести в турска територия — с. Зеленище. В същото време 5 дивизия премина границата и зае Диската.

На 9 октомври гръцката конница премина р. Бистрица при манастира Забърдо и се яви в тил на турците, заемащи Селфидже. В паническо бягство всички организирани турски сили се разпръснаха и на следния ден гърците без бой заеха Селфидже.

Изпратената по брега на Солунския залив дивизия зае на 10 октомври без бой Катерини и продължи настъплението си на север към Солун.

3. Настъпление на 5 дивизия към Битоля. Разбиването ѝ

На 12 октомври 5 дивизия зае Гравена, а армията на престолонаследника зае Кожани и си обезпечи пътя към Битоля. Би трябвало да се остави наблюдението на посоката за Солун на конницата или пък на дивизията, действаща по брега на Солунския залив, а всичко останало да се насочи към центъра на турската съпротива — Битоля. Но поради споменатите по-горе политически причини гръцкият престолонаследник реши да се наблюдава тази важна посока, а с главните си сили да настъпи към Солун.

За наблюдение посоката към Битоля бе изпратена цялата 5 дивизия, която на 16 октомври продължи настъплението си от Кожани. Една колона от тази дивизия бе изпратена по пътя Кожани — Костур — Лерин. Тази колона, макар и слаба, настъпваше без да срещне някаква съпротива, защото в тази област положението се владееше от българските чети, нахлули из целия район още в деня на мобилизацията.

Останалата част от 5 дивизия вечерта същия ден се натъкна на турския ариергард, който беше заел позицията между Кайларе и Налбанткьой. Въпреки отчаяната турска съпротива, настъплението продължи и турците, след като на-несоха доста загуби на гръцкия авангард, се оттеглиха в северна посока.

В същия ден турците от Баница преминаха в контра-атака. Гърците бяха изненадани в дефилето, не можаха да се развърнат в боен ред и отстъпиха на юг. Макар да разполагаха с повече сили, гърците преминаха към отбрана, като укрепиха добре позицията си при Суровичево.

На 24 октомври турците продължиха настъплението си. Сам командирът на 6 корпус Джавид паша ръководеше атаката върху десния гръцки фланг. Обходени на този фланг, гърците започнаха да отстъпват. Скоро цялата 5 дивизия бе обзета от паника, разбяга се в разни посоки и остави в турски ръце всичката си артилерия, картечниците си и много материали. Бягащите гърци се спряха чак при Карагач, дето опрени на пристигналите подкрепления, се окопитиха и организираха. Обаче 5 дивизия не можа вече да настъпи, освен заедно с цялата гръцка армия, след като последната завладя Солун.

4. Настъпление на Диадоха към Солун. Заемането на този град

Цялата гръцка армия настъпи от Кожани към Верия и на 16 октомври без бой завладя този град. Под прикритието на дивизията, настъпваща по брега на Солунския залив, бе организирана нова база в малкото пристанище Левтерохори, отдето армията започна да получава всичко необходимо, за да се избягнат лошите пътища по сухо.

След заемането на Верия гръцката армия се насочи към Воден на север и после на изток към Йенидже Вардар, дето Тахсин паша беше успял да събере около 30,000 души с 20 оръдия (остатъци от 22 дивизия, анадолската редифска дивизия, Солунския гарнизон, остатъци от 14 дивизия, които бяха се спасили от преследването на нашата 7 дивизия и пр.)

На 21 октомври се започна атаката на силната турска позиция при Йенидже Вардар с обход на левия ѝ фланг с дивизията от Катерини, която бързаше да заеме железопътния мост на Караазмак. Още преди да се осъществи този обход, турците напуснаха своята позиция на 22 октом-

ври и се оттеглиха в Солун, който вече се обграждаше от сърбите от север, от българите, които при Апостолар бяха влезли във връзка в гръцката армия, най-после от гръцката флота (Аверон и 3 торпильора), която бомбардираше Караборун.

На 24 октомври гърците преминаха Вардар и бързаха да влязат в града първи, а в същото време консулското тяло в Солун старателно увещавахе Тахсин паша да предаде града, за да се избегне излишното кръвопролитие, защото от отбраната не може да се очаква нищо при съществуващото в града безредие, усилвано от деморализираните войски. На 25 октомври преговорите по предаването бяха приключени и Тахсин паша се предаде безусловно на гръцката армия.

В същия ден колоната на генерал Тодоров от нашата 7 дивизия, след упорит бой при Лахна, продължи настъплението си и на 27 октомври по следите на разбитите турци влезе в Солун. Явно е, че гърците бяха успели да подпишат протокола за предаването на Солун в техни ръце. Обаче армията им беше далеч от града. Дори има съмнение, че от Солун са изпратили няколко влака, с които са докарали войски за заемане на града.

5. Настъпление към Битоля

Едвам след заемането на Солун гърците започнаха да мислят за изпълнение плана на войната и за помощ на сърбите към Битоля. Настъплението се започна на 2 ноември в три колони и се завърши на 8 същия месец след слаби боеве с отстъпващите от Битоля турски заблудени части. На 12 ноември двамата престолонаследника Константин и Александър се срещнаха в Битоля и се поздравиха взаимно със свършване операциите в Македония, което за сърби и гърци бе равностойно със свършване на войната.

За да се разпределят правилно тежестите на войната, би трябвало част от гръцките войски да се изпратят на Тракийския операционен театър. Обаче гърците сполучиха да изтъкнат „важността“ на Янина и изпратиха там своите 2, 4 и 6 дивизии, а за Тракия на драго сърдце се съгласиха да пренесат с параходи неприятната им 7 българска дивизия, за да не бърка тя на по-нататъшните им планове за окупацията на Македония.

6. Действия около Янина

Армията на генерал Сапунджакис, както видяхме, се състоеше от резервни части и голямо количество критски и гръцки доброволци. Тя имаше само 4 оръдия от по-голям калибър (105 см) и нямаше онази боеспособност, която се изисква при атаката на една крепост. Затова тази армия се лута по границата цели 16 дена и няколко пъти бе разпилявана, докато сполучи да завладее Превеза, което пристанище щеше да послужи като база за действията против Янина.

Когато в началото на ноември нашата армия бе на Чаталджа, а сърбите сломиха и последната турска съпротива в Македония, генерал Сапунджакис още не беше се приближил на артилерийски изстрел до Янина, която се защитавахе от 23 низамска дивизия, Янинската редифска дивизия, голямо количество албанци-доброволци, остатъци от близките гарнизони, които потърсиха убежище в крепостта, и около 150 оръдия, между които и няколко 12 и 15 см.

7. Гръцкият флот в Бяло море

Само една малка част от гръцкия флот бе оставена да съдействува на генерал Сапунджакис при завладяването на Превеза и за блокиране на целия Адриатически бряг, за да не могат турците да подвозват храни и бойни припаси за обсадените крепости Янина и Шкодра.

Целият флот под началството на адмирал Кондуриотис получи задача да заеме турските острови, затварящи Дарданелите, и да не позволи на турския флот да излезе на открито море.

На 7 октомври гръцкият флот се появи пред Дарданелите и, необезпокояван от никого до 20 октомври, завладя островите Тенедос, Лемнос, Тасос, Имброс, Самотраки. Тук стоварваните матроси имаше да се справят само с местната турска полиция, която вредом се предаваше без съпротива.

В същото време един гръцки торпильор се вмъкна нощно време в Солунското пристанище и потопи единствения там турски параход, който можеше със своите 21 оръдия да съдействува за отбраната на града.

На 4 ноември гърците заеха остров Икария, а на 3 стовариха един пехотен полк на Митилин. Под натиска на европейските консули турският гарнизон (1500 души) се оттегли в планините, дето цял месец се съпротивлява, и на 8 декември се предаде. Също такава съпротива оказа и гарнизонът на о. Хиос, който остров бе зает едва на 21 декември.

През всичкото време гръцкият флот наблюдаваше Дарданелите и съпровождаше транспортите, с които се продоволстваше гръцката армия от Гърция и Солун.

ТРЕТА ЧАСТ

Действията след първото примирие

ГЛАВА I

Преговорите в Лондон

След като се подписа протоколът за примирието, двете воюващи страни изпратиха своите делегати в Лондон, дето се подкачиха преговорите за мир. Това бе продължение на дипломатическата борба, в която съюзниците бяха успели да увлекат и всички велики сили, които имаха големи интереси в Турция. Великите сили отблизу следяха преговорите за мир чрез своите дипломатически представители в Лондон.

На път за Лондон делегатите на съюзниците минаха почти през всички европейски столици. Там пред кореспондентите на печата те подчертаваха решението си да действуват винаги съвместно, а така също гърците изтъкнаха ясно неостъпчивостта си по въпроса за островите, а сърбите — по този за изхода на Адриатическо море.

Още в първите заседания стана ясно, че мъчно ще може да се определи една база, върху която да се водят преговорите. Съюзниците предявиха своите искания:

1. Да им се отстъпят всички завладени територии на запад от линията Родосто — нос Малатра, заедно с Албания, границите на която ще бъдат определени от великите сили.
2. Да им се отстъпят всичките Беломорски острови.
3. Турция да се откаже от правата си на остров Крит, които има от въвеждане на автономното управление в него.
4. Да заплати разносните по войната.

Турските делегати веднага се противопоставиха на тия условия. Те сочеха на това обстоятелство, че всички крепости във завладяната от съюзниците територия (Шкодра, Янина, Одрин) са още в техни ръце. Съгласяваха се обаче на една поправка изобщо по старите граници, като в Турция остане цяла Тракия и Одринският вилает, а за останалите те-

ритории предлагаха да се въведат радикални реформи. Колкото за Одринско и Одрин, турците изтъкнаха грамадното им значение, както в стратегическо отношение—за запазване проливите и столицата Цариград, тъй и моралното им значение за мюсюлманския свят, който счита Одрин като стара първа турска столица и свещен град на мюсюлманите. От Македония предлагаха да се образува автономна държава, със столица Солун и под сюзеренството на султана. За военното обезщетение турците не даваха и да се говори, защото не се смятаха още окончателно победени. Освен това те посочваха и разстроените от войната турски финанси, както и големите вземания на великите сили, с които Турция беше силно обвързана още преди Балканската война. Всички Беломорски острови остават в Турция, а за Крит въпросът не може да се третира между двете договорящи страни, защото той отдавна е преминал в ръцете на силите-покровителки.

Дългите преговори не дадоха никакви резултати, защото не можах по никакъв начин да се примират тия две противоположни тези. Виждаше се ясно, че преговорите ще бъдат прекъснати, без да се достигне резултат, без да се сключи договор за мир.

Още в началото на преговорите в Лондон австрийската дипломатия открито се постави против Балканския съюз. Общественото мнение в Австрия силно бе развълнувано от материалните жертви, с които тази държава изкупваше своя неутралитет. Вестниците с озлобение констатираха, че от започване на войната на борсата е имало милиардни загуби, обявени са фалити за повече от 70 милиона крони, изнесено е в Балканските страни за 60 милиона лева по-малко и най-после—отложено е изплащането на 75 милиона дългове на балкански търговци, поради мораториума. Войнствени статии се пишеха ежедневно в австрийските вестници. Под натиска на общественото мнение Австрия трупаше войски на сръбската граница. А когато Русия заяви, че не ще допусне трета сила да се намеси с оръжие помежду двете борящи се страни, и не уволни подлежащия на уволнение набор, Австрия започна да съсредоточва големи войскови маси и на руската граница в Галиция и Буковина.

Явно ставаше за всички, че продължението на преговорите в Лондон може да доведе до общоевропейски конфликт и затова посланишката конференция се принуди да се вслуша в исканията на австрийския посланик, искания насочени против Балканския съюз. Първото искане, подкрепено и от Италия, бе да се създаде нова Албанска държава, навар до сега албанците да не са живели нито един ден

свободен държавен живот. В същност това австрийско искане целеше да не допусне излаз на Сърбия на Адриатическо море нито направо, нито чрез едноплемнената Черна гора. В такъв случай тя ще потърси излаз на Бяло море и ще срещне съпротива от страна на България и Гърция, а това може да причини разтурването на Балканския съюз.

Независимо от това, отговорни фактори в Австрия подкрепиха открито искането на Румъния да ѝ се отстъпят Български земи в Добруджа като компенсация срещу нейния неутралитет. И в този случай далечната мисъл на австрийската дипломатия е била да се ощети България, за да стане неотстъпчива при разпределение на завладените територии и по този начин да се скарат съюзниците.

Тъй преговорите продължиха с предложения и контрапредложения от двете страни, без да се приближат двете противоположни тези, чак до Коледа. И както споменахме по-горе, най-главните въпроси, върху които не можеше да се постигне никакво съгласие, бяха за владението на Одрин и на Беломорските острови, които обезпечават Малоазийския бряг и затварят Дарданелите. На 24 декември, понеже турците отказаха да дадат точен отговор на зададените им ultimativno въпроси за Одрин и островите, преговорите се прекъснаха.

Трябваше да се намесят пак великите сили за подновяване на преговорите. Посланиците им в Лондон подадоха на 4 януари една нота от името на своите правителства, в която съветваха турското правителство да отстъпи по въпросите за Одрин и островите, срещу което те обещаваха да се погрижат както за економическото издигане на Азиатска Турция и за заличване следите на ужасната война, тъй и за запазване на турските интереси в Одрин и всички паметници и джамии. В случай, че със своята неотстъпчивост стане причина за подновяване на военните действия, великите сили ще държат за това отговорна Турция.

Като получи тази колективна нота, турското правителство не намери в себе си достатъчно сили да поеме отговорност за продължение на войната. Решението да се отстъпи във всичко на съюзниците трябваше да се вземе от отговорното правителство, но то се побоя от това и свика висш държавен съвет от 65 сенатори и 14 бивши министри, паши и висши чиновници.

На 9 януари този висш държавен съвет се събра в двореца Долма бахче. Пред него министрите трябваше да изложат положението, след което да се вземе решение. Министърът на войната и главнокомандващият Назим паша съоб-

щи, че армията още има желание да воюва, но че малка вероятност има тя да може да деблокира Одрин или да завладее наново Македония. Министърът на финансите заяви, че държавното съкровище е изчерпано. Турция има нужда от заеми, но такива не могат да се сключат, преди да се подпише един договор за мир. Министърът на външните работи, след като изложи международното положение на Турция, подканяна от всички европейски сили към отстъпки, подложи на гласуване въпроса за продължение на войната. Целият съвет гласува за отстъпките и нито един глас нямаше за продължение на войната.

На другия ден младотурците направиха държавен преврат. Нищожна тълпа се събра пред министерския съвет. Няколко души офицери на чело с героя от Триполитанската война Енвер бей, душата на младотурската партия, се втурнаха във зданието и убиха военния министър Назим паша. След това изплашеното правителство бе свалено и слабият султан бе принуден да предаде властта на младотурците, които поставиха за велик везир Махмуд Шефкет паша.

Веднага след поемане властта младотурците обявиха, че превратът е извършен от недоволното мюсюлманско население, което желае да спаси честта на отечеството или да загине; новото правителство не желае продължаване на кръвополитието, но то не може да не се подчини на народната воля по въпроса за Одрин и островите. В същност нямаше никакво народно въълнение и превратът бе извършен от група политически авантюристи, които смятаха, че съюзниците не ще издържат до край и Балканският съюз няма вече онази сила, която имаше в началото на войната.

На 16 януари съюзниците обявиха преговорите за скъсани. Младотурците обаче не бързаха да отговорят на колективната посланишка нота, като чакаха да видят какво впечатление ще направи цариградският преврат в Европа и върху правителствата на балканските държави. Най-после, едва на 17 януари тюрското правителство отговори с една обширна нота, в която потвърждаваше първоначалните си изявления. По отношение на Одрин то се съгласяваше да отстъпи само онази част от него, която е на десния бряг на р. Марица.

Съюзническите делегати не измениха на своето решение за скъскване на преговорите и след получаването на тази нота. Те напуснаха Лондон и според протокола за примирието военните действия трябваше да се започнат на 21 януари.

Посланишката конференция в Лондон остана там, докато траеха военните действия, готова всеки момент да се намеси за прекратяването на опасната за Европа война.

Пак под диктовката на австрийската дипломация посланиците започнаха да работят върху определяне границите на Албания, като се сремяха да включат в тази нова държава всички земи, които откъсват Сърбия и Черна гора от брега на морето.

Прекъсването на преговорите в Лондон никога не изненада, защото то се предвиждаше и очакваше от всички. Но българското правителство бе сериозно загрижено от предстоящата нова война, защото виждаше, че съюзниците не ще вземат дейно участие в нея и всичката ѝ тежест ще падне върху България.

ГЛАВА II

Положение на двете страни към 20 януари

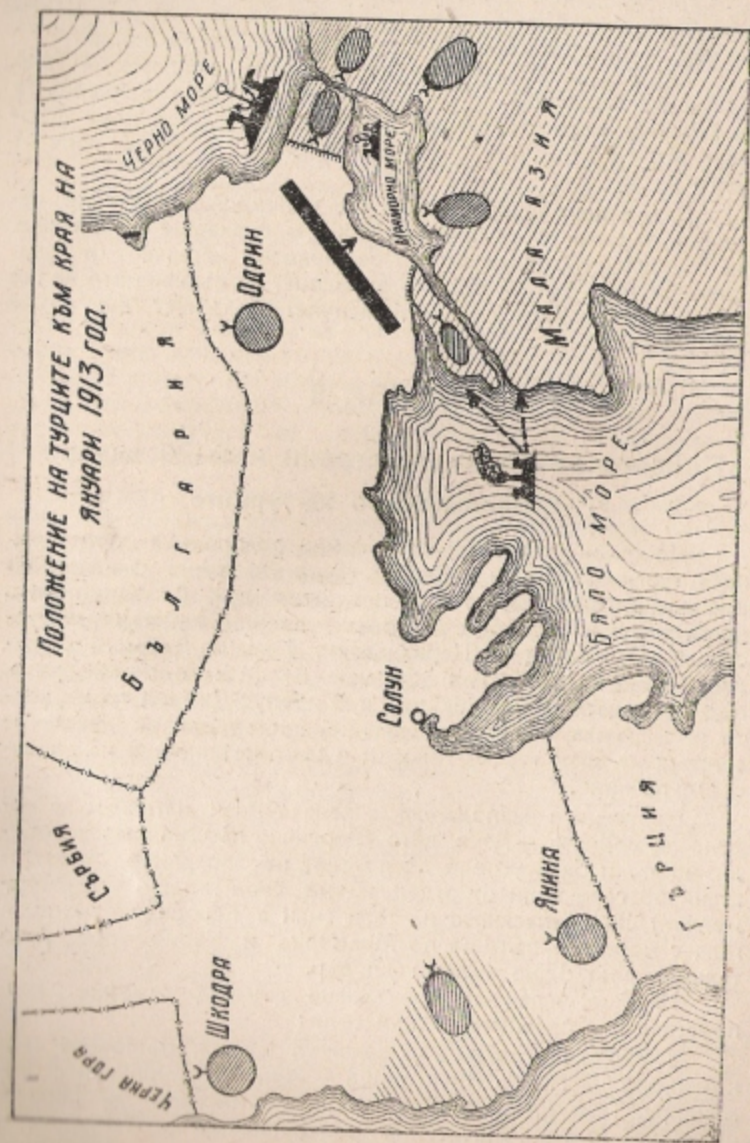
1. Положението на турците

До примирието съюзните армии пребродиха почти всичките турски владения в Европа. Тюрската армия с едвам закрепенена дисциплина, но с неповиновен дух, бе запушена в двата тесни и неудобни за големи военни действия полуострова—Галиполски и Цариградски. В южна Албания блуждаеха само незначителни остатъци от Македонската армия, под командата на командира на 6 корпус Джавид паша, които се държаха само благодарение достойната за уважение енергия на този тюрски генерал и непристъпността на албанските планини.

Но турците разполагаха с неизчерпаем източник за водене на войната —Азия, дето енергично продължаваха мобилизацията и бяха успели да доведат на западните Малоазийски брегове един от отдалечените свои корпуси (Ерзинджански). За пренасянето на тези сили в Европа те разполагаха с морските пътища по Мраморно и Черно море, дето техният флот беше пълен господар.

Изобщо, в деня на прекъсване преговорите турците разполагаха със следните военни сили:

1. *Чаталджанска или източна армия*, поставена под командата на Ахмед Абул паша — един от корпусните командири. Тази армия през време на примирието бе реорганизирана, получи значителни подкрепления от Анадола, с които бяха попълнени съществуващите части, а някои пол-

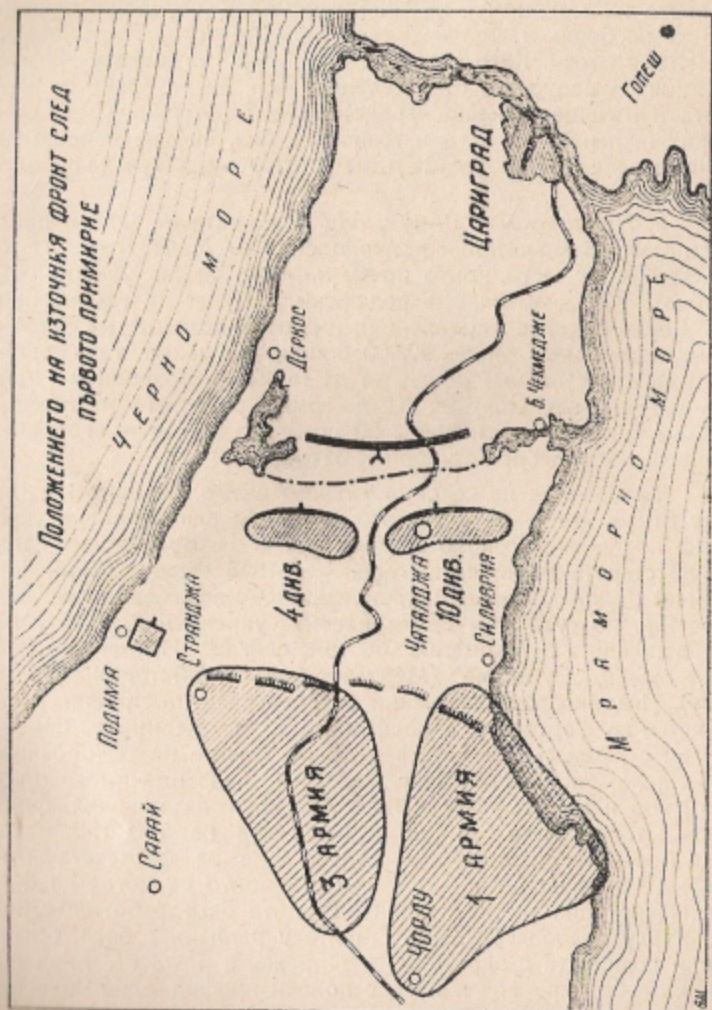
кове изцяло се присъединиха към новоформираните корпуси. Общата численост на тази армия достигаше 90-120 хиляди бойци. Много бе направено, за да се организира продоволствието на тази армия на Чатаалджанската укрепена позиция, но тя не беше снабдена с необходимите ѝ за настъпателни действия обози. Като се вземе пред вид, че цялата Източна Тракия бе напусната от населението си, бе разорена от войната и нямаше никакви средства за поддържане на една многочислена армия, то източната армия, ако настъпеше далеч на запад от своята база, не би просъществувала и една седмица.

2. *Булаирската армия*, под командата на Фахри паша, бе получила значителни подкрепления от Мала Азия. Тя се състоеше от части, които почти не бяха взели участие във войната (27 дивизия, две редифски дивизии и гарнизоните на Дарданелските укрепления); имаше в момента на прекъсване примирието около 50,000 бойци, но и на тази армия липсваха достатъчно обози, за да може да предприеме едно по-далечно настъпление. Тази армия разполагаше обаче с много артилерия, усилена с 50 нови оръдия и многобройни запаси, достатъчни за упорита отбрана.

Тя можеше да се съпротивлява дълго на едно нападение откъм континента, защото беше зад една солидно укрепена позиция. На около 2-3 км южно от Булаир се намираше старата позиция, построена в 1853 година (Кримската война) от англичаните и французите със задача на прегради достъпа по сухо към Дарданелските укрепления. Тази укрепена позиция се състоеше от три форта: „Наполеон“ (Илдъз табия), „Султание“ (Меркез табия) и „Виктория“ (Ай табия). Няколко дълговременни батареи бяха построени в съседство на фортите, а последните бяха съединени помежду си с непрекъснат бруствер. Двата фланга на тази позиция са опрени на морския бряг. Сароския залив има много плитко дъно и в този участък не е достъпен за гръцкия флот. Освен това самата позиция е издигната на 100-150 метра над морското равнище и е недосегаема за флотската артилерия, която не разполага с оръдия, които да могат да бият ефективно една висока позиция. Турците бяха работили много върху подновяването на старите укрепления, бяха обградили позицията с здрава телена мрежа, а на 2 км пред позицията бе укрепена наново с полски профил една нова позиция за предните постове.

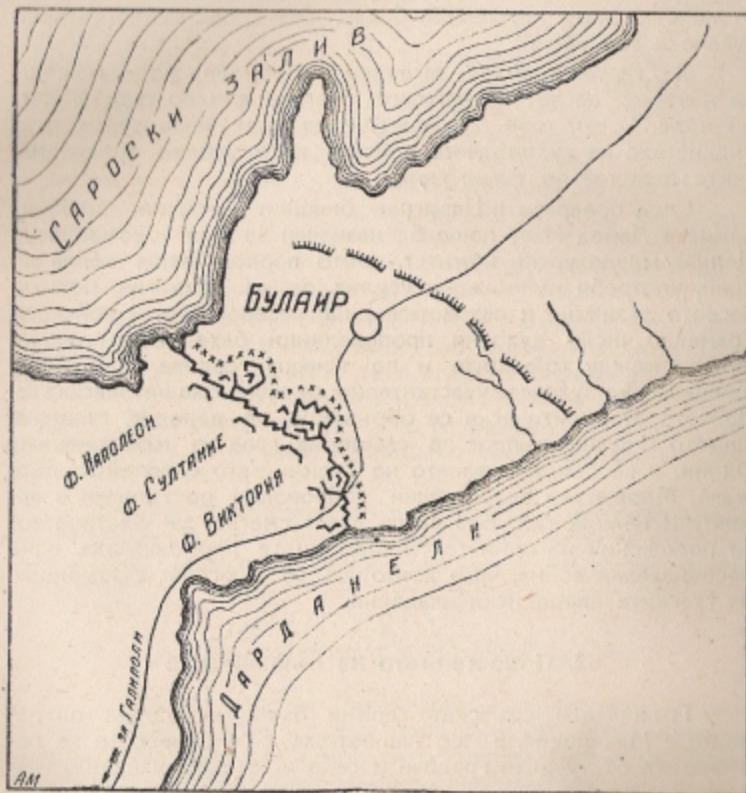
3. *Общ резерв* на тези две армии бяха новомобилизираните части в Мала Азия. Във време на примирието почти напълно бе мобилизиран 10 корпус (Ерзинджан), който брое-

ше около 50,000 бойци. Мобилизираните дивизии от този корпус бяха съсредоточени по западните малоазийски брегове така:

30 пех. дивизия — в Картал;
31 пех. дивизия — в Измид;
Карпонтска редифска дивизия — в Пандерма.

Понеже гръцкият флот затваряше Дарданелите и владееше напълно Бяло море, то малоазийските резерви изобщо не можеха да се изпратят на Македонския театър, а можеха да усилят само Чаталджанската и Галиполската армия или да се употребят за извършване на десант в тила на ан-

гажираните наши армии по бреговете на Мраморно и Черно море.

4. *Крепостните гарнизони.* Одринската крепост бе здраво обкръжена и остана със същия гарнизон, какъвто имаше и в момента на примирието. В Янина през време на примирието сполучиха да се вмъкнат незначителни групи от раз-

битата македонска армия. В Шкодра влязоха значително число албанци-доброволци.

5. *Остатъците* от македонската армия, които намериха прибежище в албанските планини, не можеха да окажат никакво влияние на бъдещите военни действия, защото те не бяха повече от 5,000 бойци, омаляомощени и паднали духом от непрекъснати неуспешни боеве, без средства за съществуване и без обози.

6. *Турският флот*, затворен в Мраморно море, можеше да извърши десант по неговите брегове или по тези на Черно море. Освен това той можеше да бъде използван и за съдействие на сухопътните войски, като усилва артилериийските средства по фланговете.

След преврата в Цариград бившият началник щаба на армията Ахмед Изет паша бе назначен за главнокомандващ. Целият младотурски комитет, който проповядваше война до край, употреби неимоверни усилия, за да повдигне политическото съзнание и патриотизма на населението и войската. Грамадно число духовни проповедници бяха изпратени на фронта между войниците и по всички градове. Едно раздвижване на духовете чувствително се забелязваше навсякъде. Войната от политическа се обръщаше на народна, свещена, защото ставаше въпрос за свещения град на мюсюлманите, Одрин, и за съществуването на Турция като европейска държава. Множество екзалтирани доброволци постъпваха в армията и нейния тил. Без да си дават сметка за фактическото положение на армията, младотурците проповядваха една настъпателна война, чрез която да се прогонят съюзниците из турските европейски владения.

2. Положението на съюзниците

Гръцката и сръбската армии бяха завършили операциите в Македония. Те се занимаваха с окупирането на напуснатите от турците градове и села и с организирането на новата местна администрация.

Те започнаха постепенно да разширяват зоната на тази окупация, като се разпространяваха в места, заети от българските войски. Това предизвика няколко сериозни въоръжени конфликти, които показваха, че нашите съюзници не са искрени спрямо нас и замислят да ни ограбят. Тъй постепенно ставаше ясно, че сърбите се силят да нарушат означените в договора граници, а гърците, несвързани с никакъв договор, бързат да разширят територията около Солун, за

да ни изправят пред свършени факти при бъдещите преговори.

Общото положение беше много ясно за всички съюзници: цялата турска армия беше съсредоточена срещу българската; зад турската армия се намираше богатият със средства Анадол. Трябваше част от свършено свободните съюзнически армии да се пренесат в Източна Тракия, за да вземат съразмерно участие във военните усилия, които трябваше да се упражнят с откриващата се наново война. Съюзниците обаче не се съгласиха на това с цел да извлекат двойната полза от втората война: от една страна техните армии щяха да завършат проектираните окупации и щяха да си починат за в случай на едно междусъюзническо стълкновение, а от друга—българската армия щеше да бъде окончателно изтощена и в крайния момент, когато ще се делат завладенията от турците земи, България ще бъде принудена да уважава прекалените искания на сърби и гърци.

При тези неблагоприятни условия България можеше да избегне всички тези изненади, ако започнеше отделни преговори с турците, защото така само тя можеше да се противопостави на постигнатото между сърби и гърци споразумение. Това поведение би било оправдателно, защото беше невъзможно да се води войната до край при явното неравновесие на силите в полза на Турция.

Вместо да прибегне до тази твърде добра политическа комбинация, България реши да остане вярна съюзница до край и да напегне всички свои сили за доизкарване на войната.

3. Положението в Източна Тракия

1. Срещу турската Чаталджанска армия бяха разположени нашите първа и трета армии. Веднага след сключване примирието тези две армии се отдръпнаха назад на линията Подима—Синекли—Фенер—Силиврия, дето започнаха да укрепяват една солидна позиция. На тази позиция щеше да се посрещне неприятелят, ако той се опита да премине в настъпление.

Пред двете армии бяха оставени два силни авангарда (4 и 10 дивизии), с назначение да поддържат непрекъснато контакт с неприятеля и в случай че той настъпи с по-големи сили, да го спират на последователни позиции и да го подведат изтощен пред главната позиция, дето бяха се укрепили нашите 1 и 3 армии.

За общ началник на двата авангарда бе назначен началникът на 4 дивизия. Общо началство на двата авангарда се налагаше, за да се съгласуват действията им при този широк фронт, но с назначаването на началника на 4 дивизия за общ началник въпросът не бе разрешен правилно. По-добре щеше да бъде, ако командването на двата авангарда се съсредоточеше в ръцете на един от двамата командващи армии.

2. За действия против турските сили в Галиполския полуостров бе формирана една нова 4 армия, в състава на която влязоха:

а) *Втора дивизия*, която беше вече завършила своите операции в Родопите.

б) *Седма дивизия*, която след завършване операциите при Солун бе превозена по море и по железния път до Дедеагач.

в) *Македоноодринското опълчение*, което след операциите в Родопите и източно от Марица бе събрано за общи действия.

г) *Конната дивизия*.

д) *Самостоятелната конна бригада*.

С формирането на тази армия бяха унищожени множество отряди (Хасковски, Родопски, Кърджалийски, Айроболски, Кешански), които усложняваха и затрудняваха командването и бяха една организационна безредица.

3. При Одрин остана втората армия почти в същия си състав.

Ако хвърлим един бегъл поглед върху общото положение, ще забележим, че почти цялата тежест на новата война падна върху българската армия, когато армиите на нашите съюзници имаше да извършват само второстепенни операции.

Бойно разписание

на българската армия към 20 януари 1913 година

		Дружини	Каречни роти	Батареи		Тежки оръдия	Ескадрони
				Полски	Планински		
I армия	1 дивизия	16	4	12	—	—	—
	6 дивизия	24	6	9	—	—	—
	10 дивизия	16	4	12	—	—	—
	Всичко	56	14	33	—	—	—
II армия	8 дивизия	24	6	15	—	—	—
	9 дивизия	8	2	6	—	—	—
	11 дивизия	16	—	6	—	—	—
	2 сръбска дивизия артилерия	28	8	12	—	—	164
Всичко	76	16	39	—	164	5	
III армия	3 дивизия	24	6	15	—	—	—
	4 дивизия	24	6	15	10	—	4
	5 дивизия	24	6	15	—	—	—
	9 дивизия	16	4	6	—	—	—
Всичко	88	22	51	10	—	4	
IV армия	2 дивизия	23	6	9	4	—	1 ¹ / ₂
	7 дивизия	20	5	14	5	—	1
	Мак.-одринско опълчение	12	—	—	7	—	1 ¹ / ₂
	кавалерийска дивизия	—	3	—	—	—	15
	сборна конна бригада	—	1 ¹ / ₂	—	—	—	6
Всичко	55	15 ¹ / ₂	23	16	—	23	
A всичко		275	67 ¹ / ₂	146	26	146	32

ГЛАВА III

План на войната

От преговорите, които в Лондон водеха турските делегати, можеше да се предполага какъв ще бъде планът на войната за турците, ако се продължат военните действия. Там стана ясно, че великите сили са решили да спомогнат за основаване на нова Албанска държава. Те бяха взели в свои ръце съдбата на Шкодра и бяха решили този град да се даде на новооснованата държава. В Западна Македония турците владееха само крепостта Янина, без да могат да се притекат на помощ на храбрния ѝ гарнизон. При преговорите стана явно, че те са се помирили вече с изгубването на цяла Македония, искаха само да запазят Източна Тракия с Одрин и бяха непреклонни за отстъпването на този град, особено докато го държаха още в своите ръце.

Затворените в Цариградския и Галиполския полуострови турски армии бяха в непосредствена връзка с неизчерпаемия източник от хора и материали в Азия и биха могли да продължат войната, ако имат срещу себе си само българската армия. Да се води война до край, с цел да се повърне всичко изгубено, беше невъзможно, защото турските полски армии бяха разгромени и бяха изгубили добра част от своите материали. Дори да биха достигнали известен успех против българската армия, турците не можеха да се надяват за разширение на този успех, защото това би застрашило непосредствено съюзниците и те биха се притекли да ограничат успеха, не за да помогнат на своя съюзник, а за собствената си безопасност. Неспособността на турската армия за настъпление бе констатирана и от самия военен министър, който предприе специална обиколка на турския фронт.

Турската главна квартира беше преценила всички тези обстоятелства и възприе следния план за новата война:

1. Крепостите Шкодра и Янина, както и остатъците от Македонската армия в Албания се предоставят сами на себе си с надежда, че те ще се задържат до края на войната и при бъдещите преговори ще се отстъпят срещу съответни компенсации в Източна Тракия.

2. Чаталджанската и Галиполската армии, заедно с резервите от Мала Азия, едновременно ще настъпят не с цел да разбият и унищожат българската армия, а само да я изтласкат от Източна Тракия и да започнат новите преговори, след като се закрепят на р. Марица и снемат обсадата на Одрин. При извършване на първата операция, Чаталджаиската армия ще се стреми да прикове на мястото им онези войски

които са срещу нея, а Галиполската, след като разбие нашата 4 армия, ще настъпи към Одрин с цел да компрометира тила на нашите армии при Чаталджа и да ги застави да се оттеглят в северозападна посока.

3. За обезпечение на първия успех на Галиполския полуостров ще се предприеме комбинирана операция с десант от по-голямата част от общия резерв. Десантните войски ще се насочат към левия фланг на нашата 4 армия. За прикриване на главната десантна операция ще се извърши малък десант и на черноморския бряг, срещу близкия тил на 3 армия.

Турския план беше построен върху предположението, че българите са вече изморени от войната и че съюзниците им не ще се притекат на помощ. Такива бяха впечатленията на турските делегати в Лондон, след като бяха наблюдавали отношенията на съюзнишките делегати помежду им. И те не бяха се излъгали.

При изработване плана на войната турската главна квартира не е била свободна от чувства, с които са били надъхани всички патриоти, които извършиха държавния преврат и станаха причина за продължение на войната. Средствата, с които разполагаше турският главнокомандващ, не отговаряха на поставената ясна цел: армиите, които имаше да я достигат, бяха многочислени, но им липсваше подвижна артилерия, обози, маневрена способност, без които не може да се предприеме настъпателна война.

В началото на годината в Източна Тракия се започват най-студените и най-кишавите дни, при което почвата се размеква, нешосираните пътища стават негодни за големи движения и въобще сезонът е най-неподходящ за настъпление — обстоятелство, което също не беше взето пред вид при съставянето на горния план.

Най-после, съществено условие за успеха беше сполучливото извършване на най-сложната тактическа операция — десанта, за която турците разполагаха наистина с достатъчно материални средства, но частите, които трябваше да го извършат, нямаша онази тактическа подготовка, каквато е предполагал енергичният вдъхновител на главната квартира Енвер бей и каквато е необходима при сложните десантни операции.

* * *

Съюзниците бяха изправени пред новата война, без да имат едно общо авторитетно командване, на което всички безпрекословно да се подчиняват. Сключените преди моби-

лизацията военни конвенции почти никого от тях не обвързваха. Отделните главни квартири не бяха повдигали дори въпрос за споразумение, преди да се прекъснат преговорите. Изглежда, че такова споразумение не е било и възможно. За нашите съюзници войната беше свършена, както и да се развият по-нататъшните събития в Източна Тракия. Съюзниците ни смятаха, че нашата армия до край ще охранява техните придобивки. Гърция имаше само да завладее Янина и да блокира Дарданелите, за да запази своите брегове от турския флот. Черна гора имаше само да завладее Шкодра, а Сърбия можеше само да помогне на Черна гора, за да получи компенсация в Новипазарския санджак.

Нашите съюзници изобщо нямаха интерес да дават жертви: те мислеха само за бъдещето разпределение на отнетите от Турция територии и бяха единодушни само в тайната мисъл, че е по-добре силният им конкурент—България—да бъде по-изтощен. След като в Лондон работиха косвено за продължение на войната, те се отказаха да вземат деятелно участие в нея и всичката ѝ тежест падаше върху нашата армия. Само това обстоятелство, заедно с претенциите на Румъния за компенсация в Добруджа, беше достатъчно за нашите ръководни фактори да направят най-големи отстъпки на Турция, особено за сметка на съюзниците, да прибегнат даже до сепаративен мир, но да не допуснат продължаване на войната.

Но войната не бе избягната и нашата главна квартира усвои следния план за действие:

1. Ако продължаваме да настъпваме към Цариград или Галиполи, необходимо беше да се атакуват силните турски позиции. За това се преминава към отбрана. Ако турците излязат из своите укрепени позиции, да се атакуват и разбият, след което, ако обстоятелствата позволят, да се продължи настъплението.

2. Отбраната да се води близко до двете главни неприятелски групи, за да не им се даде необходимото за маневриране пространство и да останат те до край изолирани една от друга. Наистина Галиполската армия можеше лесно да се пренесе по Мраморно море срещу Чаталджа, но тук турците разполагаха с малко пространство и не можеха между двете морета да развърнат големи сили.

3. Да се продължи обграждането и бомбардирането на Одрин, докато гарнизонът се предаде от глад. Нашата главна квартира нямаше верни сведения за състоянието на крепостта и там се смяташе, че гарнизонът и населението вече гладуват.

Нашата главна квартира виждаше ясно трудностите на новата война. След като видят, че войната за тях е дошла до мъртва точка, турците можеха да рискуват, като настъпят от своите укрепени позиции и от Одрин. Но те можеха да вземат и едно по-неблагоприятно за нас решение: да използват своите укрепени позиции и да водят продължителна отбрана, докато нашите сили се изтощят и докато умората от войната ни застави да се отдръпнем зад Марица.

ГЛАВА IV

Операциите на Тракийския операционен театър срещу Чаталджа, Булаир, Шаркьой

А. Действия на източната армия

1. Положението на източния фронт

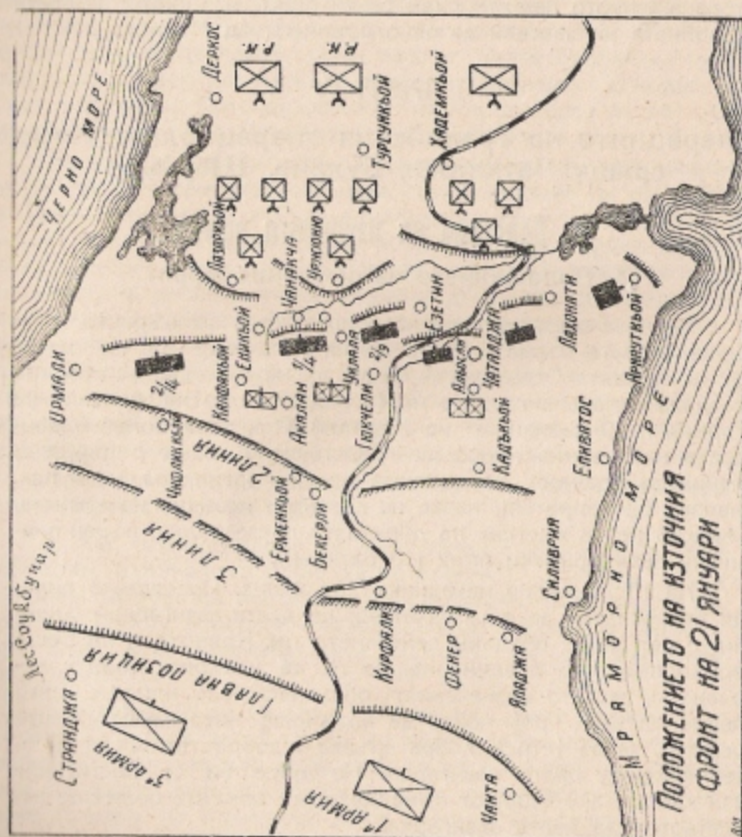
Веднага след подписването протокола за първото примирие, нашата първа и трета армия започнаха да се оттеглят на линията Странджа — Чанта, а на изходната позиция останаха само авангардите им (4 пех. Преславска дивизия—на 3 армия и 10 дивизия — на 1 армия). При това, понеже авангардът на 3 армия имаше да действуваша в една свършено планинска местност, то всичката полска артилерия на 4 пех. дивизия бе изпратена назад на главната позиция на армията, а вместо нея в състава на дивизията влезе целият първи планински артилерийски полк (10 батареи).

На 18 декември началникът на 4 пех. Преславска дивизия бе назначен за общ началник на двете авангардни дивизии, с цел да се обедини действието им. Колкото и да беше необходимо това обединение, но то се извърши много неправилно, защото назначеният общ началник нямаше нито специален щаб, чрез който да командва, нито необходимите средства, за да устрои добра връзка и добри пътища за съобщения между двата авангарда. По-добре би се постигнала тази задача, ако един от командващите армиите поемеше началството над двата авангарда.

През време на примирието главните сили на двете армии подготвиха една солидна укрепена позиция на линията Соукбунар — Странджа — Синекли — Чанта — брега на Мраморно море.

Едновременно с това двата авангарда подготвиха местността пред тази позиция, с цел да се спре колкото се може по-дълго време преминалият в настъпление неприятел, да му

се причинят възможно повече загуби, да се подведе той изтощен под ударите на двете армии. За тази цел щеше да послужи най-напред солидно укрепената изходна позиция, от която се почна атаката на Чаталджанската позиция в началото на ноември. Според получените инструкции на тази позиция трябваше да се посрещнат най-напред настъпващите

турци. Освен това избрани бяха още две линии на съпротивление и се започна тяхното укрепяване, а именно:

- 1) Орманли—Чифликкьой—Ермениккьой—Бекерли—Кадъккьой.
- 2) Анастасиевата стена—Курфали—Фенер—Яладжа.

Местността между тези главни линии на съпротивление позволяваше да се устройват прегради на неприятелското настъпление и с по-малко части, защото беше много пресечена.

Към средата на януари първата и втората линии бяха добре укрепени и частите, които щяха да действуват на тези линии, бяха добре упражнени както в отбраната и необходимите при това маневрирания, тъй и за оттеглянето на позадните позиции, за което пътищата бяха подготвени.

Нашите предни постове, разложени по демаркационната линия, зорко следяха всичко, що става на неприятелската позиция. Те влязоха в интимни разговори с отсрещните турски постове, войниците на които жадно поглъщаха новините, които им се съобщаваха, защото от своите началници не можели нищо да научат. Вследствие постоянната пропаганда между тях в края на примирието се започна масово бягство на турските войници, от които с най-голяма точност се узнаваха всички мероприятия на турската главна квартира. От събираните систематично сведения ставаше ясно, че дори до преврата в Цариград турската главна квартира е била заета само с мисълта как по-добре да запази столицата на империята. Когато прекратихме първата атака на Чаталджанската позиция, турците смятали, че това е станало само благодарение на фортификационната сила на тази позиция. Затова през време на примирието те развиха несвойствена на техния темперамент енергия, за да достроят всички започнати укрепления и да построят нови такива.

В полските боеве турската армия изгуби голяма част от оръжието и бойните си припаси. След примирието се работеше най-усилено, за да се въоръжи добре позицията: много оръдия от голям калибър бяха снети от Дарданелските укрепления и пренесени на укрепената позиция; използваха се задържаните в Цариград още преди войната сръбски оръдия, през Кюстенджа в Цариград пристигнаха нови 18 планински оръдия от Германия; много бойни припаси от Германия бяха прекарани с параходи от Кюстенджа, защото ние не можехме да попречим на турския транспорт в Черно море; в Цариградският арсенал денонощно се работеха патрони, които се изпращаха в разпределителната станция при позицията Хадемкьой.

Трябваше да се увеличи и силата на Чаталджанската армия. В Цариград и Сан-Стефано постоянно пристигаха от Мала Азия запасни и неслужили, които се събираха на сила от административните власти. Те не представляваха добър елемент за бойни действия, но пак се изпращаха за попъл-

ване на разстроените полкове, отдето бягаха или към нашите линии или назад към Цариград. Почти всички полкове бяха попълнени до щатове за военно време. Новобранците, неслужилите и най-старите запасни се обучаваха редовно зад позицията.

По този начин турците успяха да скърпят една 100-150 хилядна армия, която имаше назначение само да се противопостави на едно ново наше настъпление към Цариград. Тази армия беше съставена от полугоден за война човешки елемент, но беше добре облечена, добре стъкмена, добре въоръжена. Събрана в тясното пространство между Чаталджа и Цариград, тя беше зле подслонена и търпеше всички неслоди на настъпилата зима, като делеше малкото покриви с множеството бежанци от Тракия и чезнеше от върлуващата още холера.

Всичките усилия на турската главна квартира да устрои правилна прехрана на източната си армия пропаднаха. Частите почти нямаха обози, защото добитъкът измираще от глад. Храната от станцията Хадемкьой до позицията се пренасяше от изгладнели коне, които едвам влачеха из калта собствените си скелети. Когато и този добитък падна, във всяка рота бяха формирани домакински взводове, които трябваше да пренасят храната на гръб.

Духът на войниците бе отпаднал вследствие неслодите. Само надеждата за скорошен мир крепеше тази едвам организирана маса.

Може да се каже, че към средата на януари турците имаха по-многочислена и по-способна за отбрана армия, отколкото тази, която защитаваше укрепената позиция при първата атака, но тази армия беше неспособна за никакви настъпателни действия.

Въпреки това, на тази армия след преврата се възлагаха големи надежди: тя трябваше да прикове нашите 1 и 3 армии, докато Булаирската армия разбие нашата четвърта армия и разстрои целия наш тил. След това тази армия трябваше да настъпи към Одрин.

Според събраните сведения на 21 януари вечерта турците имаха на своята укрепена позиция в първа линия три корпуса, разположени по следния начин:

- а) един корпус около с. Тарсункьой;
- б) един корпус около с. Хадемкьой;
- в) един корпус около с. Деркос.

Всеки от тези корпуси имаше напред по една дивизия, която носеше службата на предните постове. Във втора линия турците имаха три резервни корпуса. Изобщо организа-

цията на големите войскове единици, влизащи в състава на източната армия, не беше изменена.

Авангардите на 1 и 3 наши армии в същия ден бяха разположени по следния начин:

Четвърта пех. Преславска дивизия заемаше цялата изходна позиция на 3 армия от Тарфа до железния път за Цариград. Тази позиция бе разделена на три бригадни участъка.

а) Десен бригаден участък (6 дружини, 2 скорострелни и 3 нескорострелни планински батареи и 1 конен взвод) от Езетин до пътя Уклали—Кестеник се заемаше от 2/9 бригада, която смени 3/4 бригада, а последната бе изпратена към Одрин, дето взе участие в атаката на крепостта, 2/9 бригада беше напълно подчинена на началника на 4 пех. дивизия.

б) Среден бригаден участък (6 дружини, 2 скорострелни планински батареи и 1 конен взвод) от пътя Уклали — Кестеник до с. Еникьой се заемаше от 1/4 бригада

в) Ляв бригаден участък (8 дружини, 3 скорострелни планински батареи и 1 конен взвод) от с. Еникьой до брега на Черно море около с. Орманли се заемаше от 2/4 бригада.

10 пех. дивизия заемаше изходната позиция на 1-а армия от железния път за Цариград до брега на Мраморно море, като по-силно бяха заети двата бригадни участъка между Гьокчелийско село и чифл. Лахонати, а в Арнауткьой беше изпратено само странично прикритие.

Маневрени войски в разпореждането на началника на двата авангарда бяха оставени 6 дружини, разположени по следния начин:

- а) 2 дружини от 10 дивизия около с. Албасан;
- б) 2 дружини от 2/9 бригада западно от Уклали;
- в) 2 дружини от 1/4 бригада около с. Акалан.

Тези войски бяха разположени в 3 пункта, а не заедно, за да може своевременно да се подкрепи най-заstraшеният бригаден участък. Защото при този голям фронт, ако маневрените войски се разположат на едно място, не могат да пристигнат на време в атакувания участък.

2. Настъплението на 23 януари

На 21 и 22 януари турците бездействаха, а нашите части се готвеха да посрещат тяхното настъпление. Селата Еникьой, Чанакча и Кестеник, в които бяха подслонени наши части, се изпразниха, защото бяха пред нашата позиция и турската артилерия ги биеше.

На 23 януари се забележи значително раздвижване на турската позиция. Виждаше се ясно групиране на отделни дружини, които се готвеха да настъпят.

Същия ден турците откриха артилерийски огън от укрепената си позиция по селата Кестеник, Чанакча и Езетин. В същото време силни вериги се спуснаха от позицията им към Катърчису с видимо намерение да продължат настъплението си, защото след тях следваха картечници, значителни поддръжки и една натоварена планинска батарея. С артилерийски огън настъпващите неприятелски части бяха спрени и не можаха да преминат реката Катърчису, а вечерта се върнаха на позицията си, от която бяха излезли.

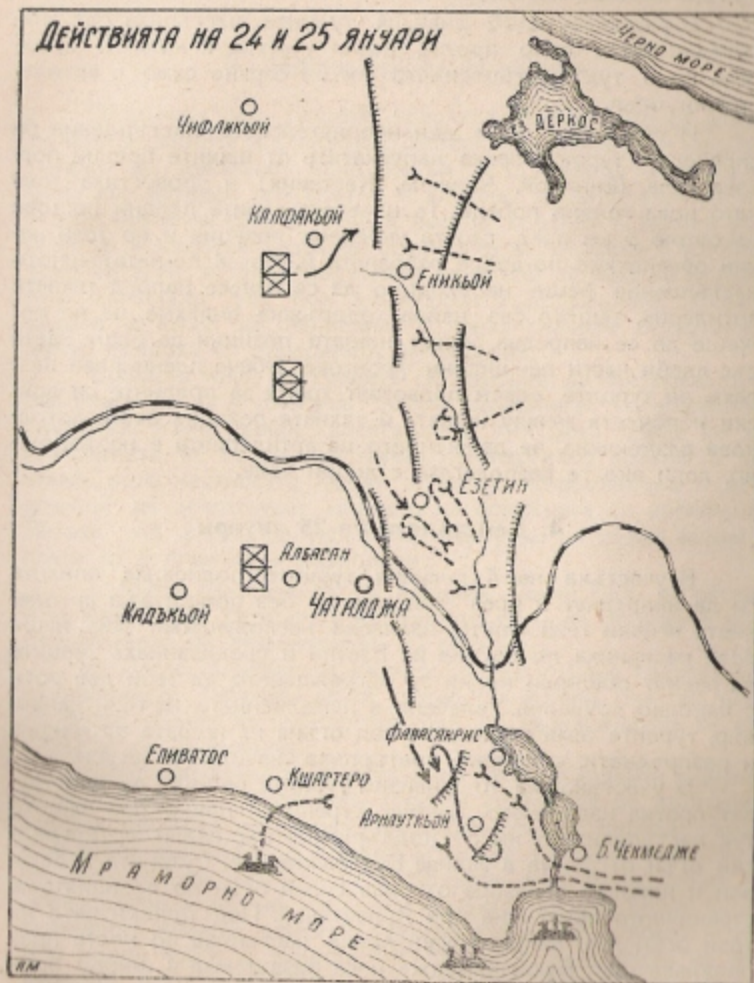
Около една неприятелска рота настъпи в междината между двата авангарда по посока на с. Езетин. Предните постове на левия участък от 10 дивизия се оттеглиха без съпротива и турската рота влезе в селото. Вечерта с няколко артилерийски изстрели и тази рота беше прогонена, но турците изпратиха в чуждестранния печат съобщение за ожесточени боеве около селото, което паднало в техни ръце. От това съобщение ставаше ясно, че те ще се стремят да заемат няколко села пред своята позиция, а може би и град Чатаалджа, за да повдигнат духа на Булаирската армия, която щеше да нанесе главния удар, а така също и на Одринския гарнизон.

3. Настъплението на 24 януари

От начина, по който действаха турските части на 23 януари, се виждаше, че те настъпиха с цел само да разузнаят нашата позиция и нашето разположение, защото вечерта всички настъпили части не останаха на достигнатите места, а се върнаха назад в своята укрепена позиция. През цялата нощ турците осветляваха с прожектори долината на Катърчису, вероятно като са се боели от едно наше настъпление по следите на техните разузнавателни отряди.

На другия ден турската тежка артилерия от позицията и няколко изнесени в предните окопи полски батареи откриха силен огън по изнесените на около 1-2 км пред главната позиция предни постове на 4 дивизия. Според възприетия план за действие постове веднага се отдръпнаха на главната позиция, която не се досягаше от неприятелската артилерия. В 7 часа пред пладне силни неприятелски части с картечници настъпиха към долината на р. Катърчису срещу трите бригадни участъци на 4 дивизия, преминаха я необезпокоявани от никого и започнаха да се възкачват по висо-

чините на западния ѝ бряг. Щом първите неприятелски вериги се покачиха на гребена пред нашата главна позиция, те бяха посрещнати с точен огън от планинските батареи, които заемаха позиции недосегаеми от главната турска позиция.

Турците се повърнаха назад и до вечерта, макар да бяха на няколко пъти подкрепяни от задните поддръжки, не можаха

да напреднат, защото както казахме, артилерията им не можеше да ги поддържа от старите си позиции.

Като не можеха да продължат настъплението си, турците започнаха да се укрепяват в напуснатите от нашите предни постове позиции.

В участъка на 10 дивизия турците настъпиха със значителни части само против левия участък и към ст. Чаталджа, но и тук настъплението им бе спряно само с артилерийски огън.

И тъй, през този ден неприятелското настъпление бе спряно, но турците заеха напуснатите от нашите предни постове села (Еникьой, Чанакча, Кестеник) и оповестиха това като нова голяма победа. Те изнесоха своите предни постове на около 5 км пред своята укрепена позиция и по този начин обезпечиха по-добре отбраната ѝ. Но за по-нататъшното настъпление беше необходимо да се изнесе напред тяхната артилерия, защото без нейна поддръжка видяхме, че не можеше да се напредва, макар нашата позиция да беше заета със слаби части на широки фронтове. Обаче пленниците казваха, че турците едвам подвозват храни за предните си войски и почвата между нашата и тяхната позиция беше дотолкова размекчена, че движението на артилерията е невъзможно, дори ако те разполагаха с добри коне.

4. Действията на 25 януари

В участъка на 4 дивизия турците подновиха опитите си да напреднат и през този ден, но без помощта на артилерията всички тези опити излязоха несполучливи. Две наши роти настъпиха по посока на Езетин и предизвикаха турците да вземат обширни мерки за обграждането на тези две роти с няколко дружини. Увлечени в изпълнението на този маневър, турците бяха подведени под огъня на нашата артилерия и разпръснати, след като претърпяха значителни загуби.

В участъка на 10 дивизия турците решиха да действуват против издаденото напред странично прикритие, защото тук настъплението им се поддържаше със силен артилерийски огън от флота в залива Буюкчекмедже. Сутринта 3 батареи и няколко парахода откриха силен огън по позицията на страничното прикритие при Арнауткьой. Под прикритието на този огън два неприятелски полка настъпиха по моста през провлака при Буюкчекмедже и се развърнаха в широк боен ред, който обхващаше и двата фланга на страничното прикритие при Арнауткьой. Съвсем слаба част, натоварена на лодки, се приближи до морския бряг и започна да слиза при

Кшастеро, вероятно със задача да действа в тила на нашата позиция. Поради това страничното прикритие напусна издадената си напред позиция при Арнауткьой и се оттегли на втората си позиция по височините западно от Фанасакрис. Тук то биде подкрепено с части от десния участък на дивизията.

5. Действията на 26 януари

През този ден турците започнаха действията си откъм Булаир и десанта в Шаркьой. Затова те се мъчеха и при Чаталджа да достигнат един какъв да е успех и изкараха на ръце две батареи при Езетин и Уклали, за да подкрепят настъплението на своята пехота против средния и десния участък на 4 дивизия. Щом се обадиха тези изкарани с толкова труд батареи, те бяха задушени от огъня на нашата артилерия. Останала пак без артилерийска поддръжка, турската пехота не можа да напредне, въпреки силните поддръжки, които дойдоха от укрепената им позиция.

Ставаше ясно, че турците са безсилни да напреднат против участъка на 4 дивизия. Затова началникът на дивизията, след като изучи добре досегашните действия, дойде до заключението, че те ще действуват по-енергично против 10 дивизия, дето местността беше по-равна, по-проходима и дето можеха да използват огъня и на флотската си артилерия. Затова той реши да подкрепи авангарда на първа армия с части от 4 дивизия и разпореди:

1. Двете дружини от 10 дивизия, които бяха изпратени към Акалан, да се върнат на мястото си и да останат в разпореждането на началника на 10 дивизия.

2. Двете дружини от Уклали, заедно с една скорострелна планинска батарея да се преместят в село Инджес, дето да бъдат готови да действуват пак по разпореждане от началника на 10 дивизия.

Предположенията на началника на авангардните дивизии се оправдаха. През този ден турците сполучиха да развърнат против десното странично прикритие на 10 дивизия около 3 пехотни полкове с 3 батареи. Нашата позиция освен това се обстрелваше силно и от флотската артилерия, огъня на която, макар и да не нанасяше никакви загуби, силно тероризираше нашите войски. Турците стовариха с лодки и гении малки части в Кшастеро и Епиватос. Тези части не можеха да имат голямо значение, защото против тях имаше доста войски, които охраняваха брега на морето. Пред фрон-

та на двата участъка на 10 дивизия турците не предприемаха нищо. Обаче войските, назначени да действуват в тези участъци, сяха заели предварително своите позиции и оставаха прости зрители на горещия бой, който се водеше на десния фланг, а началникът на дивизията маневрираше само с 2 дружини, които бяха останали в негово разположение.

Затова, когато турците поведоха енергична атака със значителни сили против страничното прикритие и след като получи преувеличени сведения за десанта при Кшастеро и Епиватос, началникът на 10 дивизия поиска да бъде подкрепен и разрешение да отстъпи на втората отбранителна линия при Кадъкьой. Началникът на авангардните дивизии, както видяхме, своевременно бе изпратил значителни подкрепления, но заповяда да се оттегли само страничното прикритие, за да не бъде изложено на огъня на флотската артилерия, а цялата дивизия да остане на първата си позиция, защото щом тя се оттегли, ще трябва да се оттегли и 4 дивизия, която до сега успешно спираше неприятелското настъпление.

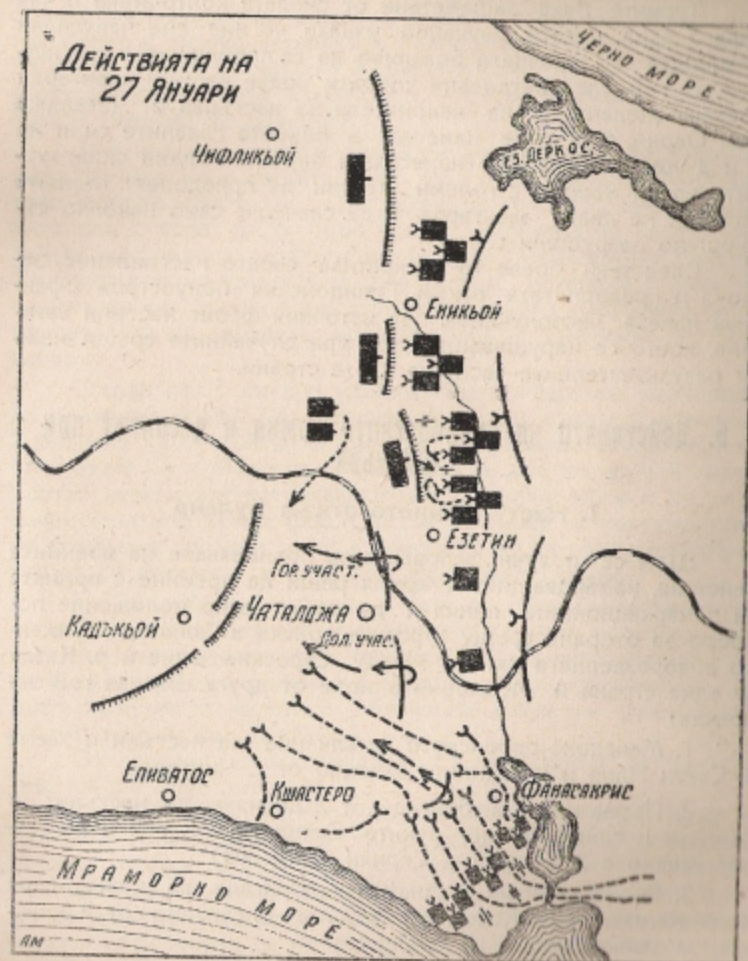
6. Действията на 27 януари

Турците продължиха настъплението си против страничното прикритие. През нощта техни части сполучиха да се промъкнат между езерото и нашата позиция и да изненадат и по-малко заплашвания леви фланг на това прикритие. Макар и да беше получил значителни подкрепления, началникът на 10 дивизия не ги използва добре. Той не се опита и да маневрира с войските от неатакуваните участъци. Затова след най-упорит бой с по-многочислен неприятел страничното прикритие, след като бяха обходени и двата му фланга, биде принудено да се отдръпне чак на втората отбранителна линия, дето започнаха да отстъпват и частите от неатакуваните участъци на дивизията.

Командващият съединените армии няколко пъти заповяда да се подкрепи 10 дивизия, макар тя да беше вече отстъпила, но началника на авангардните дивизии не можеше да стори това, защото най-близкият до 10 дивизия бригаден участък бе също сериозно атакуван, а от по-далечните участъци, поради голямото разстояние, помощта не можеше да пристигне навреме.

Пред левия и средния бригаден участък на 4 дивизия турците бездействаха. След пладне те насочиха значителни сили (2 пех. полка с 2 батареи) и поведоха решителна атака против десния участък (2/9 бригада). Въпреки артилерийският огън, турците достигнаха до нашата позиция поради оттегля-

нето на 10 дивизия. Командирът на бригадата в това време беше получил заповед да удържа позицията до вечерта и след това да отстъпи на втората отбранителна линия. За да

може да изпълни тази заповед, той реши да контр-атакува турците. Привечер тази контр-атака бе извършена, турците бяха разпръснати и отстъпиха, след като претърпяха грамадни загуби при атаката на нож.

В 22 часа частите от 4 дивизия отстъпиха в най-добър ред на втората си позиция, необезпокоявани от турците и според както бяха се упражнявали през време на примирието.

Турците бяха зашеметени от смелата контр-атака и чак след 3 дена, когато случайно узнаха, че ние сме напуснали позицията си, започнаха боязливо да се приближават към нея.

И тъй, след петдневни упорити боеве нашите авангарди сломиха желанието на неприятеля да настъпва от Чаталджа към Одрин, без да се намесват в борбата главните сили на 1 и 3 армии. След като намесиха в борбата големи сили, турците едвам можаха с големи жертви да преодолеят първите позиции на двата авангарда и да спечелят само няколко съвършено разрушени села.

След тези боеве те прекратиха своето настъпление, защото и предприетата откъм Галиполския полуостров офанзива излезе несполучлива. На източния фронт настъпи затишие, което се нарушаваше само при случайните срещи между разузнавателните части на двете страни.

Б. Действията на Галиполската армия и десантът при Шаркьой

1. Настъплението откъм Булаир

Щом се получи заповедта за подновяване на военните действия, командващият 4 армия реши да премине с армията си демаркационната линия и да вземе едно положение по-добро за отбрана срещу турските войски в Галиполи, а именно водоразделната линия между Сароския залив и р. Кавак от една страна и Мраморното море от друга. Затова той заповяда:

1. Македоно-одринското опълчение да настъпи и заеме в. Свети Илия и височините западно от с. Чингерли.

2. Първа и трета бригади от 2 дивизия да настъпят от Гьолчук и сливането на реките Саяндере и Кавак и да заемат заедно с 7 дивизия в. Сериян (кота 385).

3. Седма дивизия с едната си бригада да настъпи от Коджачешме към Кавак, а с другите — западно от 2 дивизия, за завладяването на в. Сериян.

4. 2/2 бригада да охранява морския бряг от Лимнабурну до Родосто.

5. Конната дивизия да охранява морския бряг от Родосто до Ерекли, дето да поддържа връзката с частите при Чаталджа.

6. Сборната конна бригада (без 6 конен полк) да се събере в с. Дърхан.

На 21, 22 и 23 януари частите настъпиха, за да изпълнят възложените им задачи, като отблъснаха много лесно слабителните неприятелски части. На 24 януари 7 дивизия се укрепиха здраво по височините около с. Ексемил и по този начин неприятелят е здраво затворен в Галиполския полуостров. В това време двете бригади от 2 дивизия бяха около Еникьой, а Македоно-одринското опълчение — съсредоточено по височините северно от Шаркьой.

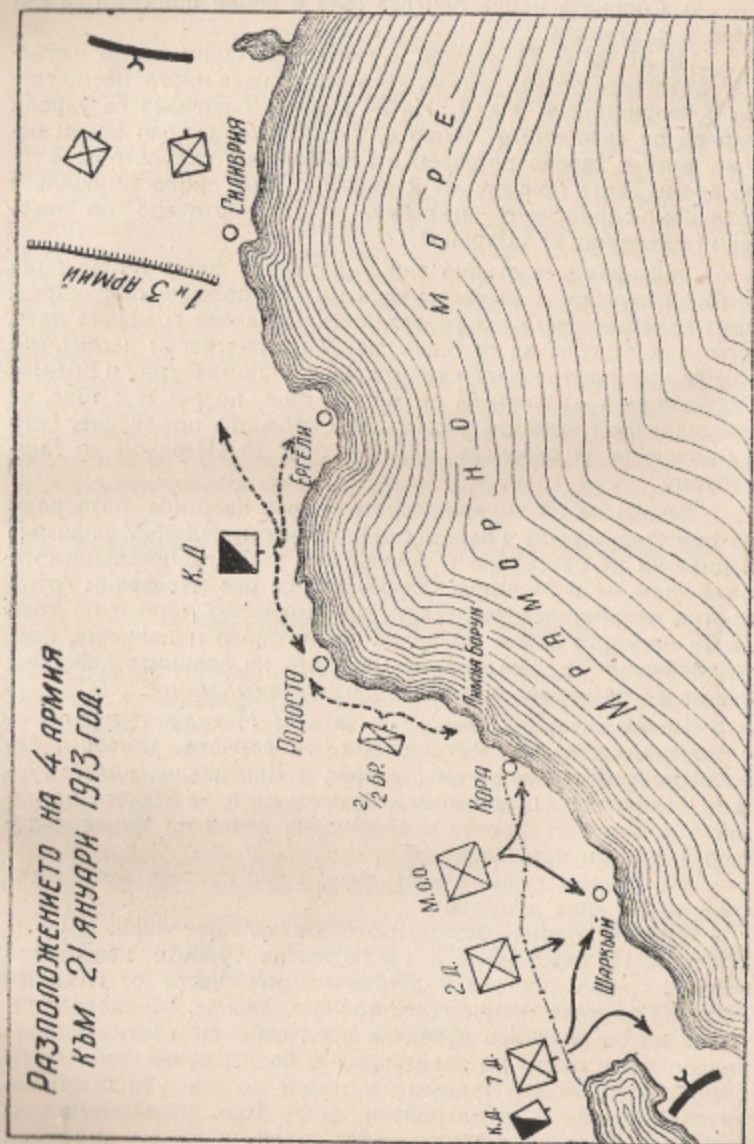
Тъй пръсната в една линия, четвърта армия не можеше нито да настъпи в тясната ивица на Галиполския полуостров, дето нямаше място за развърщане на такава грамадна маса, нито пък с успех да се бори срещу неприятелски десант, ако той се извършеше далеч от нея между Лимнабурну и Ерекли. Положението на армията се влоши още повече и с това, че командващият армията разпръсна събраното опълчение, като му заповяда да охранява морския бряг от Шаркьой до Лимнабурну.

Затова на 25 януари нашата главна квартира разпореди да се остави срещу Галиполския гарнизон цялата 7 дивизия; 2 дивизия да се събере в Айнарджик, а Македоно-одринското опълчение — в Малгард. Образуваха се две маневрени групи против неприятелските десанти на Мраморно море и по този начин четвърта армия щеше да заеме онова положение, което трябваше да има още в началото на военните действия, без да се разкарват и напразно изнуряват частите.

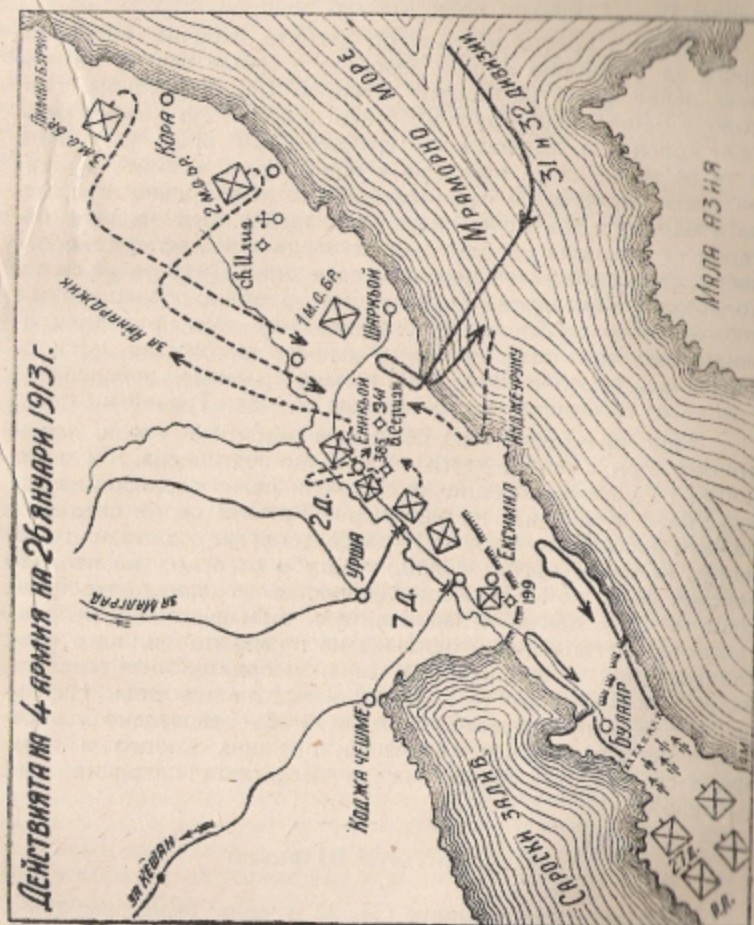
На 26 януари 2 дивизия и част от Македоноодринското опълчение започнаха изпълнението на горната заповед и бяха в движение назад към Малград и Айнарджик, когато турците започнаха изпълнението на своя план — атаката на нашите позиции от фронта и обхождане левия ни фланг с десантни войски при Шаркьой.

От Булаир турците настъпиха в две колони, всяка в състав около една дивизия.

Лявата колона настъпи по пътя Булаир—чифл. Куру — Ексемил. На разсъмване в гъста мъгла турците изненадаха нашите предни постове и затова нашите части от главната позиция откриха неприятелското настъпление, чак когато започна да се разсъмва и видяха пред себе си гъсти неприятелски маси, които се развърщаха в боен ред на едно много тясно пространство. Веднага бе открит по тях убийствен пехотен картечен и артилерийски огън. Този извънредно силен огън беше изненада за неподготвените за сериозен бой турски части. Те се разбъркаха, разстроиха и като не можах

да се ориентират в мъглата, движеха се безцелно в разни посоки и в съгъсени строеве, вследствие на което търпяха големи загуби.

За по-нататъшно настъпление не можеше вече да се мисли. Частите им дадоха граматни жертви и се превърнаха в безпорядъчна гъла, която не знаеше даже накъде трябва да отстъпи. Само някои по-непострадали части, мислейки че отстъпват назад към Булаир, продължаваха да се движат към нашата позиция, дето бяха разгонени с контра-атака от на-

шите поддръжки. След като оставиха на бойното поле множество убити и ранени, турците се оттеглиха към своята позиция, отдето бяха тръгнали. Тук позицията се заемаше от нашия 13 пех. Рилски полк.

Дясната колона настъпи по тясната пясъчна ивица по брега на Мраморно море и вероятно е имала задача да атакува левия фланг на нашата позиция. Движението на тази колона беше много трудно. Когато достигна до Кавакдере, и тази колона бе изненадана с артилерийски огън. В мъглата и тя не можа да се развърне в боен ред, а нейните състелни части се лутаха в разни посоки по извънредно пресечената местност. Когато мъглата се разреди, пред нашите батареи се показаха на близко разстояние множество състелни части, срещу които те насочиха своя огън. Турците не се колебаха и няколко пъти се спущаха в атака, посрещани със спокоен огън от близко разстояние. След като претърпя грамадни загуби, и тази колона в паническо бягство потърси спасение в укрепленията, отдето беше тръгнала, преследвана с огън от артилерията и от нашия 22 пех. Тракийски полк.

Едно преследване по петите на разбитите турци, предприето дори с малки части и повечко артилерия, би дало добри резултати, можеше да се плени целия гарнизон на полуострова и всичките му материали. Разбира се, че след това нашите части биха могли пак да се оттеглят от тази тесна ивица, за да не търпят излишни загуби от огъня на неприятелския флот, който можеше да прострелва целия полуостров. Нашите части обаче се задоволиха с отбиването на неприятелското настъпление и останаха на позицията си, като преследваха само с артилерийски огън неприятелските отстъпващи колони, докато те излязоха изпод нашия огън. На увлеклите се в преследване наши части бе заповядано да се отдръпнат пак на своите укрепени позиции, защото в това време се получи донесения за десантната операция при Шаркьой.

2. Десантът в Шаркьой

Десетият турски корпус (31, 32 и една редифска дивизия — всичко около 30,000 души) беше съсредоточен в Сан-Стефано, Измид и Пандерма, дето се натовари в транспортните кораби. Прикрити от голяма част на турския военен флот, те потеглиха към Шаркьой, дето пристигнаха към 7 часа, прикрити добре от гъста мъгла, която не даваше да се види нищо в морето. Военните кораби излязоха напред и откриха силен огън по Шаркьой и височините на север от гра-

да. Една малка част на лодки бе стоварена на брега, далеч от десантното място (около Инджебурну), с задача да прикрива началото на десанта. Веднага след това турците решиха да стоварят по един пехотен полк с картенна рота от всяка дивизия, които да се укрепят и да прикрият стоварването на останалите войски. Транспортните параходи, от никого небезпокоени, се приближиха до брега и се почна стоварването с големи лодки. Едновременно с това се почна постройката на едно пристанище дълго 80 метра с понтони и козли, стоварени от параходите.

До вечерта бяха стоварени два пехотни полка. Те настъпиха на север и североизток, с цел да обезпечат повече пространство за разтоварване.

В селото Шаркьой имаше две дружини македоноодринци, които бяха си подготвили една укрепена позиция с фронт към морето. Шом неприятелят започна да стреля усилено от своите военни кораби, и двете дружини заеха тази позиция, без да имат неприятел насреща си. Те не виждаха от мъглата какво става на запад, към мястото на десанта, защото не бяха организирали никакво разузнаване. Но и по-после те не маневрираха и останаха в същото положение и когато стоварените турски войски настъпиха към селото. Тогава само две роты от поддръжките бяха насочени да заемат лозята с фронт на запад и да се противопоставят на тяхното настъпление. Нашите две роты с огън спряха неприятелското настъпление и удържаха позициите си до вечерта. Нови части обаче бяха насочени във фланг на позицията им и през нощта както те, тъй и заемащите селото дружини отстъпиха от Шаркьой, като оставиха там обозите, кухнята и ранените си. Ужасените от ожесточеният огън на морската артилерия опълченски дружини не можеха да отстъпят в ред. Скоро паника завладя техните редове и те започнаха да бягат в разни посоки, като разказваха легенди за многочислени войски, стоварени в Шаркьой. Тези разкази с преувеличение бяха възприети в щаба на опълчението и станаха причина за нерешителните действия на 27 януари, когато вече турците се товареха обратно на параходите и когато можеха да им се нанесат много повече загуби.

На 27 януари командирът на 10 корпус смяташе да realize успеха, като стовари още войски и завладее висотите непосредствено над морския бряг. Но в същия ден той получи известие, че войските, действащи от Булаир, са разбити, претърпели са грамадни загуби и не само не са способни да продължават настъпателната операция, но мъчно ще могат да се противопоставят на едно сериозно нападение от наша

страна. Затова се заповядваше 10 корпус да прекрати десантната операция и да се отпрати към Цариград.

Същият ден се започна натоварването на стоварените войски, което се забави много, вследствие лошите условия; то продължи и на другия ден, когато нашите войски настъпиха и сполучиха да обстрелят с артилерийски огън последните лодки. Неприятелските кораби набързо се оттеглиха в морето и турците оставиха една част от понтонния си мост, който им служеше за пристанище.

Извършеният от турците десант стана известен скоро в щаба на четвърта армия, както и в главната квартира. Веднага бяха взети обширни мерки за противодействие, при което ясно пролича лошата наша система да се тревожим повече, преди да сме изучили основателно обстановката. Началниците на Македоноодринското опълчение, на 7 дивизия и на 2 дивизия получаваша заповеди в този дух едновременно и от щаба на армията и от главната квартира. Дори на 27 януари, когато турците се товареха на своите параходи, у нас се издаваха тревожни заповеди за събиране войски за противодействие на десанта. По този начин бяха насочени и на 27 януари вечерта северно от Шаркьой се събраха следните части:

- 1, 2, 3 бригади от Македоноодринското опълчение;
- 1/2 бригада;
- 26 пехотен полк;
- отделни части от 7 дивизия.

На 28 януари сутринта трите бригади на Македоноодринското опълчение настъпиха по височините паралелно на брега с цел да унищожат слезлия на брега неприятел. Забележителни са задачите, които се дават на тези бригади:

1 бригада да настъпи в 7 часа срещу западната окрайна на Шаркьой.

2 бригада—да настъпи по гребена на височините паралелно на морския бряг с цел да пресече пътя на неприятеля за Галиполи с пушечен и артилерийски огън.

3 бригада—да настъпи зад втората.

От тия задачи се вижда ясно, че в щаба на опълчението не са знаели, че турците са се отказали от своята операция, когато е дадена тази заповед. Освен това в същия щаб не се е схващала ясно и целта, която се преследва от турците с тази операция, а се е смятало, че стоварените войски ще се пратят в Булаир.

Както споменахме по-горе, това предпазливо настъпление още повече забави нашите действия и когато нашата артилерия се приближи на благоприятно за стрелба разстоя-

ние, можа да обстреля и да разстрои само последните остагъци от десантните войски.

Смелият турски план за действия на Галиполския полуостров бе съставен, като бяха надценени способностите на турската армия да маневрира. Той не сполучи не защото имаше лоши комбинации, а защото предназначеният за изпълнението му войски не бяха подготвени да извършат сложния маньовър на подвижния бой — те бяха неспособни да водят настъпателна война. Десантната операция обаче беше успешна и се компрометира само затова, защото действащите на сушата дивизии се изложиха на отделно разбиране. Сполуката на тази операция се дължи както на твърдостта и строгостта на началник щаба на 10 корпус — Енвер бей, тъй и на извънредно неумелото и нерешително действие от наша страна. Слисани от смелостта на турците, началниците на частите около Шаркьой (М.-о. опълч., 1/2 бриг., 26 пех. полк) губят ценно време да дочакват някакво си съсредоточение, наместо да действуват решително против малкото стоварени войски: колкото и да беше трудно разтоварването, то се пак се извършваше и колкото ние очаквахме съсредоточение на войски, толкова и неприятелят можеше да стовари и тогава турците щяха да имат безспорен успех, особено ако действащите от сушата войски не бяха се увеличавали преждевременно в сериозен бой, а само демонстрираха с цел да привлечат повече сили срещу себе си.

Действието на двете дружини в Шаркьой, които заемат предварително позицията срещу морето и до края на боя не маневрират, ни показва ясно вредата от такова приковаване към предварително укрепените позиции.

ГЛАВА V

Действията около Одрин

I. Крепостта Одрин

1. Воено значение на Одрин

В най-старо време, когато историческият път от Азия за Европа е бил многолюден, когато нямало железници, Одрин, лежащ по този път, е представлявал един от най-важните негови етапи. Разположен при събирането на три големи реки, той е имал най-благоприятни условия за развитие и скоро е станал център за цяла Източна Тракия и ключ на нейното владение.

Турците при преминаването си в Европа най-напред завладели този град и го направили своя столица. От тук започнали те да работят за разширяване на своята държава на запад чак до Виена и на изток до Цариград. Едвам след повече от 100 години те сполучили да разсипят окончателно Византия и да преместят столицата си в Цариград.

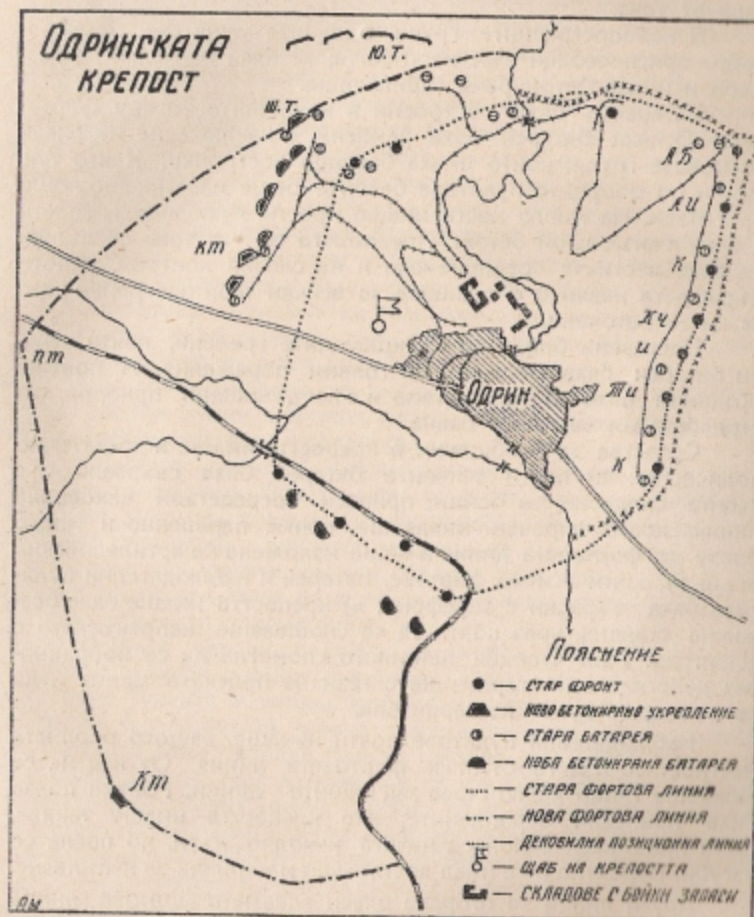
И тогава още Одрин е имал грамадно значение за турската империя. Но след освобождението на България този град, като е разположен на 40 километра от българската граница, на 200 километра от столицата и на единствения удобен за големи военни действия път по долината на река Марица, добиваше още по-голямо значение, защото от двете страни на тази операционна посока пространството е запълнено с разклоненията на невисоките, но много трудно достъпни планини Родопи и Странджа.

Турците винаги са смятали, че трябва да задържат свещения град в свои ръце при една война на Балканите. Затова градът е бил винаги укрепяван, като на неговите укрепления се е възлагала задача според общия план на войната. При отбранителната война, каквато смятаха от началото да водят, Одринската крепост добиваше голямо значение, защото видяхме, че тя затваря най-важната и най-достъпната операционна посока. По-после, когато под диктовката на немските инструктори турците решиха да водят настъпателна война, укрепената линия Одрин—Лозенград имаше значение като изходна линия, зад която ще се съсредочат необходимите за настъплението сили и тази укрепена линия ще прикрива по-бавната им мобилизация.

2. Фортификационни постройки

Фортвата линия е отдалечена на 2-4 километра от града. Сегашното оръдие, застанало на 6 км от тази линия, може да бие както града, така и тила на срещуположните укрепления; изобщо цялата крепост се просто прострелва. Затова турците от 1909 год. започнаха да строят няколко групи укрепления, чрез което искаха да изнесат фортвата линия по-далече от града. До започването на войната те бяха успели да сторят това отчасти само в северозападния, западния и южния сектори, дето бяха създадени групите Карагьозтарла, Папастепе, Карталтепе. Това подновяване на крепостта се започна твърде усилено откъм северозападния сектор, като най-изложен на атака от българска страна. По-после, когато турците усвоиха плана за настъпателна война против нас, и тези нови постройки бяха отчасти прекратени.

Фортовете от старата крепост в момента на откриването на военните действия нямаша никакво военно значение. Това бяха стари землени укрепления. Издигнати високо над хоризонта, те се виждаха много отдалеч. Тук-там имаше построени стари тухлени каземати, които се пробиваха и от 12 с/м

снаряди на гаубицата. Рововете бяха сухи, със землени стени, станали от времето много полегати. Такива ровове не представляваха никакво препятствие. Почти във всички стари фортове имаше площадки за оръдия. Но размерите на укрепле-

нията и изобщо тяхната видимост ги правеха негодни за разполагане на артилерията в тях, защото в няколко минути тази артилерия би била разрушена от огъня на атакуващия. Опитите да се построят бетонирани скривалища — казарми — във фортовете излезе несполучлив и турците бяха се откавали от това.

В новопостроените групи опорните пунктове бяха добре приспособени към местността; те бяха по-малки по размери и имаха бетонирани скривалища.

Батареите бяха построени в междините между фортовете. Всички батареи бяха землени, с изключение на онези от новите групи, които имаха бетонни постройки. Както тук, тъй и по опорните пунктове бетонът беше извънредно топло приготвен. На много места имаше прости, сухи зидове, залети с един тънък слой бетон. Предполага се, че това се дължи на безсъвестните предприемачи и на слабия контрол, защото държавата навярно е плащала за всички тези постройки като за чисто бетонени.

Поставени близу до прикриващите гребени, почти всички батареи бяха изложени на големи поражения. А понеже оръдията бяха стара система и несъвършени прибори, то стрелбата им бе много бавна.

Средства за съобщение в крепостта имаше в достатъчно количество: а) почти всичките батареи бяха свързани със своите складове за бойни припаси посредством дековилна линия, която впрочем минаваше почти паралелно и много близу до фортовата линия и беше изложена на артилерийския огън; б) почти всички фортове, батареи и наблюдателни пунктове бяха свързани с телефони; в) крепостта имаше една безжична станция, чрез която тя се сношаваше непрекъснато с Цариград. Тази станция най-много спомогна да се координират действията на гарнизона с тези на полската армия и да се поддържа духът на гарнизона.

Наблюдателни пунктове почти нямаше, защото околната местност се издига отгътък фортовата линия. От нея не се виждаше нищо какво става зад нашите линии. Голяма полза биха принесли аеропланите, ако крепостта имаше такива. Един привързан балон се издига няколко пъти, но после се изгуби. Вероятно не е имал достатъчно материали за напълване.

Други линии за отбрана освен главната фортова линия нямаше. Местността зад нея не позволяваше да се организира отбраната в няколко линии. Но изглежда, че турците и не са мислили за това, защото в периода на обкръжаването те имаха време и средства да подготвят поне още една отбранителна линия между града и фортовата линия.

Промеждутъците между фортовете не бяха организирани за отбрана. Това трябваше да се извърши във време на самите действия. Трябва да признаем, че турците не можаха да се справят и с тази неособено трудна работа, макар да разполагаха с достатъчно средства за това (работници за укрепяване и оръдия за организиране артилерийската отбрана).

Изкуствените препятствия пред главната отбранителна линия се състоеха от телена мрежа широка 6-10 метра. Мрежата беше непрекъсната, с отвори само на пътищата, които се затваряха с подвижни ивици телена мрежа. Само северно от форта Айвазбаба мрежата се прекъсваше на едно разстояние от около 300 метра, но това прекъсване не е забелязано от нашите войски, действащи в този участък.

Поставена върху железни колове, тази ивица от бодлива тел бе едно сериозно препятствие, особено след като турците бяха организирани добре надлъжното ѝ обстрелване с пушки и картечници. Един фугасен снаряд от 15 с/м гаубица, попаднал в средата на тази ивица, не можеше да пробие пълен отвор и затова, за да се разруши тя, изискваше се много време и много снаряди.

Ние предполагаме, че освен телената ивица и изкопаните тук-там вълчи ями има и фугаси, но това не се потвърди след превземането на крепостта.

Предните позиции около фортовата линия бяха много удобни за отбрана. Поддържани от огъня на крепостната артилерия, турците можеха, без да изнасят напред тежки оръдия, да организират упорита отбрана на тези позиции, с цел да държат по-надалеч нашата обсадна артилерия и да ни заставят да обграждаме една по-дълга линия, което изискваше повече усилия и повече средства.

На тези предни позиции от мирно време нямаше подготвени никакви опорни пунктове. След почване на военните действия турците изнесоха линията на охранението си на тези позиции и с войските, които носеха охранителната служба, приготвиха една солидна полска позиция. На двата фланга на източния сектор тази позиция бе обградена постепенно с една ивица от телена мрежа широка до 5 метра, но тук бодливата тел се окачваше върху дървени колове и препятствието бе изобщо по-слабо от онова на главната отбранителна линия. Също такава телена мрежа бе поставена и на най-важните участъци от предните позиции.

3. Артилерийско въоръжение на крепостта

Винаги в Одрин е имало постоянно артилерийско въоръжение, обслужвано от два до пет артилерийски полка.

Едновременно с преработването на фортификационните постройки турското военно министерство започна да усилва и артилерийското въоръжение на крепостта. Но и тази работа бе извършена несполучливо: вместо да се изхвърлят старите типове разнокалибърни оръдия и да се поставят нови дългобойни, скорострелни, особено за фланкиране на междините, турците свалиха част от бреговите оръдия на Дарданелите, събраха изоставените в Цариград из арсеналите поправяни оръдия и с тях допълниха извехтялото въоръжение на най-важната си крепост. Голяма част от оръдията на Чаталджанската укрепена позиция бяха снети и докарани в Одрин, защото турците никога не са подозирали, че ще дойде работата до там, че да се защитава тази позиция.

По този начин, в началото на войната турците разполагаха с грамадно количество артилерия в Одрин, но тази артилерия беше стара, нескорострелна, разни системи и калибри с несвършени мерни прибори.

Количеството на въоръжението ст вижда от следната таблица за въоръжението на Одринската крепост.

Сектори	Крепостно-обсадни оръдия					Полски оръдия	Всичко
	12 см	15 см	12 см	10.5 см	Всичко		
Северозападен . . .	6	48	12	22	88	108	196
Югозападен . . .	—	8	2	2	12	24	36
Южен	—	24	—	—	24	30	54
Източен	—	24	18	8	50	90	140
Резерв.	—	12	12	12	36	54	90
Всичко.	6	116	44	44	210	306	516

Забележка 1. От крепостно-обсадните оръдия имаше само $\frac{1}{2}$ къси, а останалите бяха дълги. 10.5 см оръдия се смятаха за полски оръдия, а също и 12 см гаубици.

2. По-голямата част от полските оръдия бяха 8.7 см круповски за ускорена стрелба.

3. В резерва са показани и 12-те батареи на двете низамски дивизии от гарнизона, които бяха 7.5 см скорострелни.

4. Голяма част от 15 см оръдия бяха стари брегови, нескорострелни и с несвършени лафети и мерни прибори.

5. От въоръжението на източния сектор 18 полски и няколко гаубични оръдия бяха изкарани на предната позиция.

За да се види каква музейна сбирка бяха тези оръдия, ще изброим само вида им по калибри, без да се спираме на другите им балистически качества. Тъй, между многото добри още оръдия имаше и такива от най-стар тип:

- 21 сантиметрови мортири,
- 15 см дълги крепостни оръдия,
- 15 см дълги оръдия на брегови лафети,
- 15 см мортири
- 15 см гаубици скорострелни и нескорострелни,
- 12 см дълги и къси оръдия от 4 типа,
- 20.5 см дълги оръдия,
- 10.5 см гаубици,
- 7.8 см полски нескорострелни оръдия,
- 8.7 см полски оръдия с ускорена стрелба,
- 7.5 см скорострелни полски оръдия,
- Няколко вида картечници.

За всички тези оръдия имаше достатъчно количество снаряди, които се държаха складирани в казармите, дето беше и централната станция на дековилната линия. Освен това при батареите се държаха бойни припаси за няколко дена. Трябва да отбележим, че тези складове бяха изложени на нашия артилерийски огън и при една по-ефикасна бомбардировка многочислената крепостна артилерия можеше да остане без бойни припаси.

4. Гарнизон на крепостта

Освен крепостните полкове, които обслужваха артилерията на крепостта, в мирно време нямаше специални войски, назначени за гарнизон на крепостта. Можеше да се предполага, че в началото на войната за такъв ще остане четвъртият Одрински корпус със своите три дивизии (10, 11 и 12 низами), а в случай на нужда гарнизонът ще се попълни с няколко редифски дивизии от Цариградската редифска инспекция, която имаше, както знаем, 8 редифски дивизии първа категория и 6 — втора категория.

В същност 12 дивизия взе участие в първото сражение при Гечкенли-Селиолу и след поражението на източната армия отстъпи заедно с нея към Люлебургас. Така щото в крепостта останаха само двете низамски дивизии.

Големината на гарнизона се вижда от следното

Бойно разписание на Одринския гарнизон

Части	Дружини	Батареи	Ескадрони	Картучни роти	Пионерни роти	Воиници	Забележка
10 низ. дивизия . . .	10	6	—	3	2	11000	25-те са полски
11 низ. дивизия . . .	10	6	—	2	1	8000	
4 стр. полк	3	—	—	—	—	2000	
Одринска ред. дивизия	9	—	—	—	—	7000	
Бабаески ред. дивизия	9	—	—	—	—	7000	
Гюмюрджинска дивиз.	9	—	—	—	—	7000	
Брусенски редиф . . .	3	—	—	—	—	2000	
5 полка креп. артил.	—	30,25	—	—	—	11000	
Пионерна дружина . . .	—	—	—	—	4	1000	
Телеграфна рота	—	—	—	—	1	200	
Железопътна дружина	—	—	—	—	4	1000	
Конница	—	—	5	—	—	400	
Администр. служби . . .	—	—	—	—	—	2000	
Всичко	53	67	5	5	12	59600	

От изброените части само двете низамски дивизии и стрелковият полк (23 дружини) бяха напълно обучени и добре стъкмени бойни единици, на които главно се базираше както неподвижната отбрана на крепостта, тъй и маневрирането. Редифските части бяха попълнени със слабо обучени войници и не представляваха солидни бойни единици.

Независимо от това Одринският гарнизон страдеше от общия недъг на новата младотурска армия: в неговия състав влизаха голямо число християни, които освен че не бяха подготвени, но и се отнасяха враждебно към войната срещу техните сънародници.

За този грамаден гарнизон от около 60,000 души нямаше приготвени никакви убежища, в които да се укрие при бомбардировката. Вследствие на това той биде постоянно тероризиран през време на обкръжаването и духът му беше достатъчно сломен в решителния момент.

За гарнизона нямаше и достатъчни жилища. Освен резервите, които живееха в казармите, всичко останало бе настанено по позициите, в окопите или под палатки. Лютата зима силно понизи духа на зле настанения гарнизон. Едно по-дейтелно командване би могло да използва грамадните стро-

ителни материали на града и да построи по-удобни подслони за своите войници.

5. Командване на гарнизона

За комендант на града бе назначен Шукри паша, доста стар, но още енергичен началник, който се ползуваше с доверието на своите войски.

От последващите действия се видя, че той е имал много правилен възглед върху действията в една крепост, но му е липсвала техническа подготовка изобщо по крепостната война. Напр. той използваше винаги най-умело гарнизона за активни действия във от крепостта, но не е имал и представа от това, каква трябва да бъде една съвременна крепост. Той и щабът му не предприеха нищо за укрепяване междините между фортовете и за организиране артилерийската им отбрана, не направиха нищо, за да устроят удобни скривалища върху позициите, а за всичко това те разполагаха със средства, материали и работна ръка.

Останалите офицери от Одринския гарнизон не се отличаваха много от тези на полската армия. Тук трябва да поменем, че макар турските артилерийски офицери и да бяха по-добри от другите, много от тях в мирно време са се занимавали само с пазене на бойните материали и не бяха изкусни в стрелбата.

По казането на много чужденци, останали в Одрин, през време на войната повечето офицери по цели нощи се заседавали из увеселителните заведения, а войниците оставали самички по позициите. Това се е отразило твърде зле върху дисциплината и показва както слабото съзнание на офицерите, тъй и безсилието на коменданта да въведе един ред в командването.

6. Храни и други запаси

Много се говореше още преди войната за превземането на Одрин с изглаждане на гарнизона и жителите му. И във време на самите действия нашата главна квартира е възлагала големи надежди на турската неразпоредителност. Това личеше от издаваните бюлетени, в които всякога се споменаваше, че гарнизонът вече гладува. В същност обаче от храни не се е чувствувала такава нужда.

Преди започването на войната в града са били струпаани значително големи запаси от храни. Населението на околните села на брой до 30-40 хиляди души веднага след обявата на

войната напусна своите жилища и се събра в града, като донесе там всички свои храни и докара добитъка си. Ето защо в града не се почувствува нужда от месо. Не бяха взети мерки за образуване големи запаси от сол и газ. Тези предмети от първа необходимост скоро се свършиха, но непретенциозните войници и жители се миреха с тази липса.

Ние отдавахме голямо значение на прекъсване водопровода на града, но това не оказа никакво влияние, защото в града имаше много речна и друга вода, която се преваряваше. Изобщо във време на обсадата както гарнизонът, така и жителите бяха запазени от епидемически болести.

7. Какво се знаеше за крепостта

Макар да се изпращаха офицери за изучаване на крепостта още от мирно време, ние няхахме достатъчно сведения за нея:

1. В нашата главна квартира се надценяваха фортификационните постройки. Думата „бетон“ за нас бе свързана с понятието за непреземаемост, когато в същност бетонните постройки могат да имат такова значение само когато е изпълнена цялата система на укрепяването, а не когато тук-там е изкърпена с бетон.

2. Ние не знаехме, че междините между два опорни пункта не се отбраняваха. Не само нямаше там никакви фортификационни постройки, а не беше организирана и артилерийската отбрана на тези междини. Явно е, че при тези условия самите опорни пунктове губеха значението си, защото атаката в междините всякога щеше да сполучи.

3. Не знаехме как ще се организира във военно време градът и гарнизонът за снабдяването с храни и други необходими за преживяване предмети и какво ще им е необходимо.

Поради това ние погрешно смятахме, че след два месеца гладът ще застави коменданта да предаде крепостта.

4. Отдавахме голямо значение на водопровода, който излизаше вън от крепостната ограда, когато градът се мие от три реки с много вкусна вода.

5. Надценявахме способността на турската войска да брани крепости, като вземахме пример от събитията под Плевен в 1877 год.

Изобщо войната се започна, а нашата главна квартира нямаше всички онези сведения, които са необходими за вземане решение при действията около една крепост. Причината на това се крие в бездейното разузнаване от мирно време и

в употреблението за това разузнаване хора без правилен военен възглед и без военен окомер. Надценяването на крепостта от страна на главната квартира показва, че и там не е имало правилен възглед върху това, кое се нарича съвременна крепост и каква съпротива може да даде Одрин, като се съди по тези данни, с които разполагахме.

II. План за действията против Одрин

Когато изучихме плана на войната, видяхме, че основната идея на нашата главна квартира е да се изолира Одринският гарнизон и след това да се настъпи с всички сили към Цариград, дето ще се срещне и разбие (унищожи) главната турска армия.

За изпълнение задачата против Одрин бе отделена втора армия, която имаше следния състав:

Бойно разписание на II армия

	Дружини	Карлечки роти	Ескадрони	Батареи	Пионерни друж.	Общо число
8 пехотна дивизия	24	6	—	15	1	35000
9 пехотна дивизия	24	6	—	15	1	35000
Гвардейският конен полк	—	1/2	3	—	—	500
Всичко	48	12 1/2	3	30	2	7050

Отделните сили бяха напълно достатъчни за изолиране на крепостния гарнизон, но по-после се изгуби яснотата на първоначалната задача. Както главната квартира, тъй и щабът на втора армия постепенно си зададоха нова задача: Да се обкръжи крепостта от всички страни, та ако гарнизонът не е снабден с достатъчно количество храни, да се застави да се предаде от глад. За тая задача, както ще видим по-натък, силите не бяха достатъчни и трябваше наново да се формира обсадна армия, снабдена с всички необходими средства за водене на обсадата.

Ако беше необходимо само да се изолира гарнизонът, достатъчно беше втората наша армия да застане събрана на едно удобно за маневриране място. Ако гарнизонът на крепостта излезе из нея с цел да действа в тила на нашите 1 и 3 армии, то нашата втора армия щеше или да му отсече пътя към крепостта и да го разпръсне или да атакува с открита сила напуснатата крепост и да я завладее. За този начин на действие обаче тя трябваше да бъде снабдена с повече артилерия и особено тежка.

Както казахме по-горе, още в началото на военните действия първоначалната идея бе замъглена, като на втора армия се възложи обкръжаването на крепостта, при което тя разпръсна силите си и бе навсякъде доста слаба и изложена на ударите на концентрически действащия гарнизон.

III. Обкръжаване на крепостта

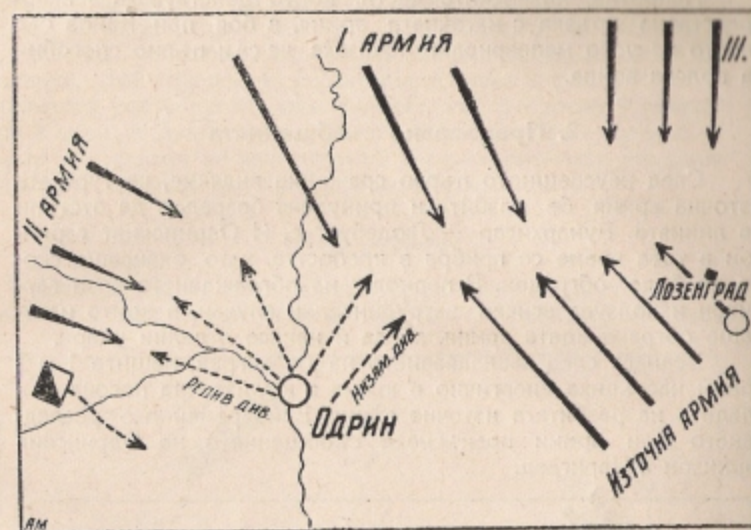
В началото на войната турската армия вероятно не беше още завършила своята мобилизация. Само с това може да се обясни бездействието ѝ. Вероятно по същите причини и Одринският гарнизон остана неподвижен в крепостта. А той можеше значително да забави нашето напредване, ако беше изпратил силни части на запад и на север към границата. Имайки своя тил обезпечен от крепостта, тези силни части можеха да се съпротивляват на нашето настъпление и на всяка крачка да ни причиняват големи загуби.

1. Настъпление на нашите армии

Веднага след обявяване на войната нашите армии настъпиха към границата: 2 армия от запад към Одрин, 1 армия от север към Одрин и към междината Одрин — Лозенград и 3 армия — в отстъп на левия фланг. При преминаване на границата нашата втора армия среща съвсем слаба съпротива от неприятелските гранични войски при Свиленград, които бяха много лесно разпръснати. В отстъплението си към Одрин те повлякоха и всичкото население, което в паника напущаше своите жилища. Големи количества храни останаха в ръцете на нашите войски, когато, ако имаше една правилна организация в мобилизационния период, всички тези храни можеха да се преберат в крепостта за увеличение на запаса.

На 9 октомври турската полска армия премина в настъпление от линията Одрин — Лозенград с цел да атакува левия фланг на нашата 1 армия. За да се съдейства на то

ва настъпление, комендантът на крепостта получи от Цариград заповед, да настъпи едновременно с полската армия с цел да ангажира повече сили срещу себе си.

Шукри паша организира настъплението по следния начин:

1. Една редифска дивизия да настъпи по десния бряг на р. Марица против настъпващата в тази посока наша 8 дивизия.
2. Части от другата редифска дивизия да настъпят по левия бряг на р. Марица против настъпващата в тази посока наша 9 дивизия.
3. Третата редифска дивизия да настъпи по десния бряг на р. Тунджа против двете бригади от нашата 3 дивизия.
4. Десета низамска дивизия да настъпи по левия бряг на р. Тунджа към фронта Караюсуф, Кайпа, Мурачлия, Етап, дето настъпваше третата бригада от 3 дивизия. В течение на боя тази дивизия бе подкрепена и с части от 11 низамска дивизия.

Нашите части, действащи западно от Одрин, не бяха изненадани от това раздвижване на гарнизона, защото те очакваха среща с него още от границата. Те се развърнаха в боен ред и заставиха турците да се откажат от по-нататъшното си настъпление, но и гарнизонът постигна своята задача, защото забави нашето напредване. Редифските части

в боя при Юруш (срещу нашата 8 дивизия) доказаха, че не са подготвени за действие в полето.

Напротив, низамските части, които действаха в непосредствена връзка с източната армия, в боя при Кайпа със своето изкусно маневриране доказаха, че са напълно способни за полска война.

2. Прекъсване съобщенията

След неуспешното първо сражение видяхме, че турската източна армия бе разбита и принудена безредно да отстъпи на линията Бунархисар — Люлебургас. И Одринският гарнизон в това време се прибра в крепостта, като очакваше скоро да бъде обграден. В периода на обграждането този гарнизон използва всички затруднителни случаи, в които изпаднаше обграждащата армия, за да ѝ нанесе отделни удари.

Веднага след завладяването на Лозенград, нашите 1 и 3 армии настъпиха енергично в южна и югоизточна посока във следите на разбитата източна армия. Едновременно с преследването тези армии прекъснаха съобщението на Одринския гарнизон с Цариград.

Във същото време малочислената конница на 2 армия премина реката Арда при Семенли и на 12 октомври сполучи да разруши железния път между Одрин и Цариград, без да срещне някаква съпротива от страна на гарнизона на крепостта, което показва, че този жизнен за крепостта път не е бил охраняван.

На 15 октомври две бригади от 8 дивизия заедно със всичката скорострелна артилерия започнаха да преминават през р. Арда, с цел да завършат обграждането на крепостта от юг. Шукри паша навреме узна трудното положение на 3/8 бригада, оставена при Юруш само с нескорострелна артилерия. Той предприе решителната атака с голяма част от гарнизона както против тази бригада, тъй и против 9 дивизия при Кемал. И двете тези атаки бяха отбити благодарение отличното държане на нашите части и своевременната поддръжка на 3/8 бригада със скорострелна артилерия.

3. Обкръжаване

Във време на решителното сражение на линията на Карагачдере нашата главна квартира бе принудена да привлече

към решителния пункт част от силите на 2 армия. Затова двете бригади от 9 дивизия получиха заповед да извършат флангов марш на север от крепостта и да се насочат към 3 армия, която действуваше между Люлебургас и Бунархисар. На тяхно място бе насочена 11 дивизия, формирана на ново от попълнящи и опълченски части и състояща се от 2 бригади.

Във същото време едната от преминалите р. Арда бригади на 8 дивизия бе повърната обратно на мястото си, поради голямата активност на турците в участъка между Арда и Марица. Друга бригада бе преместена на източния сектор, дето се премести и останалата под Одрин 3/9 бригада.

Към 20 октомври Одринската крепост бе напълно обкръжена от нашата втора армия. Но линията на обкръжаването бе много отдалечена от крепостта и много дълга. Тя беше заета много слабо и обкръжаващата армия беше изложена на голяма опасност, защото турците можеха да нанесат унищожавачи удари в различни посоки на нашите изолирани бригади, като срещу всякоя те можеха да бъдат двойно и тройно по-силни. Ние видяхме от досегашните боеве, че низамските части от гарнизона бяха напълно способни да изпълнят тая задача. Комендантът на крепостта обаче не притежаваше необходимия военен окоммер, за да прецени добре положението и да вземе решение за една по-решителна акция.

Нашето положение се затрудняваше още и с това, че отделните ни части бяха разделени помежду си от непроходимите реки с блатливи долини, когато турците владееха всичките мостове над тези реки и можеха да насочат удара си, където пожелаят.

Виждаше се ясно, че общото поражение на източната армия беше повлияло и върху активността на гарнизона, защото Шукри паша се задоволяваше да извършва кратки визитки, без да си задава по-големи задачи.

Нашата главна квартира, схващайки опасното положение на втората армия, използва допълнителната конвенция със сърбите и поиска от тях да прехвърлят от Македонския на Тракийския операционен театър две дивизии, които да се употребят за усиление на нашата 2 армия.

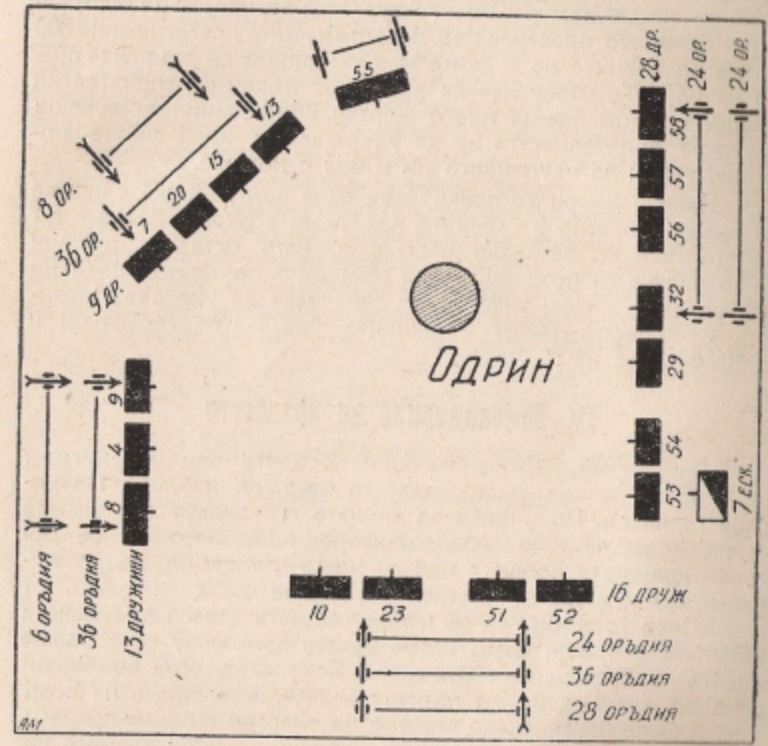
Дунавската и Тимошката сръбски дивизии започнаха да се превозват от Македония, дето военните действия бяха вече завършени. С пристигането си те сменяваха частите на 11 дивизия, които се преместваха на източния фронт на крепостта, и частите на 8 дивизия, които трябваше да заемат южния фронт.

В същото време започна да се превозва по железницата и нашият обсаден парк, който се разтоварваше при Свиленград.

На 2 ноември всички тези размествания бяха извършени и се започна инсталирането на някои обсадни батареи с цел да се бомбардира градът. Но линията на обкръжаването беше още дотолкова отдалечена, че тези батареи застанаха на

пределни разстояния, а в наши ръце нямаше нито един удобен наблюдателен пункт. Опитът на началника на източния сектор да атакува предните позиции излезе несполучлив, защото атаката не беше добре организирана, а освен това и тези позиции се покровителстваха от огъня на крепостната артилерия.

Разпределението на войските при окончателното обкръжаване на крепостта към 2 ноември се вижда от следващата схема.

4. Стесняване на обкръжаването

След пропадането на опита ни да стесним линията на обкръжаването на източния фронт, командващият втора армия реши да се извърши това на южния фронт. Тук трябваше да се достигне непременно по-добър резултат, защото ще действуват най-добре подготвените части на 8 дивизия, под-

крепени от мощна артилерия. Трябваше да се завладее добре укрепената височина Каргал тепе, която се отбраняваше от низамски части. Завладяването беше необходимо както за стесняване на обкръжаването, тъй и поради това, че тази височина беше много добър наблюдателен пункт.

Атаката бе назначена за 7 ноември. През деня нашата артилерия засипа със снаряди неприятелската позиция и под прикритието на този огън 1/8 бригада най-внимателно се приближаваше към нея, макар турската артилерия да обстрелваше предното пространство. Вечерта частите достигнаха на 200 метра до окопите на турците и в тъмнината се хвърлиха право на нож. Те сполучиха да завладеят първите неприятелски окопи. Турците дадоха много жертви, което свидетелствуваше както за решителността им да удържат до край своята позиция, тъй и за неумението им в боя с ножове.

На 8 ноември те предприеха една контра-атака с цел да си вземат обратно изгубените през нощта окопи. Атаката им бе отбита и те безредно отстъпиха, като оставиха в наши ръце цялата си позиция. За да преградят по-нататъшното ни настъпление в този участък, те започнаха да укрепяват позицията в равнината между маришките блата при Ахъркьой и с. Доуджарос на р. Арда.

IV Бомбардиране на крепостта

Според общия план на войната, както видяхме по-горе, на 2 армия бе възложена задачата само да изолира Одринския гарнизон. Но в щаба на армията тая задача постепенно се изменява, като се явява най-напред желанието да се обгради крепостта добре, с цел да не се пропускат вътре никакви храни и да се застави гарнизона да се предаде от глад. След това, без да се измени общата задача от главната квартира, с пристигането на обсадната артилерия се поражда идеята за бомбардиране на града. Ясно е, че това бомбардиране не се изискваше от първата задача, възложена на 2 армия, и беше безсмислено харчене на енергия и бойни припаси.

На достигнатите още на 2 ноември позиции нашите части започнаха солидно да се окопават, с цел да създадат добри позиции за прикриване на обсадната артилерия. Постепенно се подвозваха и настаняваха на позиции обсадните батареи и на 8 ноември се започна бомбардирането. На батареите се даде задача да държат под постоянен огън целия град, като същевременно пестят своите бойни припаси. С бомбардирането на града не се искаше разрушението на градските постройки или унищожението на средствата за борба у врага.

Целта му бе да се тероризира населението и гарнизонът, за да въздействува върху коменданта за предаване на крепостта. Разбира се, че тази цел не можеше да се постигне, като знаем инертността и послушанието у турския войник, който е неспособен да се вдига на бунт и при по-неблагоприятни условия. Колкото за населението, голяма част от него бе мохамеданско, уважаващо властта, а християнското население беше без глас. Европейските консули, които бяха останали на поста си, се опитаха да склонят Шукри паша да предаде крепостта, но твърдият войник им отговори, че тук никой няма право да се меси в неговите работи. Той им позволи само по телеграфа без жици да предадат протест чрез своите правителства против бомбардирането, а не се подаде на техните настоявания, както това направи солунският комендант.

Бомбардирането продължи чак до сключване на примирието, без да се причинят никакви загуби на неприятеля или на града, освен няколко пожари, които бяха лесно потушавани. Това безцелно бомбардиране принесе само една косвена полза на нашите войски: турските войници привикнаха на слабото бомбардиране и започнаха да смятат, че това е всичката мощ на нашата артилерия. Когато при атаката нашата артилерия разви пълната си скоростелност и масира огъня си, това подействува твърде силно върху техния дух и по този начин се усили още повече изненадата.

V. Дейност във време на примирието

1. Условията на примирието

В протокола за примирието бяха предвидени следните условия за крепостта Одрин:

1. Ще се определи една демаркационна линия с неутрална зона, която нямат право да прекрочват и двете воюващи страни. Нашите части от източния сектор използваха времето до определянето на тази линия и изнесоха своите предни постове по хребета на Баалар сърти, дето отпосле се укрепиха и обезпечиха една много удобна позиция на обсадната артилерия.

2. В крепостта няма да се пропуска да се вкарват никакви запаси от храни и бойни материали. Изобщо тя оставаше изолирана от външния свят, както беше и до примирието, и единственото средство за връзка с Цариград бе телеграфът без жици.

3. През крепостта турците ще пропускат всички наши влакове с храни и други материали, предназначени за войските ни, действащи при Чаталджа. Това условие подейст-

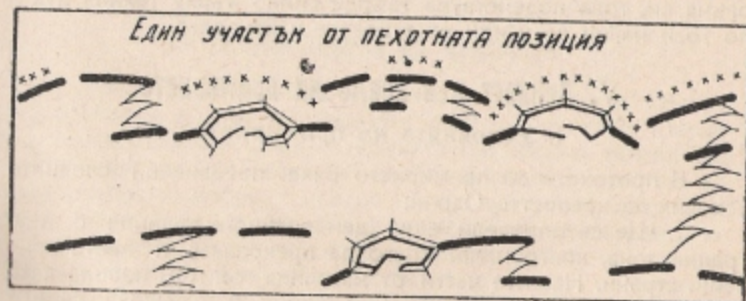
вува много за отпадане духа у гарнизона и населението, които виждаха да преминават пълни влакова с материали, от които те най-много се нуждаеха.

2. Усилване позицията на обкръжаването

Турците със свойствената на източните народи леност се успокоиха след сключването на примирието и гарнизонът на крепостта безделничеше, а офицерите прекарваха нощите в увеселителните заведения. Те не допълниха с нищо отбраната на крепостта.

В същото време по нашите позиции около крепостта кипеше трескава дейност.

Най-голямо внимание бе обърнато върху укрепяването на позициите, за да послужат те за добра опора на войските при настъпление на гарнизона. Липсваха материали за това укрепяване, но такива се събираха из разрушените турски села, от островите на реките, а също и по железницата се подвозваха. Всички окопи се удълбяха и съединяваха с ходове за съобщение с поддръжките. В окопите се приготвяха леки закрития за предпазване на войниците от шрап-

нелните куршуми и парчетата на бризантните гранати. За оръдията също се приготвяха такива навеси.

Понеже не разполагахме с прожектори, то позицията ни беше изложена на ненадейна атака нощно време. Изненадата беше още по-възможна в онези участъци, дето по липса на материали не бяха приготвени изкуствени препятствия. Затова почти навсякъде се направиха втори ред окопи, на около 100-200 метра зад първите. Тези окопи трябваше да се заемат от поддръжките, ако бъдем изненадани.

На най-важните участъци от позицията се устроиха опорни пунктове — затворени редути, някои от които бяха обградени с телена мрежа.

Изобщо към края на примирието ние имахме една солидно укрепена полска позиция по линията на обкръжаването. Зад тази позиция нашата обсадна артилерия беше напълно обезпечена от покушения и можеше спокойно да върши своята работа.

3. План за атаката на крепостта

Още в началото на преговорите в Лондон турците бяха непримирими по въпроса за отстъпване на съюзниците завладените територии. Те се основаваха главно на обстоятелството, че държат в ръцете си всички крепости (Шкодра, Янина, Одрин). Общото положение на разните фронтове беше такова, че ако се скъсат преговорите за мир, ако се подновят военните действия, ще трябва на всяка цена да се завладеят Одрин.

В нашата главна квартира имаше много неверни сведения, че крепостта е на издъхване. Но независимо от това трябваше да се обмисли и начинът на атаката, ако тя ни се наложи. При съставяне плана за атаката на една крепост преди всичко трябва да се избере фронт на атаката и след това да се определят силите и средствата, които са необходими за атаката на този фронт.

Нашата главна квартира избра източния сектор на крепостта за фронт на атаката по следните съображения:

1. Тука бяха най-слабите фортификационни постройки на крепостта.
2. Имаше удобни позиции за разполагане на нашата обсадна артилерия.
3. Имаше един издаден ъгъл (Айваз баба), много удобен за атакуване, защото можеше лесно да бъде фланкиран.
4. Щом се заеме част от атакувания фронт, другата не може да се удържи, вследствие на което атаката ще се извърши с по-малко жертви.
5. Този фронт е най-близу до града. Щом го заемем и поставим там нашата артилерия, и на другите фронтове неприятелят ще бъде принуден да прекрати борбата.
6. Зад него няма втора отбранителна линия, на която неприятелят да организира съпротивата си.
7. Този фронт беше най-отдалечен от железопътните станции. Нямаше никакви пътища за превозване на материалите и храните. Затова турците никога не са предполагали, че може да се поведе атака в тази посока. Но веднъж всичките тези препятствия преодолени, изненадата щеше да бъде пълна.

4. Пренасяне тежката артилерия

След определяне фронта на атаката започна се пренасянето на артилерията от Свиленград на този фронт, като се забикаляше крепостта от север. Това е цял подвиг, като се има пред вид, че не съществуваха почти никакви пътища в тази посока, прорязана с множество дълбоки долчини. Хиляди волски, конски и биволски кола бяха натоварени с тежките материали. Всеки може да си направи сметка за грамадното количество извършена работа, като знае, че пътят Свиленград—източния сектор се взема за 6-8 деня и че едно тежко оръдие се тегли от 6-10 чифта волове, а 4-5 изстрела за таква оръдия се товарят на една кола.

Тази работа се вършеше денонощно, по кални пътища, с крайно напрегане силите на началници, войници и добитък, и се завърши без да бъде узната от турците.

Веднага след пристигането тежките батареи се настаняваха на позиции според задачите, които се даваха при атаката, според изработения план, за който ще говорим по-нататък.

VI. Действия след примирието

1. Бомбардиране на града

Протоколът за примирието бе запазен от двете страни. Когато изтече предвиденият в него срок, военните действия започнаха с бомбардиране на града. Специални батареи бяха приготвени за това. На всяка батарея бе определен участък от града. Определени бяха в началото по 50 снаряда на оръдие в денонощие, а по-после снарядите бяха намалени на 25.

Другите обсадни батареи, а особено тези на източния сектор, получиха заповед да извършат своите пристрелки по дадените им обекти, но работата бе организирана така, че да не стрелят всички изведнъж и да не показват всичките си оръдия. Изобщо да не се даде на гарнизона да узнае количеството на нашите батареи и техните места.

Още в първите дни на бомбардировката турците почувствуваха, че през време на примирието ние не сме бездействували. Тяхната крепостна артилерия се опита на няколко пъти да съсредоточи огъня си против бомбардиращите батареи, но стрелбата им бе неточна, а освен това и нашите батареи влизаха в борба с тях, подпомагани и от други специално за това предназначени батареи и ги заставяваха да замлъкнат.

И сега целта на бомбардировката беше да се тероризира гарнизонът и населението. Колкото първата бомбардировка беше безполезна, толкова тази след примирието, когато беше взето решение да се атакува крепостта, принасяше грамадна полза, защото в момента на атаката щяхме да срещнем един омаломощен противник.

2. Излази на гарнизона

Комендантът на крепостта виждаше по някои признаци, че става необикновено голямо движение на север от крепостта. Същото указание той беше получил и от Цариград по телеграфа без жици. Най-после и ефикасната бомбардировка на града, водена по-силно от източния сектор, показваше, че е станало известно изменение на положението през време на примирието. За да събере необходимите му сведения, той предприе на 27 януари един силен излаз против най-важния участък на източния сектор—хребета Баалар сърти, разположен срещу предната турска позиция Маслака. Твърде вероятно е този излаз да е бил заповядан и от Цариград, защото на 26 и 27 януари, както видяхме, ставаха решителните действия при Чаталджа и Булаир.

Частите, които трябваше да извършат излаза, получиха задача да пробият нашата линия на обграждането, да достигнат до обсадните батареи, да ги разрушат и да разузнаят, какво има зад тази линия. Още сега ще отбележим, че нито една от тия задачи не бе постигната, защото частите не бяха снабдени с материали за разрушение и защото извършиха работата в тъмно, та не можаха нищо да забележат, макар да проникнаха много дълбоко в нашето разположение. А самият бой се разви така:

Турските части преди разсъмване настъпиха в колони от двете страни на пътя Одрин—Мусубейли, който им служеше за посока на настъплението. В тъмно те достигнаха до нашите най-предни окопи и без да стрелят, се хвърлиха на нож. В един дружинен участък нашите части тъкмо извършваха смяната на охраната, при което някои роти неправилно бяха напуснали окопите си, без да дочакат смяната, и тези окопи не бяха още заети от новите. Изненадата стана причина да се забъркат всички части. Турците не предполагаха такъв лесен успех. Те преминаха почти без бой през първата линия на нашите окопи, а някои техни части се приближиха до една от нашите обсадни групи. Тук вече те попаднаха между предупредените наши части, които ги контр-

атакуваха на нож и още до разсъмване нашите окопи бяха очистени от вмъкналия се в тях неприятел.

Там, дето не беше направена споменатата грешка при сияната, нашите части откриха в тъмнината настъпващите турци, обсипаха ги с пехотен и картечен огън и ги заставиха тоже да залегнат и да започнат безредна стрелба в тъмнината. Скоро те почувствуваха надмощието на нашия огън и започнаха да отстъпват към своята предна позиция. В това време започна да се развиделява и отстъпващите турци станаха плячка на нашата полска артилерия, която им нанесе грамадни загуби.

Според събраните тогава сведения, турците са извършили излаза с около 6 дружини и имаха повече от 800 души убити и ранени, без да достигнат някакъв резултат, поради споменатите по-горе причини.

Ясно е, че ако турците имаха аероплани, то можеха много лесно да узнаят разположението на нашите батареи на източния сектор и нямаше да търпят тези безполезни загуби.

На другия ден турците са получили същата задача, но не можах да я изпълнят, защото вероятно не са могли да накарат своите войници да напуснат позициите след внушителното вчерашно поражение. През нощта те откриха само силен артилерийски и пехотен огън, без да достигат куршумите им до нашата позиция. Нашата артилерия отговори и се започна артилерийски двубой, който трая с малки прекъсвания чак до разсъмване. Само в най-южния участък те настъпиха, но и това настъпление бе спряно само с артилерийски огън.

В началото на февруари комендантът на гарнизона предприе още един излаз със значителни сили против южния сектор. Турците са се надявали да изненадат нашите части, защото върлуваше страшна буря. Излазът и тук беше навреме открит от бодрите наши части и турците претърпяха значителни загуби, без да достигнат някакъв резултат.

Изобщо тези излази доказаха, че гарнизонът още е запазил своята способност за активни действия, а това ни налагаше една постоянна бдителност по цялата линия на обкръжаването, а особено на източния фронт, дето бяха съсредоточени всички наши средства за атаката на крепостта. От друга страна, и тук комендантът на крепостта и неговият щаб доказаха своята неспособност да организират настъпателни действия в по-голям мащаб и с по-голяма цел.

VII. Атаката на крепостта

1. План за атаката на крепостта

Нашата главна квартира, както видяхме по-рано, бе извоила следния план за атаката на крепостта:

- а) Избира се източният фронт за решителна атака.
- б) В определения ден да се започне решителна атака на всички фронтове, с цел да се заблудят турците и да се застави коменданта да разпръсне своите резерви.
- в) Когато това бъде достигнато, да се атакува решително само източният сектор на крепостта. Атаката да се извърши с открита сила, като се подпомага от мощна обсадна артилерия.

2. Събирене средства за атаката

Щом се изработи този план, започна се събирането на необходимите за изпълнението му средства:

- а) За началник на източния сектор бе назначен запасният генерал Вазов, известен в нашата войска като твърд, със силен и деятелен ум, добър познавач на крепостно-обсадното дело, със силна непреклонна воля, организаторски талант, вещ познавач на душата на нашата войска, началник, способен и да се наложи, и да спечели доверието на своите войски. За негов началник на щаба остана майор Вълков, който беше тук още от началото и беше запознат много добре с обстановката. Офицер с ясно установен военен поглед, с характер твърд и непреклонен, със силна крепка за изкарване до край започнатото дело, със силно стремление да систематизира всичко във живота, способен за спорна щабна работа.

Отбелезваме тук накратко качествата на висшия началник и неговия началник щаб, защото на тях се дължи подготовката на онзи обширен и системно разработен план за атаката на източния сектор, който е единствен в цялата наша война. Те са създателите му, те настояха за точното му приложение и тяхна е заслугата, гдето сега ние можем да видим и да изучаваме, какво струва на един народ способно, дейно командване. Самият план на атаката на източния сектор ще изложим на съответното място.

- б) Малкото сили, които обграждаха Одринската крепост откъм изток, не бяха достатъчни за извършване на атаката. Затова нашата глава квартира започна постепенно да увеличава силите, като се направиха няколко размествания по секторите, а така също като се отделиха войски от полската

армия при Чаталжа (1/3 и 3/4 бригади със съответните им служби и артилерия).

В долната таблица се вижда, как е увеличавана силата на войските, според възприетия план на действие: а) на 20 ноември, когато бе завършено обкръжаването на крепостта, б) на 10 януари, когато атаката на крепостта започна да става по-вероятна и най-после в) на 10 март — непосредствено преди атаката.

Таблица

за постепенното увеличение войските на източния сектор

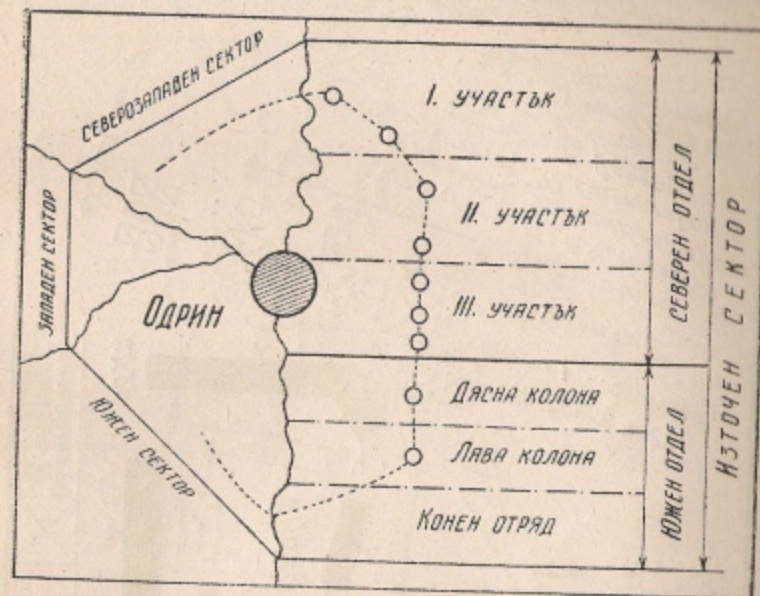
	Дружини	Ескадрони	Кергечери	Пол. оръдия	Пол. гаубици	Об. дъл. оръдия	Об. къси оръдия	Пимп. роти	Техн. роти	Радиостанции
На 20 XI 1912	25	5 $\frac{1}{2}$	20	42	8	12	—	2	1	—
„ 10 I 1913	34	7 $\frac{1}{2}$	29	78	46	50	22	4	1	—
„ 10 III 1913	50	9 $\frac{1}{2}$	55	120	46	50	22	5	1	2

Щом се завърши обкръжаването на крепостта, щабът на 2 армия измени организацията: вместо постоянните строени организационни единици (армия, дивизия, бригада, полкове), създадоха се нови поделения с нови названия (сектори, отдели, участъци, колони, конен отряд), които не допринесоха нищо за по-доброто командване, а само внесоха известен смут в разбиранията на началниците и войниците, които по-късно едвам привикнаха с новите названия.

Понеже разликата в действията под крепостите и в полето е много малка, по-добре би било, ако всичко се оставеше тъй, както и в полската война (дивизионен участък, бригаден участък и пр.)

в) Обсадната артилерия бе разположена на източния сектор; на останалите фортове се остави свършено малка част от обсадната артилерия. Всичко останало се пренесе на източния фронт, дето батареите се поставиха на позиции, които бяха избрани въз основа на изработения в щаба на източния сектор план за атаката. Всяка батарея и всяка група

батареи според този план имаше своята задача, а независимо от това, самите батареи бяха тъй организирани, щото да могат да съсредоточват огъня си както по постоянните цели (фортове, дълговременни батареи), тъй и по новоявили се такива (пехота, нови батареи, докарани от резерва или другите сектори на крепостта).

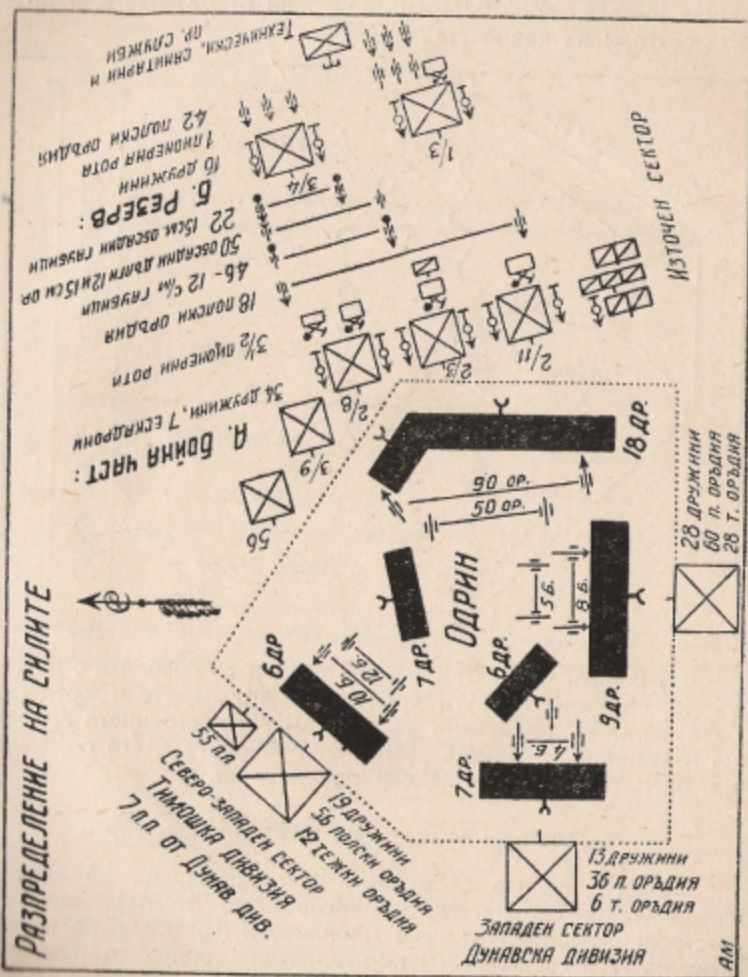

г) Всички части от източния сектор се снабдиха с достатъчно телефони и други средства за връзка. Тези средства бяха напълно достатъчни да се обезпечи постоянната връзка на началниците с техните части, на командните места помежду им, на разните родове войски помежду им.

3. План за атаката на източния сектор

След грижливо събиране и систематизиране на всички сведения за неприятеля, за крепостните фортификационни постройки, местността; след грижливо и най-подбрано изучаване на тези сведения и на средствата, с които се разполагаше, в щаба на източния сектор се състави подробен, ясен, категоричен план за извършване на самата атака, който е образец за организиране на един голям и решителен бой. В този план, може да се каже, всичко е предварително изу-

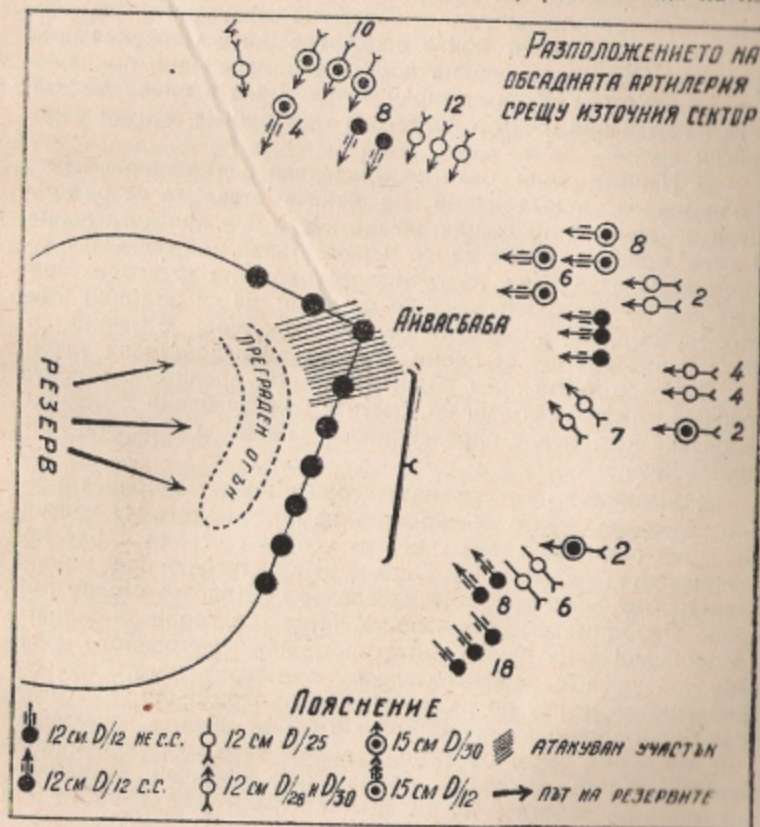
чено, всичко е предвидено, на случая почти нищо не се предоставя. На началниците, които трябваше да работят по този план, оставяше само да го приспособят към местната обстановка и да настояят за точното му изпълнение.

Основните точки на този план се заключават в следното:

1. За пункт на атаката бе избран изходящият ъгъл от фортовата линия с форта Айваз баба и двата му промежуть-

ка с форта Айджийолу. По-удобен пункт за атака в цялата фортова линия няма. Тук турските усилия се разпръсват в две противоположни посоки, а ние имахме възможност чрез съответно размятане на обсадната ни артилерия да го бием почти от всички страни с концентриран огън. Освен това, със завладяването на фортовете Айваз баба, Айджийолу, Кестенлик в наши ръце паднаше цялата фортова линия на из-

точния сектор, защото тя се биеше във фланг от грамидното количество полска артилерия, каквато можехме да изкараме в завладения участък.

2. Силата на гарнизона беше определена приблизително вярно, но по-голяма вярност не можеше да се очаква при средствата, с които разполагахме. Разположението на този

гарнизон се вижда от приложената схема. От същата схема се вижда, че комендантът разполагаше с един голям резерв, който можеше още и да се усили със снемане войски от други сектори, ако той навреме узнае къде се насочва нашият главен удар.

За да се побърка на тези резерви да се приближат към атакувания участък, организираше се преграден огън от всичката наша артилерия зад линията на атакуваните фортове. Този преграден огън, който в последващите сражения през време на Световната война доби такова грамадно приложение, за пръв път е организиран и предвиден в плана за атаката на източния сектор, отдето го възприеха всички европейски армии.

3. Нашите сили бяха разпределени в дълбочина, както е показано в същата схема. За самата атака те се развърщаха в боен ред по същия начин, както и в полската война. И това правило може да се нарече първо във военната история и показва ясен възглед у ръководните фактори. Бойният ред бе построен така, че да могат да се повтарят ударите из дълбочина, защото се предполагаше, че неприятелската съпротива ще се сломи с много последователни удари.

Като се имаха пред вид изкуствените препятствия, които трябваше да се преодоляват, частите бяха снабдени с ножици за рязане на телта, с пироксилинови заряди за отваряне проходи в мрежата.

Началникът на източния сектор смяташе, че при тази сериозна задача, която предстоеше на подчинените му войски, па и във всеки бой, две трети от успеха се гради върху моралните сили на войските. Още щом пристигна и пое командването на войските, той забележи, че дългото стоене под крепостта, зимните незгоди, постоянните разговори за силната крепост, видът на крепостните постройки, постоянното излагане под ударите на неприятелската артилерия, когато нашата трябваше да мълчи по казаните вече съображения — всичко това беше сломило духа на войските и на техните началници. Той взе мерки да се повдигне този дух, като се стремеше със заповеди и при разговори да повдигне у всички началници енергията за работа и да им вдъхне вяра в успеха, който зависеше напълно от добрата организация.

Същата цел се гонеше и с организираните учения за преодоляване на изкуствените препятствия и по атаката на фортовете: едновременно с упражненията на войниците в техниката на крепостния бой, у тях се прививаше убеждението, че тази атака се налага и трябва да се извърши.

4. Начинът на самата атака беше избран на основание най-подробното изучаване обстановката, мястото, привичките на неприятеля. Въпреки настояванията на началниците на частите да се извърши атаката след най-основателна подготовка с артилерийски огън, началникът на сектора избра най-подходящия начин за действие — изненадата. Артилерийският огън трябваше да се употреби, но не като средство за подготовка на атаката, а за усиляване на изненадата. По-нататък артилерията трябваше да прегради пътя на неприятелските резерви, за да даде време на нашите части да закрепят добре достигнатия успех.

Най-напред предстоеше да се изненада неприятелят на предните позиции (Маслака, Сапунджилар, Ески кумлук, Демир капу). След като се затвърдим на тези позиции и преместим на тях всичката си полска и голяма част от обсадната артилерия, ще се продължи по същия план атаката на фортовата линия.

5. След грижливо изучаване на местността и след много опити, решено бе да се извърши атаката в една от лунните нощи. По този начин частите, които ще атакуват, ще имат възможност да използват тъмнината, за да се приближат до предпозиционните скрити подстъпи (пред предните позиции — Кумдере, а пред фортовата линия — Канали, Бостандере). След изненадата тези части ще могат да развиделяване да се укрепят на завладените предни позиции, без да бъдат обезпокоявани от крепостно-артилерийския огън: неприятелската артилерия късно ще научи, че предните позиции са в наши ръце.

6. Пред вид избрания начин за атака (изненада нощно време), установиха се точни правила за връзка между отделните елементи на бойния ред между отделните родове войски и между командните места на началниците и техните части — с всички средства за връзка: телефони, фенери, сигнални ракети, като бяха направени предварително най-обширни опити в щаба на сектора.

Ето в кратки думи усвоения от началника на източния сектор план за атаката на предните позиции.

1. Атаката на предните позиции ще се извърши с изненада на разсъмване, затова назначените за атака части ще използват тъмнината, за да се спуснат в Кумдере, дето ще се построят в боен ред и ще дочакат изгрева на луната.

2. Нашата обсадна артилерия ще открие силен огън по крепостните батареи, за да ги застави да мълчат, но след като бъдат заети предните позиции.

3. Всичката придружаваща артилерия веднага застава на завладяната позиция и съдействува за отбиване контр-атаките. Щом тази артилерия е готова да действа, останалата лека и тежка полска артилерия също се пренася на предните позиции.

4. Всичката артилерия се готви да действа против главната фортова линия, според дадените по-рано обекти.

5. Ако неприятелят се държи опорно на предните позиции, нашата артилерия ги засипва с ураганен огън с прекъсвания. След всяко прекъсване атаката се повтаря от следващите отзад поддръжки.

Този план бе разработен в отделна инструкция, която се разясни пред всички началници и всички я възприеха напълно, с което се обезпечаваше единството в действията.

4. Атаката на предните позиции

След основателна подготовка в духа на съставения план началникът на източния сектор няколко пъти настоява пред щаба на армията да се започне изпълнението, като винаги подчертаваше твърде добре мотивирано увереността си в успеха. Но от щаба на армията всякога е отговаряно, че общото положение още не изисква атаката на крепостта. Най-после, на 10 март през нощта, в щаба на 2 армия се получи заповед „да се атакуват предните неприятелски позиции и да се отхвърлят турците зад фортовата линия“. Командващият 2 армия заповяда:

„1. На 11 март в 1 часа да се почне артилерийска подготовка с всичката обсадна и полска артилерия във всички сектори.

2. През нощта на 11 срещу 12 март пехотата, под защитата на обсадната и полска артилерия, да настъпи и на разсъмване да заеме предните позиции на противника“...

А по-рано, на 1 март, командващият 2 армия бе дал една подробна директива, която трябваше да послужи за ръководство при атаката. По-главните черти от тази директива бяха следните: решителната атака ще се произведе срещу източния сектор, но и в другите трябва да се действа достатъчно активно, а ако турците отдръпнат част от войските си, то да се атакува и там решително; дават се теоретични упътвания за свързани действия между пехотата и артилерията и между артилериите на два съседни сектора. Не се дават никакви указания за действията на източния сектор, понеже началникът на този сектор бе изпратил в щаба на армията своя план, който е бил напълно одобрен и вероятно е

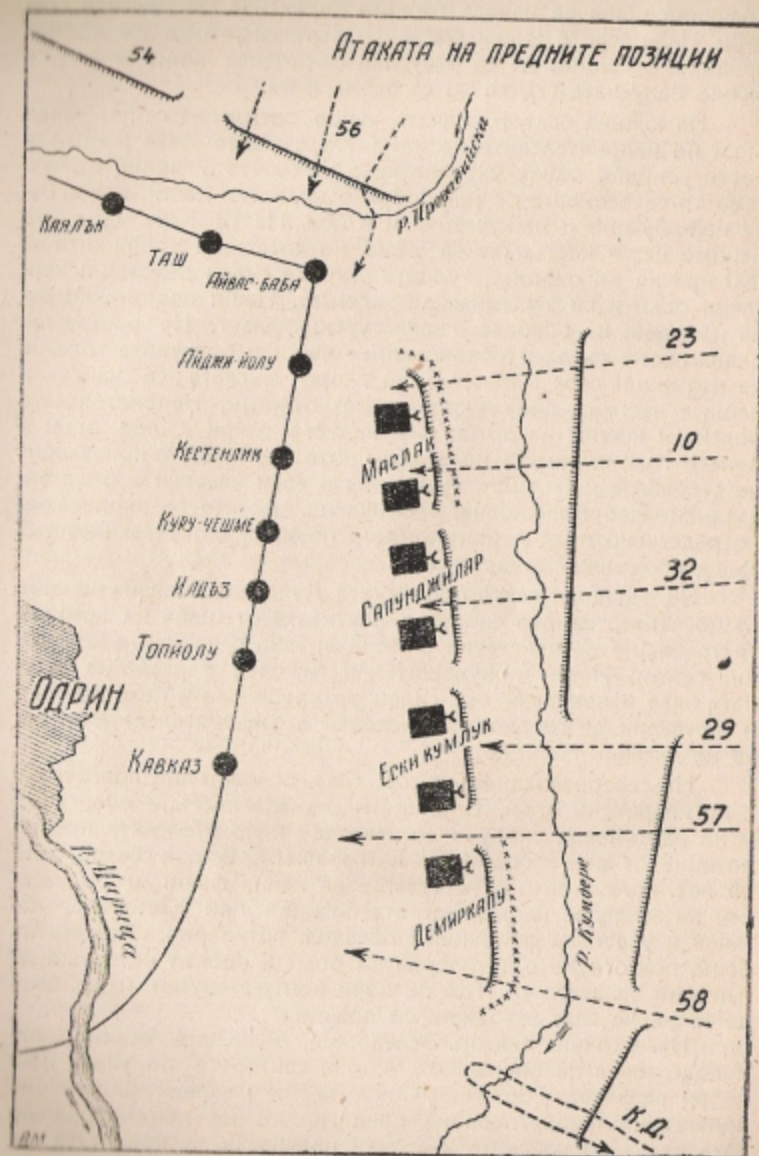
подканил щаба да издаде горната директива за другите сектори. Най-после с директивата се напомня, щом се вземат предните позиции, да се разузнае фортовата линия и ако се окаже напусната (?), то да се заеме и тя.

На южния сектор силната наша артилерия откри силен огън по неприятелските позиции. Но турците бяха работили доста усърдно върху укрепяването на своята позиция, а освен това тя се заемаше от най-добрите низамски части, които бяха най-обучени и най-устойчиви в боя. На 12 март сутринта нашите части настъпиха за атака, но когато се доближиха на 800 крачки до окопите, турците откриха силен пехотен и картечен огън и ги заставиха да залегнат. Наши поддръжки бяха насочени да обходят левия турски фланг. На разсъмване падна гъста мъгла и обхождащите части използваха това, за да извършат своя маньовър, но скоро мъглата се вдигна и нашите части се видяха свършено открити. Неприятелската полска и крепостна артилерия веднага откри силен огън и нанесе големи загуби на атакуващите части, което показваше, че стрелбата на нашата артилерия в този участък е била свършено неорганизирана, неефективна. Частите се окопаха непосредствено пред неприятелската позиция и очакваха нощта, за да продължат атаката си.

На западния сектор сръбската Дунавска дивизия нямаше също успех, защото според директивата от щаба на армията трябваше да действа в тясна връзка с войските от южния сектор. И тук атакуващите части след вдигане на мъглата бяха изненадани със силен артилерийски и пехотен огън и заставени да се окопават недалеч от неприятелските окопи, за да дочакат тъмнината.

На северозападния сектор, след основателна подготовка с артилерийски огън, Тимошката дивизия настъпи енергично и на разсъмване сполучи да завладее неприятелските предни позиции от двете страни на Екмекчикьой. В този сектор само 55 пех. полк, който действуваше на левия фланг и бе насочен да завладее неприятелската позиция при Ючтеплер, нямаше в участъка си никиква обсадна артилерия. Атаката не беше подготвена с артилерийски огън и полкът не можа да изпълни задачата си. Той бе дори контр-атакуван и заставен да се върне към изходната си позиция.

На източния сектор. Вследствие отличната организация и подготовка на операцията, в този сектор се получиха най-добри резултати: без много жертви се завладя цялата неприятелска предна позиция, повдигна се на неимоверна висота духът на войските и всички повярваха, че крепостта ще бъде превзета. Тук особено войниците почувстваха силата

на нашата артилерия и защо тя до сега не се е обаждала масово. Затова ще изложим тази атака по-подробно.

След като се получи заповедта на 2 армия за атаката на предните позиции, началникът на източния сектор даде на подчинените си части следната задача според изложението по-рано план:

1. Северният отдел (25 дружини, 6 картечни роты, 17 полски и 19 обсадни батареи, $3\frac{1}{2}$ пионерни роты) да атакува така: обсадната и полската артилерия в 13 часа да обстреля позицията на Маслака до стъгване. През нощта срещу 12 март частите да настъпят така, щото да достигнат в Кумдере в 4 часа. Оттук на разсъване да атакуват позициите Софулар бурну, Маслака, Малтепе, Сапунджилар, Ески кумлук, Пачаджилар включително.

2. Южният отдел (6 дружини, $2\frac{1}{2}$ картечни роты, 6 полски и гаубични и 2 обсадни батареи, 1 пионерна рота) да атакува така: обсадната и полската артилерия да действа като тази на северния отдел. През нощта частите да настъпят така, щото да се съберат в Кумдере в 4 часа. Оттук на разсъване да атакуват позициите Мезар тепе и Демиркапу.

3. Общ резерв (8 дружини, 2 картечни роты, 3 полски батареи) да се премести към средата на сектора по десния брег на Сазлъдере. Първата бригада от 3 дивизия през деня да се събере в с. Хавса.

4. До момента на атаката артилерията да не стреля, а щом позицията падне в наши ръце, да открие най-силен огън по фортовата линия и пунктовете, дето се групират неприятелски поддръжки. Всички полски и гаубични батареи да бъдат запрегнати и готови да настъпят.

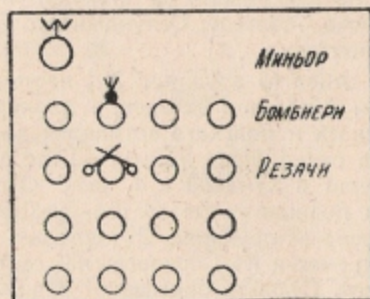
5. След заемане предната позиция частите да преследват неприятеля до деретата, които са непосредствено пред фортовата линия.

Тая заповед бе разяснена в подробности на началниците на отделите, за да не произлезе някакво недоразумение относно времето на атаката. Подробно бе разяснен начинът на действието и на началника на артилерията, да не би с неуместен огън по предните позиции да се побърка на изненадата.

До вечерта необходимите заповеди бяха дадени във всички части, които се готвеха с пълна увереност в успеха. Частите от северния отдел, пред които имаше изкуствени препятствия, организираха бойния си ред, като на всяка дружина от бойния ред придадоха по 2-3 отделения работни команди за разрушаване на телените мрежи. Тези отделения се състояха от един миноер, носящ големи пироксилинови заряди, трима бомбохвъргачи и 12 резачи на тел с ножици.

В началото на настъплението отделенията трябваше да се движат с дружинните поддръжки, а когато предните вериги достигнат на 100-200 крачки от изкуствените препятствия, работните команди излизат напред и почват да ги разрушават и да правят отвори в тях. Някои от войниците бяха снабдени и със щитове.

В тъмно, към 4 часа 30 минути, частите от северния отдел се спуснаха в Провадийската река и Кумдере. Те построиха своя боен ред и безшумно настъпиха към предните позиции на турците — всяка към своя обект, добре изучен още във видело.

В 5 часа 30 минути 23 и 10 пех. полкове достигнаха до изкуствените препятствия на Маслака и с помощта на работните команди за няколко секунди сполучиха да ги преминават, защото те били слаби, ниски, на дървени колове и много тясна ивица. Турците откриха безредна стрелба, очевидно изненадани от бързото напредване на нашата пехота. Обвзети от паника, те не дочакаха удара на нож, а започнаха безредно да отстъпват към главната фортова линия. 23 и 10 полкове заеха техните окопи и оттам с огън ги преследваха.

Десният участък от северния отдел не може да достигне до своя обект, защото частите не използват тъмнината и изненадата, а се спряха на отгътшия бряг на Провадийската река и искаха да подготвят атаката си с огън. Едвам във 7 часа, след почистването на предните позиции от турците, те настъпиха наново, но бяха пак силно обстрелвани от крепостната артилерия (Таш табия).

Левият участък настъпи своевременно, но настъплението на 32 пехотен полк, насочен към хребета Сапунджилар, бе открито от турците, които откриха силен огън. Командира на бригадата не може да се въздържа, докато се получи резултат от изненадата от другия полк (29), а заповяда на пол-

ското артилерийско отделение да открие огън за подготвяне атаката. Подържан с артилерийски огън, полкът настъпи и атакува турските позиции. Но тук вече турците не бяха изненадани и във своите опорни пунктове дочакаха удара на нож. Скоро те бяха окончателно поразени, но 32 пех. полк имаше повече от 800 души убити и ранени. 29 пех. полк, който бе насочен да завладе гребена Ескикумлюк, изненада турците и почти безнаказано завладя тяхната позиция. Ако не беше се бързало толкова с настъплението на 32 пех. полк, то успехът на 29 пех. полк щеше да застави турците да остъпят от Сапунджилар и нямаше да се претърпят толкова много загуби.

Нашата обсадна артилерия действуваше тъкмо по плана. Щом крепостната артилерия започна да обстрелва нашите настъпващи части, някои от които бяха вече стъпили върху предните позиции, обсадната ни артилерия бясно се нахвърли върху нея и я принуди или да прекрати стрелбата си или да се ангажира в двубой с нея. Щом нашите части завладяха предните позиции, специални батареи започнаха систематично да обстрелват пространството между тях и фортовата линия, за да поразяват отстъпващите турци и за да не им позволят заедно с поддръжките да организират една контър-атака.

Веднага след завладяването на предните позиции всичката полска и гаубична артилерия се премести там и започна да обстрелва фортовия пояс.

В южния отдел настъплението се извършва по същия начин. Тук 2 дружина от 57 пех. полк извършва атаката на Мезартеле самичка, защото съседните дружини са спрени пред телената мрежа. Във самата неприятелска позиция тази дружина попада под флангов огън от двете си страни, но водена от храбрия си командир, тя се спуска на нож. След кратък бой на нож турците са принудени да се оттеглят от цялата си предна позиция и частите от южния отдел ги преследват чак на 1000 крачки на запад, дето започват да се укрепяват под покровителството на всичката полска и гаубична артилерия, която към 7 часа и 30 минути е вече на завладяната предна позиция. Падналата мъгла бъркаше на турците да обстрелват неокпаните още наши части.

След заемане на предните позиции, 3/4 бригада (резервът) се приближи към Мусубейли, за да бъде готова за действие във случай, че турците предприемат контър-атака. На 1/3 бригада също бе заповядано да се приближи бързо към южния край на сектора.

5. Атаката на фортовата линия

Турците от източния сектор сполучиха да оттеглят на главната си позиция войските от предната си позиция (около 7 дружини), които претърпяха големи загуби както при атаката, така и при отстъпдението си, защото нашата артилерия, както видяхме, обстрелваше пространството между предните позиции и фортовата линия.

Нашите части достигнаха своите обекти, Веднага след това падна гъста мъгла, която от една страна им бъркаше да се ориентират, а от друга им даваше възможност да затвърдят постигнатия успех.

Според общия план нашите части трябваше да преценят добре обстановката и, ако тя е благоприятна, да продължат атаката на фортовата линия, а ако не е благоприятна, да се подготвят и да я извършат на следната вечер. Решението зависеше значи от началниците на северния и южния отдели, които трябваше да извършат тази оценка.

Началникът на северния отдел, без да изучи добре обстановката, решава, че тя е благоприятна и дава заповед да се продължи атаката на фортовата линия. Той дава съответните заповеди на подчинените си части да атакуват тази линия в 13 и половина часа, след основателна подготовка с артилерийски огън. Началникът на сектора, основавайки се на невярното донесение на началника на отдела, разрешава атаката и донася на командващия армията, за да се поддържа тя и от другите сектори.

В същност частите от северния отдел не са били готови за извършване на една такава трудна атака: неспали цяла нощ, изтощени от атаката на предните позиции, те имаха нужда от почивка; необходимо беше да се организират след атаката на предните позиции, защото тази атака бе извършена в тъмно и частите бяха доста разбъркани; необходимо бе да изучат местността между предните позиции и фортовата линия, която те сега за първи път виждаха. Всичко това не можеше да се извърши за няколко часа, които им оставаха на разположение, защото доста време изгубиха те и докато укрепят завладяната позиция, за да посрещнат тук евентуални контър-атаки.

Към 8 часа нашата артилерия започна подготовката на атаката на фортовата линия. Неприятелските фортове и батареи бяха просто засипани с артилерийски снаряди. Крепостните батареи, които се опитаха да се състезават с нашите обсадни батареи, след едночасова борба бяха принудени или да замлъкнат съвършено или да стрелят съвсем рядко, ко-

гато не бяха обстрелвани. Ясно ставаше, че неприятелската артилерия е съкрушена и не може вече да води борбата. Началникът на артилерията към 10 часа изложи достигнатия успех пред началника на сектора и моли да се предприеме вече пехотната атака. Но сега именно се видя, че пехотата не е още готова за атака и не е могла да заеме изходно за атаката положение.

Тогава се видя грешката с прибързаната заповед от страна на северния отдел и лошата организация на самата атака (започване подготовката без да са готови частите, които ще атакуват) и се реши да се извърши атаката по изработения план през нощта, веднага след изгряване на луната (между 22 и 23 часа).

Атаката се организираше по следния начин:

1. Всички войски от бойната част ще използват тъмната нощ и ще се приближат колкото е възможно до фортовата линия.

2. Бойният им ред ще бъде дълбок, за да се повтори ударът, ако за това стане нужда.

3. До 20 часа работните команди ще направят проходи в телената мрежа.

4. Всичката артилерия продължава да стреля до изгрева на луната. Тя насочва огъня си непосредствено зад фортовата линия. Щом изгрее луната, тя съсредоточава най-силен огън по пунктовете на атаката. Този огън се прекратява съвършено след 15 минути и мълчанието продължава 10 минути. Това ще бъде сигнал за атаката.

5. Щом се заемат обектите на атаката, полската ни артилерия веднага ще се премести напред.

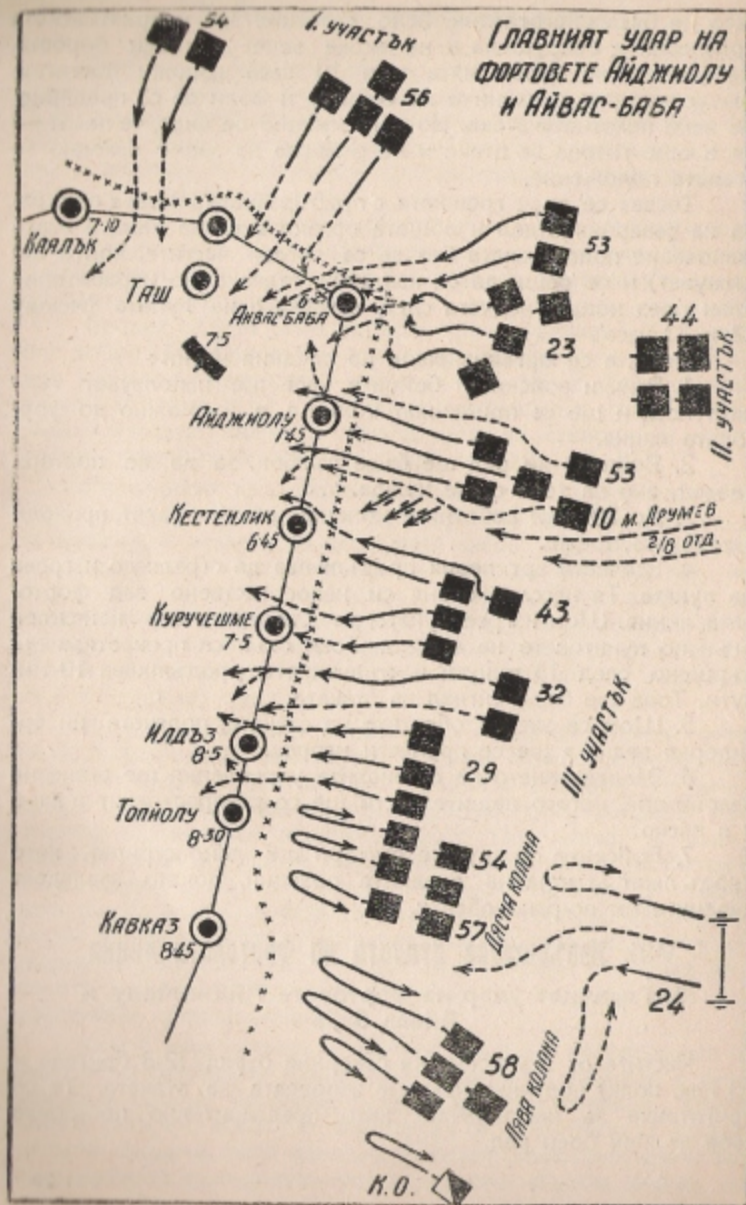
6. Завладяването на останалите укрепления ще стане на разсъмване, когато нашите части ще се разпространят в ляво и в дясно.

7. Войските от другите сектори ще демонстрират, като продължат атаката на предните позиции, докато завладеят дадените им по-рано обекти.

VIII. Извършване атаката на Фортовата линия

1. Главният удар на фортовете Айджийолу и Айваз баба

Частите от 2 участък на северния отряд (2/8 бригада и 53 пех. полк) получиха навреме заповедта за атаката. Те се приготвиха за настъпление, като предварително построиха своя дълбок боен ред.

Десети пех. Родопски полк беше насочен да завладее форта Айджийолу и батаренте около него. Веднага след изгрева на луната бойният ред настъпи предпазливо напред, бойци се от фугаси, за каквито се предполагаше да са поставени. В 1 часа и 20 мин. веригите достигнаха на 100 крачки от телената мрежа, дето се спряха. До тук настъплението се извърши в пълен ред и началниците успяха при лунната светлина да задържат войниците в своите ръце. В това време обсадната артилерия от старите си позиции — две полски и едно гаубично отделение от Мал тепе — бяха съсредоточили най-силен огън по атакувания фронт.

Веднага напред изскочиха работните команди, които в това време се движеха заедно с веригите. За 35 минути те сполучиха да направят 4 прохода с пироксилинови заряди, с ножиците и с малките лопатки. Предните части стремително се хвърлиха пред проходите към форта, който беше просто смазан от нашия артилерийски огън, и в 1 часа и 45 минути го завладяха. Нашата артилерия продължи обстрелването до влизането на пехотата във форта, след което пренесе огъня зад него.

Атакуващите части бяха разстроени при преминаването през малкото отвори на телената мрежа и употребиха времето до разсъване за подреждането си. По-малко разстроените части от втората и третата линии веднага пристигнаха на завладения участък и се приготвиха да посрещнат евентуална турска контр-атака.

От двете страни на форта Айджийолу турците се държаха още в своите окопи и продължаваха да стрелят в тъмнината. Тези окопи бяха атакувани на разсъване, точно според заповедта и плана на началника на сектора. След упорит бой с ножовете тези окопи бяха очистени и успехът напълно осигурен.

Пак точно според общия план двете полски отделения (първо от 5 скорострелен артилерийски полк и второ от 8 скорострелен артилерийски полк) получиха заповед да се преместят на завладения участък. Командирът на 1/5 отделение майор Друмев при разузнаването забележи, че интервалът между Айджийолу и Кестенлик е още в ръцете на турците, така щото настъплението ще трябва да се извърши под пехотния огън от този интервал. Но той знаеше, че интервалите според общия план ще се овладеят чак на разсъване, а до това време нашата пехота не може да се остави без непосредствена поддръжка на артилерията. Знаейки грамадно морално значение на присъствието на артилерията в тази критическа минута, той реши да даде скъпи жертви, но да из-

пълни дълга си като придружаваща пехотата артилерия. В 4 часа и 30 минути трите батареи на това храбро отделение тръгват със силен ход напред в огъня.

Испаднали под силен пехотен огън откъм интервала Кестенлик—Айджийолу, храбрите батареи продължават своето вихрено движение. Тук те срещнаха няколко групи поколебани пехотинци, които отстъпваха ужасени от адския огън около фортовата линия. Артилеристите започнаха да викат бясно „Ура! Напред!“ А вихрено движещите се оръдия изглеждаха като да се стремят да прегазят близката телена мрежа. Повдигна се духът на изтощените морално пехотинци и те се обърнаха пак с ура напред.

На 200 метра от телената мрежа голяма част от конете са избити и ранени. По-нататъшното движение е невъзможно. Останалите неубити и неранени прислужници с мъка откатат оръдията, веднага откриват огън по Кестенлик и окопите северно от него и заставят защитниците да се скрият в окопите си и там да дочакат ножа на нашите пехотинци.

Грамадни жертви дадоха доблестните батареи, но видяхме как подеждяха те на поколебаните пехотинци. Техните изстрели ободриха и онези пехотни части от 10 полк, които държаха вече здраво в ръцете си една малка част от Одринската крепост. Най-после те спомогнаха на настъплението на 2/8 отделение, което достигна на завладения гребен по-малко обезпокоявано.

Трябва да отбележим тук, че 1/5 отделение в решителното сражение при Карагач на 16 и 17 октомври бе застанало на открита позиция, привличаше огъня на голяма част от турската артилерия и ѝ нанасяше най-големи разрушения, като с първи изстрели разрушаваше материалната ѝ част. Същото отделение и там първо се изкачи на завладяната турска позиция.

Неговите дела са най-славната страница от историята на нашата артилерия: това е неподражаем пример за съпровождане пехотата в атаката и за настъпление, след като загубите в хора и коне са достигнали 30%.

23 пех. Шипченски полк не действа според общия план на атаката и заплати това с извънредно много жертви. Командирът на полка не е между своите дружини. Подмани от закритието Куш тепе, те се събират там непостроени в боен ред и се разместват в тъмнината помежду си и с двете дружини от 53 пех. полк. Дружинните командири се съвещават и решават да продължат настъплението си. Тъмнината не се използва, за да се направят проходи през телената мрежа. Към 1 часа 30 минути дружините достигнаха

телените мрежи, но са осветлявани с бенгалски огънове от турците и обстрелвани с масов пехотен и картечен огън. Изпращаните напред работни команди вследствие силния огън не могат да направятходите. Това става едвам към 3 ч. 30 м. Първите части, които се спускат към отворите, са просто покосявани от неприятелските картечници и се връщат назад към първоначалните си позиции. В тъмнината много войници изгубват своите части и започват да отстъпват. Тези именно отстъпващи пехотинци бяха посрещнати от нашите храбри артилеристи на 1/5 артилерийско отделение при настъплението му към Айджийолу и повърнати назад.

Полкът изгуби почти всичките си ротни командири и имаше повече от 800 души убити и ранени. Командирът на полка едвам сега пристигна в полковата поддръжка, изгуби вяра в успеха и донесе, че е необходимо да се започне постепенна атака. Той изпрати поддръжки на предните части. В също време родопци се насочват към картечната рота, която причиняваше най-много загуби на шипченци, за да я атакуват в тил. Те се изкачват на брустверите на Айджийолу и подемат громко ура. Подбодрените юнаци от 23 полк наново се повдигат и се хвърлят като бесни върху Айваз баба и околните окопи. Само малка част от защитниците се предаде в плен, а всичко останало падна в лютия бой на нож. В 6 ч. 25 минути фортът бе окончателно завладян със съдействието и на частите от 56 пех. полк, които действаха от север. Веднага след това дружините настъпиха напред, за да завладеят предния гребен и да си обезпечат завладяното от неприятелски контр-атаки.

2. Действията на I участък — Таш табия

Частите от първия участък на северния отдел (56 и 54 пех. полкове) използваха тъмнината, за да се построят в боен ред и да се приближат към своите обекти. Те поддържаха тясна връзка със съседния 23 полк, с когото съвместно трябваше да атакуват Айваз баба и Таш табия. Когато то 23 полк е спрял от силния неприятелски огън, съседният 56 пех. полк не се възползува от по-благоприятното си положение (по-малко обстрелвания стръмен скат на Таш табия), а очакваше да се предприеме съвместната атака.

Едновременно със завладяването на Айваз баба, 56 пех. полк зае новата Таш табия, която беше напусната от защитниците, вследствие добрата артилерийска подготовка на атаката. Под една огнева завеса, зад която следваше на 300

метра, 56 пех. полк продължи настъплението си и зае в 7 часа и 5 минути и старата Таш табия.

В 7 часа 10 м. бе зает и Каялъка, също напуснат от своите защитници.

3. Действията на южния отдел

Опълченските полкове, които действаха в южния отдел, извършиха повече, отколкото можеше да се очаква от тяхната възраст. Първите им удари обаче не сполучиха, защото заповедта за атаката се получи много късно и те трябваше да действуват почти във видело.

Готови за атаката, двата опълченски полка настъпват решително към фортовете Топйолу и Кавказ. Към 4 часа те достигнаха на 200 метра до телените мрежи, но бяха посрещнати със силен пехотен и картечен огън и принудени да залегнат. Атаката на този участък от фортовата линия не беше солидно подготвена, защото тук няхахме достатъчно артилерия, а освен това тук неприятелската позиция не можеше да се бие с флангов огън, както пред северния отдел. Изобщо тук атаката трябваше да бъде демонстративна, защото главният удар се нанасяше на участъка Айваз баба—Айджийолу.

Но опълченците употребиха страшни усилия, за да преминат през телената мрежа. Обсипвани с куршуми, те сами откриха огън по неприятелската позиция, за да си подготвят атаката. Но изпращаните напред работни команди не можеха да доближат до мрежата, а биваха убивани или изранявани преди да достигнат до нея. На разсъмване, виждайки невъзможността да се преодолее неприятелската съпротива, нашите дружини се оттеглиха зад близкия гребен (200-300 крачки), за да се прикрият зад неприятелския огън.

Конният отряд през всичкото време бездействуваше. От него се изпрати един сръбски спешен ескадрон, който да пази фланга на 58 пех. полк. Но този спешен ескадрон се разпръсна и началникът на отряда вдигна цяла тревога, че турците били преминали в настъпление, пленили ескадрона и имало голяма опасност за целия фланг.

Това стана причина за самоволното разпореждане на началника на отдела да повика на помощ общия резерв (1/3 бригада) и да се връща той пак на мястото си, когато се видя, че тревогата е лъжлива.

4. Превземане на останалите фортове

На разсъмване нашата обсадна артилерия започна да съсредоточва огъня си по фортовете на юг от завладения

участък. Едновременно с настъплението от фронта, повеждаше се настъпление и в интервалите от онези части, които бяха вече стъпили върху неприятелската позиция.

Тъй без особени усилия бяха заети Кестенлик — в 6.45, Куру чешме — в 7.5, Илдъз — в 8.5 часа, Топйолу — в 8.30 и Кавказ — в 8.45 часа.

Турците бяха се почти отказали от борбата и голяма част от войските им на източния сектор бяха пленени. Те не направиха нито един опит да контра-атакуват, защото пътят на техните поддръжки беше затворен от нашия преграден огън. Няколко батареи от общия резерв направиха безполезен опит да стрелят от позиции около самия град, но те бяха на открити позиции и прислужниците им се разбягваха, шом биваха обстреляни.

IX. Превземане на крепостта

На разсъмване на 13 март нашите части, застанали на фортовата линия в източния сектор, забелязаха суетливо движение из целия град. Началникът на сектора заповяда да се бомбардира градът с цел да не се позволи на неприятеля да организира отбраната в улиците, а така също да се повлияе още по-силно на разколебания гарнизон и да се застави коменданта да се предаде без по-нататъшна съпротива. Бомбардирането продължи малко. То се извършваше от дългите обсадни батареи и от няколко полски батареи. Под огън се държача и мостовете в града, за да не може да се прехвърлят войски от другите сектори.

Скоро в града избухнаха няколко пожара, които не изглеждаше да са причинени от нашите снаряди. Турците бяха запалили своите складове с цел да не паднат в нашите ръце.

На всички сектори, дето не се произвеждаше решителна атака, турците издигнаха бели флагове, а пред източния сектор се яви един турски генерал, изпратен от коменданта да води преговори за предаване на крепостта.

В 12 часа сам комендантът бе доведен пред началника на източния сектор и командващия армията. Крепостта бе предадена с целия си боен материал и целия си гарнизон, който бе отведен в плен. Грамаден боен материал падна в наши ръце.

ГЛАВА VI

Кратък преглед на военните действия на съюзниците в Епир, Албания и по море

1. Действия на гръцката армия

При сключването на първото примирие гръцката армия почти завърши операциите си в Македония. Останаха само остатъците от разбитите при Битоля турци, които бяха организирани от енергичния командир на VI корпус Джавид паша в околностите на Корица.

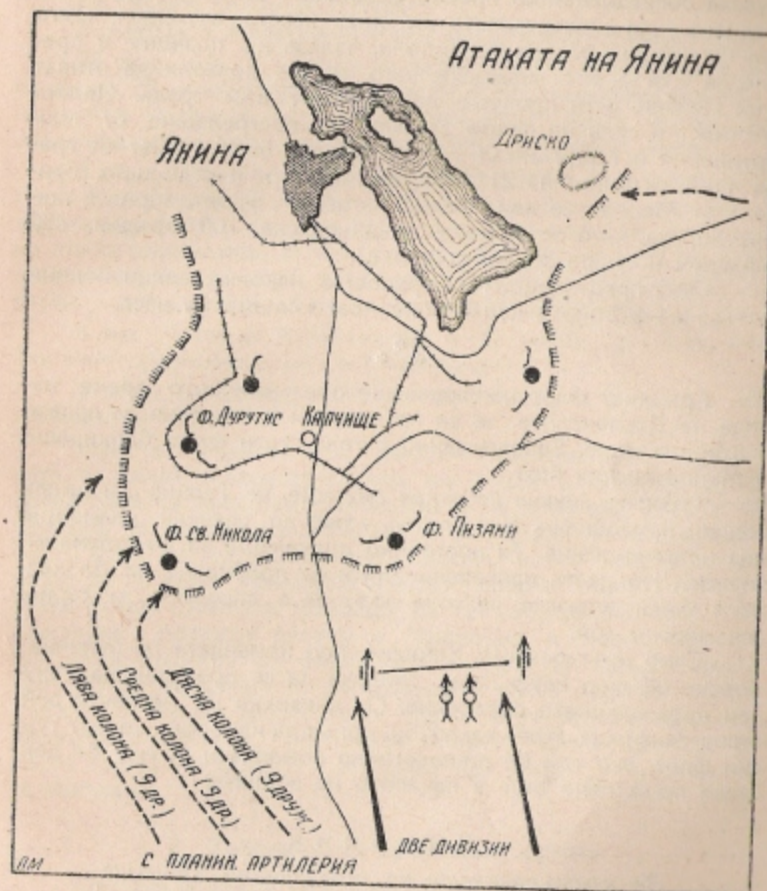
Понеже гърците отказаха да подпишат протокола на примирието, те продължиха действията си против Янина и против поменатите остатъци, разположени на север от крепостта. В началото на декември против остатъците на Джавид паша бяха насочени пета дивизия от Лерин и трета от Костур. Задачата им бе да обкръжат турците при Корица и след това да настъпят на юг с цел да обградят Янина откъм север. След упорит бой турците бяха принудени да се оттеглят на юг към Лесковик, дето пак прикриваха Янина откъм север. Но вследствие настъпването на много по-силните две гръцки дивизии, Джавид паша отстъпи към Аргирокастро и Берат.

Към средата на януари почти цялата гръцка армия бе събрана около Янина. Престолонаследникът пое общото командване и веднага се започна подготовката за атакуване на крепостта Янина, след което армията трябваше да окупира и ония части от Епир, за които гърците претендираха.

Освен армията на Сапунджакис, тук бяха съсредоточени още 2, 4, 6 и 8 дивизии. От север настъпиха 3 и 5 дивизии, а една самостоятелна бригада настъпваше от запад (Мецово).

Всички досегашни усилия на генерал Сапунджакис се разбиваха о силните най-издадени от крепостта укрепления около форта Пизани. Гръцката главна квартира изработи нов план за атаката, според който главният удар трябваше да се нанесе на западния фронт, който е много близу до града и с превземането на който се откъсваха и войските, действащи при Пизани. За демонстрация и за приковаване на тези войски бе оставена против тях почти всичката полска артилерия и двете дивизии. Останалите сили трябваше в определен ден да настъпят ненадейно, като маневрират, за да достигнат срещу атакувания фронт пред самата крепост, придружавани само с планинска артилерия. За демонстрация от

север бяха насочени 3 и 5 дивизии. Тези дивизии можеха да достигнат до крепостта едвам към 25 февруари и турците, които знаяха за тяхното настъпление, не се надяваха да бъдат атакувани преди тази дата.

На 20 февруари батареите от югоизточния фронт започнаха силно да бомбардират форта Пизани и съседните укрепления. Турците бяха заблудени от тази силна бомбардировка. Те заеха позициите си, като изпратиха най-много войски на този фронт и изхабиха своите резерви. Бомбардировката продължи със същата сила и през нощта, като форът и някои от батареите бяха полуразрушени. В това време вой-

ските, предназначени да нанесат решителния удар, започнаха своя маньовър, като настъпиха в тъмнината в три колони към фортовете Св. Никола и Дурутис. На разсъмване, преди турците да подкрепят този слабо зает участък, гръците атакуваха последователно предните позиции и самите фортове. Веднага след завладяването им планинската артилери, която придружаваше обходните колони, излезе на позиция и преследва с огън отстъпващите, като не им позволи да отидат към Пизани, а ги принуди да отстъпят към града. Цялата местност в тила на форта Пизани се обстрелваше от тази артилери и гарнизонтът в този участък бе откъснат от града. Още сутринта на 21 февруари, когато и отделната бригада от Мешово се яви срещу източния фронт, турците капитулираха, като оставиха в гръцки ръце 100 оръдия, 430 офицери и около 30,000 войници.

След превземането на крепостта няколко силни колони настъпиха в Епир с цел да окупира южната му част.

* * *

Гръцкият флот наблюдаваше през всичкото време изхода на Дарданелите, за да не позволи на турския да излезе в открито море. Едновременно с това този флот блокираше и Малоазийския бряг.

Турската главна квартира смяташе, че Турция би имала големи придобивки, ако флотът успее да спечели надмощие над неприятелския. Тя постоянно подканяше за по-голяма активност. Но двата направени опити за пробиване на блокадната линия доказаха, че този флот не е способен за сериозен морски бой.

Само кръстосвачът Хамидие, под командата на отличния морски офицер Реуф паша, сполучи да се промъкне на 1 януари през гръцкото охранение. От дневника на неговите действия се вижда ясно, какво би могъл да извърши целият турски флот, ако той бе по-енергично командван и ако бе действал по-активно още в началото на войната.

Дневник

За крейсеруването на кръстосвача Хамидие

1 януари. Излиза от Дарданелите, промъква се през гръцкото охранение и бомбардира електрическата централа на Цикладските острови. При острова Сира потопи кръстосвача Македония, което внесе смут във всички гръцки пристанища. Преследван от два контраторпильора, той се насочва към Малоазийския бряг.

5 януари. Пристига в Порт Санд и преминава през канала вече снабден с въглища.

12 януари. След като престоява известно време из Червеното море, напуска Суез.

28 януари. Достигна Малта.

4 февруари. Напусна Малта и кръстосва из Егейско море.

28 февруари. В Солунския залив среща един транспорт от около 20 натоварени парахода (сръбски подкрепления отиващи към Шкодра). С огън потопява един голям параход и поврежда други два, след което избягва в открито море.

2 март. Явява се в Адриатическото море и в пристанището Сан Джиовани ди Медуа потопява един от разтоварваните параходи и запалва други два. Завързва бой с 4 гръцки контр-торпильора, от които поврежда един и след това се оттегля в открито море, дето потопява друг параход, натоварен с войски, след което се оттегля в Александрия.

4 март. Напуска Александрия и се явява пак пред албанските пристанища, които бомбардира.

5 март. Забелязан е около пристанището Бриндизи на италианския бряг.

Ясно се вижда от тази грамадна бойна дейност, че войната би имала съвсем други ход, ако турците още от мирно време бяха си подготвили владението на моретата. Когато се убедиха, че техният флот не може да работи успешно в открито море, те му дадоха друга задача, която той изпълни може да се каже удовлетворително: според плана на турската главна квартира трябваше да се предприемат десантни операции в по-голям размер в Мраморно и Черно море, с цел да се стоварят по-големи сили в тила на нашата армия при Чаталджа. Десантът при Шаркьой, както видяхме, бе извършен от флота добре, но в Черно море придружаващият десантните параходи кръстосвач Асър И Техеик заседна на пясък срещу Карабурун и десантът при Подима не можа да се извърши.

2. Действия на сръбската армия

Сръбската армия завърши действията в Македония още преди да се сключи първото примирие. Според военната конвенция, сключена между сръбското и българското правителства, сърбите изпратиха две дивизии за усиление на армията ни, която действуваше под Одрин. Един отряд от няколко дружини, три гаубични батареи и пет 12-сантиметрови обсадни батареи бяха изпратени през Солун по море за помощ.

на черногорците при Шкодра. Най-после една малка колона бе насочена от Елбасан към Берат против Джавид паша, който бе заставен да отстъпи във Валона.

Цялата сръбска армия остана в Македония, дето се занимаваше с въвеждане администрация в страната. Македония бе хубава храна на сръбския безогледен шовинизъм. Видели се самички в нея, сърбите замислиха да не изпълнят договора и, когато нашите армии единствени останаха да продължат войната срещу турците, съюзниците ни започнаха да се укрепяват в Македония с мисъл никога да я не напускат.

3. Действия на черногорската армия

Комендантът на Шкодра не призна сключеното примирие. Той се надяваше, че черногорците не са в състояние да продължават войната, защото бяха уморени вследствие големите загуби. Той знаеше също, че Черна гора е напредила всичките си сили и повече не може да подкрепи своята армия. Най-после на този отдалечен театър, заобиколен с високи планини, и съюзниците мъчно могат да се притекат на помощ. До края на декември той предприемаше последователно енергични излази във всички посоки, които черногорците едва успяваха да отбият.

Пристигналите сръбски подкрепления завършиха обкръжаването на крепостта от юг. Веднага след това се почна ожесточена атака. След като претърпяха грамадни загуби (повече от 4000 души), сърбите и черногорците заеха няколко укрепления и достигнаха до подножието на Тарабош, но тук атаките им бяха отбити. Започнаха се снежни виелици, които правеха невъзможни по-нататъшните операции, и затова от двете страни имаше само отделни сблъсквания на малки охраняващи части.

Към средата на март великите сили бяха решили окончателно, че Шкодра ще се даде на Албания. В това време комендантът на крепостта бе убит и албанецът Есад паша (началник на редифската дивизия) остана пълен владетел в бъдещата столица на своето отечество. Великите сили предложиха на черногорското правителство да вдигне обсадата на крепостта. След един последен опит за атаката на Тарабош, след като международен флот блокира черногорското крайбрежие, под диктовката на сръбското правителство, княз Никита бе решил да се подчини на решението на великите сили. В същото време обаче Есад паша предложи да предаде крепостта поради липса на храни! На 9 април крепостта бе предадена, но Есад паша с гарнизона и оръжието се оттегли в Тирана.

Черногорците взеха само 120 оръдия, които гарнизонът не можа да вдигне. След няколко дена те трябваше да предадат града на един международен отряд и по този начин им се отнемаше единствената придобивка, за която те дадоха повече от 10,000 души скъпи жертви.

ГЛАВА VII

Второто примирие. Лондонският мир

1. Действия след превземането на Одрин

След превземането на Одрин трябваше да се дадат други задачи на турските армии в Галиполийския и Цариградския полуостров. От досегашните действия става ясно, че тези армии са затворени в тесни пространства и колкото и да се увеличава тяхната сила, те нямат необходимото пространство за маневриране. Те не можеха да се справят с нашите предни части, защото нямаша достатъчно подвижна артилерия. А за да се достигне един обрат на войната, необходимо бе да се предприеме една решителна операция за дълго настъпление в Тракия.

Като нямаша достатъчно средства и способна за маневриране армия, турците смятаха да водят отбранителна война с надежда, че съюзниците ще се изморят, ще се скарат и тогава Турция ще може да подпише един по-изгоден за себе си мир. Но храбростта и стремителният удар на нашата армия при Булаир и Одрин задаваха един страх на турската главна квартира, че с помощта на освободената изпод Одрин обсадна артилерия ние можем много лесно да слоим последната турска съпротива и да изгоним свършено турците от Европа. Този страх се усили, когато авангардът на първа армия (1 дивизия) с един смел удар по посока на Албасан изтласка силните турски части от предпозиционната зона и унищожи за миг всичките успехи на източната армия, достигнати с толкова усилия и жертви през януари.

2. Второто примирие

След този съкрушителен удар турската главна квартира се убеди в невъзможността да продължава войната без опасност за съществуването на Турция като европейска държава. След превземането на Одрин нашата армия ставаше значително по-силна по число и средства: против турската укрепена позиция при Чаталджа сега ние можехме да съсредо-

точим и цялата втора армия; железният път от България до Чатаджа беше открит и всичката обсадна артилерия лесно можеше да се пренесе срещу тази позиция.

Най-после с падането на Одрин турците изгубиха най-важния мотив, по който те отказаха да приемат условията на съюзниците.

Затова те предложиха да се започнат отново прекъснатите преговори. На 3 април се сключи второто примирие за срок от 7 дена, в който срок трябваше да се подпише и договорът за мир. В протокола за примирието беше предвидено, че ако преговорите не се свършат до 11 април, то двете воюващи страни да се споразумеят, за да се продължи този срок.

3. Преговорите за мир в Лондон

Още със започване на военните действия младотурското правителство бе изпратило бившия велик везир Хаки паша в Лондон без пълномощия да води преговори, но със задача да действа пред посланишката конференция за сключване на един мир, който да не оронва пристижа на турската държава. Чрез пресата и в срещи поотделно с посланиците на великите сили той сполучи да застави посланиците към по-дейтелно посредничество. Най-после той връчи на посланишката конференция едно предложение, в което се стремеше да запази значението на Турция като европейска държава, безопасността на Цариград и проливите. През месец март посланишката конференция предложи посредничество на съюзниците, които го приеха при следните условия:

1. База за преговорите ще бъде граничната линия Родосто—нос Малатра, с изключение на Галиполския полуостров, който остава на Турция;

2. Отказ на Турция от Беломорските острови;

3. Турция да се откаже от досегашните си права върху остров Крит;

4. Турция да плати военно обезщетение и разносните по войната;

5. В договора за мир да се уреди защитата на интересите на еднородците на съюзните държави, които остават в Турция, а така също да се запазят всички привилегии на православната църква в Турско.

6. Военните действия да не се прекъсват във време на преговорите.

В стремлението си да задоволи исканията и на двете воюващи страни, посланишката конференция изработи следната база за преговори:

1. Турция отстъпва на съюзниците териториите на запад от линията Енос, по р. Марица, по р. Еркене, Мидия. Границите на Албания ще бъдат определени от великите сили.

2. Съдбата на Беломорските острови ще се реши от великите сили.

3. Турция се отказва от правата си върху остров Крит.

4. Великите сили не са съгласни за плащане военно обезщетение. Двете воюващи страни ще участвуват в една специална международна комисия в Париж, която ще определи каква част от турските държавни дългове ще трябва да се поеме от държавите на Балканския съюз, пропорционално на завладените турски територии.

4. Лондонският мир

Между това военните действия продължаваха и крепостите Одрин, Янина, Шкодра, единствената турска опора в изгубените територии, постепенно паднаха в ръцете на съюзниците. А преговорите все стоеха на една мъртва точка. Непримириемостта на двете страни вдъхваше сериозни страхове у великите сили. Натегнатите отношения между някои велики сили можеха да станат причина за общоевропейска война. Затова великите сили решиха да се турне по-скоро край на пожара в югоизточна Европа. Посланиците в Лондон получиха заповед да се намесят по-енергично в преговорите и да ги привършат в най-непродължително време. Те приготвиха един проекто-договор, който след малки изменения бе възприет от двете воюващи страни.

Ето в общи черти постановленията на този мирен договор:

Чл. 1. Установява се на вечни времена мир и приятелство между народите на двете воюващи страни.

Чл. 2. Турция отстъпва на съюзниците територията на запад от линията Мидия—Енос с изключение на Албания.

Чл. 3. На великите сили се предоставя да определят границите на Албания, която ще съществува като отделна държава.

Чл. 4. Турция се отказва от всички свои права над остров Крит.

Чл. 5. На великите сили се предоставя да решат участта на всички турски острови в Егейско море и на Светогорския полуостров.

Чл. 6. Една международна комисия в Париж с представители и от воюващите страни ще уреди финансовите въпроси, свързани с военното положение и със отстъпените територии.

Виждаме, че с този договор се постигаха всичките цели на войната с Турция. Оставаше да се разреши между съюзниците въпросът за разпределението на отстъпените територии според чл. 2. А тук именно бяха струпани всичките грешки на нашата дипломатия, които предизвикаха междусъюзническата война, в която взе участие и повалената турска армия. Тази армия събра сили, настъпи чак до Марица и впоследствие сполучи да наложи изменението на границата във вреда на България.

Тук вече ясно изпъкват грешките при скърпването на Балканския съюз: на бойните полета съюзът не беше едно цяло, а представляваше 4 отделни армии, всяка от които се стремеше към свои собствени цели, повечето политически, отколкото военни; и сега съюзът не беше едно добре сглобено тяло, на което Турция да отстъпи изгубените си територии. Защото нямаше една обща воля, на която всички отделни държави да се подчинят. Разпокъсването на съюза се виждаше още при самите преговори, а заинтересованите велики сили, особено Австрия, против която бе насочен съюзът, не можеше да не съдействуват за неговото разпадане.

Когато се започна разпределението на завладените територии, всички съюзни държави поискаха повече, като потърсиха хиляди мотиви на своите прекомерни претенции. Това причини война между съюзниците и окончателното разпадане на Балканския съюз.

Съдържание

	Стр.
Предговор	3
Първа част — Подготовка на войната	
<i>Глава I. Политическа подготовка на войната</i>	8
1. Политическа борба. 2. Балканският съюз. 3. Турция	
<i>Глава II. Военната мощ на двете воюващи страни</i>	14
1. Турция. 2. България. 3. Съюзниците.	
<i>Глава III. Продължение на дипломатическата борба. Повод за войната</i>	22
<i>Глава IV. Обща мобилизация</i>	23
<i>Глава V. Театър на войната</i>	30
1. Общият театър. 2. Македонски операционен театър. 3. Тракийски операционен театър. 4. Театър между Марица и Струма.	
<i>Глава VI. План на войната и съсредоточение</i>	35
1. Турция. 2. Балканският съюз. 3. Българският план за война на Тракийския операционен театър. 4. Съсредоточение на нашата войска.	
Втора част—Операциите до първото примирие	
A. Главни операции на Тракийския театър	
<i>Глава I. Лозенградска операция</i>	43
1. План на операцията. 2. Марш-манювър на 1 и 3 армии към линията Лозенград — Одрин. 3. Настъпление на турската източна армия. Боевете при Гечкенли, Селиолу, Ескиполос, Ериклер, Раклица.	
<i>Глава II. Решително сражение на линията Бунархисар—Карагач—Люлебургас</i>	72
1. Положение на двете страни на 13 октомври. 2. План на операцията. 3. Марш-манювър към Карагачдере. 4. Сражението на р. Карагачдере. План на сражението. Развъртане в боен ред. Пробив при Карагач. Действията на 17 октомври. Решението на двете страни. Действия в дивизионните участъци. Действия на 18 октомври. Общо отстъпление на турците. Преследване. Действия на 19 октомври. Боят при Чонгора. Трета армия излиза на Сoudжакдере. Прекратяване на преследването. Непреследване.	

Положението на източния фронт след сражението на р. Карагачдере: 1. Положение на нашите армии на 23 октомври. 2. Положение на турците на 23 октомври. 3. План на операцията. 4. Марш-маньовър към Цариград. Походът на 24 октомври. Директиви и заповеди по армиите. Походът на 25 октомври. Кавалерийската дивизия. Боят при Чорлу. Походът на 26 октомври. Почивка на 27 октомври. Походът на 28 и 29 октомври. Общ преглед на извършения марш-маньовър. 5. Атака на турската укрепена позиция. Чаталджанската укрепена позиция. Силите, събрани за отбрана на позицията. План на отбраната. План на атаката. Подготовка на атаката. Извършване на атаката. Заповеди по армиите. 7. Настъпление на 4 ноември. Продължение на атаката на 5 ноември. Кризата в боя. Отстъпление на части от 3 и 9 дивизия. Решение да се прекрати атаката. Оттегляне на частите на изходната позиция. Някои от причините за неуспеха на атаката.

Б. Второстепенни операции

Глава I. *Формиране и задачи на разните „отряди“* 184

Глава II. *Действия на Родопския отряд* 188

1. Настъпление към Пашмакли и Неврокоп. 2. Настъпление на 3/2 бригада към Неврокоп. 3. Настъпление на 9 пех. полк към Неврокоп. 4. Действия на 21 пех. полк към Пашмакли и ст. Бук. 5. Настъпление от Неврокоп към Драма и Серес. 6. Настъпление към Дедеагач

Глава III. *Действия на Хасковския отряд* 197

Глава IV. *Действия на Кърджалийския отряд* 198

1. Формиране на отряда. 2. Настъпление на юг. 3. Боят при Балкан Тореси. 4. Заемане на Гюмюрджина. 5. Настъпление към Дедеагач. 6. Действия на самостоятелната конна бригада и пленяването на Явер паша.

Глава V. *Действия на Айроболюския отряд* 207

Глава VI. *Действия на 7 пех. Рилска дивизия в състава на 2 сръбска армия* 208

Глава VII. *Действията в Черно море* 212

В. Кратък преглед на операциите на съюзниците до първото примирие

Глава I. *Операциите на черногорската армия* 213

1. Настъплението на генерал Вукотич към Ипек и Дяково. 2. Действията в северната част на Новипазарския санджак. 3. Действията около Шкодра.

Глава II. *Операциите на сръбската армия* 217

1. Общото положение в Македония. 2. Действията на 4 армия в Новипазарско. 3. Действията на 3 армия. 4. Действията на 2 армия. 5. Настъпление на първа армия. Сражението при Куманово. 6. Действията на сръбите след Куманово. 7. Сражението при Битоля.

Глава III. *Операции на гръцката армия* 227

1. Общо положение на гръцкия фронт. 2. Настъпление към Кожани. 3. Настъпление на 5 дивизия към Битоля. Разбиването ѝ. 4. Настъпление на Диадоха към Солун. Заемането на този град. 5. Настъпление към Битоля. 6. Действията около Янина. 7. Гръцкият флот в Бяло море.

Трета част—Действията след първото примирие

Глава I. *Преговорите в Лондон* 233

Глава II. *Положението на двете страни към 20 януари* 237

1. Положението на турците. 2. Положението на съюзниците. 3. Положението в Източна Тракия.

Глава III. *План на войната* 246

Глава IV. *Операциите на Тракийския театър срещу Чаталджа, Булаир, Шаркьой*

А. *Действията на източната армия* 249

1. Положението на източния фронт. 2. Настъплението на 23 януари. 3. Настъплението на 24 януари. 4. Действията на 25 януари. 5. Действията на 26 януари. 6. Действията на 27 януари.

Б. *Действията на Галиполската армия и десантът при Шаркьой* 260

1. Настъплението откъм Булаир. 2. Десантът в Шаркьой.

Глава V. *Действията около Одрин*

1. *Крепостта Одрин* 267

1. Военно значение на Одрин. 2. Фортификационни постройки. 3. Артилерийско въоръжение на крепостта.

4. Гарнизон на крепостта. 5. Командване на гарнизона. 6. Храни и други запаси. 7. Какво се знаеше за крепостта.	
II. План за действията против Одрин	277
III. Обкръжаване на крепостта	278
1. Настъпление на нашите армии. 2. Прекъсване съобщенията. 3. Обкръжаване. 4. Стесняване на обкръжаването.	
IV. Бомбардиране на крепостта	284
V. Дейност във време на примирието	285
1. Условията на примирието. 2. Усилване позицията на обкръжаването. 3. План за атаката на крепостта. 4. Пренасяне тежката артилерия.	
VI. Действия след примирието	288
1. Бомбардиране на града. 2. Излази на гарнизона.	
VII. Атака на крепостта	291
1. План на атаката. 2. Събиране средства за атаката. 3. План за атаката на източния сектор. 4. Атаката на предните позиции. 5. Атаката на фортовата линия.	
VIII. Извършване атаката на фортовата линия	305
1. Главният удар на фортовете Айджийолу и Айваз баба. 2. Действията в I участък — Таш табия. 3. Действията на южния отдел. 4. Превземането на останалите фортове.	
IX. Превземане на крепостта	311
<i>Глава VI. Кратък преглед на военните действия на съюзниците в Епир, Албания и по море</i>	312
1. Действията на гръцката армия. 2. Действията на сръбската армия. 3. Действията на черногорската армия.	
<i>Глава VII. Второто примирие. Лондонският мир</i>	317
1. Действията след превземането на Одрин. 2. Второто примирие. 3. Преговорите за мир в Лондон. 4. Лондонският мир.	

СТАВИНАТА В РОДОПИТЕ

ДЕЙСТВИЯТА В РОДОПИТЕ

